

САИД АҲМАД

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

III жилдлик

II ЖИЛД

ҳажвиялар, пьесалар

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ - 2000

КИТОБХОННИНГ ҚУЛОҒИГА АЙТАДИГАН ГАПЛАРИМ

Бир ёзувчи ўртоғим менга таъна қилди:

— Нима қиласиз, ҳажв ёзиб. Жиддий ҳикоялар ёзавермайсизми?

— Нима учун ёзмаслигим керак экан? — дедим ажабланиб.

— Лсв Толстой битта ҳам ҳажвий ҳикоя ёзмаган.

— Толстой ўзбек эмас-да. Ўзбек бўлганда албатта ёзарди, — дедим ҳазил қилиб.

Ҳар гал ҳажв ёзаётганимда ўша ўртоғимнинг гаплари эсимга тушади. Шу гапнинг ўзи битта ҳажвий ҳикояга мавзу эмасми, деб ўйлаб қўяман.

Мабодо биров, фалончи дунёдан кулмай ўтиб кетди, деса, қулоғимга уйланмай ўтиб кетди, деб эшитилади. Кулмаслик ўзини ўзи роҳатдан, ҳузур-ҳаловатдан тийиш демақдир. Кулмаслик, ўзи оч бўлишига қарамай, олдига қўйилган лаззатли таомга кўл урмай, сўлагини ютиб ўтириш билан баробар.

Кулги одамнинг ичидан чиқади. Демак, ичи тоза одам кулади. Ичида ғубори бор одам кулолмайди. Кулиш, кулмаслик одамнинг ўз ихтиёрида эмас. Кулгиси қистаб турган одамнинг бўйнига атом бомбасини осиб қўйсангиз ҳам барибир кулаверади. Кулганда ҳам силкиниб-силкиниб кулади.

Қизиқ! Кулмайдиган одам хасис бўлади. Ўзим кўп кузатганман. Нега шунақа, билмайман. Бунақаларнинг уйига меҳмон келмайди. Ўзини ҳам биров меҳмонга чақирмайди. Мабодо адашиб келиб қолса, зиёфатни ғурбатга айлантиради.

Кувноқ одам сермеҳмон бўлади. Уйдан одам аримайди.

Устоз Ғафур Ғулум ана шунақа кувноқ, завқи баланд одам эди. Қачон борманг, уйи тўла одам. Гурра-гурра кулги. Теша тегмаган латифалар шу жойда айтиларди. Ўзи тўқиган латифалар тандирдан узилгандек буғи чиқиб турганича дастурхонга қўйиларди. Ҳеч ким у кишичалик латифани дўндириб айтолмасди.

Ёзувчининг ёзгани ўзига ўхшайди деган гап бор. Ғафур аканинг ёзганлари худди ўзи эди. Бу мумтоз санъаткорнинг ҳикоялари орасидан шундоққина ўзи кўриниб турарди. Қўзлари, юз ифодалари, хозир сизларни бошлаб кулдираман, деб турганга ўхшарди.

Шахсга сиғиниш пайтларида никоҳ тўйларимиз митингга ўхшаб қолганди. Қисқача докладдан кейин икки томондан иккита партком, иккита комсомол комитетининг котиби, касаба уюшмаси раислари сўзга чиқишарди. Сиёсий қўшиқлар, сиёсий рақслар ижро этиларди.

Тўйда фақат кулги бўлмасди. Чунки ўша пайтларда кулгидан сиёсий хато қидириларди. Шунақа «сиёсий хато» жабрини тортганларнинг кўпини кўрганман.

Ҳозирги тўйларимиз қизиқчисиз ўтмайди. Машҳур комик артистларимиз Эргаш Каримов, Обид Асомов, Мпрза Холмедовлар қатнашмаган тўй тўйдек бўлмай қолди. Ҳожибой Тожибосв иштирок этган тўй дастурхонига ичкилик қўймаса ҳам бўлади. Меҳмонлар кулгидан кайф қиладилар.

Ҳажвсиз адабиётнинг бир чети кемтик бўлиб қолади. Ўриснинг Гоголи, Чехови, Туркнинг Азиз Несини, Озарбайжоннинг Собир Тоҳирзодаси, Украинанинг Остап Вишняси, Қозоқнинг Содикбек Адамбекову Туркманнинг Каминаси бўлмаса адабиёти жуда ғариб бўлиб коларди.

Бугун Нсьмат Аминов билан Анвар Обиджон бўлмаса ўзбек адабиёти битта тугмаси қадалмаган кўйлакка ўхшаб қолмасмиди? Ҳаётимизга шулар файз киритиб турганини тан олишимиз керак.

Завқи баланд, серкулги, қувноқ ўқувчи, бу китоб сизники. Кулмайдиганлар ўқимасин! Агар ўқиса, илло-билло рози эмасман.

МУАЛЛИФ

БИР ЎПИЧНИНГ БАҲОСИ

Бугун жуғрофия ўқитувчиси дарсга келмади. Хомток қиламан, деб сўридан йиқилиб, оёғини синдирипти. Ажойиб «хушхабар»дан кейин бир зумда синф бўшади-қолди.

Бундай қулай пайтдан фойдаланай деб, Сотволди уйга эмас, шаҳар марказидаги «Маданий моллар» магазинига қараб йўл олди. Батареяси ўтириб қолгани учун чўнтакда олиб юрадиган совун кутичасидек радиоси гапирмай қўйган.

У дўконга келганда соат беш минути кам бир бўлганди. Эшикни тортди, очилмади. Пештахта орқасида стакандан лабини чўччайтириб қайноқ чой хўплаётган сотувчи Суйдихон эшик томонга имо қилди. Сотволди ҳали шошганидан қарамаган экан. «Перерив» деган ёзув илиб қўйилганини энди кўрди.

Суйдихон атир шишасини чайқатиб қопқоғини чиқарди-да, икки қулоғининг тагига, томоқларига тегизди. Кейин ойнакка қараб сочларини тузатган бўлди. У эшикка чиқиб, дўконни кулфлаётганида Сотволди илтижо қилди.

— Опажон, иккитагина батарея керак бўлиб қолувди, берворақолинг, катта танаффус тугамай дарсга етиб борай.

Суйдихон унинг гапларини эшитмади. Эшитса ҳам парво қилмай ҳаммаёқни атир ҳидига тўлдириб, бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

Эшик олдида сигарета, жевачка, «Сникерс» сотиб ўтирган кампир ёнига соч-соқоли ўсиб кетган, белбоғига қиличдек пичоқ осган бадхўр бир бесўнақай йигит келди.

— Биззи хотин қани? — деди у.

Ундан саратон офтобида қолган қозонсочикнинг қўланса ҳиди буруқсиб кетди.

— Абетка кетди, — деди кампир. — Вой болам-е, яна ичибсан-да. Мунақа қилаверсанг, бир кун эмас, бир кун хотининг сени ташлаб кетади-я!

Маст унинг гапларига парво қилмай қўл силтади.

— Ўн сўм қарз бериб турунг, хотиним келганда беради.

— Бермайди. Тунов куни олган беш сўмни зўрға ундирдим. Бундан буён эрим пул сўраса берманг, деб тайинлаган. Ўзинг бинойидек қўли гул қассобсан. Топиш-тутишинг ҳам икки рўзғорга етарди. Топганингни шу арақ ўлгур сўриб ташлади.

Маст бир мункидию одамлар оқимига қўшилиб кетди.

Қассобларнинг хотинларига осон тутиб бўлмайди. Ҳар куни бир ўлимдан қоладилар. Айниқса маст қассоблар тушларида ҳам алаҳсираб мол сўядилар. Уйқусираб хотинини сўйиб қўйганлар ҳам кўп бўлган. Шунинг учун ҳам қассобларнинг хотинлари кечаси пичоқ, болталарни бекитиб қўядилар.

Сотволди нима қилишини, қаёққа боришини билмай, ҳайрон турарди. Сотувчи опа бир соатсиз келмайди. У кўчанинг нариги бетидаги истироҳат боғига кириб музқаймоқ емоқчи бўлди. Аксига олиб, музқаймоқ дўкони ҳам берк экан. У боғ айланиб анча юрди. Анҳор бўйидаги мажнунтол тагида ўтириб дам олмоқчи бўлди. Бу ердаги скамейка ҳам банд. Икки ошиқ-мошиқ бир-бирининг пинжига суқулиб, хўрсиниб ўтиришипти. Улар анҳорга қараб ўтирганликлари учун орқада ким борлигини билишмасди. Эркак бўйинини чўзиб аёлнинг юзидан ўпди. Аёл қикирлаб кулди. Шунда йигит уни елкасидан тортиб ўзига қаратди-да, яна чўпиллатиб ўпа бошлади. Йигитнинг дўпписи скамейка орқасига тушди. Қўл узатиб олаётганда кўзи Сотволдига тушдию кимирламай қолди. Ердан олган дўппи худди бир тонналик юк бўлиб туюлди. У дўппини нима қилишини билмай бақрайиб тураверди.

У Сотволдининг дадаси Тўлаган эди. Ота-бола анча пайтгача кўз уриштириб қолишди. Охирги Тўлаган ғазаб билан боласига ўшқирди:

— Мактабга бормай буёқларда нима қилиб юрибсан, аҳмоқ?!

— Ўзингиз ишга бормай, бегона хотин билан нима қилиб юрибсиз? — деди Сотволди ҳам

бўш келмай. Тўлаган ёнидаги жувонга қаради.

— Сиз кетаверинг, чойимизга пашша тушди. Бу аҳмоқ билан ўзим гаплашиб қўяман.

Жувон ўрнидан турганда Сотволди унинг юзини аниқ кўрди. У «Маданий моллар» дўконидаги Суйдихон эди. У бетартиб очилиб кетган ёқасининг тугмаларини қадаб, икки кўкрагининг тагини кафти билан беозор кўтариб, Сотволдига еворгудек бўлиб қаради. Кеин қизил кум сепилган йўлкадан жаҳл билан юриб кетди. Ота-бола боғ дарвозасигача жим келишди.

— Ўзинг яхши боласан-ку, ойингга айтмай қўяқол, — деди ялинган оҳангда дадаси.

— Айтаман, — деди қатъий қилиб Сотволди.

— Айтма, болам, ойингни жаҳлини биласан-ку.

— Барибир айтаман. Сизни бир қаратэ қилиб қўйсин.

Сотволдининг онаси ростдан ҳам аёллар ўртасида қаратэ бўйича мамлакат чемпиони эди. Оёғининг бети билан иякка тепса, ҳар қандай одам ҳам чирпирак бўлиб кетади.

— Жон болам, айтма. Айтмасанг, батарей олиб бераман.

— Чироғингизни пишириб енг. Магнитофон олиб берсангиз айтмайман.

— Вой-бў, жуда қиммат нарса-ку. Бўпти, сен кетавер, кечкурун ўзим олиб бораман.

— Ҳозир олиб берасиз.

— Оббо, жудаям хирасан-да. Лўлимисан, нима бало. Бола эмас, шилимшиқ, шилқим бир нарса экансан. Бўпти, юр.

— Японскийсидан бўлсин...

Тўлаганнинг тишлари қичирлаб кетди.

Хуллас, Сотволди уйга яп-янги магнитофонини кўтариб келди. Эртасигаёк бу хабар ўртоқларининг қулоғига етди. Етти-саккиз бола ҳар хил кассеталарни опкелиб роса бақиртиришди.

Кечкурун Марҳаматхон эрига ҳасрат қилиб қолди:

— Болангизни тергаб қўйинг, уйимиз бозор бўлиб кетди-ку.

Тили қисик Тўлаган ўғлига гўрни бир нима деёладими.

— Ҳа, энди, бир-икки кунда кўнглига тегади, тинчиб қоласан, — деб қўяқолди.

Тўлаган ишдан келса хотини тўрсайиб ўтирибди. Ярамас бола сирни очиб қўйган шекилли, деб юраги орқага тортиб кетди. Ўғлини четга чақириб, ойингга ҳеч нима демаганмидинг, деди кўрқа-писа.

— Йўқ, — деди Сотволди. — Энди айтмоқчи эдим.

— Айтакўрма. Айтсанг калтак ейсан, — деди у боласига пўписа қилиб.

— Видео олиб берсангиз айтмайман. Бўлмаса албатта айтаман.

Тўлаган дод деб юборай деди. Урмоқчи бўлиб мушт кўтарди, мушт боланинг бошига келганда панжалари ёйилиб кетди. Бошини силай бошлади.

— Жон болам, айтмагин.

— Айтаман.

— Болам, болажоним, дўмбоқ болам, оппоқ болам...

— Лаганбардорлик қилманг, фойдаси йўқ.

Ичкари уйдан Марҳаматхоннинг овози келди.

— Ота-бола нимани гаплашяпсизлар?

Тўлаган шошиб жавоб қилди.

— Футболчи Миржалол Қосимов тўғрисида гаплашяпмиз.

— Гап битта, — деди Сотволди. — Ё видео олиб берасиз, ё ойимдан калтак ейсиз. Хоҳлаганингизни танланг. Аммо-лекин эртага кундуз соат ноль-ноль иккида видео столимнинг устида бўлсин, — дедию чикди-кетди.

Тўлаган пешонасига шапиллатиб органича қолди.

Эртасига ўқишдан воҳликкина қайтган Сотволди соат икки бўлиши билан эшик олдига чиқди. Дадаси билан ишлайдиган киши машинада ҳали картон кутиси очилмаган видео билан иккита кассета олиб келди.

Сотволдининг ётоғи ҳар хил нарсаларга аста тўлиб борарди. Айтганча, у Суйдининг дўконига бориб, бермасанг, эрингга айтаман, деб битта фотоаппарат билан беш-ўнта рангли плёнка ундириб келди. Ўша кундан бошлаб Сотволдининг кўзидан витринада турган видео камера кетмай қолди. Барибир, шуни ҳам ундираман, деб дилига тугди.

Бу бола эр-хотинга жуда қимматга тушганди. Негадир уларнинг болалари турмасди. Икки-уч ойгина яшаб, уларни доғда қолдириб кетарди. Мана шу Сотволди дунёга келганда ирим қилиб болани туғуруқхонадан ўзлари эмас, қўшнилари Анзират хола олиб келган ва икки киши гувоҳлигида уларга минг сўмга сотган эди. Номининг Сотволдилиги ҳам шундан эди.

— Хотин, — деди Тўлаган бир куни. — Бир нарсага ҳайронман. Менинг бурним япаски, сенинг иягинг паст. Мен буғдойранг, сен оппоққинасан, боламиз нечукким қирра бурун, қоп-қора, сочлари жингала, худди Пушкиннинг бола пайтига ўхшайди. Мабодо туғуруқхонада бировнинг боласига айрибоши қилиб қўйишмаганмикин? Уруғимизда бунақанги башарали одам бўлмаган эди шекилли. Лўли-пўлининг боласи эмасмикин?

— Э, гапингиз курсин...

— Ўша сен ётган роддомда биронта лўли хотин туғмаганмиди?

Марҳаматхон ўйланиб қолди.

— Қайдам. Бир лўли хотин бола кўрди, дегандек гап бўлганди шекилли.

Тўлаган икки тиззасига шапиллатиб уриб, ўрнидан туриб кетди.

— Ана, айтмадимми? Бу бола лўли, қилиқлари ҳам лўлича. Дутор олиб бердим, қарамади, рубоб олиб бердим, ушлаб ҳам кўрмади. Чилдирма олиб келганимда қўлимдан юлиб олди-ю, даранглатиб чалишга тушиб кетди. Лўлилар чилдирмага ўч бўлади-да. Ўн иккига энди кирди, мўйлаби чиқяпти. Умуман, лўли болаларнинг мўйлаби тез чиқади дейишади.

Тўлаганнинг кўнглига ғулув тушди.

— Ҳамма айб Анзират холада. Туғуруқхонадан қанақа болалигини суриштирмай, қанақасини берса индамай кўтариб келаверган.

— Ўлган одамнинг орқасидан маломат қилманг, гуноҳга ботасиз. Уялинг-е, ўз болангиздан тонмоқчисиз-а? Боламиз, худога шукур, эсли-хушли, ойдек бола. Ҳали кўрасиз, бир-икки йилда лочиндек, қарчиғайдек бўлиб кетади. Бу гапни бир айтдингиз, иккинчи оғзингизга олманг.

— Хўп, хўп, — деди айтган гапидан пушаймон бўлган Тўлаган. — Бир айтдим-қўйдим-да.

Сотволди «Маданий моллар»га келганда Суйдининг эри пештахтага тиралиб, ана йиқиламан, мана йиқиламан, деб аранг турипти. Сотволди уни кўриб эски қадрдонлардек куюк кўриша кетди.

— Амаки, яхши юрибсизми, кўринмайсиз? Одамлар сизни жуда зўр қассоб, молни оёғини бойламасдан сўйиб ташлайверади, дейишади. Шу ростми?

— Рост, — деди у.

Суйдихоннинг бу хира, безбет, шилқим бола эримга қадрдон чиқиб қолди-ку, ҳамма гапни айтиб берган бўлса-я, деган гап кўнглидан ўтди.

— Ҳой, оповси, эр-хотин гаплашаётганда ўртага тушмада, ўргилай. Ҳозир сен чиқиб тургин, амакинг кетганларида ўзим чақираман.

Сотволди мастга қараб, бўпти, амаки, ҳали гаплашамиз, деб ташқарига чиқиб кетди.

Кампир эшик олдида касод бозоридан нолирди.

— Шу бугун олтигагина жевачка сотдим. Манави сўқим ёнимга келиб ўтириб олади. Болалар унинг вазоҳатидан кўрқиб, яқинимга келишмайди.

Кампирнинг ҳасратидан чанг чиқарди.

— Биласанми, болам, бу пиёниста ўлгир аввалги хотинини сўйиб қўйиб, ўн икки йил ётиб

келган. Шундан кейин ҳам кўзи очилмади.

Сал ўтмай маст гандираклаб-гандираклаб, қўлида иккита беш сўмликни ғижимлаганча чиқиб вино дўконига кириб кетди. Сотволди ичкарига кирди.

— Амакингга ҳеч нарса демадингми? — деди Суйди хавотирланиб.

— Энди айтмоқчийдим, гаплашгани қўймадингиз-ку.

— Жинни-минни бўлганмисан, тунов куни фотоаппарат берганимда бировга айтмайман, деб сўз бергандинг-ку, нега айниб қолдинг?

— Мени лақиллатаман, деб ўйламанг. Бу битта фотоаппарат билан битадиган иш эмас.

— Ҳа, нима билан битади, бўлмасам? — деди алам билан Суйди.

— Жирилланг, эрингиз аввалги хотинини сўйиб қўйганини эсингиздан чиқазманг.

Суйдининг кўзлари тиниб кетди. Бу безбет болани мима қилса бўлади. Уриб бўлмаса, сўкиб бўлмаса. Айтган парчасини бермасанг, шармандангни чиқарса. Э, худо, қандоқ балога гирифтор қилдинг мени.

— Айт, яна нима деб келдинг?

Сотволди биқинига «Тошиба» деб ёзилган видеокамерани имлаб кўрсатди.

— Вой, мени хонавайрон қиласан-ку, биласанми, бу камера неча сўм туради?

— Мен билишим шарт эмас, сиз билсангиз бўлди-да.

— Айнанай, сендан, ўргилай сендан, сал арзонроқ иарса сўрагин. Эрим ўлгир-ку, совдадан пеш тушган пулни пеш олиб турипти. Энди сенинг қилиғинг ортиқча бўляпти. Чўнтакда олиб юрадиган транзистор радио берақолай.

— Уни кейинги келганимда берасиз.

— Вой менгина ўлай, ҳали яна келаман дегин.

— Албатта-да, — деди Сотволди. — Тез-тез келиб тураман. Камерани берасизми ё бермайсизми? Битта гапиринг. Ҳозир ташқарига чиқиб келай, амаким кетиб қолмадимикин?

— Шошма, — деди Суйди жаҳл билан, камерани пештахта устига тақиллатиб қўяркан. — Ма, ол, худоё худовандо шу камера...

— Қарғаманг. Жаҳлим ёмон. Рози бўлмасангиз, олмайман.

— Вой, ноз қилади-я, бу безбет.

Сотволди камерани кўтариб чиқиб кетаркан, Суйди орқасидан жовраб қолди.

— Шу дўконда иккинчи қорангни кўрмай. Мени бўғизлаб кетдинг! Ўлдирдинг!

Унинг безовта овозидан хушёр тортган эри эшикка бош сукди.

— Нима гап, тинчликми?

— Дўконда каламуш пайдо бўлибди. Кўриб кўрқиб кетдим.

— Кап-катта хотин каламушдан кўрқанингга ҳайронман.

Сотволдининг дадаси Суйдихонни ўпганга ҳам бир ойдан ошди. Бу орада Сотволди дадасидан моторли велосипед, Суйдихондан нархи палон пуллик рангли телевизор, дадасидан жез тугмали костюм, Суйдихондан қўнғироқ чаладиган электрон соат, дадасидан кўчада юриб ҳам гаплашадиган масофали телефон, Суйдихондан компьютер ўйин ундирди. Булар ҳали ҳолва. «Маданий моллар»да кўзини ўйнатиб турган бутун дунёдаги жами телекўрсатувларни бемалол оладиган спутник антеннасини мўлжаллаб қўйган.

Бирон ҳафта оралатиб Сотволди ўша антеннани ундиргани «Маданий моллар»га борган эди, дўкон берк экан. Нима қилишини билмай ўйланиб турган эди, жевачка сотадиган кампир:

— Кутмай кўяқол, болам. Суйдихон бояқиш ҳали-бери келмайди. Дўкон печатланган. Ревизиядан қирқ бир минг камомад чиқди. Уч кун ичида тўлаб қўймасанг, ишингни судга оширамиз, дейишти. Бечора бўйнидаги ўн олти қатор марваридларини, билагузугу зирақларини рўмолчасига тугиб бозорга кетди.

Тавба, Сотволдининг ҳисобига қараганда, камомад ўттиз саккиз минг бўлиши керак эди-ку. Нега бунақа кўп ҳисоблашдийкин...

Сотволди спутник антеннасидан умидини узиб, дадасининг дўкони томон кетди.

Кичкинагина тижорат дўконида дадаси шериги билан жанжаллашаётган экан.

— Ахир шу бир ой ичида 22 минг сўм олдингиз. Аввалги ойда олганларингизни қўшиб ҳисоблаганда 54 минг сўм бўлади. Бу дўконни очганимизда иккаламиз 50 минг сўмдан қўшган эдик. Энди сиз билан ора очик бўлдик. Шерикликдан чиқдингиз, калитни беринг...

Оббо тулки-е, уч минг сўм қўшиб ҳисоблади-я. Дадамнинг қанча олганини мен биламан-ку.

Сотволди қолган гапларни эшитмай орқасига қайтди. Мана, икки ойдирки, у на Суйдихондан, на дадасидан бирон нима ундиради.

Дадаси ҳар куни эрталаб мардикор бозорига чиқиб кетганича кечкурун қоронғи тушганда ҳориб-чарчаб қайтади. Ёстикқа бош қўяди-ю, пиш-пиш ухлаб қолади.

Дадасига раҳми келган Сотволди бир кўнглида: «Дадамни тилла магазинида ишлайдиган Доно хола билан таништириб қўйсаммикин», деб ўйлаб ҳам кўрди. Марваридлари шода-шоода, узуклари, зираклари бриллиант. Нимаси қийин, гапга солиб туриб битта ўпса бўлди. Эри баджаҳл мелиса, тўппончасиям бор. Буюғини менга қўйиб берсин. Эрингга айтаман, десам, тамом. Боплайман.

Кунора даромад қилиб ўрганган Сотволди «бечора» жудаям сиқилиб кетди. Охири велосипедига кўнғироқ олиш учун «Динамо» магазинига борган эди, тротуарга табуретка қўйиб жевачка, сигарет, лоторея сотаётган Суйдихонни кўриб қолди. Унинг ёнида эри емга тўйган буқадек бўлиб пишқириб, қиличдек пичоғи билан тирноғини олиб ўтирарди.

Энди Суйдихоннинг ҳар биттаси тешиқкулчадек келадиган тилла билагузуклари, шода-шоода марваридлари, бриллиант кўзли узугу зираклари йўқ эди. Кийимлари ҳам, пардози ҳам илгаригича эмас.

У Сотволдини кўрди-ю, оёғи остида ётган яримта ғиштни олиб унга қараб интилди.

— Э, ўпмай даданг ўлсин. Ўптирмай мен ўлай...

Сотволди одамлар оқимига шўнғиб кетди.

ХОМТАЛАШ

«Камбағал бўлсанг кўчиб боқ, бойвачча бўлсанг ўлиб боқ», деган гапда ҳикмат кўп экан. Бу ҳикматнинг маъниси кечқурун билинди. Маҳалланинг сўфиси марҳумнинг бевасини айвонга чақириб, қолган маросимларни қандоқ ўтказиш тўғрисида йўл-йўриқ кўрсата бошлади:

— Янга, бир ўлим ҳаммамизнинг ҳам бошимизда бор. Ўлган ўлди. Қолганга қийин. Энди шундоқ қилсангиз, еттисига бир қўй суясиз. Олти маҳалладан одам айтилади. Алалхусус, йигирмасида ҳам шундоқ бўлади. Ҳар якшанба куни маҳалла қарияларини чақириб, ош-туз қилиб, дуойи фотиҳани узмайсиз. То қирқ кунгача арвоҳ чирқиллаб, уй атрофида айланиб юради. Ҳа, шундоқ.

Кампир кўзларини пирпиратиб нима дейишини билмай турарди. Унинг эри унчалик ошиб-тошиб кетмаган, рўзғорига яраша пул топиб келган одам эди. Ўлгандан кейин бунақа харжларни сира хаёлига келтирмаган. Кампирни ваҳм босди. Бир йилгача бу тариқа харжларга пулни қайдан олади? Расм-русумни қилмаса айб бўлади. Юрт нима дейди? Арвоҳ эшик олдида чирқиллаб юрган бўлса. Сўфи яна гап бошлади:

— Янга, марҳумнинг қариндош-уруғлари кўп эди. Акаси, укаси, сингиллари, жиянлари. Бу ҳовли марҳумнинг отасидан қолган. Ҳовлида шу сағирларнинг маҳри бор. Ана, эшик олдида туришипти. Шу гап жанжалга қолмай, иссиғида ҳовлига нарх қўйиб, меросхўрларнинг маҳрини белгилаб қўйсак.

Эшик олдида турган маҳрталаблар кулоқларини динг қилиб, айвон тарафга қарашди. Ҳаммасининг эғнида қимматбаҳо кийимлар, қўлларида тилла соат, оёқларида хром этик, учи найза туфли. Бири қорин ташлаган, бирининг бўйни йилтираган, бири бриллиант кўзли узук таққан...

Бева кампирнинг эғнида қора кўйлак, бошида ҳам мотам муносабати билан бўялган штапель рўмол. Оёғида таг чарми икки марта янгиланган кавуш. Унинг ҳолатидан, ниҳоятда танг аҳволда қолгани билиниб турарди. Охири у журъатсизлик қилиб гапирди:

— Бу, ахир, ўликни талаш эмасми? Бу уй ўлгур эртами-индин бузилиб кетади. Нимасини талашади? Бир йилгача маросимларни ўтказаман, деб қоққанда қозигим, осганда хурмачам қолмайди. Жигар бўлса, ака бўлса, ука бўлса, сингил бўлса, мундоқ ёнимга кириб, харжларни сал енгиллаштирасин-да.

Бўйни йилтиллаган маҳрхўр тилла тишини ялтиратиб гап қотди:

— Келин ая, сарфни аямай қилаверинг. Ҳовли сотилгандан кейин маҳр ҳисобидан расчётини тўғрилаймиз. Бу ёғига хотиржам бўлаверинг.

— Ҳа, шундоқ бўлаверсин, — деди қорин ташлаган маҳрталаб. — Амма, лекин, харжни унчалик катта қилиб юборманг. Маҳр тақсимида унча-мунча қўлимизга ҳам тегадиган бўлсин.

Марварид шодали зирак таққан, панбархат кўйлагининг енгини шимариб боласига холвайтар едираётган маҳрхўр хотин гап қотди:

— Қандоқ харж бўлса акаларим, укаларим ҳисобидан бўлсин, хотин бошим билан нега мен қиларканман? Менинг маҳримни бечиким қилиб берасизлар.

Бева кампирнинг кўзларида ёш йилтиради.

— Қандоқ қиламан? Бу харжларни қаёқдан оламан?

Сўфи ўйлаб туриб, жуда ҳам «маъноли» бир гап айтди:

— Ҳозироқ ҳовлига баҳо қўйиш керак. Ана шу баҳо ҳисобидан бировдан пул кўтарилади.

Бўйни йилтирагани бу гапни маъқуллади.

— Шундоқ бўлгани маъқул. Масалан, мен ҳовли ҳисобидан қарз бериб туришим мумкин. Аммо уч-тўрт кишининг гувоҳлигида.

Шу пайт эшикдан икки хотин кирди. Боя маҳрини бечиким оламан деяётган хотин ўрнидан тура солиб, келган хотинларнинг бўйнига осилди.

— Жигаримдан айрилиб қолдимо...

Сандиқ тўла сариқ гул
Тақсам адо бўлмайди.
Жигаримнинг дардини
Айтсам адо бўлмайди.

Вой акагинам қандоқ одам эди-я, шундоқ меҳрибонимдан ажралдимо...

У йиғини тугатиб, яна орқага қайтди. Сўфининг олдига келиб:

— Ҳар кимнинг маҳрини ўз қўлига берасиз, — деди.

— Хўп, опа, хўп. Нархи очилди. Укангиз қарз бериб турадиган бўлдилар.

Хотиржам бўлган хотин яна овозини баланд қўйиб йиғи бошлади.

Узун-узун арғамчи
Йўлда ётса майлими?
Шундоқ азиз жигарим
Гўрда стса майлими?

Акагинамдан айрилиб қолдимо-о-о...

Ҳам эридан, ҳам ҳовли-жойидан айрилган кампир кўзидан милт-милт ёш оқизиб,
қимирламай турарди.

ХАНКА БИЛАН ТАНКА

Олимбой ака келинини кутиб олиш учун раисдан «Волга»ни сўраб, қоқ пешинда станцияга чиқди. Поезд келиб вагон эшигидан ўғли Тантибой билан келинининг қораси кўриниши биланоқ пешонасига шарт этиб битгани туширди! Бай-бай-бай! Келин деган ҳам шундоқ, латта кўғирчоқ бўладими? Ойдеккина экансан-ку, ола-байроқ кийимларга бало борми? Ўзинг-ку, ҳомиладорсан, сипороқ кийинмайсанми, кизталок!

Олимбой ака ўзидан-ўзи ғўлдираб, вагонга яқин боришни ҳам, бормасликни ҳам билмай, келинининг «қадди-қомати»га маҳлиё бўлиб қотиб турарди. Ўғли Тантибой вагон зинасидан юбкаси торлигидан тушолмай қийналаётган хотинини кўлтиқлаб туширди-да, ҳар бири сандикдек-сандикдек иккита чамадонни аранг судраб, дадаси томонга юра бошлади. Олимбой ака ичида «э, дидинг курсин», деди энсаси қотиб. У, бу «бедаво»ларни қишлоқ гузаридан қандоқ қилиб олиб ўтаман, деган хаёл билан банд эди. У ўғлининг олдида писанда қилаётгандек қорнини чиқазиб, писта чақиб келаётган келинига бошдан-оёқ разм солди. Сочи эркакча қирқилган, икки қулоғида редискадек қип-қизил зирак, лабини шундоғам бўяптики, худди иомидор тишлаб келаётганга ўхшайди. Шимнинг почасидек тор юбканинг ён томонига қаторасига йигирматача қора тугма қадалган. Бўйнида ҳар бири ёнғокдек келадиган жўн сариқ мунчоқ. Юпка капрон кўйлақдан елкасидаги хуснбузарлари бемалол кўриниб турибди. Олимбой аканинг унга қараб туриб, дод деб юборишига оз қолди. Ўғилчани — фарзанди қобилни айтмайсизми, олдида икки букчайиб, пилдираганича чамадон кўтариб келяптилар. Э, шўринг курсин, адойи тамом бўпсан-ку!

Фарзанд экан. У ноилож турки-таровати ғули-ғули товукқа ўхшаган ўғлининг қаршисига чиқиб, кучоқ очиб кўришди. Келин унга қиравериб ипдек-ипдек ингичка бўлиб кетган қошини кериб салом берди. Келинни хурмат юзасидан машинанинг олдига ўтказишди. У йўлда: «Машинани қачон олдинглар», деб қолди. Чол ўзини эшитмаганига солиб, ўғлидан келинининг исмини сўради.

— Ханифа, янгичасига Ханка, — деди Тантибой «бизнинг хотин шунақа» деб писанда қилаётгандек, гапининг охирини жингалак қилиб.

Келиннинг исми Олимбой акага Ханка эмас, Ҳанги бўлиб эшитилди шекилли, бир сакраб тушди.

— Биз эскичасига Ҳанифа деяверайлик, ўғлим, қишлоқчилик эмасми, билган ундоқ дейди, билмаган мундоқ дейди.

Келин чолнинг гапига ҳайрон бўлиб, елка учуриб кўйди. Чол ўз ўйи билан ўзи овора эди. У, қишлоқдаги жамики аскиябозларнинг серқочирик, серпайрови эди. Аскиябозларнинг ҳаммасига ўзи лақаб кўйган, тўю маъракаларда, гапу гаштакларда панд емай, соврун олган аскиябозлардан эди. Ана энди «бежирим» келинни кўрган ҳазилвон ошналари нима деяркин? Чолни мана шу ташвиш қийнарди. Унинг устига шаҳарга ўқишга кетиб тўрт йилда мулла бўлиб келиш ўрнига Тантибой отини Танка қилиб ўзига ўхшаш беўхшов хотин олиб келаётган ўғлини бутун қишлоқ тўрт кўз бўлиб кутиб ўтирган эди. Чол тўй тадоригини ҳам кўриб кўйган. Шу бугуноқ уйни одам босиб кетади. Тўйни қолдирсаммикин, дея дилидан ўтказди чол. У ер остидан келинига разм солди. «Тавба, «Муштум»даги суратларга ишонмасдим. Энди ишондим, майли, бўлар иш бўлибди, тўй бўлмаса ҳам, тўйча қилиб бериб қутулмасам...»

Гузарга келганда машинани жуда тез ҳайдаб ўтиб кетишди, кўчанинг чанги буруқсаб кетди. Самовардаги чойхўрлар: «Оббо, Олим қизиқ босар-тусарини билмай қопти-ку», дея машина орқасидан қараб қолишди. Кимдир, чолнинг омади келди, деди. Самоварчи уларга пичинг қилди:

— Кўпам ҳовлиқаверманглар, келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр.

Тўйларда дастурхоннинг тўрида ўтирган Олим қизиқ, ҳадеганда тўйни

бошлайвермаганидан, ҳамма ҳайрон эди. Чол эса, келинига: йўл юриб чарчагансиз, иссиқ кунда кўчага чикмай турунг, уриниб қоласиз, деб уни уйда сақларди. Келин уйда ўтиравериб, сиқилиб кетди. Чолга билдирмай, икки марта морожнийхона қидириб гузарни ҳам айланиб келди. Кампир бўлса, агрономнинг хотинига жадал бепасон одми кўйлак тиктирарди. У аллақаяқдан келинининг сочига мослаб улама ҳам топиб келди. Қани энди Ханкаси тушмагур уламани тақа қолса. Йўқ, унамади. Кўкракбурма штапель кўйлакни улоқтириб ташлади. Кампир юм-юм йиғлади. Чол уни юпатмоқчи бўлди:

— Кўй, хотин, йиғлама, фарзандимиз кетидан келган фарзандимиз... Бизнинг қўлимиздан нима келарди? Ҳамманинг боласи бинойидек бир ҳунар эгаси бўлиб келяпти...

Чол шу куни гузарга чиқиб, таъби тирриқ бўлиб қайтди. Улфатлари унга, келиннинг қўлини кўрсак бўларди, тўйни-ку еб кетдингиз, деб туриб олишибди. Чол ноилож эртага тушдан кейинга ҳаммани тўйга хабарлаб келди. Бу гапдан хабардор бўлган Ханка апил-тапил кийимларига дазмол босиб, тирноқ бўйяй бошлади. Кампир Танкани четга чақирди:

— Жон болам, айланай болам, хотинингга айт, эл олдида бошимни ҳам қилмасин. Ярашадиган ишни қилсин.

Танка ҳам онасининг гапини эламади.

— Ая, сиз тушунмайсиз, жуда орқада қолиб кетибсизлар-ку. Ҳар нима бўлса ҳам қишлоқисизлар-да.

Айвоннинг пешонасида унинг гапларини эшитиб ўтирган Олимбой ака тутатиб кетиб ўрнидан турди.

— Ҳой, менга қара, қачондан бери тушунадиган бўлиб қолдинг? Кўтар тўрва халтангни! Биласанми, тўртта одамнинг орасига кириб ҳали тилимни бермаганман-а!

Чол жаҳл устида уйга кириб, чамадонни ҳовлига улоқтирди.

— Ҳозирнинг ўзида жўна! Сенларни деб қариганимда майна бўлишга тоқатим йўқ.

Кампир унинг кетида елиб-югуриб:

— Ҳой, дадаси, шаштингиздан қайтинг, — деб ёлворарди. Йўқ, чол шаштидан қайтмади. Икковини олдига солиб, катта кўчагача ҳайдаб чиқди. Келин лўлилик қилиб, уни қолоқликда айблар, агар уни Танкадан ажратиб юборишса, қуртдек қилиб нафақа ундириб олишини шанғиллаб гапирарди.

Чол бу гапларга парво қилмай, ҳовлига кириб, эшикни ичидан занжирлаб олди. Катта-кичик ўртага тушди, бўлмади. Одам бўлиб келганда уйга киритаман, деб туриб олди.

Эрталаб раис самоварга кирса, келин-куёв бир бурчакда ўтиришибди. Поёздга етишолмай қолишган экан. Раис уларни койий-койий уйга юбориб қўйди. Ханка чолнинг ҳамма шартига кўнди-ю, фақат биттасига кўнмади.

— Этаги тор юбкама индаманг, ўзим жудаям яхши кўраман.

— Ахир, жон болам, ариқлардан ўтолмай қийналасан.

— Келинг, Олимбой ака, кийса кия қолсин, — деди раис чолга кўзини қисиб. — Хўш, энди яна битта гап. Омон-эсон ўқишдан ҳайдалиб кепсизлар. Энди бекор юриш ярашмайди. Нима кўп, иш кўп, маслаҳат билан қандай иш қилишларингни эртага ўзимга айтасизлар.

Раис шундоқ деди-ю, бошини сарак-сарак қилиб чиқиб кетди.

Орадан уч кун ўтгач, Танка товукбоқарликка, Ханка ўша фермага ҳисобчиликка кетди.

Олимбой ака энди тўю ҳашамларда илгаригидек катта гапирмас, аскияга аралашадиган бўлса, юмшоқроқ қилиб суяб чистон қилар эди.

1961 йил.

ОШҚОВОҚ, 2

Ҳомиджонови янги тузилган бир ташкилотга бошлиқ қилиб юборишди.

Янги ташкилот бўлгандан кейин камчилиги кўп. Майда-чуйда камчиликлар Ҳомиджонови кўзига кўринмади. Аммо машинаси йўқлиги уни кўп қийнаб қўйди.

Янги идорага ўтган куни эски идораси иззат-ҳурмат билан машинада опкелиб қўйди. Одамлар билан танишди, кабинетларни айланди, телефонларнинг кулогини кўтариб пуфлаб кўрди, пўлат сандиқнинг ичини очиб қаради. Янги экан, бўёқ ҳиди димоғига урилиб яйратди. Буфетчи устига сочиқ ёпилган тарелкада котлет опкирди, маза қилиб еб, устидаги сочиққа лунжини артди.

Хулласи, янги идорада тартиб жойида. Камчилиги, нолийдиган жойи йўқ.

Бироқ, ишдан қайтадиган пайтда эски идоранинг кадри билинди.

Ҳомиджонов йигирма йилдан бери пиёда юрмаган. Қайси трамвай қаёққа боришини билмайди. Қайси автобусда қаёққача бориб, қаерда тушиб қолиш керак?

Ҳомиджонов таваккалига дуч келган трамвайга чиқди. Трамвай вокзалга обориб ташлади. Ҳомиджонов ярим соат довдираб автобусга тушди. Автобус уни Қўйликқа обориб қўйди. Яна трамвайга чиқди. Бу гал Чилонзорда тушди. Яна троллейбусга чиқди. Троллейбус бозорга ташлаб, ўтиб кетди.

Ундан бунга, бундан унга чиқди. Чиқди, тушди. Қоқ ярим кеча бўлди. Ёнидаги пуллар трамвай-троллейбусларда тамом бўлди. Трамвайлар, автобуслар паркка кириб кетишди. Шаҳар жимиб қолди. Кўчада Ҳомиджонов билан милиционерлар қолишди.

Энди нима қилиш керак, уйга телефоной қилиб хотинидан адресини, қайси автобусда уйга етиб келишини сўрай деса, автомат телефон учун ёнида бир тийин ҳам қолмапти.

Одамзоднинг бошига иш тушса, ақли киради деганлари рост экан. Ҳомиджонови хам шу топда калласи ишлаб қолди. Адресини ёнидаги паспортига қараб билса-ку бўлади. Шу гап эсига келмаганини қаранг-а.

У шундай қилди. Паспортини чироққа солиб қаради.

Ошқовоқ, 2.

Ҳомиджонов Ошқовоқ кўчасини милиционердан сўради.

– Нечанчи уй? – деди милиционер.

– Иккинчи уй, иккинчи, – деди Ҳомиджонов.

– Э, омон бўлинг, мана иккинчи уй. Уйингизнинг орқа тарафида турибсиз-ку.

Муни қаранг-а, йигирма йилдан бери шофёр тушмагур уйинг орқа тарафидан бирон марта ҳам олиб келмаган экан-а. Ахир Ҳомиджонов шу бугун бу уй олдидан энг камида йигирма марта ўтди. Билмаганини қаранг.

Милиционер кулди:

– Ўтказиб қўяйми, ё ўзингиз ўтиб оласизми?

Ҳомиджонов жиддий жавоб қилди:

– Барака топинг, ўтказиб қўйганингиз маъкул, яна адашиб кетмай.

Ҳомиджонов эртасига ишга боролмади. Куни билан «оёғи оғриб, диванда ётди.

БОШ ОҒРИҒИ

Искандаров бошқармадан эшитадиганини эшитди. Олиб келган хужжатида яна хато. Икки юз ўттиз минг ўрнига икки юз ўттиз ёзилибди. Хужжатга қўл қўяётганда яхши қарамаган экан. Мана, бошқарма план бўлимида уни роса қизартиришди.

Ҳозир Искандаров машинада ўзидан ўзи мингиллаб котибанинг гўрига ғишт қалаб келяпти. Ундоқ қиламан, бундоқ қиламан, бунақа котибанинг боридан йўғи. Бўшатаман...

У тажанг бир қиёфада идорага кирди. Машина шикиллатиб ўтирган котибанинг бетига ҳам қарамай, киринг, деб ўтиб кетди.

Ўзини креслога ташлаб, столни чертиб, асабини босмоқчи бўлиб турганда лаблари кипкизил, бели супургининг бойланган жойидек ингичка, икки қулоғига офтобни узиб олиб кўйгандек ялтироқ зирак таққан, жўхори попугидек майин сочли бир қиз кирди. У котиба эди. Искандаров унга хўмрайиб қаради. Котиба кўзларини сузиб, бир-икки марта киприк қоқди. Тавба. Искандаровнинг шу пайтгача разм солмаганини қаранг-а, киприк ҳам шунақа узун бўладими? Ҳар киприк қоққанда икки юзини беркитиб қўяди-я.

Искандаров бир неча дақиқа унга махлиё бўлиб турди-да, ўзини босиб олди. Бояги жаҳли яна танига қайтиб келди. Энди қизнинг бетига эмас, полга қараб гапиришга чоғланди. Нима бало бўлди-ю, кўзи чалғиб котибанинг игнадек пошнасига, ундан кейин илон пўстига ўхшаш носкисига кўзи тушди. Яна жаҳли ўлгур аллақаякка қочиб кетиб, юзига билинар-билинемас табассум югура бошлади. Искандаров бир сесканиб, яна хушини йиғиб олди. Энди у дераза тарафга қараб гапга чоғланди.

Дераза ойнасидан яна қизнинг чеҳраси намоён бўлди. Беихтиёр дилидан «бели, елкалари дераза ойнасидан шундоқ кўринса, тўғри қараганда қандоқ бўлди экан», деган фикр ўтди.

Очиқ деразадан кирган майин шамол қизнинг причёскасига сўз бермаган икки тола сочини бўйнига, томоғининг тагига, ярим декольте кўкрагига теккизиб ўйнади.

Искандаров бир неча минут табиатнинг бу мўъжизасига лол қараб қолди. Гапирай деса, тилдан қолганга ўхшайди, хўмрайиб қарай деса, юзидаги табассумни йиғиштириб бўлмайди.

Эркак одам анча иродали бўлади. Искандаров ҳам бир кучини йиғиб, ўрнидан турди. Зарда қилиб, бурчакка борди-да, икки қўлини орқасига қилиб ўгирилиб олди.

У шу туришича қанча турганини аниқ билмайди. Қиз йўталди. Бай-бай унинг овози. Бу овоз уни яна сескантирди. Назарида қиз секин келиб икки кўзини беркитиб оладиган, ойнами, тароқ дейдиганга ўхшаб, шошиб ўгирилиб олди.

Шу алфозда ярим соатдан ортиқ Искандаров гоҳ сесканиб, гоҳ қалтираб, гоҳ ғазаб-у гоҳ табассум билан мушук-сичқон бўлди.

Охири котиба бошлиқни енгганига ишонч ҳосил қилди.

— Искандаров ака, нимага чақирган эдингиз? — деди. Искандаров нима дейишини билмай, озроқ чайналди:

— Кеча бошим оғрияпти деган эдингиз, қалай энди дурустмисиз?

— Ҳалиям жиндек оғриб турибди, Искандаров ака.

Бирдан Искандаровнинг меҳрибончилиги тутиб кетди.

— Сиз ғалати одам экансиз-ку, соғлиқни эҳтиёт қилиш керак. Бунақада дардга чалиниб қоласиз. Боринг, уйга бориб дам олинг. Бош оғриғингиз босилмаса, бир-пкки кун ишга чиқмасангиз ҳам майли. Соғлиқ керак, соғлиқ.

Қиз миннатдорчилик билдириб чиқиб кетди.

Эртасига Искандаров огоҳлантириш олди. Котиба ҳисоботни кўчирганда, «бошқарма» ўрнига «мошқорма» деб ёзибди.

Искандаров яна ғазабга келди.

Бунақа ғазабларнинг кўпини кўрганмиз...

ЕЛИМ

Ҳаммом ўзи шунақа жой, ҳаммани онадан туғма қилиб қўяди. Ким пайғамбару, ким уммат — билиб бўлмайди. Одам боласи кийим билан экан.

Бу гапларнинг маънисини Мусахон поччадан сўранг. У кишини танимассиз, эҳтимол: бўйи пастгина, қўллари калтагина одам. Ўзи шу яқин ўртадаги разъездлардан бирида буфетчилик қилади. Қиламан десанг, калта қўл билан ҳам анча иш қилиш мумкин экан. Кичкинагина буфетнинг орқасидан калта қўл билан бола-чақа боқиб, орзу-хавас кўриб, участка тиклаб, келин тушириб, қиз чиқариб юрибди-ку, бундан ортиғи кимга керак!

Хўш десангиз, Мусахон почча яқинда ҳаммомга тушган экан. Ечиниб иссиқ хонада мазза қилиб терлабди-да, совуқхонага кириб чўмила бошлабди. Боя айтдим-ку, қўллари калта деб. Кимнинг қўли узун кимнинг қўли калталигини билмоқчи бўлсангиз, ҳаммомга тушинг, Мана, Мусахон поччанинг нималиги ҳам билиниб қолди. Чўмилаяпти-ку, орқасига совун тегмайди. Икки курагининг ораси мағзава бўлиб турибди. У тосни бошига кийиб, хоналарни айланиб чиқди. Таниш йўқ. Бир ўрта яшар киши Қорбобога ўхшаб кўпикка беланиб ўтирибди.

— Ҳой ука, — деди Мусахон почча, — орқамни ишқаб қўйсангиз-чи, барака топкур.

У киши бошидан сув қуйиб ўрнидан турди. Мусахон почча энгашиб турди, у бошлаб ишқаб қўйди. Шундан кейин Мусахон почча яна тосни бошига кийиб, индамай кетаверди. Ишқалаган киши пичинг қилди:

— Ҳо мулла ака, раҳмат қани?

Мусахон почча дўнғиллади:

— Ҳар бир тўққиз пуллик нарсага ҳам раҳмат айтаверсанг, бутун тирикчиликни йиғиштириб қўйиб, раҳматдан бўшамай қоласан. Шунга ҳам раҳматми?

Мусахон почча шундан кейин бошидан уч-тўрт тос сувни шар-шар тўқди-ю, кийингани чиқиб кетди. Ўша куни у атирсовундек ялтираб, қип-қизил бўлиб автобусда разъездга чиқиб кетди-да, буфетни очди. Одам яхши ювинса, тоза кийинса, табиати равшан бўлади. Мусахон почча бугун бир гапириб ўн кулади. Назарида савдо ҳам яхши кетаётганга ўхшайди. Хуллас, Мусахон почча бугун димоғида энг камида етти-саккиз кўшиқни ҳиргойи қилиб, ишни тамом қилди. Тушган пулларини санаб ҳамёнга уриб, кундаги одати бўйича кеч олтидаги скорий билан станцияга келиб пул топширди. Бухгалтер «почча, янги хўжайин билан танишиб чиқмайсизми?» деб қолди.

— Танишамиз, танишамиз. Куруқ кирсак бўлаверармикин? Бу галча шундоқ бўлиб турсин.

У шундай деб, лабида эрталабдан қолган табассум билан директор кабинетининг эшигини очди.

Очди-ю остонадан на у ёққа, на бу ёққа ўтишини билмай туриб қолди.

— Келаверинг, келаверинг, бемалол, — деди директор.

Мусахон почча бўшашиб олдинга юрди. У тамом ўзини йўқотиб қўйган эди. Бу, директор, эрталаб ҳаммомда Мусахон поччанинг орқасини ишқаб қўйган киши эди. Директор ҳам уни таниди.

Мусахон почча қани нима бўларкин деб, индамай бошини эгиб тураверди... Охири директорнинг ўзидан садо чиқди:

— Сиз ҳам бизнинг системада ишлайсизми?

Бу нима дегани? Бу системага тўғри келмайсан дегани эмасми?

— Ҳа, энди, бола-чақанинг насибаси экан, кимирлаб турибмиз.

— Жуда соз, — деди директор салмоқлаб.

Мусахон поччанинг бўладигани бўлиб қолди. Беихтиёр чўнтагига қўл солиб, буфетнинг калитини ушлади:

— Жон ука, бир аҳмоқлик қилдим, кечиринг. Мени қувманг. Сиздек одамга шундай итлик

қилдим, жазомни худо берсин.

Директор ҳайрон бўлди:

— Сиз менга нима гуноҳ қила қолгандингиз?

— Бугун эрталаб, эрталаб ҳаммомда орқамни ишқаб қўйгандингиз.

Директор кулиб юборди.

— Э, ўша киши сизмидингиз? Бутунлай эсимдан чиқиб кетган экан. Хўш, нима қилибди?

— Раҳмат айтиш эсимдан чиққан экан. Атайлаб шуни айтгани келдим. Қуллук, қуллук, ука, мартабангиз бундан ҳам баланд бўлсин. Энди бизга жавобми?

Директорнинг энсаси қотиб: «жавоб», деди. Мусахон почча орқаси билан юриб чиқиб кетди.

У чиқиб кетгандан сўнг, директор секретарни чақириб, бу одам келса иккинчи олдимга киритманг, деб тайинлади. Аммо Мусахон почча кунора келиб секретарнинг бай-байлашига қарамай кабинетга кирар, шундоқ мартабали одамга орқасини ишқалатгани учун узр айтиб кетишни қанда қилмасди.

Охири директор безор бўлиб кетди. Қандоқ қилсин. Иложи йўқ. Бу тоифа одамлардан қочиб қутулмасанг бошқа йўл билан қутулиб бўлармиди. Елим-ку, елим улар.

ҚАЙСАР

Жума ота ўтган ҳафтада ўладиган эди. Бу гапни доктор кампирга айтаётганда эшитиб қолди.
— Энди, чидайсиз, кампир, отанинг бир-икки кунлик умри қопти, тайёргарлигингизни кўриб қўйинг.

Ота бу гапни эшитди. Ўзининг ўлимидан ҳам кампирга ачинди. Айниқса, докторнинг тайёргарлигингизни кўриб қўйинг, дегани ёмон таъсир қилди.

Тайёргарликнинг нималигини ота билади. Камбағал бўлсанг, кўчиб кўр, бой бўлсанг ўлиб кўр, деган гапни у жуда яхши тушунади.

Ўлиш осон гап эканми?

Ота йигирма кундан бери ана кетаман, мана кетаман деб ётган нарса эди. Докторнинг гапидан кейин бадани қизиб қон юришиб кетди. Ёстикдан бошини кўтариб ўтириб олди. Хотинини чақирди.

— Хотин, докторнинг гапига ишонма. Мен ўлмайдиган бўлдим.

Унинг гапига кампир ҳайрон бўлди.

— Бу нима деганингиз?

— Э, хотин, мен ўлишдан кўркмайман, ўлик кўмишдан кўрқаман. Токчадан чўтни ол. Сенга ўлик кўмишнинг харжини бир ҳисоблаб берай.

Кампир чўтни олиб берди. Чол чўтни тиззасига қўйиб, ҳисоблаб кетди.

— Хўш, ўлган куним унча ҳаражат бўлмайди. Ўлимлик пулимдан уч кило чой оласан, йигирма бешни гўрковга берасан, кафанлигим бор. Ҳар якшанба, пайшанба куни маҳалладан етти-саккиз киши кириб қуръон ўқиб, ош еб кетади. Еттимда ош дамлайсан, нон ёптирасан, йигирмада қўй сўйиб, ош дамлайсан, етти маҳалланинг мачитидан одам келади. Ундан кейин қирқим бўлади. Бунда ҳам катта харж бўлади. Катта, кичик хайитим, ифторлигим, йиллигим, қорёғдим, гулисурхим бўлади... Хўш, шуларга бир ниманг борми?

Кампир кўзига ёш олди.

— Ахир рўзғордан орттириб, у-бу қилиб қўяй десам, жикиллаб қўймадингиз. Агар у ёқ-бу ёққа яширган пулингиз бўлмаса, менда ҳеч вақо йўқ.

— Ҳа, балли, — деди чол. Ана шунинг учун ҳам бу йилча ўлмай турадиган бўлдим.

Чол болалигидан бир сўзли эди. Бу гал ҳам гапидан қайтмайди. Мана, кўрарсиз, у ўлмайди!

Айтдим-ку, чол қайсар одам деб. Ўлмапти, кеча уни самоварда гап сотиб ўтирганини ўз кўзим билан кўрдим.

САҒАНА

Ўлик деган ўз иззати билан кафанига ўралиб, тобутда қимирламай ётгани дуруст бўларкан. Тобут йўлакда, кафан ғассолнинг елкасида. Аммо мурда ҳовлида келган-кетганларга қўл қовуштириб, деразадан патнис узатиб, кўнгил сўраганларга: «Бандалик экан, қандоқ қилай...» деб юрса, жуда хунук кўринар экан.

Маҳалла қоровули тонг қоронғисиди хонадонларнинг эшигини тақиллатиб, Боқи Халфа омонатини топширди, пешинга жаноза ўқилади, деб хабар берди. Одамлар эрталаб ишга кетиш олдидан марҳумнинг қариндошларидан бирров кўнгил сўраб чиқайлик, деб йиғилишди, аммо эшик олдида Боқининг бел бойлаб турганини кўриб, ханг-манг бўлиб қолишди. Ўлган бошқа Боқи бўлса керак, маҳаллада яна Боқи отли одам бормиди, деб ўйланиб қолишди.

Бу маҳаллада шу Боқидан бошқа Боқи йўқ эди. «Ўлган» ҳам шу Боқининг ўзгинаси эди.

Боқи Халфа анча топармон-тутармон кишилардан. Сибирга олма оборади — пул топади. Шиша банка йиғиб, ювиб сотади — пул топади. Чойдан чиққан зар қоғозни қирқиб, ойнага ёпиштиради, Маккаи мукарраманинг сурати бу, деб сотади — пул топади. Хом ёнғоқ пўстлоғини қуритиб, элакдан ўтказиб, хинанинг аслига кепқолинг, деб яна пул топади. У ёққа боради — пул топади, бу ёққа боради — пул топади.

Ёши ҳам пайғамбарга акалик қилса бўладиган жойга бориб қолган. Шариатпаноҳ мусулмонлар пайғамбар ёшидан нариёғини ҳаром санашади. Халфа ҳам ҳаром ёшдан ҳазар қилиб, тирик вақтида жанозасини ўқитиб қўймоқчи бўлди.

Ўлиб кетсам, зумраша болалар менга жаноза ўқитармиди, ҳаракатимни қилиб қўйишим керак.

Боқи шу ниятда катта қабристондан бир ярим мурда сиғадиган жойни олиб, таксида ғишт, цемент ташитиб, тирик одамнинг ҳам ҳаваси келадиган қилиб сағана қилдирди, патнисдек келадиган мрамарга ярми форсча, ярми ўзимизнинг тилда номини қўшдириб, байт ҳам биттириб қўйди.

«Тупроқ аро ётур мунда,

Соқи ўғли Боқи мурда.

Таваллуди 12... ҳижрий, вафоти 13... ҳижрий».

Сағана битиб, жанозага тайёргарлик тамом бўлгандан кейин, Боқи катта қозонда ош дамлатиб, юртга едирмоқчи бўлди. Тўрт маҳалладан одам айтилди. Икки қори бири олиб, бири қўйиб, ўқиб турибди. Айниқса, Сатанг қори деганининг овози булбулдек экан, қироатини келиштиролмаसा ҳам патнис ашулага ўхшатиб сура орасида иккита катта авж қўшиб айтаркан.

Ғассол кўпни кўрган, ишбилармон киши эди, «мурда» ни четга чақириб:

— Бошпуртни топшириб, домовойдан ўчмаган бўлсангиз, сизни ювмайман, беноват бўлишдан кўрқаман, — деб қолди.

Боқи Халфа ёнидан фалончи ўлди, кўмиш мумкин, деган қоғозни олиб кўрсатди. Ана шундан кейин ғассол икки челақ сув олиб, Боқини ичкари уйга бошлаб кирди. Уни ечинтириб, тахтага тортди. Дока халта билан баданини обдан совунлаб ювиб, иримига бош-оёқ кафан айлантдириб, уни ечиб олди.

Халфа атир совундек йилтираб чиққанида, маҳалланинг ўйинқароқ болалари, савобдан қуруқ қолмайлик, деб ўчоқ олдида қиттак-қиттак қилишаётган эди. Улар Боқини кўриб, бир-бирлариин туртиб қўйишди.

— Мулла амаки ойдек чиройли ўлик бўптиларми...

Маросим тугади. Жаноза ҳам ўқилди, мурда армонда қолмасин, деб уни бир неча минут тобутга ҳам солиб олишди. Бўш тобутни ердан кўтаришаётганда бояги маст йигитлардан бири:

— Мулла амаки қанақа одам эдилар? — деб қолди. Бу гап ўлик гўрга қўйиладиган пайтда айтилгучи эди. Бироқ шу топда маст одамнинг гапини чувалаштирмаслик учун:

— Дуруст одам эди, — деб қўя қолишди.

Шу куни хотинлар йўлакда уввос солиб, тобут орқасидан сочларини юлиб қолишди.

Мулла амаки одамлар кўзига кўринмай қўя қолай, деб ҳаммадан олдин «Волга»да мазор бошига бориб, то тобут кўтарганлар етиб келншгунча гўрков билан кўк чой ичиб, фоний дунёнинг ишларидан гаплашиб ўтирди.

Худди шу куни ер курраси битта мусулмон бандасидан чала-ярим жудо бўлди. Боқи энди сонда бор эди-ю, санокда йўқ эди.

Ҳангоманинг қизиғи кейин чикди. Боқи ўлишга ўлиб қўйиб, тирик пайтида кўрмаган шўришларга дучор бўлди. Мурданнинг уйда ётиб юрганидан дарак топган участкавой йўқ одам уйда туришга ҳақи йўқ, деб пўписа қилди. Шундан кейин у кечаси девор паналаб келиб, томда ётиб юрди. Куз кириб, томга қиров тушиб, ётиш қийин бўлиб қолгандан кейин кўрпа-ёстиғи билан мрамар вивескали дангиллама гиштин сағанасига кўчиб кетди.

У қора кунимга яраб қолар, деб икки минг сўм пулни омонат кассага қўйган эди. Шу пул энди асқатиб қолди. Кассага борган эди, паспорт сўради. У ўлгани учун паспорт кўрсатолмади, ўлганман, дейишга қўрқди.

— Э, эси йўқ мурда, — деб пешонасига шатирлатиб битгани туширди.

Ҳозир Боқи Халфа гўрковнинг чўзма-чалпагига шерик бўлиб, унинг энсасини қотириб юрибди. Гўрков ҳам анойи эмас экан:

— Сиздақа текинхўр мурдаларнинг кўпини кўрганмиз. Ишлаган тишлайди. Чўзма-чалпак ҳақиқа лаҳадбоп қилиб гувала куйиб берасиз. Бўлмаса сағанангизга бошқа ўлик қўйвораман, — деб тўполон қилиб қолди.

— Оббо! — деди Халфа. — Ҳар бир бандаи мўмин вақтида, ўз ажали билан ўлгани дуруст экан.

Тақдирга тан берган Боқи, ҳозир белини бойлаб, гувала куйяпти. Чарчаган пайтларида қаддини ростлаб, дўмбайиб кетган қабрларга ҳасад билан қараб қўяди. Кеч кириши билан мрамар лавҳа тагидаги тешиқдан эмаклаб кириб кетади. Гўрков унга ҳазиллашиб:

— Жойингиз жаннатда бўлсин, халфам, эртага вақтлироқ чиқинг! Гуваладан қарзингиз бор, — деб ҳиринг-ҳиринг кулади.

СОБИҚ ЎҒРИ

Бўлиши мумкин ҳикоя

Хоҳ қаридир, хоҳ ёшдир, оғзига эҳтиёт бўлиши керак экан. Ҳошимжон қизиқиб кетиб бир оғиз гап айтди-ю, балога қолди.

– Болалик экан, ота-она йўқ, бозорда битта қовун ўғирлаб қўлга тушиб қолдим. Милицияда бир кун ўтирганман. Эсимга тушса, ҳали-ҳали хижолат бўламан. Шунга ҳам қирқ бир йил бўпти.

Бор-йўғи бўлган гап шу. Суҳбатдошлар орасида бир илмий ходим ўтирган экан. Қачон, қаерда, деб суриштириб қолди.

Ҳошимжон яқинда пенсияга чиққан. Ўттиз йил ўқитувчилик қилди. Ахир у унча-мунча ўқитувчи эмас, хизмат кўрсатган ўқитувчи. Энг камида икки-уч минг болани ўқитган. Унинг талабаларидан неча фан кандидати, нечалаб инженер, доктор чиққан.

Уч-тўрт кундан кейин Ҳошимжонниқига ўша илмий ходим келди. Бола тарбияси ва қонун деган мавзуда эзилиб гаплашпб ўтиришди. Гап орасида у Ҳошимжондан:

– Милиция қўлига тушиб чиққанингиздан кейин ўзингизга қандай хулосалар чиқаргансиз? – деб сўраб қолди.

Ҳошимжон нима дейишини билмай, бирпас чайналди. Кейин жавоб қилди:

– Бу гапга қирқ йилдан ошган. Ҳозир эсимда йўқ қанақа хулоса чиқарганим.

– Ҳар ҳолда, – деди илмий ходим.

– Ҳар ҳолдами? Ҳар ҳолда ўзимга тегишли хулоса чиқарган бўлишим керак. Ўшандан кейин қовун емайдиган бўлиб кетганман.

– Демак, милициянинг тарбиявий ролини инкор қилмайсиз?

Ҳошимжоннинг гаши келди, шундоқ бўлса ҳам, ҳа, албатта, деди.

Шу билан гап тамом бўлди. Аммо орадан сал кун ўтиб, уйига бир таклифнома келди. Унда «Хурматли Ҳошимжон Олимжонов, билим юрти талабалари билан учрашувга келпшингизни илтимос қиламиз» дейилганди.

Бунақа жойга, яна манавинақа таклифга йўқ деб бўлармиди. Ҳошимжон соқолини киртишлаб, яхши костюмини кийиб, етиб борди.

Билим юрти клубига одам сиғмайди. Эшикда «Телецентр» деб ёзилган автобус. Ичкарасида прожекторлар, кинооператорлар...

Ҳошимжонни минбарга таклиф қилишди. Қараса, тунов кунги илмий ходим юқорида ўтирибди. Бунга ҳам Ҳошимжон хайрон бўлмади, ўтирган бўлса, ўтиргандир-да, деб қўя қолди. Аммо у минбарга чиқиб, гап бошлаганда, хайронликдан оғзи очилиб қолди. Илмий ходим берилиб, овозини гоҳ баланд, гоҳ паст қилиб гапирарди:

– ...Мана, қаршингизда собиқ жиноятчилар, йўлтўсарлар, майда ўғрилар...

Ҳошимжоннинг кўзи тиниб кетди. Гапнинг давомини эшита олмади. Чунки қулоғи шанғиллаб, боши айланиб кетганди. Илмий ходим давом этяпти:

– Аммо бу жиноятчилар бизнинг ёрдамимизда қайта тарбияланган, жамиятимизнинг онгли граждандарига айланган...

Ҳошимжон ҳолдан тойди. Қандай қилиб йиғин тугаганини, қандай қилиб уйига келганини билмайди.

Орадан уч кун ўтиб, телевизор кўриб ўтирса, бирдан тунов кунги илмий ходим чиқиб қолди. У яна ўша гапни қайтарар учрашувда олинган кинолентани кўйиб, «собиқ ўғрилар»нинг башарасини кўрсатарди.

Ҳошимжон ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмади. Чунки ёнида икки невараси, келини ўтирибди. Ундан ташқари, неча минглаб шогирдлари шу топда «собиқ ўғри» устозларини кўриб

Ўтиришгандир...

Шу гапдан буён орадан саккиз ой ўтди. Ўша илмий ходим фан кандидати деган илмий даражага сазовор бўлди.

Бу гаплардан уни кандидат қилган «собик ўғри»нинг хабари йўқ эди.

ЙЎҒОН ТЕПА

Бугун шанба, идора ходимларига маош берилаяпти. Одатда идора бошлиқларининг ҳурмати учун кассир кабинетга ведомость кўтариб киради.

Қодиров кассир узатган пулни санамай, стол тортмасига солар экан, деди:

– Нуралиевга айтинг, кирсин!

Сал ўтмай, бош бухгалтер Нуралиев кирди.

– Менга қаранг, бугун бир отамлашмайликми? Маошни бўлса, олдик. Пул хотиннинг қўлига тегдими, тамом. Пака қўлимиздалигида яйраб олайлик.

Бу гап Нуралиевга ҳам ёқди. Қодиров стол ёнидаги тугмани босди. Секретарь киз кирди.

– Апсаматов билан Собировни дарров чақиринг!

Апсаматов билан Собиров узун-қиска бўлиб кириб келишди.

– Қани,– деди Қодиров, – олти-олтидан чўзинглар. Йўғон тепага бориб, бир ошхўрлик қиламиз.

Апсаматов жон деб турган экан, дарров олти сўмни столга ташлади. Аммо Собиров гарданини қашиб туриб қолди.

– Бўлинг, бўлинг,– деди Нуралиев,– мунча латтачайнарсиз, олти сўм кимни ўлдирибди?

– Олти сўм ҳеч кимни ўлдирмайди-ю, аммо келинингиз қанча маош олишимни точний билади. Ундан ташқари, хотинсиз бирон жойга боролмайман.

– Э, садқайи эркак кетинг, қўйинг бу гапларни.

Собиров жонидан сугургандек қилиб, олти сўмни қўли қалтираб столга қўйди.

Қодиров шофёрни чақириб, харажатга юборди. Иш соати тугаши билан тўрт киши Йўғон тепага қочишга аҳд қилишди.

Шундоқ бўлди. Йўғон тепа вилоятда энг салқин, энг хушманзара жой. Тўрт улфат роса яйрашди. Шофёр ошга уста эди, ҳар битта гуруч ўзи ўрмалаб оғизга кириб кетаман дойди. Салатни айтмайсизми, қўк қалампир аралашган салат дунёда ягона бўлса ажаб эмас. Ошга бостирилган еаримсоқпиез янги сўйилган қўйнинг илигидан афзал бўлса афзалки, камлиги йўқ.

Хулласи, тўрт улфат кеч соат ўн бир яримгача маишат қилишиб, ўн иккидан сал ошганда шаҳарга қайтишди.

Бундай пайтларда бошлиқлар жуда сахий бўлиб кетишади. Қодиров ҳам шундай фазилатдан холи эмас. Шерикларини бир-бир эшиклари олдига ташлаб, уйига ўтиб кетди.

Ажойиб ош учун шоферга раҳмат айтиб, ўзи ҳам дарвозаси олдида тушиб қолди. Эшикни қоқди. Ичкаридан жавоб бўлмади. Яна эшик қоқди. Қўшнилар нима гап деб югуриб чиқишди-ю, Қодировнинг хотини чиқмади. Ярим соат эшик қоқди.

Хотини эшик орқасида турган экан, ахмири овоз берди.

– Нега эшик очмайсан, мажлисдан ўладиган бўлиб келсам ҳам, шунақа қиласанми?

– Борадиган жойингизга бораверинг. Ош еган жойингизда ётишга жой қилиб беришмадимми? Ўшаққа бориб ётинг!

Қодировнинг дами ичига тушиб кетди. Анча вақтгача «ғиринг» деёлмай туриб қолди.

– Қўй, хотин, қўни-қўшниларнинг олдида шарманда қилма. Уйда бафуржа гаплашамиз.

Хотин жавоб қилмади. Оёқ товушининг узоқлашгани эшитилди. Ана шундан кейин Қодиров яна ярим соатча эшик тақиллатди, бўлмади. Орқасига қайтди. Машина кетиб бўлган, соат бирдан ошиб автобуслар ҳам сийраклашиб қолганди. Идора, ўххў, қанча жойда.

Қодиров соат икки яримларда идорага қайтиб келди. Қараса, кабинетининг кўча тарафга қараган деразасидан ёруғ тушиб турибди. Уборшица пол юваётган бўлса керак, деб ўйлади. Қоровул келинг ака, деб дарвозани очди.

– Отчётга тайёрланадиган эдим, шу ерда тинчгина...

Кабинет эшигини очиш билан ҳайрон бўлиб тўхтади қолди. Бош бухгалтер Нуралиев ечинмай, диванга чалқанча ётиб олган, кабинетни бошига кўтариб хуррак тортарди.

Нима бало, уйига ташлаб келган эдим-ку, деб ҳайрон бўлди Қодиров. У қоровулдан план бўлимнинг калитини сўради.

– Очиқ, ака.очиқ. Апсаматов иним диванда ётибдилар.

– Кадрлар бўлими-чи?

– У ер ҳам очиқ. Собиров ётибди.

Қодиров нима қилишини билмай, гаражнинг калитини сўради.

– У ер ҳам банд, шофёрингиз «Волга»да ётибди.

Қодиров қаққайганча туриб қолди.

– Менга қаранг, ота, – деди у қоровулга. – Сизга жавоб. Уйингизга бориб, ёта қолинг. Биз бугун тонг отар отчёт тузамиз. Кўрпа-ёстикни йиғманг. Чарчаганимда мен ётамураман.

– Умрингдан барака топ, болам. Кампирим одихинг қачон, деб сўраётган эди. Жуда бопта бўлди.

Қоровул чол дуо қилиб, уйига жўнаб қолди. Қодиров унинг ўрнига ёнбошлади.

Тўрт ошхўр идорани бошларига кўтариб, хуррак тортишарди.

Айниқса, бошбух Нуралиев карнайга ўхшатиб тортар экан. Бу кеча тўрт ошхўрнинг хотини хафа, биргина қоровул чолнинг хотини хурсанд эди.

КАТАЙСА

Қосимжон машинада хотинини бир айлантирмоқчи бўлиб турганда, эшик тақиллаб қолди. Чикса синглиси билан куёви. Ака-сингил ўртасида андак гап қочганидан улар анчадан бери кўришишмаган эди. Қосимжон катта бошини кичик қилиб йўқлаб боролмади, синглиси ҳар қалай аёл киши эмасми, ўзи эшик қоқиб келди. Қосимжоннинг боши осмонга етди. Хотини то сабзи-пиёзини қовуриб бўлгунча, гир этиб бориб, битта коньяк топиб келмоқчи бўлди. Куёвининг хайҳайлашига ҳам қарамай, дарвозани очиб машинани олиб чиқди. Янги «Москвич» офтобда ярақлаб ел қувиб кетди.

Бугун дам олиш куни бўлганидан кўчада машина унча кўп эмас эди. Магазинни тушликка бекитишмасин деб, у машинани елдек учириб катта гастронимга келди. Одам кўп. Коньяк ичадиганларнинг ини бузилганми, ҳаммаси беш юлдузлигидан сўрайди. Қосимжоннинг навбати келгунча ҳам анчагина вақт ўтди. У шишани қўлтиққа тиқиб чиқса, машина олдида бир гала бола чуғурлашяпти. Бири капотини силайди, бири бўлса, олдига миниб олибди.

Қосимжон пашша кўригандек қилиб, болаларни тиркиратиб қувиб юборди. Бир маҳал қараса, шундоққина кўринадиган жойига кимдир миҳ билан «Эркин» деб қириб ёзиб қўйибди. Қосимжоннинг жони кекирдагига келди.

– Ким қилди?

Бир қиз кўчанинг нариги бетига қараб қочаётган иштончан болани кўрсатди.

Қосимжон жон ҳолатда унинг кетидан қувди. Бола зинадан пилдираб иккинчи қаватга чиқди-ю, чап қўлдаги эшикка кириб қарсиллатиб ёпиб олди.

Қосимжон ҳансираб кўнғироқ тугмасини босди. Сал ўтмай, эшик очилди. Унинг қаршисида пижама кийиб, бошини хотинларнинг косинкаси билан танғиб олган директори Бек ака турарди.

– Ия, ия Қосимжон, келинг, келинг.

Қосимжон нима қилишини билмай, бирпас серрайиб туриб қолди. Кейин чайналиб тилга кирди:

– Шундоқ, ўзларини бир йўқлаб кўяй деб... Айтганча, янги уйлар муборак, Бек ака.

Бек ака мамнун илжайиб, унинг қўлтиғидаги шишага қаради.

– Ҳа, айтганча, уйга қуруқ келмай, деб.

– Қани, қани ичкарига. Зап иш қипсиз-да, Қосимжон. Узим ҳам бир дилдор ҳамсухбатга кўнглим кетиб турган эди. Айтганча, кичкина «Чайка» муборак бўлсин. Машина опсиз, бир катайса қилдираман ҳам демайсиз.

Қосимжон шошиб жавоб қилди:

– Ўзи атайин шунга келаётган эдим. Бугун дам олиш куни, хўжайинни бола-чақалари билан бир ўйнатай, деб келаётганим шу-да.

Ичкарига киришди. Хўжайиннинг хотини арчилган сариқ шафтолидек бўлиб ваннадан чиқиб келди. У Қосимжонни кўриб, энсаси қотгандек қошларини кериб бир қаради-ю, нариги хонага ўтиб кетди. Кейин ичкаридан унинг палағда товуши эшитилди:

– Эркинингиз ваннаниям расво қипти. Сувни тортмаяпти. Тузатиб беринг.

– Оббо, – деди Бек. – Умримда қилмаган ишим. Қандоқ тозалашни билмасам.

У илтижо назари билан Қосимжонга қаради. Қосимжон ҳам бу қарашнинг маънисига етди. Дик этиб ўрнидан турди-ю, ваннага қараб юрди.

Ванна ичи мағзавага тўлган, тешиги ўлгур сув тортмаяпти. У биллагини шимариб, қўлини тиқиб, ярим соатча уринди-ю, охири сув тортадиган жойидан иккита ёнғоқ олиб ташлади.

– Ҳа, баракалла, – деди Бек. – Техникани эгаллаган кишиларнинг садағаси кетсанг арзийди. Раҳмат, ука.

Қосимжон то ваннани тозалаб чиққунча, Бек закусгани бошлаб, коньякни рюмкаларга қуйиб, унга маҳтал бўлиб турган экан. Биттадан ичиб олишди.

Шу пайт Эркин кирди. Қосимжон машинани расво қилган болани еб ташлашга тайёр эди. Аммо унга қараб майин илжайди. Қизикчилик қилиб, бир кўзини қисиб, мўйлабининг бир учини кимирлатди. Бола унинг бу хунарига қойил қолиб яқин келди.

– Амакинглар-чи, ҳозир бизни машинада айлантириб келадилар. Маза қиласан, ўғлим.

Ичкаридан хонимнинг товуши келди:

– Феодалларга ўхшаб ўзларинг маза қилмангларда, биз шўринг курғур эзилган хотинларни ҳам айлантинглар. Шундоқ поччамникига ҳам бирров кириб ўтаман.

Яна икки рюмкадан отиб олишди.

Кетишда Эркин бўёқ қаламларини ҳам олиб чиққан экан. Йўл-йўлакай сирланган эшикка, олд томонига суратлар ишлаб борди. Бек унинг рассомлигига қойил қолиб, мактаб борарди.

– Хотин, бу қизиталоғингдан рассом чиқадиганга ўхшайди. Қарқуноқдан булбул чиқибди, деб шуни айтадилар-да.

Боланинг қўлидаги қалам ўлгурнинг учи пўлатданми, нима бало, чизган жойини қиради. Бола машина деворини эмас, Қосимжоннинг юрагини қираётгандек. Ичи куйиб кетяпти. Гўрни бир нима деб бўладими. Қайтага уни мактайтиди.

– Оббо азамат-э, мактабда расмдан беш олсангиз керак, а?

Бола йўлда икки марта хархаша қилиб, мороженое олдирди. Иккаласида ҳам Қосимжоннинг ўзи тушиб олиб чиқди. Хотиннинг поччасиникига ҳам боришди. Улар кириб кетишганича бир ош пишарли вақтда чиқишди. Яна йўлга тушдилар.

Кечга яқин хўжайинларни уйларига келтириб қўйди-ю, то зинадан чиқиб кетгунларича Эркинни кулдириш учун ҳар хил қилиқлар қилиб турди.

У энди кабинага кираман деб энгашган ҳам эдики, милиционер осмондан тушдими, ердан чиқдими, олдида пайдо бўлди. Гувоҳнома сўради. Қосимжон ёнини қовлаётганда, милиционернинг қошлари чимирилиб кетди.

– Шошманг, шошманг, битта «хух» деб юборинг-чи.

Ана шундан кейин нима бўлса бўлди. Милиционер уни обормаган жойи қолмади. Маст шофёрларни текширадиган жойга обориб, стаканга «хух»латиб ҳам кўрди. Гувоҳномасини олиб, рулга яқинлаштирмай, орқага ўтқазиб, ўзи кичкии «Чайка»ни ҳайдаб уйига опкелиб қўйди..

Синглиси ҳам, куёви ҳам сузиб келтирилган ошга қўл урмай, хавотирда ўтиришган экан. Хотини бўлса, машина пачақ-пачақ бўлгану, эрим ўликхонада қонга беланиб ётибди, деб ўйлаб кўнгли озиб диванда ётарди. У эрининг товушини эшитиб, аранг бошини кўтарди:

– Қаёқда эдингиз?

Қосимжоннинг тили калимага келмади. Дир-дир титрарди. Охири, икки-учтагина гапни бир амаллаб оғзидан чиқарди:

– Аждарнинг оғзида эдим. Аммо, керакли аждар, хотин.

ОТПУСКА

Абдураззоқ бугун отпускага чиқди. Хотини бу кунни қачондан бери кутарди.

— Мана, хотинжон, энди маза қилиб ўйнаймиз. Арслонбобга обориб, роса ўйнатаман. Бугун приказ бўлди, эртага отпускаи пулини жарақлатиб оламузу ўзларининг қўлчаларига берамиз. Бойвачча бўлиб сарфлайверадилар.

Эр-хотин ўртага чўтни қўйиб, ундоқ қиламиз, бундоқ қиламиз, уни оламузи, буни оламузи, деб отпускаи пулини тақсимулаб чиқишди.

Кечаси билан икковининг ҳам уйқуси қочиб ҳали тоғлар орасида, ҳали арчазорда бири-бирини қувган бўлиб, аранг ухлаб қолишди.

Абдураззоқ эрталаб ювиниб-тараниб, хотини айтган йўл анжомларини қайси магазиндан олиш кераклигини битта қоғозга ёзиб, уйдан чиқди. Идорага келди. Бош бухгалтер отпускаи пулини ҳисоблаб, ёзиб кассага топширган экан. Абдураззоқ аллақайси куйни хуштак қилиб, касса туйнугига бошини сукди:

— Пешона тери томган пулни олсак бўладими? Кассир хотин негадир кулди.

— Бўлади, марҳамат.

У шундай деб ведомостни унинг олдига қўйди. Абдураззоқ ручкани сиёҳга ботириб ҳафсала билан худди сурат чизаётгандек қилиб имзо чекди. Мўлжалдагидек етмиш сўм экан.

Кассир у имзо чеккан ведомостни олиб қаради-да, пуфлаб сиёҳни қуритди, ҳафсала билан буклаб тортмага ташлади. Қўлини чўзиб касса туйнугининг эшигини ёпди. Абдураззоқ ҳайрон бўлди. Нега унақа қиляпти? Бирон уятли иши бўлса, битказиб олсин, деб бирпас индамай турди. Кейин аста эшикчани чертди.

Кассир эшикчани очди.

— Хизмат? — деди у ҳайрон бўлиб.

— Ҳазиллашяпсизми?

— Қанақа ҳазил? Бир нима дедимми? Пулни бермадингиз-ку.

— Қанақа пул?

— Отпускаи пули-да.

— Пулни қайдан оламан?

— Жиннилик қилманг!

— Ўзингиз жиннилик қилманг, — деди зарда билан кассир хотин.

— Ростдан тоняпсизми? Ҳозир ведомостга имзо чекдим-ку. Пулни бермайсизми?

Кассир хотин бир нима эсига тушгандек илжайди. Ўрнидан туриб, пўлат сандикдан бир даста қоғоз олди. Кўзойнагини тақиб, қоғозларни кўздан кечири бошлади. Кейин у туйнукка яқин келиб, ўша қоғозларни бирма-бир кўрсата бошлади:

— Директоримиз элик ёшга тўлганда коллектив тилла соат тақдим қилгани эсингиздами? Мана, ўн икки сўмга қўл қўйгансиз, тўғрими?

— Тўғри, — деди Абдураззоқ.

— Машинистка Робияхон турмушга чиққанда битта жемпер билан намозшам атлас тўёна қилганмиз. Ўн тўрт сўмга қўл қўйгансиз. Тўғрими?

— Тўғри, — деди Абдураззоқ.

— Экономисткамиз Ойша опа эгизак тукқанда иккала болага каравот, одеял, чойшаб, у-бу, саккизта шампанское олиб борганмиз, Сиз тўққиз сўмга қўл қўйгансиз. Тўғрими?

— Тўғри, — деди Абдураззоқ.

— Қоровул амаки икки хонали янги уйга кўчганда коллектив бир диван билан олтига стул совға қилган. Ўшанда сиз ўн етти сўмга қўл қўйгансиз. Тўғрими?

— Тўғри, — деди Абдураззоқ.

— Мана шуларни бир чўтга солиб кўринг-чи, қанча бўларкин.

Кассир хотин чўтни шақиллатиб кетди.

— Мана, роппа-роса етмиш уч сўм бўларкан. Уч сўм қарз бўлиб қолдингиз. Тўлаб қўйсангиз бўларди.

— Йўғ-э, — деди Абдураззоқ. — Ёнимда йўқ эди-ку.

— Бўлмаса тилхат ёзинг. Эртага ревизия келса, бўйнимга тушиб қолмасин.

Абдураззоқ ноилож қолди. Охири уч сўмга тилхат ёзиб, кассирнинг ёнидан нари кетди. Коридорда бўшашиб келаётган эди, месткомнинг янги раиси олдидан чиқиб қолди.

— Қаёқда эдингиз, уйингизга икки марта телефон қилдим.

— Тинчликми? — деди Абдураззоқ шошиб.

— Тинчлик, тинчлик. Замдиректоримиз эллик ёшга тўлдилар. Индинга юбилейларини тантанали нишонламоқчимиз. Коллектив номидан битта тилла соат тақдим қилишни маслаҳатлашдик. Ўн уч сўмга қўй қўйинг, кейин маошдан ушлаб қоламиз.

Абдураззоқ имзо чекаман, деб рўйхатдан ўз фамилиясини тополмасди, шу топда у ўз фамилиясини ҳам эсидан чиқазиб қўйган эди.

ЛАБ ҲАҚИДА ДОСТОН

Эркактларнинг ўпишиши жуда хунук нарса-да, укагинам.
Ғафур Ғулом

I

Дунёда нима кўп, лаб кўп. Ер юзида қанча одам бўлса шунча бир жуфтдан лаби бор. (Бир одамда тўртта лаб бўлишига ишонмайман).

Шундай лаблар борки, кўрганда эсинг оғиб қолади.

Ёқут лаб, ғунча лаб, шакар лаб, чўччайган лаб, юпқа лаб... Мен унақа маҳаллий аҳамиятга эга бўлган лабларни писанд қилмай қўйганман. Тўғри, илгари тушунмай юрган онгсиз пайтларимда жумҳурият аҳамиятига эга бунақа лабларга маҳлиё бўлиб, маҳалламдан ўтиб кетган пайтларим бўлган. Энди-чи? Йўқ! Энди мен халқаро аҳамиятга молик бўлган бир лабнинг шайдоси бўлиб қолганман.

Бу лаб... уни таърифламоққа авторучка ожиз, қил қалам нимжон, машинка ночор.

Мен бу лабни биринчи марта Тошкент аэропортининг халқаро йўллар майдонида, Кавказ томондан учиб келган машҳур бир ижодкорнинг лабига қапишиб турганда кўрган эдим. Албатта, мен шоир эмасман, бу қапишишни нима дейди, ўпич дейдими, бўса дейдими, билмайман. Ҳозир кўриб турганим манзара ўпичга ҳам, бўсага ҳам ўхшамасди, уни рухсат берсанглар, сўриш деб қўяқолай.

Ўшанда меҳмоннинг бу узоқ сўришдан дами қайтиб, юзлари кўкариб кетганини ҳали-ҳали кўз олдимдан кетказолмайман. (Агар ўша меҳмон мен бўлганимда унинг ичига туфлаб юборардим).

Унинг шу кўриниши меҳмоннинг ичидан ниманидир сўриб олаётганга ўхшади. Шунда мен беихтиёр бу лаб халқимизнинг миллий ғуруридир, деб юборганимни билмай қолибман.

Бир министрнинг отаси ўлганда у ҳам жанозага келиб, фарёд урганча ювғучининг олдига кириб, мурданинг лабидан ўпганини кўрганлар бор.

Ўшанда у ювғучининг олдидан тамшаниб чиқиб, мотамсаро турган министрнинг олдига келди.

— Отахон жаннати одам эканлар. Жуда ширин ўлик бўптилар.

У шундай деб яна тамшаниб қўйди. Министр паст овозда сўради.

— Отангиз ҳали тириклар, а?

— Йўқ, у киши йигирма йил олдин оламдан ўтганлар.

Министр афсуслангандек бир энтикди.

— Майли, қилган яхшиликларингиз учун қарзимни узмоқчи эдим. Начора, сиз ҳали тириксиз-ку, қарз узишга улгураман.

Шу лаб тўғрисида яхлитроқ бир асар ёзиш ниятида уни йигирма йил кузатдим. О, бу лаблар. Кимларни ўпмади. Саримсоқ пиёз хиди келиб турган, тамаки сувидан пўрсилдоқ бойлаб кетган, арақ иси гуп-гуп келиб турган лабларга бу лаб муҳрини босди. Амалдорларнинг мўлини пойлаб, бўйнига осилиб ўпди. Министрларни қуйиб юриб ўпди.

Бу ўпичларга, бу сўришларга унча-мунча лаб чидамайди. Билмадим, агар чармдан бўлса йиртилиб, пластмассадан бўлса едирилиб кетарди. Балки ўта чидамли қаттиқ қоришмалар комбинатида ишланган лабдир. Балки у фазога учирилган кемалар маъданидан ясалгандир.

Агар мен шоир бўлсам, шу лабга атаб достонлар ёзардим. Ҳайкалтарош бўлсам, ҳайкалини ясаб пойтахтимизнинг қоқ марказига ўрнатардим. Халқимизнинг ноёб ёдгорлиги сифатида туристлар учун зиёратгоҳга айлантлардим.

ЗАГСдан никоҳ ўқитиб чиққан келин-куёвлар шу лаб ҳайкалининг пойига гулдасталар

қўйишини истардим.

Алишер Навоий саройда лаби ҳаддан ташқари қалин одамни кўриб қолиб, Султондан: — «Бу ким?» деб сўрабди. Шунда Бойқаро: «Қаерга борсам ўпавериб, жонимдан безор қилди. Келди-кетдини ўпиб юрар деб, маош тайин қилмай хизматга олдим», — деган экан.

Кўрдингизми, ўтмишда ҳам салафларимиз лабга эътибор берганлар...

Қоч, министр, қоч, ундан каттароғи, қоч, ҳоким, қоч, исполком, сени ўпгани лаб келяпти!

II

Камондан отилган ўқдек учиб келаётган автобус асфальтда қора из қолдириб қийқириб тўхтади. Асфальтдан ҳам, резина ғилдираклардан ҳам тутун чиқиб кетди. Йўловчилар эшик очилишини ҳам кутмай, деразадан ўзларини ерга отишди. Эшик олди тикин бўлиб қолган, ичкарида қолиб кетганларнинг шовқинидан йўл бетидаги уйларнинг деразалари зириллайди. Омон-эсон ерга тушиб олганлар орқаларига қарамай тирақайлаб қочаяптилар.

Нима гап? Тинчликми?

Бу сўроққа жавоб берадиган биронта мард топилмайди.

Чўкаётган кемани энг охирида капитан тарк этади, дегандек, автобус ҳайдовчиси ҳам энг охирида ёқавайрон бўлиб қочиб тушди. Унинг этагидан шартга ушладим.

— Тинчликми? — дедим бор кучим билан барини чангаллаб.

— Э, сўраманг. Бир одам автобусда дуч келганини ўпаяпти. Эркакми, хотинми, барибир. Охири менга қараб лабини чўччайтириб келаётганди, қочвордим.

— Милиция чақириш керак, — дедим унга раҳмим келиб.

— Автобусда тўппонча такқан милиционер ҳам бор эди, ўпаман, деб яқинлашаётгандаёқ жуфтакни ростлаб қолди.

У шундай деб туриб этагини бир силтаган эди, бари кўлимдан чиқиб кетди. Гапнинг охири оғзида қолиб мультфильмдаги куёндек бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

Бу ўпонғич одам ким экан, деб деразадан автобус ичига қарадим. Бир одам лабини ялаб, хўмрайиб ўтирибди. Во ажаб! Ё кудратингдан кетай. Ахир уни танийман-ку! Ўзига-ўзи жумҳуриятда хизмат кўрсатган ўпанғич унвонини берган одам шу бўлади.

Ўпиш бўйича жаҳон чемпионлигига номзод бу одамни жуда яхши танийман. Темир-бетонни ўпса, шафтоли пўстидек юпқа қилиб юборадиган лаблари дунёдаги жами нарсаларни ўпиб бўлган. Осмонда учадиганлардан мурдахўр калхатни, сувда сузадиганлардан акулани, судраладиганлардан кобра илонни, ўрмалайдиганлардан қора қурт билан чаённи, ваҳший ҳайвонлардан шерни ҳам, борингки, жами жонзотни битта қўймай ўпиб чиққан.

Агар унинг лабини кўп қаватли иморатга пойдевор қилинса, минг йилгача қилт этмай туриб беришига ўзим кафил бўламан. Мабодо, бир кам минг йилда бирон ери қийшайса, майли, мени номард экансан, денг.

Уни танийман, дедим-а? Тўғри, ёшлигидан бери биламан. У болалигида арава михини лабида суғурарди. Лабида тўрт килоли тошни бир соат кўтариб тура оларди. Қаранг-а, ўшандаям ўпичга ишқибоз эди. Дуч келган марсани ўпиб кетаварарди.

Бўйи чўзилиб, оку қорани ажратадиган бўлганда, фақат одамни ўпиш кераклигини билди. Аввал сал амали борларни ўпди. Кейин магазинчию омборчиларни ўпди. Шу одам олдимдан чиқиб қолса, албатта ўпади, деб эҳтиётдан елкасига противогаз осиб юрадиганлар ҳам бор эди. Айниқса, намозхонлар ундан безор эдилар. Шундай пайтлар бўлардики, бутун бир шаҳар атир ҳиди бўлиб кетарди. Ҳамма чўнтагига одеколон солиб юрарди. Мабодо, ўпса юзимизни атир билан дизенфекция қиламиз, деб эҳтиёт чорасини кўриб қўядилар.

Мана, у ҳозир автобусда лабини чўччайтириб ўтирипти. Мени ҳайратга солган нарса уни тирик кўрганим эди. Чунки у бундан уч ярим ой олдин бандаликни бажо келтирган, яъни

омонатини топширган эди. Ювғучига ўзим қарашворганман. Обдастада сув қуйиб, йўрмашда кафан игнага ўзим ип ўтқазиб берганман. Гўрга қўйишган-да, лаҳад туйнугига ўзим гувала бостирганман...

ҲИНДЧА ҚЎШИҚ

(Соддалар ўқимагани маъқул)

Ит кимга дўст —
Эгасига дўст.
Халқ ибораси

Қосимжон машинани гаражга киритиб, дарвозанинг уч жойидан кулфлаб калит ўйнаб келаркан, учинчи йўлак олдида болаларнинг чиройли бир итни силашаётганини кўрди. Ит хуш ёққанидан хузур қилиб, кўзларини юмиб олган. Ўриндикда ўтирган шоп мўйловли, лўлига ўхшаган давангирдек йигит дастрўмол билан кўзларини артиб йиғларди. У анча вақтдан бери йиғлаётган бўлса керак, қовоқлари қизарган, дастрўмоли жикқа хўл эди.

— Бу кимнинг ити? — деди Қосимжон.

Болалар йиғлаб ўтирган кишини кўрсатишди. Қосимжон бу лўли бечоранинг бошига ташвиш тушганга ўхшайди, деб ёнига бориб ўтирди.

— Нима бўлди, дўстим? — деди меҳрибончилик қилиб.

Лўли жавоб бермади. Қосимжон ҳадеб сўрайверганидан кейин ҳиқиллаб тилга кирди.

— Э, ака, менинг бошимга тушган мусибат ҳеч бир мўминнинг бошига тушмасин. Бу дунёда мен яқкай яғонаман. Бизнинг Молдавияга немис фашистлари яқин қолганда мен тўрт ёшли бола эканман. Катталар партизанликка кетишибди. Биз бечораларни буёққа эвакуация қилишган. На отамни биламан, на онамни. Детдомда менга Фармон деб от қўйишган экан. Шунча йиллар ўтди. Мен ўзимни лўли деб юрган эдим. Бу дунёда менинг бор-йўқлигимни суриштирадиган одам бўлмаган. Яқинда мени Ташқи ишлар вазирлигига чақириб, ота-онам борлигини, улар Руминияда яшаётганликларини, асли отим Алеко эканини айтишди. Руминиядан менга виза келди. Индинга Москва орқали Бухарестга учаман. Бу хушхабардан бошим осмонга етди. Ота-она дийдорига зор эдим.

— Итингизни ҳам олиб кетмоқчимисиз? — деди Қосимжон.

— Йўқ, ака, сиз ўрис шоири Турғуневнинг «Муму» деган шеърини ўқиганмисиз? Ўшанда бир соқов ўрис итини сувга чўктиради. Мен буни сувга чўктиролмайман. Бу менинг энг яқин дўстим. Ит бўлса ҳам одамнинг гапини тушунади. Иш буюрсам югуриб бориб, бажариб келади. Ишонмайсизми, мана кўринг.

— Геббелс, — деди у итга қараб. Ит ўгирилди. — Чекким келди, дўстим.

Геббелс болалар қуршовидан чиқиб Фармоннинг олдига келди. Фармон икки бармоғини лабига босиб, худди папирос чекиб тутунини пуфлаётган ишорасини қилди. Ит тушунди. Тротуар бўйлаб ер ҳидлаб кетаверди. Нариги йўлак олдида тўхтади. Ерда ётган чала чакилган сигарета қолдиғини беозор тишлаб, орқасига қайтди. Фармон унинг бошини, бўйнини силаб сигаретани олди. Гугурт чақиб тутатди.

Ҳамма ҳайрон. Бу ит чинакамига гапга тушунар экан. Фармон унга ёт, дамнингни ол, деди. Геббелс қорнини ерга бериб, узатилган олдинги оёқлари устига иягини қўйиб кўзларини юмди.

Болалардан бири сўради:

— У қанақа тилга тушунади, ўзбекчаям биладимми?

— Кўп тилларга тушунади, ўрисчаям, испанчаям тушунади.

Геббелс ит эмас, бало экан.

— Нима қилмоқчисиз? Ё сотасизми?

Фармон бош чайқади.

— Геббелсни уёққа олиб кетиб бўлмайди. Минг хил исправка керак. Сотишга кўзим қиймайди. Итнинг кадрига етадиган одам топилса, текинга бериб кетардим.

Фармон қидираётган одам шу топда унинг ёнида ўтирган эди.

— Мен олай, — деди Қосимжон. — Кўпдан шунақа итни орзу қилиб юрган эдим.

Иккинчи қаватнинг айвонида панжарага бағрини бериб турган ёшгина жувон гапга аралашди:

— Агар шу итни оладиган бўлсангиз, гаражда боқасиз. Уйга киритмайман, — деди.

У Қосимжоннинг хотини Анзират эди. Зум ўтмай пастга тушиб эрини четга тортди.

— Ўйлаб қарасам, битта ит керак экан. Ўн еттинчида Ҳасан билан Ҳусаннинг туғилган куни. Мактаб-интернатдан келишганда шу итни совға қиламиз. Лўли пул олмайман, деяпти, ундок бўлса уйга обкиринг, овқат тайёр. Иссиққина еб олсин.

Қосимжон Фармонни кўярда-қўймай уйга олиб кирди. Геббелс ҳам унга эргашиб уйга кирди. Қосимжон кириши билан боятдан бери кўтариб юрган бир даста калитни телефон столчасига ташлади. Меҳмонни ўтиришга таклиф қилиб, ўзи ечингани ичкари хонага кирар экан, етимлик, мусофирлик бечорани шу куйга солган бўлса керак, деб ўйлади.

Чиндан ҳам у жуда уятчан, бировнинг бетига тик қарамайдиган андишали лўли экан. Хижолатдан бошини кўтармайди. Дастурхон попугини ҳимариб, жимгина ўтирибди. Анзират булғор қалампирига қийма тикиб димлаган экан, бир лаган қилиб ўртага қўйди.

У қиймага гўшт шилганда елим халтага тўрт-бешта суякни солиб қўйган эди. Иккитасини чети учган тарелкага қўйиб олиб чиқди. Геббелснинг тумшуғи олдига қўйди. Ит қарамади. Фармон еявер Геббелс, дегандан кейин ит суякларни оёқлари орасига олиб ғажий бошлади.

— Жиндак-жиндак қиламизми? — деди Қосимжон.

— Умримда оғзимга олмаганман, — деди Фармон ердан кўзини узмай.

Овқатдан кейин чой ичишди. Фармон жавон олдига келиб, китобларни кўра бошлади.

— Китобни яхши кўрар экансиз, — деди Қосимжон.

— Китобнинг садағаси кетсанг арзийди, — дея жаҳон адабиётининг икки юз томлигига ҳавас билан боқди. — Китоб инсонга устоз. Уни ўқиган одамдан ёмонлик чиқмайди.

Фармон кетар олдида Геббелсни бағрига босиб, бўйинларини силади. Тумшуғидан ўпди.

— Сен энди шу ерда қоласан, Геббелсгинам. Энди бир умр кўришмаймиз.

Унинг кўзида ёш кўрган Геббелс оёқларига суйкалди. Сакраб елкаларига осилди. Фармон ундан кўз ёшларини яширмоқчи бўларди-ю, эпполмасди. Охири, жаҳл билан эшикни очди-ю шарт чиқиб кетди.

Айрилиқ ёмон нарса. Ҳеч бандаи мўминни айрилиқ қўйига дучор қилмасин. Бир умр кўз олдида туриб қолади.

Анзират яхши оилада тарбия кўрган аёл эди. Жонли-жонсиз нарсаларнинг ҳаммасини сизларди. «Дўконга гўшт кептилар», «Қор ёғаяптилар», «Электр ўчдилар» дерди.

Эр-хотин ичкаридан эски бир адёл опчиқиб, тўрт буклаб, балконнинг бурчагига жой қилишди. Қолган овқатларни эски пачоқ алюмин товоқчада олиб чиқишди. Худди азиз меҳмонга, жой тайёр, ётасизми, дегандек итни айвонга таклиф қилишди. Ит худди илгарилари ҳам шу жойда ётиб юргандек, тўппа-тўғри бориб, адёлга қорнини бериб ётиб олди.

Эр-хотин телевизор кўришди. Алламаҳал бўлганда Анзират итдан хабар олгани чиқиб, қайтиб кириб кетди. Ичкаридан, ит ётибдилар, дегани қулоққа чалинди. Чироқ ўчди. Бирон соат вақт ўтмай йўғон-ингичка хуррак товушлари келди...

Кўчадан эл оёғи узилди. Ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди.

Пастда бир маст одам ҳиндча қўшиқ хиргойи қиларди.

— Овараху... Овараху...

Геббелс ўрnidан туриб, панжарадан пастга қаради. Фармон унга қараб қўнғироқ чалаётгандек қилиб қўлидаги калитларни шилдиратиб кўрсатди. Геббелс тушунди. Ичкарига кириб телефон столчаси устидаги калитларни эҳтиёт қилиб, овозиниям чиқазмай олиб чиқди-да, пастга ташлади. Фармон илиб олди. Тахминан ярим соатча вақт ўтиб бояги ҳиндча қўшиқ эшитилди:

— Овараху... Овараху...

Геббелс яна пастга қаради. Фармон бояги шода калитни олди. Геббелс оғзида илиб олди-да, аста кириб телефон олдига қўйди. Ана шундан кейин у хотиржам бўлиб ўрнига ётди.

Эрталаб Қосимжон Геббелсдан хабар олди. Ит бош кўтариб унга қаради. Қосим ичида, ҳа жонивор, ухламабсан-да, деб қўйди.

Шундан кейин у тошойнага қараб соқолини олди. Сочларини таради.

Ишга кетаётганида хотинининг лабидан ўпиб, Геббелсга қўл силтаб чиқиб кетди.

Орадан беш дақиқалар чамаси ўтиб-ўтмай ҳовлиқиб унга кирди.

— Анзират, Анзират!

Унинг овози жуда хунук эди. Хотини кўрқиб кетди.

— Сизга нима бўлди?

— Мошина, мошина, — деди у энтиқиб. — Бизни худо урипти, хотин. Мошина йўқ, ўғри опкетибди!

— Вой, нега йўқ бўлар экан? Дурустроқ қарадингиз-ми? Кеча нима дегандим. Ит гаражда ётсинлар, демаганмидим... Яхшилаб кулфлаган эдингизми?

— Бир эмас, учта кулф урган эдим. Энди нима қиламан?

— Кулф жойида туриптиларми?

— Кўп жоврайвермагин, қандоқ кулфлаган бўлсам, ўшандоқ турипти. Мошина учиб кетмагандир... Мелисани телефони қанақа эди?

— Мен қаёқдан билай? Мелисага ишим тушмаган бўлса. Китобчани қарайми?

У шундай деб, телефон ёнида ётган китобчани очиб парақлади.

— 02 эканлар.

Қосимжон ҳовлиқиб мелисага телефон қилди. Кимлигини айтди. Қанақа мошинлигини айтди. Номерини айтди. Улар ҳозир борамиз дейишди.

Гўёки мелиса гаражга ундан олдин етиб келадигандек ҳовлиқиб чиқиб кетди. Барибир салкам икки соатдан кейин етиб келишди. Гаражга аввал мелиса итини киритишди. Ит дарров қайтиб чиқди. Капитан гараж ичига кириб, ит ҳид ололмайди, ерга бензин тўкиб кетибди ярамас, деди. ГАИ ходими, кулфларни текшириб кўрди. Биттаси жуда антиқа кулф экан, ҳайрон қолди.

Қосимжон бу кулфни Сочида бир денгизчидан сотиб олганини айтди. Мамлакатимизда бошқа бунақа кулф йўқ.

Анзират ҳам гапга аралашди:

— Бунақа кулф битгайдилар. Калитлари ҳам битталар.

— Барака топкур, синглим, бирпас жоврамай тулинг. Миям ачиб кетди, — деди мелиса майори.

У шундай деб Қосимжондан мошинанинг ранги қанақалигини, бирон жойи қирилганми, пачоқ бўлганми, умуман, бирон ерида белгиси бормиди, деб сўради. Қосимжоннинг жавобларини дафтарига ёзиб олди.

— Энди бундай қиламиз, манави учала кулфни олиб кетиб, экспертизадан ўтказамиз. Уч кундан кейин мелисага бориб учрайсиз, — деди майор.

Ёнбошида қизил жияги бор мошин жўнаб кетди. Қосимжон гараж дарвозасидаги учта илгакни сим билан боғлаб, афсус-надоматлар билан уйга қайтди.

Оёқ товушини эшитган Геббелс эшик томон ҳура бошлади. Эшик кулфида калит тикирлаганида, безовталаниб акиллади. Эшик очилди. Геббелс думини ликиллади Қосимжоннинг туфлиларини ялади. Анзиратнинг атрофида гир-гир айланди. Қосимжон унинг бўйинларини маъюс силади.

Қосимжон кеча хотинининг гапига кириб итни гаражга киритиб қўйганда бунчалик кўрғиликлар бўлмасди. Айб ўзида бўлганидан Қосимжон хотинининг кўзига қараёлмасди. Нима

бўлди? Яп-янги мошин эди. Уни яйрабгина минмаган ҳам.

Дам олиш куни Ҳасан-Ҳусанларни мактаб-интернатдан опкелиб далаларга опчиқиб ўйнатмоқчи эди. Шунча пуллик нарса бир кечада йўқ бўлди-қўйди.

— Хотин, — деди у, — ўзимиз билан ўзимиз овора бўлиб Геббелс бечорага овқат ҳам бермапмиз. Товоғига бир нима солиб қўй, еб олсин.

— Ташвиш тортманг, итимиз овқат еганлар. Бир коса сутга нон бўктириб берганман.

— Бўлмаса мен бирров ишхонамга бориб келай. Сен уйда ўтиратур. Қолган-қутган нарсаларимизни ҳам ўғри шилиб кетмасин.

— Ҳой, шошманг. Менам ишга бориб келаман. Ташвиш қилманг. Уйда ит борлар.

— Тақинчоқларингни эҳтиёт қил. Кўр ҳассасини бир марта йўқотади. Маҳаллага ўғри оралапти. Тақинчоқларингни ҳам бошлаб кетишмасин. Ўғри бир марта кирган уйига иккинчи қайтиб кирмайди, деган гапга ишонма. Ўғрида инсоф нима қилади.

Анзират тортмадан тилла билакузукларини, марваридларини, зирагу узукларини шошиб олди-да, стулга қўйди. Ҳаммаси жойида. У тақинчоқларини рўмолчага тугиб жавон устидаги самоварнинг ичига солиб қўйди.

Энди бу нарсаларини одам тугул куш ҳам тополмайди, деб қўйди.

Иккови ишга жўнаб кетишаркан, Қосимжон уларни кузатгани йўлакка чиққан Геббелснинг бошини силади.

— Хўжайин, энди буёғи ўзингизга қолди. Хушёр бўласиз-да, — деди.

— Овқатингизни товоққа солиб қўйганман, — деди Анзират. — Бўкмасдан енг.

Ит ҳамма гапга тушунгандек бош эгиб тураверди. Ана шундан кейин эр-хотин жанозага кетаётгандек ғамгин бир алпозда чиқиб кетишди.

Орадан ярим соатча вақт ўтди. Геббелс балконда ётибди. Унинг ўйчан кўзлари нима ишлар қилсам бўларкин, деган маънони англатарди, пастдан ҳиндча қўшиқ эшитилди:

— Овараху... Овараху...

Ит югура солиб бир сакраб жавон устига чиқди. Самоварни тутқичидан тишлаб ётқизди, тугунчани олди. Тишлаб гилам тўшалган полга сакради. Кўчада Фармон уни кутиб турарди. Геббелс тугунчани отди, у илиб олди.

Бугун Қосимжоннинг бормаган жойи қолмади. Шаҳар мелисаси бошлиғига учрашди, прокурорга борди. Бир юрист ўртоғиникига бориб маслаҳат солди. Шаҳар ҳокимининг қабулхонасида икки соат ўтириб, киролмади. Ҳориб-чарчаб қайтиб келаётганида тоғаси учраб қолди.

Қосимжон мошин олаётганда тўрт минг сўм пули етмай тоғасидан қарз олган эди. Атайин қилгандек, тоғаси қизини чиқазадиган бўлиб қопти. Пулини қистади. Қосимжоннинг ранги бўзга ўхшаб оқариб кетди. Хўп, хўп, эртага етказаман, деб хайрлашди.

Чарчаб, қорни очиб, уйга келса, хотини овқат қилмапти. Ишхонасидаги буфетдан ўнта пирожки олиб келган экан, олдига қўйди.

— Геббелсга бердингми? — деб сўради Анзиратдан.

— Тўртгасини еб олдилар, — деди у бир итга, бир эрига қараб.

Қосимжон тоғасининг пул қистаётганини хотинига қандоқ қилиб айтади! У лабларини қоғоз сочиқ билан артаркан, хотинига ёнимга ўтир, деди.

— Менга қара, тоғам қизини чиқазадиган бўлиб қопти. Шунга...

Унинг гапи оғзида қолди. Анзират сакраб туриб кетди. У ёқдан-бу ёққа юраркан, вой ўлай, вой ўлай, деб жовварди.

— Менга қара, ховлиқма, одамнинг бошига бундан ҳам оғир мушкуллар тушиши мумкин. Бизга нима бўпти. Куч-қувватимиз бор, ишлаб топамиз. Сенга «Жигули» экан-ку, «Волга» олиб бераман. Уч фоизлик заёмимиз бор эди. Шунга опчиқ.

— Сотасизми? — деди хотини.

— Бошқа иложи йўқ. Жами беш минг сўмли заёмимиз бўлиши керак. Тўрт мингини бериб қарздан узиламиз. Ҳасан-Ҳусанлар туғилганда тоғам саккиз юз сўмлик гилам совға қилган эдилар. Ҳозир ўша гиламлар уч ярим минг сўмдан сотиляпти. Биз ўша қолган минг сўмни тўёнага қайтарамиз.

— Икки қўлимизни бурнимизга тикиб қолаверамизми? Хонавайрон бўлдик-ку.

— Ҳовликма, ўзингни бос! Ўлимдан бошқасининг чораси топилади. Ишқилиб, ўлим бўлмасин. Қўшалок ўғлонларимиз омон бўлишсин. Опчиқ ўша заёмларни.

Хотин бир даста заёмни ўлик кўтаргандек мотамсаро юриб олиб чикди. Қосимжон санаб, стул четига қўйди.

— Ютук-путук чикмаганмиди? — деб сўради у ютук чикмаганини билса ҳам эҳтиёт шартдан.

— Э, ўлсинлар, ўн бир йилдан бери бир тийин ҳам чикмайдилар.

— Обориб телефон тагига бостириб қўй. Тонг отмай олиб боришим керак. Эрта азонда қўй бозорига бораман, деяётган эди.

Анзират заёмларни газетага ўраб, телефон тагига бостириб қўйди.

Иккови ниҳоятда чарчашган эди. Ётишдию ухлаб қолишди. Геббелс тик этса бошини кўтариб, ниманидир кутиб ётарди. Ниҳоят тун ярмида пастдан ҳиндча қўшиқ эшитилди:

— Овараху... Овараху...

Геббелс ўрнидан туриб телефон томонга қараб юрди...

Қосимжон билан Анзиратнинг эрталабки аҳволини тасвирлайдиган машинкамнинг ҳарфлари синиб кетса бўлмайдими? Бу воқеа ёзилган қоғозларим ёниб кетса бўлмайдими!

Анзиратнинг «Геббелсгинам, заёмлардан ҳам айрилиб қолдик», — деб йиғлаётганини қандоқ тасвирлаш мумкин? Бу сатрларни ўқиётган китобхоннинг юраги бардош берармикан?

Қистаманг, қистаманг, азиз ўқувчим! Бу ёғи нима бўлди, деб сўраманг. Қўлимни кесиб ташласангиз ҳам, қаламимни синдириб ташласангиз ҳам ёзолмайман.

Бу манзарани ҳатто Фирдавсий ҳам, Навоий билан Толстой ҳам тасвирлаёлмайди!

Қистаманг. Мен бир ожиз ёзувчингизман, холос.

Абдулла Қодирий тирилиб келса-ю, шу ҳикоямни ўқиса, ё пешонамдан ўпади, ё орқамга бир тепади.

БИР СИҚИМ ХАНДОН ПИСТА

Искамейка узра ўлтирса нечалар роҳат қилиб,
Кавшимиз лойи билан биз устида ётмоғимиз.

Тавалло

Эркакдир, аёлдир, ёши бир жойга борганда боладан чиқиб қоларкан. Қимизхон билан Усмонжон ҳам худди шунақалардан эди. Уларнинг болалари уйли-жойли бўлиб кетишган. Келинлари билан тил топишолмай рўзғорини бўлак қилиб кўйишган.

Қимизхон ҳар дам олиш куни невараларини қанчалик орзиқиб кутса, кетишларини ҳам шундоқ бесабрлик билан кутарди.

Бола деган у-буга тегмаса, идиш синдирмаса, бола бўладими! Улар шкаф тепасига чиқиб полга сакрашганда жавондаги идиш-товоқлар жаранг-журунг қилиб кетади. Остонага ташлаб қўйилган ҳўл латтага оёқ суртмай уйга киришади. Кечгача кўчанинг ярим тупроғи уйга киради.

Неваралар эсларини таниб олгунларича ана шунақа эдилар. Энди уларнинг овозлари дўриллаб, юзларига хуснбузар тошган, кафтларига туфлаб тошойна олдида сочларини силашади.

Қимизхоннинг эри Усмонжон кўйдек ёввош одам. Гап сўрамасанг, кечгача ундан садо чиқмайди. Қимизхонни озода дейиш ҳам кам, жуда озода дейиш ҳам тўғри келмайди. Уни «сапсем» озода, яъни ғирт озода, деса тўғри бўлади. Унинг уйлари ёғ тушса ялагудек. Ёстик жилдлари, кўрпа ғилофлари оҳорлаб дазмолланган. Усмонжоннинг таъбири билан айтганда, бу уй-жой эмас, балниса.

Усмонжон отпуссага чиққан. Ишхонадаги «отлиқлар» ёзда отпусса олиб, Усмонжонга ўхшаган «пиёдалар»нинг отпуссаги қиш чилласига қолган. Бир ҳисобда шуниси ҳам дуруст. Ташқарида совуқ қақшатиб турипти. Оғзингдан чиққан ҳовурдан олдингдаги одам кўринмайди. Бозордаги олма-анорлар тошдек қотган. Дехқонлар ўраларини очмай совуқ қайтишини кутишяпти. Бир кило сабзи одамнинг баҳоси. Кўчага чиққан эркакларнинг мўйловлари қиров бойлаб, моржга ўхшаб уйга қайтишяпти. Туфласанг, тупугинг ерга қарсиллаб тушади. Эшикларнинг ташқари томонидаги тутқичини ушласанг, қўлингни чиппа олади. Бундай пайтда кимга қийин, постдаги мелисага қийин. Шундоқ совуқда қайси эсини еган кўчага чиқади?

Қимизхон бугун ишдан эрта қайтди. Ишхонасидаги иссиқ сув қувури ёрилиб, хоналар совуб кетибди.

Эр-хотин аптекадек топ-тоза уйда ҳузур қилиб ўтиришарди. Эшик тепасидаги қўнғирок шитоб билан жиринглади. Усмонжон шу совуқда қайси бефаҳм одам келди экан, деб эшикни очди. Остонада шопмўйловли, семиз бир киши ҳансираб турипти. Орқасида эллик ёшлардаги қора духоба қўлбола камзул кийган, икки лаби бичилган хотин, худди диаграммага ўхшаш бўйи бири-биридан баланд уч ўғил бола, сочининг учига пилик тақилган беш ёшлардаги қизча турарди. Уларнинг оёқлари остида икки чамадон, икки-учта сумка, ичига нимадир солинган қоп. Мўйловли киши икки оғир чамадонни учинчи қаватга кўтариб чиққунча терга пишиб кетган. Бурнидан, иягидан чак-чак тер томарди. У ҳозиргина пешона терини артган қўлини узатиб, Усмонжоннинг панжаларини пилчиратиб кўришди. Ундан гуп этиб офтобда қолган хом тери ҳиди келди.

— Парпивой акам сизга кўпдан-кўп дуо дедилар.

Усмонжон бу, Парпивой дегани ким бўлдийкин, деб ўйлаб қолди. Бундан бир ярим ойларча олдин водийдаги шаҳар маиший хизмат комбинати чиқарган маҳсулотларнинг сифатсизлиги тўғрисида тушган аризаларни текширгани борганди. Комбинат идораси тўғрисидаги ҳовлида тўй бўлаётган экан. Уни ҳам кўярда-қўймай олиб киришди. Қимизхоннинг овқатига ўрганган Усмонжон дастурхонга қўл урмади. Сочик билан пашшаларни кўриб ўтирди. Тўй эгасининг қўнглига келмасин, деб, тақсимчадан бир сиқим хандон писта олиб чақиб еди. Бутун бошли

тўйдан егани шу бўлди.

Тўй эгаси ҳукуматнинг дўконида сотиладиган бодрингга ўхшаш узун, шу бодрингдек гавдаси эгилган киши экан. Сухбат асносида у кишининг исми Парпивоё экани, олис бир райондаги бўрдоқчилик базасида қатнаб ишлайдиган бош ахрайник экани маълум бўлди. Улар чиқиб кетишадиганда Парпивоё Усмонжонга ана энди кадрдон бўлиб қолдик. Бир дастурхондан насиба едик. Бундан буён бир-биримизникига борди-келди қилайлик, деб унинг адресини ёзиб олганди.

Усмонжон ўйини ўйлаб бўлгунча меҳмонлар йўлакка кириб бўлишган эди.

Мўйлов чамадонларни бурчакка қўяркан, Парпивоё ака, Усмонжонникида бир-икки кун туриб, сухбатини олинглар, жуда бамаъни одам деб тайинлаганлар, хайрият уйда экансиз, деди.

— Ўша сиз тўйда чақиб еган хандон пистадан бозорга бошқа келмай қўйди. Усмонжонга бир-икки кило юборай деб Парпивоё ака икки-уч марта бозорга тушиб чиқдилар. Унақасидан келмапти. Ўша тўйда икки чўнтагини тўлдириб солиб берсам бўларкан, деб кўп афсусландилар.

Ўзбекчилик, келган одамни кет деб бўлмайди. У гаранг бир алпозда меҳмонларни хонага бошлаб кирди. Ошхонадан чиққан Қимизхон нималар бўлаётганига ақли етмай хайрон бўлиб турарди. Мўйлов унга, «яхшимисан, келин» дея ичкарига кириб кетди. Улар қор кечиб келишган эди. Этикларига илашган қор иссиқ уйда эриб полда қўлмакчалар пайдо бўлди.

Усмонжон хотинига нима дейишни билмай серрайиб турарди.

— Хотин, — деди Усмонжон, — емоқнинг қусмоғи ҳам бор, деб бекорга айтишмаган. Емай ҳам ўлай, бир қисм хандон писта чақиб егандим.

Қимизхон чой олиб кирди. Мўйлов чойнак қопқоғини очиб, ия, памил экан-ку, келин, тўксон бешдан дамла, деди. Қимизхон чой олиб кираётганда димоғига аллақандай қўланса ҳид урилди. У худди ўрада ачиб қолган селитрали сабзи хидига ўхшарди. Қимизхон қайтишда бурнини кафти билан тўсиб ўтди. Бурчакда бели букчайиб ётган этик қўнжидан қатирма бўлиб кетган пайтава осилиб ётганини кўрмади.

Мўйлов чой устида Тошкентга келишдан мақсадини айтди.

— Шу десангиз, Усмонжон уагинам, бир жиянимиз чакувдан қамалиб қолган. Базадан ўн битта новвосни сотган, дейдими-е, семиз новвослар ўрнига озғин, қари сигирларни алмаштириб қўйган дейдими-е, иш қилиб, бола бечора тўхмат балосига йўлиқиб, қамалиб ётибди. Шунга передача беришга келдик. Овқатни шу ерда пишириб оборамиз-да. Гўшт ола кетай, десам, Парпивоё ака, ундай қилманг, Усмонжон хафа бўлади, дедилар. Кейин Усмонжонга айтгин, прокурорми, судми, мелиса бошлиғими, ишқилиб, шулар билан гаплашсин, деб тайинладилар.

Кеча ишхонада рўйхат билан гўшт беришган. Усмонжонга ҳам икки кило текканди. Қимизхон гўшт билан картошка қовуриб олиб кирди. Мўйлов гўштни оғзига соларкан: «Ия, музлаган гўштмиди», — деди. Кейин хай, майли, деди-ю столдаги аракни пиёлага тўлдириб, ичиб юборди. У ичдими, ичига қуйдими, Усмонжон билолмай қолди.

— Укам, бошқа йўқми?

Усмонжон ҳижолатлик билан «йўқ» деди. Шундан кейин Мўйлов чамадондан бир шиша олиб ичди.

— Танишиб олганимиз яхши бўлди. Уч-тўрт кун отамлашамиз. Усмонжон укам, биз Парпивоёга куёв бўлишдан ташқари, шогирд ҳисобдамиз. Базада мен у кишига сменшикман. Уйда ўн битта новвос, йигирма олгита қўй, тўртта бия бор. Емдан қийналмаймиз. Базадан бари бор. Ем дейсизми, серобгарчилик. «Жигули»нинг юкхонасида кунига икки марта шаҳар ҳовлига ем опкелишимиз бор. Буни қаранг, мустақиллик шарофати билан биз бечораларнинг ҳам елкамизга офтоб тегиб қолди. Шу, дейман, ҳукумат мелисаларни ҳам йўқ қилса эди, ишлари юришиб кетарди.

Сухбатдан маълум бўлдики, Мўйлов Парпивоёга куёв ҳисобида экан. Нима бало, кеч уйланганми, болалари ҳали ёш. Кеч фарзанд кўрган экан бечора, деб ўйлади. Унинг бу ўйини

Мўйлов сезиб турган экан, тушунтира кетди:

— Укагинам, бу кеннойингизга зағсада патта кесилмаган. Биринчисидан тўққизта бола бор. Бечора гирой бўламан деб роса туғди. Тўққизинчисини туғдию ўзимизнинг тилда айтганда бракка чиқиб қолди. Шунга карашиб турар, деб буни олганман. Парпивоининг ўғай синглиси. Бахтимни қаранг. Ҳасан-Ҳусан туғиб берса бўладими! Кундошлар бир-бирига душман бўлади, деган гап бекор экан. Опа-сингилдек яшашяпти. Бири молга қараса, бири менга қарайди. Биласизми, Усмонжон, худо севган бандасига Ҳасан-Ҳусан беради. Ҳасан-Ҳусанларни уриб бўлмайди, сўкиб бўлмайди. Шундоқ қилсангиз, худо қаҳрига олади. Сизга ҳам эгам Ҳасан-Ҳусан неваралар берсин.

Кеч кириб қолди. Болалар бир-бирига майиз отиб ўйнай бошлашди. Боссанг, майиз гиламга сақичдек ёпишади. На ота ҳай, деди, на она. Мўйлов уст-устига уч марта эснади. Болалар мультфильм кўрамиз дейишса ҳам, бўлди, ётиш, деди. У ечиниб ётаркан, Усмонжонга нимадир деди.

Усмонжон ошхонага кирди. Хотини иягига кафтини тираб, қошлари чимирилганча ўтирарди. Усмонжон қўрқа-писа:

— Келин пайтавамни ювиб қўйсин деяпти, — деди.

— Белини укалаб қўйиш керак эмасмикин? Бир камим бижғиб кетган пайтавани ювишмиди. Э, меҳмонингиздан ўргилдим.

У шундай дедию, ётоқхонага кириб бир метр сурп олиб чиқди. Қоқ ўртасидан тариллатиб йиртди. Эски пайтавани чўпга илиб ахлат челагига ташлади.

Меҳмон ёмонам хуррак тортаркан. Деразалар зириллайди. Хотини тинимсиз кекиради. Қизи кирт-кирт қилиб бошини қашлайди.

Усмонжон эрталаб ҳожатга кирса, меҳмон сувини туширмай чиқиб кетган экан. Деразаларни очиб, хоналарни шамоллатди. Ҳаммаёққа анор доналари сочилган, билмай босиб олсанг, пирт-пирт қилиб, қизил сув сачратади. Мўйлов кечаси билан йўлак бурчига нос туфлаб чиққан экан. Усмонжон ҳўл латгани оёғи билан суриб, артиб қўйди. Бир айланиб келса яна туфлабди. Бу гал туфламабди, пуркапти. Деворлар сепкил бўлиб кетибди.

Қимизхон барвақт ишга кетиб қопти. Усмонжон инқиллаб-синқиллаб сабзи тўғради, ош дамлаб, тоғорага солиб берди. Меҳмонлар ошни кўтариб турмага кетишди. Усмонжон уйларни яна шамоллатди. Гиламга ёпишган сақичдек қора майизларни эмаклаб юриб тирноғи билан кўчирди. Ёстиқ жилдларини, кўрпа ғилофларини чиқазиб, туғиб қўйди.

Меҳмонлар кечга томон қайтиб келишди. Эшик берк. Кўнғироқ тугмасини қанча босишмасин, ичкаридан садо чиқмади. Тўғридаги эшикдан пижама кийган бир киши чиқди.

— Келдингларми? Усмонжоннинг яқин одамини автобус уриб кетибди. Хотини билан жанозага кетишди.

— Қачон қайтишаркан? — деб сўради Мўйлов.

— Биратўласига етисини ўтказиб қайтишар-ов. Юкларингиз бизникида. Ҳозир опчиқиб бераман.

— Калитни ташлаб кетишмадими?

— Шошиб қолишганди, бундай пайтда калит эсига келадими.

Кўшни шундай деб иккита чамадон билан қопни опчиқиб берди. Меҳмонлар туриб-туриб пастга тушиб кетишди.

Усмонжон икки кунгача қайнотасиникида ётиб қолди. Замира деган қайнсинглиси келиб уйларни, идишларни катрон қилди. Поччаси туғиб қўйган кўрпа ғилофларнинг энди кўтараман деб турганди. Кўнғироқ чалинди. Эшикни очиши билан ассалому алайкум, деб ўрта яшар эр-хотин икки ўғлини эргаштириб кирди. Болалардан бири яқинда кўзини очган қоп-қора кучук боласини кўтариб турарди.

— Усмонжоннинг қадрдонлари бўламиз. Узоқдан йўқлаб келдик.

Замира нима қилишини, нима дейишини билмай серрайиб туриб қолди.

— Йўқмилар? — деди эркак меҳмон. — Бизларни Парпивоё деган кадрдонлари юбордилар.

— Поччам билан опам Янгийўлга кетишган, — деди Замира.

— Поччангиз билан опангиз бўлмасалар, мана сиз борсиз-ку. Икки кунгина турамизу кетамиз. Ахир, холодильникда у-бу бордир. Қуриб-қақшаб ётмагандир?

Икки бола балконга чиқиб пастга қараб ким ўзарга чоптириш қилишди. Пастдан хотинларнинг чувиллашгани эшитилди. Бу шўр сув қайси қават болохонасидан тушаётганини билмай шовқин солишарди.

— Кечирасизлар, мен кетишим керак, — деди Замира.

— Бемалол кетаверинг. Усмонжон келгунча шу ерда кутамиз.

— Ҳали-бери келишмайди.

— Ундай бўлса, яна яхши. Шаҳарда ишларимизни хотиржам бажариб оламиз. Чайқов бозоридан бўлмиш келинга понбархат, парча, японча жемпер, ўзимга комсостав этик олишим керак. Манаву болақайларимни ҳайвонот боғига обориб, маймунларни кўрсатаман.

Замира нима қилишини билмай қолди. Охири қўшни уйдан опасига телефон қилди. Қимизхоннинг тили гапга келмас, фақат ҳиқилларди. Трубкани Усмонжон олди.

— Почча, тўрт киши. Парпивоё деган киши юборипти. Битта кучук бола билан икки юз граммча хандон писта олиб келишипти.

Қайнсинглиси меҳмонлар кучук бола олиб келишибди, деганидан кейин уни танигандек бўлди. Парпивоё ака уни шаҳардаги дайди итларни аравага босиб олиб кетадиган бригаданинг «старший ит тутувчиси» деб таништирган эди. Ўшанда старший ит тутувчи, унга зотли бир ит топиб бераман, дегани эсига тушди.

Усмонжон узоқ жимиб кетгандан кейин тилга кирди.

— Қўшнилари чақириб, уларни уйдан чиқариб юборинг.

Боятдан бери телефон олдида Замиранинг гапларини эшитиб ўтирган қўшни шатта ўрндан туриб, тўнни елкасига ташлади. Замирага эргашиб Усмонжоннинг уйига кирди. Меҳмонлар диванда ялпайиб ўтиришар, икки боланинг бири кийим шкафи устига чиқиб олган, яна бири оёғидаги тапочкасини ечиб пианино клавишларига урарди.

— Қани, марш! — деди қўшни. — Бир марта салом берган одамнинг уйига кўч-кўронингни орқалаб, бостириб кириб келаверасанми! — Э, сендақа иззатини билмаган меҳмондан ўргилдим. Кўтар жийда халтангни!

— Ия, ия, — деди старший ит тутувчи. — Тошкетликлар шунақа бўлишадими?

— Шунақа бўлишади, танимаган одамини уйга киритишмайди.

Ана шу воқеадан кейин Усмонжон тўрт хонали уйини шаҳар четидаги уч хонали уйга айирбош қилиб кўчиб кетди. Бу янги уйни, Усмонжоннинг тили билан айтганда, меҳмон экан-ку, ҳатто ОБХСнинг ити ҳам тополмасмиш.

Йўк, у янглишган эди. Парпивоё аканинг одамлари бу уйни ҳам топиб боришди...

«ОҚ УЙ»

Атрофи кунгира панжаралар билан ўралган уч қаватли бу уйни микрорайондагилар «Оқ уй» деб аташарди. Унда обком ва горком ходимлари яшайдилар. Фақат пастдаги икки хонали уй семон заводнинг ишчиси, жиндек-жиндек отиб, ширингина кайф қилиб юрадиган, бир этак боланинг отаси Қодиржон акага текканди.

Шундоқ казо-казолар орасига бу одам қандай қўшилиб қолдйкин, деб ўйлашингиз мумкин. Обкомнинг маъмурий-хўжалик бўлими бошлиғи Турсунбоев бир иш қилса, билиб қиладиганлардан эди. Бу уйда шонли ишчи синфининг вакиллари ҳам бор, деб айтиш учун атайин шундай қилганди. Қодиржон ака уйнинг ўқ ўтмас қалқони ҳисобланарди.

Бошқа уйлар бир-бирига елка тираб, бир-бирига офтоб туширмайдиган қилиб қурилган. Аммо «оқ уй» атрофи очик. Баҳаво. Олди гулзор, икки ёнида арчаю сарвлар қишин-ёзин кўм-кўк бўлиб туради. Болалар майдончаси манжара ичкарасида бўлганидек бошқа «дом»лардаги болалар буёққа киритилмасди. Семон ҳовузчада фақат «оқ уй» болалари чўмилишарди.

«Оқ уй»нинг микрорайон ҳаётидаги ижобий ўрни тўғрисида ҳам гапириш керак. Шу уй бор экан, микрорайонда электр ўчмайди. Ўчса ҳам икки минутга қолмай ёнади. Водопровод қувурлари ёрилмайди. Газ бир меъёрда келиб туради. Ўғри ораламайди, тонг отгунча милиционер уй атрофини айланиб юради.

Тонг отар-отмас «оқ уй» олдида «Москвич» фургони келади. Оқ халат кийган давангирдек бир йигит этажма-этаж юриб картон қутилар тарқатади. Бу қутиларда бир кун олдин телефонда берилган буюртмага биноан қора-қизил икра, янги сўйилган қўй гўшти, қоғоз банкада қаймоқ, апельсин, ҳинд чойи, кўк чой ва қазии каби ноёб емишликлар бор.

Қодиржон неварасининг апельсин пўчоғини ҳидлаб юрганини кўриб юраклари эзилиб кетди. Эртаси куни у фургонда келган йигитдан икки дона апельсин сўраганди, бермади. «Ҳожиматова аядан сўранг, «хўп» десалар бераман», деди-ю юқорига чиқиб кетди. Бир оздан кейин иккинчи қаватдан Ҳожиматова аянинг шанғи овози эшитилди. «Оббо, шу алкашнинг боласига апельсин ейишни ким қўйибди!».

Дили вайрон Қодиржон бозорга бориб апельсин тополмади, охири вокзалга чиқиб, вагон-ресторандан иккитагина апельсин сотиб олди.

«Оқ уйда»гилар маҳаллада бўладиган тўй-маросимда қатнашмайдилар. Хонимлар эса қаланғи-қасанғи қўшнилари назар-писанд қилмайдилар.

«Оқ уй»га бирон марта бўлсин пиёда одам келганини биров эслаёлмайди (Қодиржоннинг уйи бундан мустасно). Болалари яслидан то институтни битирмагунларича машинадан тушишмасди. (Қодиржоннинг болалари бундан мустасно).

Учинчи қаватда яшайдиган Марлен деган киши бандаликни бажо келтирди. «Оқ уй» хонимлари ателье моддан шошилиш икки чевар чақиртириб эрталабгача қора кўйлак тикдиришди. Мархум детдомда ўсган экан, бирга тарбияланган уч-тўртта дўстлари етиб келишди. Аммо ўғли келмади. БАМда уйланиб, қолиб кетган экан. Ундан: «Квартал охири бўлгани учун ишлар кўп, объект топширишим керак, ўзларинг кўмиб қўяқолинглар!» деган телеграмма олинди.

Вохликкина етиб келган ювғучи пастда, кўпчилик ичида ўтирар, бу хунар унга бобосидан қолганини, падари бузруквори Тошкентни ўрислар олганда шаҳид бўлганлардан икки юз кишини, ҳатто Тошкент беги Алимкул бекни ҳам ўзи ювганини, «Шаҳидон» қабристонидан ётган мархумларнинг деярли ҳаммасини ўзи кафанлаганини ширин бир энтиқиш билан гапириб ўтирарди. Дадаси эса икки министр, уч артист, полковник-майорлардан ўн биттасини ювгани, у кишидан кейин ўзи ота касбини улуғлаб, уч ёзувчи, беш депутатни ювганини завқ-шавқ билан ҳикоя қиларди.

Юқоридан «мурда тайёр» деган хабар тушди. Ювғучи «бисмилло» дея юқорига чиқиб

кетди. Ўн минутча вақт ўтмай, қайтиб тушди.

— Бўлмайди. Ювмайман, дедимми, ювмайман. Суннат қилинмаган мурдани ювиб, гуноҳга ботмайман. Всё!

У шундай деди-ю этагини силкитганича кетди-қолди. Энди нима қилиш керак. Мурдани суннат қилиб бўлмаса.

Маслаҳат билан мурдани Қодиржон ака ювадиган бўлди. Унга босиб-босиб икки пиёла ичиришди. У «опкел, ўлигингни» деганча мурда ётган хонага кириб кетди...

Буни қарангки, тўсатдан замон ўзгарди. Ер курраси тескарисига айланиб, ҳаммаёқ остин-устун бўлди. Микрорайондаги «оқ уй»дан путур кетди. Энди электр тез-тез ўчадиган, шу ўчганича эртасигача ёнмайдиган, водопровод қувурлари бот-бот ёриладиган икки-уч кунгача сув келмай қоладиган, газ шам пилигидек липиллаб ёнадиган бўлди.

Ҳар куни тонг пайтида келадиган «Москвич» фургон йўқ бўлиб кетди.

«Оқ уй» аҳолиси қимтиниб, атрофга аланглаб, магазинга нонга чиқади. Эрталаб ёнбошига «Молоко» деб ёзилган машина келганда шиша банка кўтариб, навбатда туришади.

Улар секин-аста тўйларга, жанозаларга чиқа бошлашди. Айниқса биттаси горкомнинг собиқ идеология бўлими мудир, Қуръонни жуда чиройли қироат қилар экан, уни ифторликларга олиб борадиган бўлишди.

«Оқ уй» хонимлари ҳам бинойидек одамлар экан. Бешик тўйларига, қизлар базмларига қатнашадиган бўлишди. Ўртага тортишса, шох ташлаб, бармоқларини шиқиллатиб ўйинга тушадиганлари ҳам бор экан.

Микрорайонга эрта азон «мусор» машинаси келади. У тинимсиз сигнал бериб, тўхтамай кетаверади. Бошқалар қатори «оқ уй» эркалари ҳам пақирда, картон қутида, тоғорада, қоғоз қопда ахлат кўтариб машина орқасидан югуришади.

Шундай пайтларда бош оғриғини босиш учун жиндек отиб олган Қодиржон улар орқасидан кичқиради:

— Коммунистлар, олға!

Кейин Қодиржон бирпас нафасини ростлайди. Чап қўлини шимининг чўнтагига тикади. Ўнг қўлини олдинга чўзиб:

— Сиз тўғри йўлдан кетаяпсиз, ўртоқлар! — деб кичқиради.

ТОНГГИ ТОВУШЛАР

(Лирик манзара)

Олтинчи кварталдаги тўққиз қаватли уйга одамлар кўчиб кела бошлашди. Биров итини етаклаб, биров мушугини кўтариб келди.

Саккизинчи қават балконига янги қўшни тўрқовоқ илиб қўйди. Шу кеча бедана уч марта сайради. Кўпдан бу товушни унутган кишилар қандайдир ҳаяжон билан балконга чиқишди. Бедананинг яна сайрашини кутишарди. Ой тўққиз қаватли уйнинг орқасига оғанда бедана салмоқлаб, узоқ сайради. Одамларнинг хуши оғди. Болалиги ўтган қишлоғи, жимжит бедапоялар кўз олдига келди.

Бедана шовқинга тўла бу шаҳарга қишлоқ, дала, боғлар ҳидини, танни яйратувчи шаббодаларини олиб келгандек бўлди.

Эртасига ўша уйнинг биринчи қавати олдига сим тўр билан ўралган бўйра энидай жойда уч-тўртта товуқ пайдо бўлди. Жониворлардан, паррандалардан олисдан туғилган болалар кўллариغا нима тушса, ҳатто еб турган нонларини ҳам бурдалаб товуқ катагига ташлашарди.

Икки кун ўтиб бериги уйнинг иккинчи қаватидан хўроз қичқиргани эшитилди. У тун ярмида узоқ қичқирди. Сахарга келиб яна чақирди. Одамлар балконларига чиқиб қадрдон бу товушни яна эшитилари келиб, узоқ кута бошлашди. Хўроз кўп куттирмади. Эл уйғонмасдан туриб қанотларини питирлатиб қичқирди. У қичқиригига жавоб кутаётгандек атрофга кулоқ тутиб кутди. Жавоб бўлмади.

Тонг ёришиб келаётганда у нолигандек ғамгин бир товушда яна қичқирди. Бу гал қанотларини патирлатмади.

Хўроздек хушёр парранда дунёда бўлмас экан. Кечаси келган бўлишига қарамай нариги тўққиз қаватлида товуқ борлигини сезганини қаранг-а?

Унинг тоқати тоқ бўлди. Муштоқликка чидамади. Атласдек қанотларини париллатиб силкинди-ю иккинчи қават балконидан пастга учиб тушди.

Товуқ катаги олдига ошиқона гердайиб, товланиб-товланиб, у ёқдан-бу ёққа безовта юра бошлади. Кетма-кет қичқирди. Қанотларини тапиллатиб ерга уриб қичқирди.

Иккинчи қаватдан унга кимдир шиппак отди. У иисанд қилмади. Супурги отди, пинагини ҳам бузмади.

Охири товуқнинг эгаси бошига чойшаб ёпиниб балконга чиқди.

— Бу кимнинг хўрози? Одамни ухлатадими, йўқми? Эгасини чақиринглар?!

Бу пайт пастда одам кўпайиб қолган эди. Ҳаммаси шу ажойиб манзарадан, қадрдон товушдан ҳузур қилардилар. Хўрознинг генералларга ўхшаш кўринишидан, у ёқдан-бу ёққа гердайиб юришидан завқланардилар.

— Кимнинг хўрози бу? — деди чойшаб ёпинган киши уйқули товушда.

Пастдан жавоб қилишди:

— Қўшни, сал кенгроқ бўлинг. Мудраган бу микрорайонга шу хўроз жон киргизди-ку. Яхшиси, катакни очиб юборинг, шундоқ сарсавлат куёв ўз оёғи билан келганига севинмайсизми?!

Товуқнинг эгаси пастга тушиб катакни очиб юборди. Хўроз гердайганча тўртта товуқни эргаштириб қурувчилар ҳали олиб кетмаган вагонетка — уй орқасига ўтиб кетди.

Тўдадан бир йигит чиқиб товуқнинг эгасини бағрига босди.

— Қани, бир танишиб кўяйлик, қудажон...

У ҳамманинг кўнглига қувонч солган бабақ хўрознинг эгаси эди.

ҲЕЧ КИМ ВА ҲЕЧ НАРСА УНУТИЛМАЙДИ

(Ёдгорлик)

Турдивойни дўстлари орқаваротдан Турди Илимилқ деб аташарди. Бундай дейишларига сабаб, гап-гаштакларда унинг бор-йўқлиги билинмаслигида эди. Ҳеч қачон, ҳеч қаерда, палон сўзни Турдивой айтган, деган гап бўлган эмас. Ўзи тўнггина, гапи совуққина эди. Жўралари жононлардан гаплашаётганларида бир чеккада, ўликдеккина бўлиб ўтирарди. Ўзи нозиккина, дўппи билан урсанг йиқилгулик холи бор эди.

Аммо у ўртоқлардан ёлчиган эди. Ҳаммаси ҳар хил. Бири қоп-қора, бири сап-сарик, бири буғдойранг...

Шу бечора Илимилқ юриб-юриб ўн етти йил деганда фарзанд кўрди. Севинганидан ўзини қўярга жой тополмай туғуруқхонага югурди. Чақалокни кўрса сап-сарик бола бўпти.

— Хотин, — деди Илимилқ. — Авлодимизда бунақа сарик одам ўтмагани-ку. Хайронман...

— Ўлинг, — деди хотини эркаланиб. — Ўша пайтда худо берди, деб эртойи-кеч қовоқ сомса едингиз, энди бас, десам ҳам мenden бекитиб едингиз. Мана, нима бўлди. Болангиз сап-сарик бўлди!

Содда Илимилқ, гапинг рост, хотин, деб чиппа-чин ишонди.

Йил оралатиб хотини яна битта кўчқордек ўғил туғиб берди. Илимилқ қараса, буниси қоп-қора.

— Ия, хотин. Уруғимизда қора одам бўлмаган эди, буёғи қандоқ бўлди?..

Унинг гапи оғзида қолди.

— Қора икра ўлгирни кўп еяверманг, десам қулоқ солмадингиз. Одамлар чой қошиқда олиб нонга суртса, сиз ош қошиқда олдингиз. Боланинг қоралиги ўшанинг асорати.

Илимилқ, хотиним ҳар балони билади, деб ғурурланди.

Икки йил оралатиб хотини буғдойранг қиз туғди.

— Ия, ия, — деди Илимилқ. — Буниси ғалати бўпти-ку...

— Наврўзга рухсат берилиб, сумалакдан бўкиб-бўкиб еганингиз эсан чикдими? Қизингизнинг буғдой ранглиги ана шу сумалакдан-да.

Йиллар ўтди. Турди Илимилқ ҳам қариди. Дўстлари бирин-кетин бу ёруғ оламни тарк қилиб кетишди. Аммо нимжон, қилтириқ Илимилқ ҳамон яшаб юрипти.

У сап-сарик, қоп-қора, буғдойранг фарзандларига ҳар қараганда марҳум дўстларини аниқ кўргандек бўлади. Таҳорат олиб, уларнинг арвоҳига бағишлаб тиловат қилади...

БЎРИ ОВИ

I

Жавлонбек район марказига етганда тонг ёришиб, кўчалар гавжум бўлиб қолганди. Будка олдини супураётган чўткачи Муллақанд туёқ товушини эшитиб қаддини ростлади.

— Баҳай, ака Жавлун? Сутра кужо рафте? Иби, сабил эчкини қайга олиб кетобсиз. Э, тушиндим, тушиндим, случкагаме? Бо сизга як маслаҳат. Марзия опайнинг серкасига свидания қилдирманг. Хонанг пажар бўлгур шерга ўхшаб звер бўлиб кетган. Ледининг куни сарига тушмасин аҳи.

Жавлонбекнинг энсаси қотди. Эшакдан ҳам тушмай, сендақа маслаҳатгўйдан ўргилдим-е, дедию эшагига хала берди.

— Қаёққа? Ҳеч бўлмасам эшокингининг туёғини мойлаб қўяй. Импортний мойлардан бор.

Эшак йўртиб кетди. Эчки ҳам худди онасига эргашган боладек орқада соқолини селкилатиб борарди.

Ўзинг бир ямокчи, чўткачи бўлсанг, энди сенинг маслаҳатингга куним қолдим.

Муллақанд Ледининг номини тилга олгандаёқ Жавлонбекнинг юраги жиз этиб кетганди. Леди унинг жондан азиз қадрдон ити эди. Бугун унинг ёруғ дунёдан кўз юмганига қирқ кун бўлди. Жавлонбек қирқ кун чиллада ўтирди. Бугун чиллагузарон қилиб биринчи маротаба Ледисиз овга кетяпти. Қандоқ ит эди-я. Фақат одамга ўхшаб гапиролмасди, холос. Аммо нима десанг, тушунарди. Зарда қилишни, уялишни, илтимос қилишни биларди. Худойи таоло ит умрини қисқа қилиб яратган. Ледидан бирон насл олиб қолиш керак. Шу ниятда Жавлонбек уни Леди чўпоннинг бўрибосарига оборди. Бўрибосар эътибор берсин деб, бўйнига мусобақаларда олган медалларини осди. Икки қулоғининг тагига хотинининг франсуз атиридан пича суртиб қўйди. Чўлда бўрилар билан олишиб юрган ит атирни билармиди. Ит дум хидлайди.

Бўрибосарнинг калласи «Запорожец» машинасидек келади, десам ишонаверинг. У ит эмас, самосвалнинг ўзгинаси. Леди унинг олдида самокатдай бўлиб қолди. Бўрибосар бунақа ишларни кўравериб пишиб кетган экан, Ледининг у ёқ-бу ёғини хидлаб ўтирмай, гарданидан шартта тишладию пичан ғарамининг орқасига олиб ўтиб кетди.

Анча пайтгача медалларнинг жиринглагани эшитилиб турди.

Ўша куни Жавлонбек Абди чўпонга тўн кийдириб, бир учига 25 сўмлик тугилган қийикчани берди. Абди чўпон, энди куда бўлиб қолдик, юз кўришиб турайлик, деб хайрлашди.

Эртасигаёқ Ледининг мазаси қочди. Уни мол дўхтирига кўрсатган эди, дўхтир бошини сарак-сарак қилиб, бу итингиз энди одам бўлмайди, бир-икки кунлик умри қопти, деди.

Дўхтирнинг айтгани бўлди. Уч кун деганда Ледининг жони узилди. Жавлонбек кўз-ёшларини дарё қилиб ушбу ғазални битди.

*Ледигинам кайдасан, ўтди баҳори сенсиз,
Пишиб тўкилди бу кун маккажўхори сенсиз.*

*Йўлбарсдек коматингни ҳеч итда кўрмагандим,
Жавлон юрар паришон очу наҳори сенсиз.*

Жавлонбек қирқ кунлик жудоликдан кейин бугун кетяпти. Ҳафизахон парранда гўштини емабди. Кўрса аллергияси кўзгаб ҳаммаёғига қизилча тошиб кетарди. Шунинг учун ҳам Жавлон бўри отиб ҳуморини босиб юрарди.

Хўш, у-ку овга кетяпти. Овда эчкига бало борми? Жавлонбек бир иш қилса билиб қиладиганлардан эди. Яхши эчки овда иккита итнинг ишини қилишини бошқа овчилар

билишмасди. У ҳар гал овга чиққанда албатта бўри уриб, совхоздан мукофотга аллақанча қўй ундириб келади. Бошқа овчилар бу сир-синаотнинг тагига етолмасдилар.

Жавлонбек тўқайни мўлжалга олиб бораверди. Орқада эчки соқолини селкиллашиб келяпти. Жонвор нима бало еган экан, йўл-йўлакай қумалоқ ташлагани-ташлаган. Қумалоқ ташлаши айни муддао эди.

Қайсидир овчидан қолган қамиш қапага етганда Жавлонбек эшакдан тушиб, эчкини ўтгиз метрча наридаги ёввойи жийдага бойлади. Эшакни ҳеч нарсага бойламади. Эшак шунақа хайвон, турган жойида эшакка ўхшаб тураверади.

Атроф жимжит. Яқин ўртадаги қўлга тушган ёввойи ўрдакнинг ғақ-ғуқи эшитилиб турибди. Жавлонбек эшакка хашак ташлади. Эчкининг олдига алюмин тоғорада ем қўйди. Ўзи термосдан чой қуйиб олисларга тикилганча ўй суриб кетди. Унинг ўйи нима бўларди. Ледини ўйлайди-да. У бу жойларга Леда билан кўп келган, кўп ғаройиб овлар қилишган эди.

Эчки безовталана бошлади. Арқонни узмоқчи бўлиб орқасига тисарилди. Жавлонбек хушёр тортди. Атрофга разм солди. Боя улар келган томондан қумалоқ ҳидлаб бир бўри келяпти...

Бошқа овчилар худди мана шу тадбирни билишмасди. Бўри эчки қумалоғини ҳидлаб-ҳидлаб келаверади. Пистирмада овчи борлигини ўйламайди.

Жавлонбекнинг мўлжали тўғри чиқди. Бўри келяпти. Ердан бош кўтармай ҳар битта қумалоқни битталаб ҳидлаб келяпти. Жавлонбек ўзини панага олди. Милтикни шайлаб, тайёр бўлиб турипти. Эшак эшак-да. Парвойи палак. Аммо эчки безовта. Осмонга сакрайди. Арқонни узаман, деб талпинади. Бўри тўхтади. Атрофга бир-бир кўз ташлади. Ана, у эчкига яқин келиб қолди. Беш метр қолди. Икки метр қолди. У ҳозир бир ҳамла билан эчкининг кекиртагидан олади...

Жавлонбек варанглаб ўқ узди. Бўри бир метр баландга сакраб ерга шалоп этиб тушди. Жавлонбек яна тепки босди. Бўри тўнкарилиб қолди. Икки оёғини тинимсиз силкитиб чамаси уч минутча жон беролмай охири тинчиб қолди. Жавлонбек қападан чиқмади. Бўри ёлғиз юрмаслигини билади. Мабодо у ёлғиз бўлганда ҳам бошқа бўри қон исини туйиб шу томонга келади. Чўл шамоли қон ҳидини атрофга олиб кетади. Бир эмас икки, учта бўри келиши ҳам мумкин. Унинг айтгани чиқди. Бир кўнғир бўри шу томонга ўқдек отилиб кела бошлади. Эчкини, ётган бўрини кўрди. Кўпни кўрган, кўп қопқонлардан қочган, тажрибали бўрига ўхшайди. Атрофга аланглаб бир дам ўтирди. Аммо димоғини қитиқлаётган қон ҳиди унинг иродасидан ғолиб келди. Эчки томон дадил кела бошлади. Ана, тўрт метр қолди. Уч метр қолди. Жавлонбек ўқ узди. Ўқ калласига тегдимикан, ҳар ҳолда бўри ёнбошига йиқилганча қимирламай қолди. Бош кўтармади ҳам, оёқ силкитмади ҳам... Жавлонбек милтиққа ўқ солиб ўтираверди. Қападан чиқмади. Эшакка барибир. Нималар бўлаётгани билан иши йўқ. Эшаклигини қилиб хашак кавшаяпти...

Кўкраги оқ, ўзи қоп-қора бўри аллақайдан пайдо бўлди. Жавлонбек то милтиғини қўлга олгунча бўрилар тепасига келди. Гўё қайси бирини аввал есамикин, деб ўйлаётганга ўхшарди. Ўлигидан тириги маъқул, деб ўйлади шекилли, эчки ёнига келди. Шунда Жавлонбек яна ўқ узди. Ба фармони худо, ўқ еган бўрининг бунақа сакрашини Жавлонбек умрида биринчи кўриши эди. У ўқ тегиши билан одам бўйи сакради-ю ҳавода муаллақ туриб қолди. На юқорига учиб чиқиб кетади, на ерга тушади. Худди лентаси узилган мультфильмнинг ўзгинаси. Жавлонбек энди бас, учтасини урдим, ов деган ҳадеб барор келавермайди, буёғига ўзим бўрига ем бўлиб кетмай деб, ташқарига чиқди. Узоқда орқасида тўзон буруқсатиб қизил «Жигули» келаётганини кўрди. Ким бўлди экан бу?

«Жигули» унинг ёнгинасига келиб тўхтади. Ундан кўкрагига «Меҳнат ветерани» медали таққан бир йигит тушди.

— Нима қилиб қўйдингиз? — деди у алам билан.

— Нимани нима қипман? — деди Жавлонбек.

— Бу итни болалигида Доғистондан уч минг сўлкавойга сотиб олганман.

Жавлонбек хайрон бўлиб жонсиз ётган учта бўрининг тепасига келди. Уларнинг биттаси, кўкраги оқ, бошқа ёғи қоп-қора овчарка ит эканини билди. Ичида, овчи бўлмай ўл, қора бўри бўлмаслигини билмасмидинг, деган бўлди.

— Пулини тўлайсиз, — деди ветеран. — Ҳозир бозор иктисоди. Бир ҳафта олдин ўн тўрт мингга бермагандим.

Жавлонбек бу йигитни қаердадир кўргандек эди. Эслади. Автобус ҳайдайдиган Абдулазиз отасига йил оши берганда шу йигит билан бир лагандан ош еган эди. Ўшанда таниш-билишлари уни Хўжакул деганмиди, Жумакул деганмиди... Итни Доғистондан олиб келганман деганидан, у бу чўллардан арзон-гаровга қоракўл сотиб олиб, Кавказда пуллайдиган учарлардан бўлса керак, деб ўйлади.

— Бўпти, тўлайман, — деди Жавлонбек. — Аввал машинанниг юкхонасини очасан.

— Э, қизиқ одам экансиз-ку, итимни отиб қўйиб ўзимга дўқ урасиз-а. Нима ҳаққингиз бор, инспектомсиз, ё таможнийда ишлайсизми?

— Очмайсанми, очмайсанми? Энди ўзингдан кўр! Жавлонбек милтиқ озғини Хўжакулнинг киндигига тўғрилаб, бармоғини тепкига...

...Шу пайт машина ичидан «вой» деган товуш эшитилди. Жавлонбек шошиб ўша томонга қаради. Шунда Хўжакул ажиб бир чакқонлик билан унинг қўлидаги милтиқни тепиб юборди. Жавлонбекнинг бармоғи беҳос тепкини босиб юборган эди, милтиқ ерга тушмаёқ варанглаб отилиб кетди. «Жигули»нинг орқа эшиги очилиб ўқ еган каптардек потирлаб бир аёл чикдию қамишлар орасига ўзини урди. Жавлонбек уни таниди. У девор-дармиён қўшниси Раббим чукчининг келини Сумбулхон эди. Жавлонбек нима бўлаётганига ақли етмай анграйиб тураркан, эшаги ўқ овозидан кўрқибми, йиғлаётгандек ўксиб-ўксиб ханграй бошлади. Жавлонбек бу ҳаром ўлгурнинг бунақа одати йўқ эди-ку, деб ўгирилиб қараса эшагининг думи йўқ. Ўқ учуриб кетибди. Дум ўрнидан чак-чак қон томаяпти. Думи қаёққа кетди, деб атрофга аланглади. Ёввойи жийда шоҳига илиниб қолган дум калтақесакнинг чўрт узилиб кетган думига ўхшаб ликиллаб турибди. Эшак ҳамон хониш қилади. Жавлонбекнинг унга раҳми келди. Ёнидан дастрўмолини олиб эшакнинг думидан қолган икки энлиқкина тўмтоқ жойини яхшилаб танғиб қўйди. У шу иш билан айдармон бўлиб Хўжакулнинг жуфтакни ростлаб қолганини билмай қолибди. У гаранг эди. Жони жиндек ором олган эшак сал-пал тинчиб, нафасини ичига ютаётгандек ора-сира ғингшиб кўярди.

Жавлонбек қараса милтиқ йўқ. Ярамас Хўжакул милтиғини олиб кетибди. Ким билади, орқамдан отиб қўймасин, деб ўйлаганми? Ё бошқа нияти бормиди, Жанлонбек буни билмасди. У жийда шоҳида ҳали ҳам жони узилмай ликкиллаб турган думни олиб қаради.

Одамзот қизиқ бўлади-да. Думни олиб нима қилади? Ё дўхтирга обориб улатиб оладими, Жавлонбек бор-е, деб думни улоқтирди.

Жавлонбек бўриларнинг тепасига келса, биттаси йўқ. Оббо аблағ-е, биттасини обкетибди-ку, дея минғиллади. Шошганидан итнинг ўлиги деб янглишиб обкетдимикин?

У қолган биттасини эшакка ўнгариб совхоз идораси томон кетди.

Директор йўқ экан. Бўрининг ўлигини бош бухгалтер хонасига опкириб гурсиллатиб полга ташлади.

— Мана, совхоз қўйларига қирон солган аблаҳ. Кўриб қўйинглар!

Дора Моисеевна деган ҳомиладор ҳисобчи хотин бўрини кўрдию кўзлари олайиб диванга ёнбоши билан йиқилди. Икки киши уни суяб ташқарига обчиқиб кетишди.

— Ҳа, эси йўқ, — деди бухгалтер. Шу ўлгирни остонага ташлаб кирсанг ишонмасмидим. Ё ташқарида қолса тирилиб кетармиди? Моисеевна бола ташлаб қўйса, пақ эридан балога қолардинг. Опчиқиб кет, бу ўлакани.

— Қўй ёзиб бермайсизми? — деди Жавлонбек.

— Қўй йўқ. Эчки ёзиб бераман.

Жавлонбек деворга ёпиштириб қўйилган эълонга ишора қилди. Унга «Кимда-ким бўри овлаб келса биттадан учтагача қўй мукофот олади» деб ёзилган эди.

— Бунда эчки дейилмаган, қўй дейилган. Мен сиздан учта қўй сўраётганим йўқ. Битта бўлса ҳам етади.

Бош бухгалтер бу закон биладиган овчига бас келолмаслигини билиб тўнғиллаб ферма мудирига хат ёзиб берди.

— Ол буни. Шу хат билан бўрининг ўлигини фермага топшир, қўй беради.

Жавлонбек бўрини кўтармай думидан судраб ташқарига олиб чиқди. Бир қозоқ келинчак ҳали ўзига келмаган Дора Моисеевнага қайноқ чой ичирипти.

— Иш, истиқ-истиқ шай иш. Казир миқтидайин бўласан, айналайин.

Дора кўзини очди. Очди-ю, бўрини кўриб яна ҳушидан кетди. У беҳуш ётардию жағи кимирилди. Шу ётишида ҳам жевачка чайнади.

Жавлонбек: «Э, нозик бўлмай ўл, кичик қилишини қаранглар-а» деди қўл силтаб ферма томон кетаркан.

Жавлонбек ферма мудирининг хай-хайлашига қарамай бир қора кўчқори танлаб, шохидан судраб чиқди.

У район марказига ғолибона — тантанавор бир қиёфада кириб келди. У гўё ё ҳаёт, ё мамот жангида ёвни яқсон қилган қаҳрамон кайфиятида эди. Ўтган ҳам, кетган ҳам эшакка ўнгарилган қора кўчқорга қарар, «Э, қойил-е, Жавлонбек мерган», деяётганга ўхшарди. У ўзимни бир кўрсатиб қўяй, деб атай Муллақанднинг дўкони олдидан ўтди. Бунақа ишлар менга писанд эмас, қанча бўри бўлса менга қўйиб беринглар, шартта-шартта отиб ташлайвераман. Бундан буён совхознинг қўйлари меники, дегандек мағрур эди.

— Поздравляю с бараном, ака Жавлун, — деди хайратда қолган Муллақанд. — Э маладес. Иби, бо бу эшок баччанинг думига нима бўлди?

— Эшакнинг қўлини ҳалолладим. Раббим чукчи суннат қилиб қўйди.

— Ундок чикин бўлса бу сабилнинг думи қайга?

— Думи хуржинга, — деди Жавлонбек унга ҳамоҳанг лаҳжада.

Эшак бечора икки энлик қолган чўлтоқ думини одати бўйинча ликиллатаверганидан танғиб қўйилган дастрўмол ечилиб бир чеккасигина қотиб қолган қонга ёпишиб турар, шамолда қип-қизил бўлиб ҳилпирарди.

Муллақанд қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Э, ака Жавлун, бу эшокни хайдаб юборинг. Бу эшок Сталин давридан қолган эски тузумнинг эшоки. Кўрмайсизми, қизил байроғини орқасига кўтариб келопти.

Жавлонбек шу билан пачакилашиб ўтираманми, деб эшагини йўртиб кетди. Кўча бошидаги дорихонадан Раббим чукчи женшень деган дори олиб чиқаётганди.

Раббим чукчи бу атрофларда қўли гул суннат устаси эди. Ўн мингдан ортиқ бола унинг қўлидан ўтган, десак хато бўлмас.

У суннат қилган гўдақларнинг олди элликка кириб, неварачеваралик бўлиб кетишди. Унинг дилини бир армон ўртарди. Худо менга ҳам бир неварачеваралик берсаю, юртга ош бериб ўзим суннат қилсам, деб тонг-сахарларда нола қиларди. Аммо унинг илтижолари шамолга учгандек самара бермасди.

Нариги қишлоқда донг таратган, замонасининг етук сартарошларидан уста Пўлат дегувчи киши бўларди. (Аллоҳ уни раҳмат қилган бўлсин). У ҳам ана шундай армон билан оламдан кетганди. Унга соч олдирамиз, деб узоқ-узоқлардан биров эшакда, биров туяда, яна биров отда келарди. Серфарзанд кишилар болаларини аравага ўтказиб олиб келишарди. Шу уста Пўлат қирқ ёшга кирганда кўчқордек ўғил кўрганди. Уста бир йил кутди, икки йил кутди, қирқ йил кутди, боланинг бошидан соч тугул тук ҳам чиқмади. Боламнинг сочини ўзим оламан деб ният

қилган уста Пўлат ниятига етолмай ўтиб кетди.

Уста Раббим жуда содда, соддалиги етмагандек, лакмагина одам эди. Ким нима деса, ишонаверарди.

Кейинги пайтларда Чукоткаликларнинг соддалиги тўғрисида юзлаб латифалар пайдо бўлган. Қишлоқдаги гап-гаштакларда ўша латифаларни айтиб мириқиб кулишарди.

Уста Раббимни чукчи дейишарди. Бу лақаб унинг соддалигига мос тушишидан ташқари касбига ҳам бир пшора эди.

Раббим чукчи, э, худо, уста Пўлатнинг кунини бошимга солма, деб илтижо қиларди. Унинг илтижолари ижобат бўлмасди. Ўзинг учун ўл етим. Худойи таоло «Сендан ҳаракат, мендан баракат» деган. Харакатимни қилиб қолай, деб одамларнинг маслаҳати билан номи дори бўлса, боласига ичираверди. Машина мойдан тортиб кўршапалакнинг ёғига ялатди. Ўргимчак тўридан хап дори ясатиб, юттирди. Тўққиз ўғил кўрган хотиннинг хонасидан бир хокандоз тупроқ опкелиб боласининг тамасига суртди. Нафи бўлмади. Бухородаги Олот туз конида чўмилтирди. Андижоннинг Сегаза кумига обориб, бўғзига кўмди. Табибларга кўрсатди. Дўхтирларга боқтирди. Фолбинга фол очтирди. Домлага ўқитди. Экстрасенсларга қаратди. Ҳатто мол дўхтирига ҳам кўрсатди...

Шу топда у Жавлонбекка дуч келдию Хизрга йўлиққандек кўзлари яшнаб кетди. Эшакка ўнгарилган қора кўчқордан кўзини узолмай туриб қолди.

Оҳ, оҳ, қора кўчқор экан-ку, — деди Раббим чукчи. — Худди шунақасини қидириб юрган эдим. Тўрт чоршанбадан бери кўй бозорга кўчқор келмайди. Жон укам, шуни менга сотинг, қанча десангиз берай. Ўзингиз биласиз, ёлғиз ўғлим нимжон бўлиб қолган. Уйлантирганимга тўққиз йил бўлди, фарзанд йўқ. Табиблар, қора кўчқорнинг нозик жойини чала пишириб едиринг, фойда қилади, дейишяпти. Келиним, онамникига кетаман деб ҳархаша қилгани-қилган. Шуларнинг тотув яшаб кетишига сабабчи бўлинг, кўчқорни менга сотинг. Ўғил туғса отини Жавлонбек кўяй, хўп денг.

Жавлонбекнинг унга раҳми келди. Аммо боя келинининг тўқайга қочгани эсига тушиб, йўқ, бўлмайди деб эшагига хала чўп босди.

Уйига келса хотини Ҳафизахон кир ювиб, синкага солинган кўйлак-иштонларни дорга ёяётган экан.

— Хўжакул деган бир ошнангиз милтиғингизни ташлаб кетди... — У «милтиғингизни» дегандаёқ Жавлонбек тамом бўлганди. Оббо худо урди, бўлган воқеани хотинимга айтиб кетган, деб ўйлади. — ...Тўртта ўрдак билан беш-олтита балиқ бериб юборган экансиз, ошхонада ётибди. Ўзингиз тозалаб, ўзингиз пиширинг. Кўрсам аллергиям тутуди.

Жавлонбек хайрият-е, деб ўзини ўнглаб олди. Ҳеч нарса демапти. Нима ҳам дерди у ярамас. Ўзининг тили қисик бўлиб турипти-ку. Мен ундан эмас, у мендан кўрқсин.

— Ов зўр бўлди, хотин. Сен емайсан, деб, йигирмата ўрдак билан бир қоп балиқни йўлда одамларга тарқатдим.

— Айтганча, эсимдан чиқай дебди, — деди Ҳафизахон. — Жавлон акам билан ерсизлар, деб Раббим чукчининг келини Сумбулхон иккита иссиқ жиззали нон чиқазибди. Дастурхонга ўраб кўйганман, еб олинг.

Жавлонбек уйга кирди. Хонани димоқни қитиқлайдиган иссиқ жиззали нон ҳиди тутиб кетганди. Жавлонбек зўр иштаҳа билан дастурхонни очди. Сўлқиллаб турган нонга қўл узатди. Зум ўтмай кўлини қайтарди. Негадир сапчиб ўрнидан турди-ю, орқасига икки қадам чекинди. Деразадан хотинини чақирди.

— Ҳафиз, ҳо, Ҳафиз!

— Ҳа, нима гап? — дея ичкарига кирди Ҳафизахон.

— Манаву нонларни ҳозироқ эгасига қайтариб бер.

— Вой, нега? Сумбулхон атайин чиқазган-а.

— Э, ўша Сумбулхонингни... Опчиқиб бер. Мен ҳаром қўл теккан таомни емайман. Мендан сенга насиҳат, сен ҳам ема!

У шундай деб кўчага чиқиб кетди. Анчагина юргандан кейин орқасида шип-шип этган енгил оёқ товушини нпитгандек бўлди. Ўгирилиб қаради. Кўзлари ёшга тўлган Сумбулхон унга эргашиб келаётганини кўрди.

— Бек ака, — деди у синиқ товушда. — Қандоқ қилай, турмушим турмуш эмас. Умрим ўтиб кетяпти. Айни ўйнаб-куладиган пайтимда муздек ёстикни бағримга босиб ётибман. Кетай десам, қайнотам ўламан саттор, жанобингни бермаймиз, дейди. Эрим бўлса унақа... Айтинг, нима қилай?

Жавлонбек жавоб қилмади. Нарироқ бориб орқасига яна ўгирилди. Сумбулхон тут тагида мунғайиб турарди. Жавлонбекнинг унга раҳми келди. Орқасига қайтиб уни юпатгиси, йўл-йўриқ кўрсатгиси келди.

— Бечора, — деди у. — Сенга ҳам қийин.

У то Муллақанднинг дўконига етгунча ўзидан-ўзи қийин, қийин жуда қийин, деб жавраб борарди...

II

— Бўлди, бўлди-е! — деди Ҳафизахон кўрпани елкасига тортиб. — Битта гапни ҳадеб қайтараверасизми? Дадангизнинг ғорга кирганларини бир эмас, олти марта айтдингиз. Ҳар гал ҳар хил айтасиз Бўлди-да, ов ҳам ўлсин...

— Ҳа, малол келдими? Ёқмаса, эшитма, — деди ранжиб Жавлонбек.

— Эшитмаганга қўясизми? Дадангиз ғорга ким билан киргани ҳам минг хил бўлиб кетди. Ёлғон гапни эплаган гапиради. Аввал яхшилаб ўйлаб, кейин ёлғон гапиринг-да.

— Хўш, нимаси ёлғон экан?

— Кўрққан олдин мушт кўтарар бўлмай ўлсин. Айт, дедингиз, айтганим бўлсин. Биринчи марта айтганингиз-да, дадам бир татар ўртоқлари билан борганлар, унга «айда, охотага борабиз», деганлар. Кейинги айтганингиз-да, бир тожик ўртоқларига «Рафиқжон, ба шикор рафтем» деганлар, ундан кейингисида бир туркман ўртоқларига «ова гиттик, сенда боржак», деганлар, ундан кейингисида ўрис ўртоқларига «на охоту, пойдем», деганлар, ундан кейингисида грузин ўртоқларига, «геноцивала, геноцивала» деганлар, ана энди қирғиз ўртоқлари билан борганлар, деяпсиз. Қайси бири тўғри?

Жавлонбек хотинидан бунақа гап кутмаган эди. Чаккасини қашлаб, илжайди.

— Оббо, хотин-е, ҳаммасини каллангга жойлаб юрган экансан-да! Дадам раҳматли айтган гаплари жудаям эсимда туравермайди. Ўртоқларини адаштириб юборган бўлсам бордир. Биласан-ку, скелерозман. Баъзида сенинг отинг ҳам эсимдан чиқиб қолади.

Жавлонбек зўр баҳона топганидан мамнун илжайди.

— Скелерозмисиз? Хотиранингиз бўшашиб кетибдими? Ундай бўлса, эсингиздан чиқмай туриб, кечаги олган икки минг сўмни чўзиб қўйинг.

— Қачон сендан пул олибман? Унақа тухмат қилма, хотин.

— Кеча соат иккидан ўн беш минут ўтганда, тушлик қилиб ўтирганимизда олгандингиз-ку.

— Эсинг жойидами? Кеча соат иккида аканг билан тахта искалатида эдик. Тушлик бўлиб қолиб ўша ердаги исталовойда лағмон едик. Лағмон яхши экан, аканг бир порси олиб машинада кеннойингга оборди. Мен косага гаров бўлиб исталовойда кимирламай ўтирдим. Ишонмасанг, кеннойингдан сўра, акангдан сўра. Исталовой бош ошпазидан сўра! Гаров бўлиб ўтирганимда радиода Насим Ҳошим ашула айтаётган эди. Икки марта момақалди роқ бўлиб чакмоқ чакди. Радио бўмба портлагандек варанглаб кетди. Иккидан қирқ етти минут ўтганда лағмонхона тўғрисидаги дўконга бир машина арақ тушди. Ҳамма ёпирилди. Дўкончи, бугун сотилмайди,

деб одамларни тарқатиб юборди. Бешта кам иккида аканг косани олиб келиб, мени гаровликдан кутқарди...

Ҳафизахон қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Э, омон бўлинг, скелероз одам шунақа бўладими? Бўлган ишни минут-минутигача биласиз. Дадангиз раҳматли ҳам худди ўзингизга ўхшаган эканлар. Ёлғонни қийиб қўярканлар. Қайнонам раҳматли, қайнотангизнинг гапларига кўпам ишонаверманг, ёлғонни гувала қилиб думалатиб қўядилар, деб айтган эдилар. Нега ёлғон гапирасиз, деб сўраганларида, мажбурман, ёлғон гапирмасам, овчилар союзидан ўчиришади, деган эканлар.

— Шунақа дейсан-ку, хотин, дадам зўр овчи бўлганлар, агар раҳматли Ҳиндистонда яшаганларида, кунига ўлдим деганда тўртта шер, иккита фил отишлари ҳеч гап эмасди. Точний урардилар. Бир грузин майор военкоматимизга бошлиқ бўлганди. Ўзинг биласан, грузинлар кийик шохиди вино ичишади. Дадамга, агар кийик отиб шохини келтириб берсанг, сенга «участник войны», деб испарапка ёзиб бераман, деган. Дадам қўштиғни елкага илиб тоққа равона бўладилар. Қарасалар, бир кийик баланд тошда иккита боласи билан пастга қараб турганмиш. Дадам агар отсам, икки нораства боласининг уволига қоламан, дебдилар-у, милтиқдан сочма ўкни олиб, ўрнига простой ўк жойлабдилар. Мўлжаллаб туриб тепкини босган эканлар, ба фармони худо, ўк кийикнинг калласидан бир миллиметр юқорига тегиб, шохини чўрт учуриб юборибди. Кийик нима гаплигини билолмай енгил бўлиб қолган бошини ликиллашиб қўрармиш. Кийик шохлари тошдан-тошга урилиб шундоққина дадамнинг оёқлари олдига тушибди. Военком номардлик қилиб испарапка бермабди, «камаржоба, камаржоба», деб қўя қопти.

— Хўш, дадангиз яна нима қиптилар? — деди Ҳафизахон атайин, уни калака қилиб.

— Э, кўп антика овлар қилганлар. Қайси бирини айтай? Шу десанг, дадамни Сталин ҳам ниҳоятда хурмат қилган. Усмон Юсупов ҳар Москвага борганда Сталин ундан, овчи ошнам Толиб Йўлдошевчи яхши юрибдими, ўғли Жавлонбек ҳам катта йигит бўлиб қолгандир, мендан салом айтиб қўй, деб тайинлар экан.

— Мюнхаузен салом айтмаганми? — деди Ҳафизахон ўзини гўлликка солиб.

— Салом айтган. Албатта салом айтган бўлиши керак. Айтганча, у ким ўзи?

— Дадангизнинг кадрдон ҳамкасб ошналари, — деди Ҳафизахон лақиллатаётганини сездирмай жиддийлик билан.

— Энди эсимга тушди. Телеграмма келган, олтмишга кирганларида.

Ҳафизахон пиқирлаб кулиб юборди.

— Нега куласан?

— Чап қулоғингиз ўнгига қараганда анчагина кичик экан.

— Энди билдингми? — деди Жавлонбек тўнғиллаб.

— Ҳеч эътибор бермаган эканман.

— Нима деяётган эдим, — деди Жавлонбек калаванинг учини йўқотиб.

— Сталин салом айтган, деяётган эдингиз, — деб гапни юриштирди Ҳафизахон.

— Шу десанг, хотин, политбюро аъзоларидан Тошкентга кимки келса Чимёнгами, Оҳангаронгами овга олиб чиқишарди. Биронта ов дадамсиз ўтмасди. Хрушчев Тошкентга келганда дадам уни Мирзачўлга, тулки овига олиб борган. Хрушчев йўлда: «Тулкини қопқонда овлаш керак, отса, териси тешилиб сифати бузилади, афеус қопқонинг йўқ экан», дейди. Шунда дадамиз хотиржам бўл Никита, терисини бузмай ўқ узиш қанақа бўлишини сенга кўрсатаман, дейдилар.

Улар Крупская колхозига келишганда тепаликдаги туйнукдан ниҳоятда чиройли бир тулки чиқиб атрофни кузата бошлади. Хавф-хатар йўқлигини билгандан кейин тош устига ётиб ўзини офтобда тоблайди. Хрушчев от, отмайсанми, деб қисталанг қилади. Дадам уни жеркиб ташлайдилар. «Жим турасанми — йўқми? Никита, сабр қилсанг-чи, бунча бесабрсан, ўқ

тешмаган сифатли тери керак бўлса, пича кутиб тургин-да», — дейдилар.

Тулки ўрнидан туриб керишади.

Тилло ранг мўйнаси офтобда ялт-ялт қилиб қўзни олади. Кейин у думини гоҳ қўтариб, гоҳ тушириб раққосаларга ўхшаб айланиб-айланиб ўйнай бошлайди. Дадам мўлжалга олиб туриб, тулки думини кўтарганда тепкини босадилар...

Дадам туйнук олдида ётган тулкини гижгагидан кўтариб у ёқ-бу ёғига ҳам қарамай Хрущевга узатадилар.

— Мана, терисининг бирон жойини ўқ ялаган бўлса, мени дўстларинг рўйхатидан ўчириб қўявер.

Дарҳақиқат, тери бутун эди. Хрущев дадамни бағрига босиб «Слушай, ти герой», дейди.

Дадам раҳматли ана герой бўламан, мана герой бўламан, деб икки йил радионинг ёнидан кетмадилар. Хрущев ишдан тушгандан кейин хафсалалари пир бўлиб, геройликдан умид уздилар. Яна овчиликка шўнғиб кетдилар. Бир куни Муллақанднинг дадаси билан овга чиқиб...

— ... Жавлонбекнинг дами ичига тушиб кетди.

— Нимагаям шу гапни айтдим. Айтай десам, Муллақанднинг дадасидан бошқа одам куриб кетганми-я! Э, каллам курсин».

— Абрам тоғани айтяпсизми? — деди Ҳафизахон хайрон бўлиб, — У киши ҳам овчимидилар? Ахир, товукни ҳам бировга сўйдирадиган одам қандоқ ов қилади?

«Қўлга тушдим», деб яна ўйлади Жавлонбек. Бу хотинни алдаш қийин. Шошма, хотин, сен шохида юрсанг, мен баргида юраман. Битта хотинни алдаёлмаган эркак, эркакми?

— Шу десанг, хотин, дадамиз жуда шум бўлганлар-да! Бир чўпон дўстимникига овчилар билан тўйга борамиз, ашула айтиб, беш-тўрт сўм ишлаб оласан, чўпонлар артистларга кўп қистиришади, деб алдаб, овга олиб боришган экан... Энди бўлди, ухлайлик. Вақт ҳам алла-палла бўлиб қолди. Эртага ишларим кўп.

— Йўқ, бугун ухламайсиз. Қаёқдаги гаплар билан уйқумни қочириб, энди ўзингиз ухламоқчимисиз? — деди Ҳафизахон зарда билан.

— Гапимга ишонмасанг, нимани айтай?

— Нима бўлса айтаверинг. Рост бўлса эшитавераман.

— Бўпти, агар ов тўғрисида бўлса кечаю кундуз сув ичмай гапираверганим бўлсин.

Жавлонбек бир муддат ўйланиб, гап бошлади.

— Бундан бир ҳафта олдинмидийкин, телестудия олдидаги фонтан орқасидан ўтаётсам, оёғим тагидан юзтача бедана пирр этиб кўтарилса бўладими?

— Бўлмайди, — деди Ҳафизахон. — У ерда шунча бедана нима қилади?

— Элликтача десам ишонасанми?

— Йўқ, ишонмайман. Буёғи метронинг «Пахтакор» станцияси, буёғи панорама киноси, сал нарида политехника институти, одам демаганинг қайнаб турибди. Беданага бало борми?

— Ўнта десам, ишонасанми? Бешта десам-чи? Ишонмайсанми? Ростини айтсам, битта бедана париллаб учди.

— Э, қанақа одамсиз, телестудия олдидаги юзлаб машиналардан томган бензин ҳиди тутиб кетган жойда бедана нима қилади?

— Очиғини айтайми, айтмайми? Айтсам, оёғим тагидан бир нима парр этиб учгандек бўлганди.

— Мусича бўлса керак, — деди Ҳафизахон. — Мусича жуда бефаҳм куш бўлади. Трамвайнинг изига ҳам ин куриб, тухум босиб, жўжа очаверади. Трамвай айланиб ўтади, деб ўйлайдими?

— Хотин, бўлди қил, ухлайман.

— Йўқ, ухламайсиз. Агар айтадиган гапингиз тамом бўлган бўлса, энди мен айтаман.

— Нимани айтасан?

— Эшитганингизда биласиз! Менга қаранг. Онангиз раҳматли, қайнотангиз оғизларида овчилар, аслини олганда овчиларнинг милтиғини кўтариб юрадиган, ов қилган жойда гулхан ёқиб битта-яримта ўрдақними, қашқалдоқними пишириб берадиган дастёр эдилар, деб айтардилар. Сиз ҳам худди дадангизларга ўхшаган овчисиз. Нима кўп, мухбир ошнангиз кўп. Нима кўп, ёзувчи ўртоғингиз кўп. Битта чумчуқ отсангиз, уч марта газетада чиқаришади.

— Ҳой, оғзингга қараб гапир! Сен билан эртага гаплашаман.

— Йўқ, ҳозир гаплашасиз. Анави бурни катта ёзувчи ошнангиз нима деб ёзди. Бир кунда иккита бўри билан ит отди, деб ёзди-я? Бунга қайси аҳмоқ ишонади? У ҳам майли-я, бухоролик ёзувчи дўстингиз, бўрининг тирноғи унга даво, бунга даво, деб ёзди. Ким ҳозир бунақа ирим-сиримларга ишонади? Бешариқлик ёзувчи қадрдонингиз Жавлонбек эшакка доялик қилди, деб ёзиб чиқди. Ишхонадаги дугоналарим олдида шармандайи шармисор бўлдим. Хўтикчагина соғлом ўсаяптиларми, деб сўрашади. Ўлмай ўлгир. Леди-ку юзимизни ерга қаратиб кетди. Уни тўй куни қурбон бўлган келинчак, деб эрмак қилишади. Э, медалиям курсин, дипломиyam ордона қолсин!

Жавлонбекнинг дами ичига тушиб кетди. Кўрпага бурканиб олди. У қанча ухлаганини билмайди. Кўзини очса, тонг отиб, бошига офтоб келиб қопти. Хотини кўзи юмуқ, мудраганча ҳали ҳам гапирарди.

— Ўғлингиз ҳам ўзларингга ўхшаган чиқди. Жуғрофия ўқитувчиси арз қилиб келди. У болаларга, дадам билан икковимиз Сирдарёдан ҳатлаб ўтганмиз, деб мақтанибди.

— Яна нима депти? — деди Жавлонбек офтобдан кўзи қамашиб.

— Ҳайвонот боғидаги битта фил билан иккита шерни дадам икковимиз тутиб келганмиз, депти.

— Воҳ, аҳмоғ-е, жуда оширворибди-ку. Битта шер демайсанми, дурак. Ёввойи фил-ку майли, тутиш осон. Аммо шер...

Ҳафизахон, боринг-е деб юзини бурди.

Жавлонбек караса, ҳали-бери хотинининг жағи тинадиган эмас. Апил-тапил кийиниб, кўчага чиқиб кетди. Орқасидан хотини жавраганча қолди.

Муллақанд аллақачон дўконини очиб бўлган экан. Уни кўриб ҳар галгидек сўради.

— Сутро кужо рафте ако Жавлун?

— Гапни кўй, чой-пойинг борми?

— Айни момент, ако. Ҳозир қайноқ чой тахлайман. Дунёга нима гап?

— Нима гаплигини сендан сўраймиз. Айтганча, жиянинг эри билан Америкага кетиб қолибдими? Эри чўрт сним. Аммо-лекин ўзи зўр қўшиқчи бўлганди. Оғизга тушиб, радиоларни обод қилаётганди. Халқ артисти бўлганди-я? Нима жин урди уни?

— Э, сиз сўраманг, мен айтмай, ака Жавлун. Айтсам, забоним куяди. Менга касайсаси бўлмаса ҳам айтай. Бухородан чиққан булбул энди Америкага сайрайди, ай, жалка.

— Ишқилиб, ўзинг Исройилга кетиб қолмайсанми? — деди Жавлонбек унинг жиғига тегиш учун.

— Кетадиганлар кетаверсин. Мен кетмайман. Шу ерга туғилдим, шу ерда ўламан. Ўзбекнинг липошқасини мен еган, қарзимни узай.

Шу пайт осмони фалақдан ёввойи ўрдақларнинг ғақ-ғақ товушлари эшитилди.

Жавлонбек тўдасидан ажралган мажруҳ ўрдақдек кўкка маъюс қараб турарди. Муллақанднинг гапи хаёлни бўлди.

— Сизди газитга ёзиптими? Таможнийнинг итини откан, дептими-е, мелисани тулки ўғриси қилган, дептими-е, моча эшакка акушер бўлган дептими-е... Ишқилиб, одамлар оғзи тўла гап. Сизга маслаҳат, адвокат олинг. Айтганча, Рўзимат мерган итига тилла тиш қўйдирган эмиш... Эшитдингизми?

Бир пайтлар Тошкентнинг иккита машхур жойи бўларди. Бири Чорсу билан Хадра

оралиғидаги Асқар полвоннинг самовари бўлса, иккинчиси Каллахона маҳалласига кираверишдаги Тоға чегачининг дўкони эди.

Асқар полвоннинг самоварига отарчи-артистлар тўпланишиб, тўй-маърака қиладиганлар билан шу ерда шартнома тузишарди. Тоғанинг дўкони эса буёғи Фарғона-Андижону, у ёғи Чимкент, яна буёғи Хўжанд аскиячиларининг дийдор кўришадиган кўп файзли жойи эди.

Бугунги кунга келиб шаҳримизнинг энг гавжум жойларидан бири Муллақанднинг дўкони бўлиб қолди. Муллақанд ўн-ўн бешта йиғма курси ясаб дўконнинг ичкарасига тахлаб кўйган. Айниқса жума кунлари Тошкентдек шаҳри азимда қанчайики овчи бўлса, эрта азондан шу ерга тўпланади. Муллақанднинг электр плитаси бир дам бўлсин ўчмайди. Тепасидаги тунука чойнак вақирлаб қайнагани-қайнаган.

Овчилар жума куни тўпланишлари бежиз эмасди. Мусулмончиликда жума куни то пешин намозигача ов қилиш беҳосият ҳисобланади. Елкасида милтиқлилар, қармоқ кўтарганлар, матраб судраганларнинг бари Муллақанднинг дўконида дунё янгиликларидан гаплашиб, жума намозининг тугашини кутишади. Қайси жонивор «Қизил китоб»га кирди, қайси бири чиқди, қайси жониворни отишга рухсат бўлди, қайси бири таъқиқланди, шу ерда билинарди.

Гапнинг очиғини айтсам, овчидек аҳил халқни умримда кўрмаганман. Ов мавсумида тоби қочиб қолган мерганларга овга борганлари насиба олиб келишни шарт қилиб кўйилган. Ўрдакми, кирғовулми, тўрттагина беданами, балиқми, ишқилиб, бир улуш олиб келиб йўқлаб кўйиш шарт. Бу қондани бузганлар «овжўра»ликдан чиқарилади.

Бугун салкам бир ойдирки, Муллақанднинг дўкони хувиллаб қолган. Ҳар жума дўконга файз киритадиган овчилардан дарак йўқ.

Ораларидан қил ўтмайдиган овчилар ўртасидан қора мушук ўтди. Бир-бирига рақиб, бир-бирига ёв. Бири ов қилган жойга бошқаси бормайди. Бири мўлжалга олган қуённи бошқаси ҳуркитади. Ораларида қандайдир кўзга кўринмайдиган таранглик анчадан бери бор эди. Бу таранглик тортилиб-тортилиб пўлат занжирни ҳам узиш даражасига етди. Охири бу занжир Жавлон овчининг юбилеи куни узилди. Ота-боболаридан бошланган аҳиллик бир кундаёқ барбод бўлди. Занжирнинг бир томони Овчилар уюшмаси бўлиб, Муллақанднинг дўконида қолди, бир учи мерганлар иттифоқи бўлиб ўзига макон қидириб кетди. Уларни бирлаштириш учун кимлар ўртага тушмади дейсиз? Тоғдан овчилар тушиб муросайи-мадорага келтирмоқчи бўлишди. Чўлдан мерганлар келиб «бхай-бхай» бўлинглар дейишди. Бўлмади. Фақат ўзини ўйлайдиганлар уюшмасига қўшилмаймиз, деб булар айтди. Жанжалкашлар иттифоқига ўлсак ҳам қўшилмаймиз, деб улар айтди.

Хуллас, овдан ғов чиқиб Ҳасан-Хусанлар «пом» бўлиб кетишди.

Тошкентда Тўхли мерган деган бир табаррук отахон бўлардилар. Уйларида икки бургутлари, битгадан миққий лочинлари бўларди. Ҳовлилари кўчага тушиб, «дом»дан уй беришганда туролмай, Оҳангаронда яшайдиган ўғилларниқига кўчиб кетган эдилар. Ёшлари тўқсондан ошиб овга ярамай қолган, фақат хонаки бургутлари билан гаплашиб, тоғу тошларда ўтган шамолдек югурик йилларини эслаб ўтирардилар.

Отахон Тошкент овчилари ўртасига ола аралашибди, деб «Жигули»нинг орқа ўриндиғида икки бургутни икки ёнларига олиб, шу баҳонада жума намозини Хаста Имомда ўқийман, деб Тошкент қайдасан, деганча йўлга тушибдилар.

Бу хабар ҳам одатдагидек биринчи бўлиб Муллақанднинг қулоғига етди. Шунинг учун ҳам бугун ҳаммадан олдин туриб, дўкон атрофини ёғ тушса ялагудек қилиб тозалаб кўйди.

Жавлонбекнинг бу гаплардан хабари йўқ эди. Хотиржам ўтириб Муллақанд дамлаб берган чойни хўриллатиб ичарди.

— Эшитдингизми, мулла Жавлун, пир келаётганмишлар.

— Йўғ-е, — деди Жавлонбек ҳайрон бўлиб. — Тинчликми? Қари одам йўлда уриниб қолмасмикинлар?

— Сизларнинг ноаҳилликларингиз шундоқ отахонни ҳам бепоккойса қилопти. Нимани талашасизлар? Ота-боболарингдан қолган хазинани талашяпсизларми?

Жавлонбек ўйланиб қолди. Кўнгли бир нарсани сезгандек бўлди. Отахон бўладиганини бўлади, бўлмайдиганини бўлмайди, деб чўрт кесиб кетадилар. У кишига гап қайтариб бўлмайди.

— Маҳмуд мўйловга айтайми, палов тахласин, — деди Муллақанд.

— У кишига ош ботмайди. Ҳазми осонроқ овқат қилиш керак.

— Э, омон бўлинг, ака Жавлун. Ўзингиз мусулмон бўлсангиз ҳам, таомилни билмайсиз. Ахир рўза-ку! Ифторга у-бу тахлаб қўйиш керак.

Жавлонбек ҳижолат кўзини қаёққа яширишни билмай қолди.

Бу хабар мерганлар иттифоқига ҳам етганди. Тўрт-беш мерган тўпланиб, пир нима десалар, шу бўлади, деган қарорга келиб қўйишган эди.

Муллақандга, икки томондан ўн беш кишидан Маҳмуд мўйловнинг ошхонасига тўпланишсин, отахон шу ерга келадилар, деб битилган хат келди.

Ошхонада ўн бештаси у томонга, ўн бештаси бу томонга қараб, бир-бирига орқа ўгириб, отахонни кутарди.

«Жигули» келди. Унда икки бургутни икки ёнларига олиб отахон ўтирардилар. У киши машинадан тушмадилар. Бир-бирига тескари ўтирган шогирдларига деразадан қараб битта гап айтдилар.

— Аҳмоқлар!

Ҳеч кимдан садо чикмади.

— Билиб қўйинглар, дуоибанд қилсам, у дунё-бу дунё овларинг ўнг келмайди. Қани, ўрниларингдан турларинг!

Мўйловли, мўйловсиз, пакана, новча овчилар гурр этиб ўрниларидан турдилар.

— Бундан буён сен овчи, мен мерган, деган гап йўқ. Икковинг ҳам бирсан. Тамом, Аллоҳу акбар!

Отахон бошқа гап айтмадилар. Шофёр болага, ҳайда дедилар-у, жўнаб кетдилар...

Ўрта Осиё ва Қозоғистонда, янгича қилиб айтганда, Марказий Осиёда отахоннинг бир гапини икки қиладиган мард топилармикан?

Жавлонбек икки кун ўтиб аптекадан хотинига пахта олишга чиққан эди. Муллақанднинг дўконида бошқа одам ўтирганини кўрди. Ундан Муллақанд қани, деб сўраган эди, дўстингиз Изроилга жуфтакни ростладилар, деб жавоб қилди.

Жавлонбек, вой липошка тешиб чиққур-е, деб кулиб қўйди.

ҒИЛДИРАК

Ҳажвий қисса

1. СИРЛИ ХАТ

Бозорбой Охунович ҳар куни ишга кетар олдидан бугунги газетага бир кўз ташлаб олишга одатланганди. Илгарилари бунақа одати йўқ эди. Умуман, газета ўқимасди. Кейинги пайтларда газетада уриладиганларнинг аксари Бозорбой Охунович ишлайдиган соҳанинг кишилари эди. У ҳар куни эрталаб ёстиқдан бош кўтарар экан, бугун ким урилди экан, деб ўзига таниш кишиларнинг қиёфасини бир-бир кўз олдига келтирарди.

Ана шунинг учун ҳам Бозорбой Охунович бир йилдирки, газетага обуна бўлган. Унинг газета ўқишини ўқиш демаса ҳам бўлади. Қўлига оладию уёқ-буёғини бир қараб, хайрият, тинчлик экан, деб хотиржам ишига кетаверади.

Бугун ҳам одати бўйича нонуштадан кейин лабини сочиққа арта туриб хотинига буюрди:

— Тижо, газетни келтир!

Хотини Тижоратхон қирқ ёшларда, авжи ширага тўлган аёл. У эрининг олдида чап қўли билан кўйлагининг иккала ёқасини бирлаштириб ушлаб туриб гаплашади. Унинг бу қилиғи эрига жуда-жуда ёқади. Негаки оппоқ кўкрагининг қоқ ўртасидаги мошдек холи ниҳоятдан яшнаб кўринади. Бозорбой Охунович ҳар гал кўзи ўша холга тушганда, ҳой Сангинова, бу хол фақат меники, бегоналарнинг кўзи тушмасин, деб ҳазиллашарди.

Тижоратхон бу холни ўз тили билан айтганда фақат ўз хўжайинидан бекитарди.

Ҳозир ҳам почта қутисидан газета олиб қайтаркан, чап қўли билан иккала ёқасини бирлаштириб эрига узатди. Бозорбой газетани очиши билан ерга бир конверт тушди.

Қизик бўлди-ку?! Бу қанақа хат? Бозорбой умрида почта орқали хат олмаган. Талефон, электр, квартира ҳақлари учун келадиган хатлар конвертсиз бўларди. Бу кимдан бўлдийкин?

У газетани бир ёққа кўйиб конвертни очди. Хат. Шошиб ўқишга киришди.

«Ҳой, Овсар! Босар-тусарингни билмай қолдинг-ку!..»

Бозорбойни мактабдош ўртоқлари «Овсар» деб аташарди. У бошланғич мактабда ўқиётганида дуч келган синфга кириб ўқийверар, унга қайси синфлиги, нечанчи синфлигининг аҳамияти йўқ эди. Бунақа қилиғига ўрганган ўқитувчилар дарсни тўхтатиб Бозорбойни етаклаб, ўз синфига опкириб кўйишарди. Ана шунинг учун «Овсар» дейишарди. Бозорбой хатнинг бу ёғини ўқий бошлади:

«...Кўзингни оч, меҳнатсиз топилган пул ҳеч кимга вафо қилмаган. Шунча пулни нима қиласан? Гўринга олиб кетасанми? Порага муккангдан кетдинг-ку, жўра! Бунақада бир кун эмас, бир кун тумшуғингдан илинасан. Шу ҳафта ичи беш кишидан пора олдинг. Бегижондан икки минг, Раҳмоналидан бир ярим минг, Турсунхўжадан икки минг, Тўхтамуроддан икки ярим минг сўм олдинг. Ахир, улар жамоатчи мухбирлар-ку! Жиноят қонунининг қайси моддаси билан қанчага қия бўлиб кетишингни биласанми? Агар шу ёруғ жаҳонда тоза хаводан нафас олиб юрай десанг, фурсатни ўтказмай олган пулларни эгаларига қайтариб бер. Ҳозир жар ёқасида турибсан, жўрам. Сенга ҳурмат билан дўстинг ХАЙРИХОҲ».

Хат Бозорбойнинг қўлидан тушиб кетай деди. Кўз олди қоронгулашиб, чап қоши лип-лип уча бошлади.

Тижоратхон бор оғирлигини ташлаб, эрининг елкасига илиққина кўксини босиб сўради:

— Хат кимдан экан, дадаси? Бозорбой истар-истамас жавоб қилди:

— Ўйнашимдан. Яъни кундошингдан.

— Вой, адо бўлсин. Кўйинг бунақа гапни. Фельетон чикмаяптими?

Бозорбой, ўчир, деб юборди.

— Эртага чиқармиш. Фельетон қилсак майлими, деб ўзимдан сўрашипти.

— Э, гапингиз курсин, — деди Тижоратхон эрининг елкасидан кўксини узиб. — Бугун жума, яхши, ният қилинг. Фаришталар омин девормасин. Менга қаранг, қизингиз сиздан араз. «Жигули»сига баллон обермабсиз.

Бозорбой шундай қарадики, Тижоратхон беихтиёр иккала кўли билан ёқасини бирлаштирганини билмай қолди. Хотинининг бу гапи гўё киш куни совукдан дилдираб турган одамга муздаккина айрон ичасанми, дегандек бўлди. Шу ўтирганча бир соат ўтирдими, ё ошиқроқ ўтирдими, ўзи ҳам билмайди. Хотини унинг бояги ўшқиришидан кейин бирор нима дейишга тили бормай мунғайиб ўтираверди.

Нима бало бўлдийкин, деб ўйларди хотини. Ҳар куни, ўртоқ Сангинова, биз кетдик, деб хандон-хушон ишга жўнарди. Энди бўлса тагини ҳўллаб кўйиб, қуригунча ётадиган болаларга ўхшаб қимирлагиси ҳам келмайди. Қизининг хонасидан ҳиндча кўшиқ эшитилди. Орастахон магнитофон кўйиб пар тўшакка чўкиб ётарди. Бозорбой ҳар гал ишга кетар олдидан сочларини ёстикда тўзғитиб ётган Орастахоннинг ётоғига кириб пешонасидан ўпиб кўяр эди. Қизи дадасини кутиб ётган бўлса керак.

Кўча тарафда машина сигнал берди.

— Дадаси, шофёрингиз сигнал беряпти. Нима деб айтай?

— Бирпас кутса ўлиб қолмайди, — деди дўнғиллаб Бозорбой.

— Хой, эр, сизга айтяпман, қизингизга баллон олиб беринг!

— Оббо, — деди Бозорбой уф тортиб, — бўпти, бўпти, тўртта баллон бериб юбораман. Қутулдимми?!

Тижоратхон эрининг бу хил тажанглигидан ташвишга туша бошлади. Илгарилари ҳам рўзғор ишлариданми, ё ишхонаданми табиати кир бўлиб қайтгандаям шунақа ичимдагини топ, деб тошдек қотиб ўтираверарди. Шундай пайтларда Тижоратхон қизини ишга соларди. Бозорбой қанчалик тажанг бўлмасин, қизининг биргина эркаланишидан сариёғдек эриб кетарди.

Тижоратхон оёқ учида юриб қизининг ётоғига кириб кетди. Зум ўтмай сочлари хурпайган, кечаги пардозлари юзларига чаплашиб кетган Орастахон ич кийимда югуриб чикди. Чикди-ю, дадасининг бўйнига осилди. Орқасидан кўлида халат билан чиққан онаси:

— Хой, Орас, сенга айтаман, халатингни елкангга ташлаб ол, даданглар олдида уят бўлади, — деганча жавраб қолаверди.

— Ўзимни папамлар, ўзимни папамлар... Орастахондан гуп-гуп француз атири билан «БТ» сигаретининг ҳиди келарди. Фақат шунинг ўзигина эмас, балоғат ёшига етган қизлардагина бўладиган ажиб бир тароватли ҳид ҳам анқиб турарди.

Бозорбойга қизининг эркаланишлари ҳам ёқмади. Елкасини бир силкиб, ўтирган стулини бери сурди.

Орастахон умрида дадасидан бунақа муомалани кўрмаганди. Мунғайиб дадасининг ўртаси ялтираб қолган бошига, токнинг зангидек бужмайиб кетган бўйинларига қаради.

Тижоратхон тилга кирди.

— Хой, дадаси, сизга нима бўлди, ахир? Эт-бетингиз оғриётгани йўқми? Валидол берайми?

— Жон хотин, ўргилай хотин. Қулоғимни тагида ҳақкага ўхшаб шақиллайвермагин. Нариги уйга чик, чик, деяпман!

Тижоратхон, бу одамга бир бало бўлганми ўзи, деб қизини эргаштирганча нариги уйга чиқиб кетди. Бир оздан кейин унинг: «Жувонмарг, қоқ ярим кечасигача қаёқларда юрувдинг», деган овози эшитилди.

Бозорбой ўйларди: «Бу хатни биладиган одам ёзган. Кимдан қанча олганимни аниқ ёзибди. Орқангда одам бор экан, Бозор! Ҳар қадамнинг ҳисобда экан-ку, Овсар! Эшмон эмасмикан? Бордию ўша бўлса, қаёқдан билди экан?»

Ўринбосарим Ақром Қудратов тагимга сув кўймоқчи. Йигитлар уни йўлга солиш учун у-бу

бериб кўришди. Олмади, ярамас. Ҳалол ойлик маошим билан бола-чақамни боқаман, дермиш. Э, бокиб бўпсан. Эшмоннинг кўлтиғига шу одам пуркаяпти. Бу аниқ!»

Бозорбойни бир нарса эзарди. Умрида бировга бир тийин бермаган. Фақат олган. Қайтиб бериш деган тушунча унда мутлақо бўлганмас. Мабодо, қайтариб беришга тўғри келиб қолса, қай аҳволга тушаркин? Ўлиб қолмасмикан? Йўқ, ҳеч бўлмаганда жинни бўлади... Мабодо бошига ана шундай кўргилик тушгудек бўлса кунига хотини ҳам, эркатои кизи ҳам ярамайди.

Лекин барибир нимадир қилиш керак. Ёғ ялаганда ёт, қон қусганда қариндош керак, деб бекорга айтмаганлар. Шулардан бошқа кимим бор...

Бозорбой машақдат билан ўрнидан туриб қизининг ётоғига кирди. Хотини билан қизи унга ҳайрон қараб туришарди.

— Орас, — деди Бозорбой ўзини ўнглаб, ажиб бир меҳрибонлик билан. — Сендан бир гап сўрайман. Аммо тўғриси айтасан.

— Сўранг, дада, — деди лабларини чўччайтириб Орастахон.

Бозорбой Охунович гапни нимадан бошлашни билмай, остки лабини сўриб, бир оз туриб қолди. Кейин калласига антиқа фикр келгандек бирдан дадил гапира бошлади:

— Масалан дейлик, сен билан икковимиз қоронғи кечада бир жойдан келяпмиз.

— Қаердан? — деди Тижоратхон гапга аралашиб.

— Сен сукулмай тургин. Майли-да, тўйданми, ишқилиб, бир жойдан келяпмиз. Сумкангда анча пул бор. Шу пайт йўлимизни қароқчи-бандитлар тўсишди. Сенга пичоқ ўқталиб, сумкангдаги пулни бермасанг, дадангни сўйиб ташлаймиз, деб ўдағайлашди. Хўш, шунда сен нима қиласан? Пулни уларга берасанми?

Ораста шошиб сўради:

— Сумкадаги пул қанча эди?

— Ну, ўттиз минг дейлик.

Орастани хаёл олиб кетди. «Битта «Волга» — ўн беш ярим минг, японча видеомагнитофон — беш минг, норка пальто — уч минг, марварид — уч минг... — У шундай ўйларкан, дадасига ер остидан разм солди. — Ёши ҳам ўтиб қолган, ошқозони ҳам ҳилвираб турипти, юраги ишдан чиққан... яна яшаса беш йил яшар, ўн йил яшар...»

— Нега индамайсан, қизим? — деди Бозорбой кўзлари мўлтираб.

Орастахон ғамгин бир оҳангда сўради:

— Яқин ўртада милиционер йўқмикин?

— Йўқ, милиса йўқ, дейлик.

— Бақирсақ, одамлар келиб қолишмасмикин?

— Йўқ. Яқин ўртада одам йўқ.

— Қочсам бўлмасмикин?

— Мени қароқчилар қўлига ташлаб-а?

Орастахон дарров жавоб қилди:

— Сизни нима қилишарди. Ну, ундан кейин қариб қолгансиз...

Бозорбой сапчиб туриб кетди:

— Э, суф сенларга-е!

У шундай деди-ю, тарс-тарс юриб кўчага чиқиб кетди.

Кун ёйилган. Шофёри Жаббор машина ичида донг котиб ухлаб ётарди. У машина эшиги қарсиллатиб ёпилгандагина чўчиб уйғонди. Гўё жуда катта гуноҳ иш қилиб қўйгандек қўлини кўксига қўйиб узр сўради.

— Ҳайда! — деди Бозорбой бетига ҳам карамай. Машина серкатнов шаҳар кўчаларидан ўқдек учиб бораркан Бозорбой идорада бўладиган учрашувларни кўз олдида келтирарди.

Кабинетига кириши билан орқасидан қўлида чойнак билан Бегижон пайдо бўлади. Ва албатта «Тўксон бешга қалайсиз», деб гапни илаштиради. Ундан кейин Раҳмонли киради:

«Хўжайин, янгисидан топиб кўйдим. Ичагингизни узвормаса калламни олиб ташланг», дейдию минг марта эшитган латифани бошлайди: «Афанди туғруқхонага хотинини кўргани боришти. Деразадан бош чиқазган хотинидан сўрапти. Хотин, ўғлим кимга ўхшайди? Сенгами? Хотини йўқ, деб бош чайқапти. Бўлмасам кимга ўхшайди, деб яна сўрапти Афанди. Сиз уни танимайсиз, деб жавоб қипти Афандининг хотини. Ҳа —ха-ха! Қалай, хўжайин?...»

Ана ундан кейин Турсунхўжа киради: «Абедга чикмай туринг, хўжайин, уйдан устида қазиси билан ош келади», деб тайинлайди. У ҳали остонага етмай туриб Тўхтамурод киради: «Бир йигитни кўз остимга олдим, — деб гап бошлайди у. — Яхши одамнинг фарзанди, жуда сизга куёвбоп бола». Шундан кейин «аллақайси каттаконнинг ўғли» деб гапини тугатади.

Шу пайтгача Бозорбой уларнинг ҳамма гапларига ишонар эди. Энди улар ғирт хоин экан, деган фикрда пшхонага кетяпти.

Тепасига «База» деб ёзилган дарвоза олдида машина тўхтади. Юк машиналари, автофургонлар қалашиб кетган майдончада уни кутиб турган кишилар гув этиб орқасидан эргашишди. Қабулхонада ҳар хил нарядлар, накладнойлар ушлаган кишилар ўрниларидан туриб, унга салом беришди.

Бозорбой Охунович кабинетига кирди. Ҳали шляпасини қозикқа илмай туриб дермантин копланган эшик унсизгина очилди, қабулхонадаги ғовур-ғовур эшик ёпи-лиши билан тинди.

Кўлида чойнак билан Бегижон пайдо бўлди.

— Хўжайин, тўқсон бешга қалайсиз? Асил лўнқасидан.

Бозорбой унга лоқайд қаради. Гўё уни биринчи бор кўраётгандек:

— Хўш, келинг, хизмат, — деди.

Қайноқ чойнак ушлаб узок туриб қолган Бегижон чойнакни стол четига кўйиб, куйган бармоғини муздек қулоғига босди.

— Мени холи кўйинг, — деди Бозорбой унинг бетига қарамай.

Бегижон нима қилишини билмай, анча пайтгача туриб қолди.

«Унга бир бало бўлган, иши чаппасига кетмадимикан? Зора шундоқ бўлса», деб ўйларди Бегижон.

У чойнакни столда қолдириб, қулоғини ушлаганича чиқиб кетди.

2. НАРХИ ТУШГАН ОДАМ

Бегижон кўзи алақ-чалақ, оёғи суст, қўли чаққон одам. Бир қараган нарсаси кўзига мухрланиб қолади. Вентилятор парраги айланганда шаклини йўқотгандек, Бегижон чўт қоқаетганида бармоқлари чўт устида тутунга ўхшаб бориб келаверади. Аммо оёқ масаласида омади келмаган. Югуришда тошбақа билан мусобақа ўйнаса, албатта ютқазади.

Бозорбой Охунович унинг устида тажриба ҳам ўтказиб кўрган.

Янги қурилиб ичи молларга тўлдирилган омборга уни олиб кириб, икки минутгина чирокни ёқиб, яна ўчирди:

— Хўш, мулла Бегижон, қаерда қандоқ мол турганини айтиб беринг-чи.

Бегижон тесқари қараб ўтириб омборда нимаики бўлса, ҳаммасини — қаерда турганини, қандоқ турганини, ранги қанақалигини, қутисида қанақа ёзув борлигини, қайси фабрикадан чиққанини аниқ айтиб берди.

Бозорбой ундаги бу қобилиятга ҳайрон қолиб ёқасини ушлаган эди.

— Қандоқ эслаб қоласиз, укагинам?

— Э, хўжайин, бир қараганда кўзим билан сувратини олиб кўяман.

Бегижон базага қоровул бўлиб ишга келганида йигирма ёшлардаги бети қаттиққина йигит эди. База бўлгандан кейин унча-мунча қонунга чап беришлар бўлиб турарди. Масалан, таниш-билишларга ноёб мол бериб пулини магазинга ўтказишлар, магазин олган ноёб молларнинг

унча-мунчасини пулини тўлаб олиб қолиб, керакли жойларга чиқазиб туришлар...

Кимки базадан нарса қўлтиклаб чиқса, Бегижонга рўпара бўлади. У ўтказса чиқиб кетади, ўтказмаса олган нарчасини қўлтиғига қисиб, кўзини лўк қилиб ўтираверади. Омбор мудирининг ўзи келиб Бегижонни рози қилади-ю, иш бости-бости бўлади.

Базада бунақа омборлардан ўн еттита. Ҳаммаси ҳам кунига битта-иккита боягидақа ишларни қилиб туришади. Бегижон ўз улушини олмай бунақа молларни чиқармайди. Бегижоннинг ўз тили билан айтганда, ўша пайтларда омбор мудир у ёқда турсин, база мудиридан ҳам кўп пул туширарди.

Базадаги катта-кичикнинг ҳаммаси ундан кўрқарди. Охири, шу бор экан, бизга тинчлик йўқ, деб ундан қутулиш йўлини қидира бошлайдилар. Улар қанча уринишмасин, Бозорбойсиз, ҳеч нарса қилиб бўлмасди. Чунки Бегижон Бозорбойнинг одами. Эчки қутурса эгасини сузади, деганларидек, Бегижон Бозорбойнинг шофёрини ҳам, машинасини ҳам тинтув қилиб ташқарига чиқазадиган бўлди. Қўйиб берса, Бозорбойдан ҳам унча-мунча ундирадиган чоғи бор.

База монтёрига битта костюм бериб, чўнтагига номери ёзиб олинган йигирма беш сўмлик солиб қўйишди. Монтёр дарвозадан чиқаётганда Бегижон уни тўхтатди. Монтёр ўзини соддаликка олиб, у-бу, деб кўрди. Бўлмади. Охири у бояги йигирма беш сўмликни буклаб туриб унинг кафтига босди. Бегижон илжайганича уни чиқариб юборди. Шу пайт Бозорбой, местком раиси, товаршунос учови монтёрни қайтариб Бегижоннинг олдига олиб келишди.

— Қандоқ хужжатга асосланиб мол чиқазиб юбордингиз!

Бегижон ўзини у ёқ-бу ёққа ташлаб кўрди. Учовлашиб ёнини тинтиб, бояги йигирма беш сўмликни олишди.

Ана шундан кейин Бегижонни қоровулликдан бўшатишди. Лекин Бегижон осонликча жон берадиганлардан эмас эди. Орадан бирор соат вақт ўтказиб Бозорбойнинг олдига кирди.

— Хўжайин, мендан осонгина қутулдим, деб ўйлаяпсиз-а? Йўқ, бу ерда бўлган, бўлаётган ишларнинг ҳаммасини заметкага олиб қўйганман. Манаву кўзлар ҳаммасини бехато сувратга олиб бўлган.

Бозорбой столни чертиб узоқ ўйланиб қолди: «Беги тўғри айтяпти. Агар у ишга тушиб кетса, ҳаммамиз расво бўламиз. Яхшиси мураса қилайлик. Уйдаги сир кўчага чиқмай кўя қолсин».

— Менга қара, Беги, — деди, — ғишт қолипдан кўчишга кўчди. Бошқа чорасини қидирайлик. Бўлган воқеани кўпчилик билиб кетди. Қоровулликка энди ҳозирча қайтариб бўлмайди. Нима дейсан, пойабзал омборига рабочий қилиб қўяйми?

Бегижон ўйланиб қолди. Кўзлари бир жойда турмай у ёқдан-бу ёққа бориб келаверди. Охири қорачиғи бир жойда тўхтаб қимирламай қолди.

У янги вазифасининг афзалликлари қандоқ, имконияти қандоқ, ҳаммасини тарозига солиб бўлганди.

— Бўпти, хўжайин. Мен рози.

Бозорбой бошидан тегирмон тоши тушгандек енгил тортди. Стол ёнбошида турган ички телефон трубкасини кўтариб:

— Обувнойни беринг, — деди. — Усмонхонмисиз? Менга қаранг, укагинам, шу Бегини сизга теги билан бердим. Бурнини ерга ишқалаб ишлатинг. Гапни айлантирмай хўп денг, укагинам. Мен бир иш килсам, билиб қиладиган одамман. Кейин хурсанд бўласиз.

Бозорбой трубкани жойига қўяркан: «Э, йўталмай ўл!» — деди ижирғаниб.

Ростдан ҳам Усмонхон киш куни тарновда пайдо бўладиган сумалакдек қиёфаси тез-тез ўзгариб турадиган, чан қўлининг кафти билан киндигини босиб туриб йўталадиган ғалати одам эди. Бозорбой ичида, қани, иккита тулки бир ишлашсин, деб қўйди.

Аввалига Бегижон Усмонхоннинг у енгидан кириб, бу енгидан чиқиб ишлаб юрди. Сал кунда иккаласи тил топишиб қолишди. Бегижон шунақа ишни орзу қилиб юрган экан, омборни ҳавас билан тартибга солди. Бор молларни сортларига, қайси фирмадан чиққанига қараб

жойлаштирди. Бирон нарса керак бўлганда қидириб юрмай, қўл узатганда дарров топадиган қилди. Усмонхон унинг бу ишидан хурсанд эди.

Буни қарангки, Усмонхоннинг дарди ичида экан, ўнг биқинида нўхотдек бир ярача пайдо бўлди-ю, кенгайиб данакдек бўлди. Шифохонага ётди. Рак экан, операциядан кейин бандаликни бажо келтириб бу дунёдан кўз юмиб кетди. Унинг ўлими ҳам Бегижонга қўл келди. То омборни муҳрлагунча эллик-олтмиш жуфт чех туфлисини гумдон қилди. Камомад чиққанда айб мархумнинг бўйнига тушиб қолаверди.

Усмонхоннинг ўрнига бошқа ёқдан одам қидириб юришмай, қўли келишиб қолган, деб Бегижоннинг ўзини мудир қилиб қўя қолишди.

Бу Бегижон тушмагур бало чикди. Усмонхон ўн беш йил ишлаб қилмаган ишларини ўйнаб-кулиб қиладиган бўлди.

Омбор ҳафтада тўрт марта, учтадан жами ўн иккита контейнер олади. Ҳар контейнерга беш юзтадан туфли, уч юзтадан этик сиғади. Фабрика ҳисобидан бир контейнерга бир-икки жуфт пойабзал скидка берилади. Бу дегани шу пойабзаллар нуксонли деб ҳисоблансин ва нархи туширилган баҳорда сотилсин, дегани. Чиндан ҳам камдан-кам бўлса-да, пойма-пой туфли ёки бир пойи бошқа размер туфлилар аралашиб келиб қолади. Брак чикса-чикмаса барибир нархи туширилаверади.

Бегижон шаҳардаги жамики бир оёғи протез ногиронларни танийди. Пойма-пой туфлиларни ўшаларга нархини туширмай сотади. Ҳафтада ўн икки контейнердан аллақанчаси нархи туширилмай савдога чиқазилади. Пули албатта Бегижоннинг чўнтагига тушади. Ана шунинг учун ҳам базадагилар Бегижонни «Нархи туширилган одам» деб аташади. Бегижон бу билан ҳам қаноатланиб қолмайди. Қайси бир магазин мол олса, ҳар бир туфлига беш сўм, этикка ўн сўм қўйиб беради. Агар магазин мудирини оёғини тираса, Қўкон ёки Чирчиқ пойабзал фабрикасида олинган молни рўпара қилади.

Бегижон омборни қабул қилгандан бир ярим ой ўтиб, тилла тиш қўйдирди. Ҳужжатларга электрон соатли ручкадан қўл қўядиган бўлди. Яқин-яқинларда — қоровул пайтларида махорка тутатиб ўтирадиган Бегижон тушмагур энди «БТ» сигарет чекади. Чекканда ҳам сигаретани гугурт билан эмас, «Ронсон» деган инглиз зажигалкасида тутатади. Столининг устида совун қутидек япон магнитофони пайдо бўлди.

Бир куни Бозорбой Охунович омборга кирганида магнитофонга кўзи тушиб: «И, Бегиш, ўзингга ҳам олмабсанда», деб илмоқли гап қилиб қўйди. Шундан кейин магнитофон қулоғини ушлаганча кетди. Яна бир куни Бегижон энди машинага ўтираётган Бозорбойга имзо чектириш учун накладной узатди. Бозорбой ёнини титкилаб ручка тополмай турганда у электрон соатли ручкасини узатди. Бозорбой ҳафсала билан имзо чекиб, раҳмат, укагинам, деганича ручкани ички чўнтагига солиб қўйди. Ручка ҳам Бозорбойнинг иссиққина қўйнида кетди.

Бегижон ишига пишиқ одам. Керакли жойга, ғирчилламасин, деб мўлжалдан ортиқ мой чаплаб қўядиганлардан. У Бозорбой билан орани сира бузмайди. Пихи қайрилиб қўлтиғига кириб кетган бу одамни алдаб бўлмайди. Ўпқондек оғзига курак билан ташлаб турсанг ҳам тўймайдиган «Отахон»га бир меъёрида муомала қилиб турарди. Яъни, ҳар контейнердан икки юз сўм пул билан иккита пойабзал ўша кишиники. Булардан ташқари, унинг ёнидаги гугурт қутичадек дафтарчасида Тижоратхон билан Орастакхон нечанчи пойабзал кийишидан тортиб, туғилган кунигача ёзиб қўйилган.

Бегижон мундоқ ўйлаб қараса, орадан ўтган уч йил мобайнида Бозорбойга ўн беш минг сўмлик нарса берипти. Албатта Бегижон ҳам анойилардан эмас. Бу пулларни шундай усталик билан қайтариб олайки, ўзи ҳам билмай қолсин, деб ўйларди. У ўйлаб-ўйлаб Бозорбойга қуда бўлишни дилига тугди. Бозорбой нимаики топса, яккаю ягона қизига атаб ташлаб қўяди. Ахир, шу қизидан бошқа меросхўри йўқ. Агар қизини Бегижон келин қилса, берган нарсаларининг ҳаммаси сеп бўлиб, ўз уйига келади.

Кунларнинг бирида Бегижон хотинини ёнига чақириб фикрини айтди:

— Ёмон бўлмайди. Гап ўғлингда қолган. Агар рози бўлса, совчи бўлиб борамиз. Эрталабгача ўғлинг билан гаплашиб, менга жавоб қил, — деб тайинлади.

Хотини ўғлига бу гапни айтганда:

— Бозор аканинг қизи Орастани айтяпсизми, — деди қўл силтаб, — ахир у ғирт анақа-ку.

Эрталаб хотини Бегижондан сўради:

— Ҳой, дадаси, ўғлингиз у қизни «нақа» дейди. Бу нима дегани?

Бегижон нима дейишини билмай, гапни қисқа қилиб қўя қолди.

— Энди халиги, анақа дегани шўх дегани-да, ўғлингга айт, майда гап бўлмасин. Шуни олади, гап тамом!

Бегижоннинг хотини ўғлини қийин-қистовга олди:

— Вой болам, дадангнинг гапини икки қилмагин, анақа бўлса бўлар. Ҳар қандай қиз ёшлигида бир-бир «анақа» бўлиб ўтади. Мен ҳам «анақа» бўлганман, опаларинг ҳам «анақа» бўлишган. Катта опанг шунақаям «анақа» бўлганки. Хўп дегин, болам.

Ўғли: «Э, боринг-э», деб ўрнидан туриб кетди.

Бўлмайдиган ишга қўл уришдан фойда йўқ. Бозорбой икки дунёда ҳам Бегижон билан куда бўлмайди. У қизини казо-казоларнинг ўғлига муносиб ҳисоблайди. Казо-казолар билан куда бўлиб катта давраларда савлат тўкишни орзу қилади. Шунинг учун ҳам Беги кудачилиқдан оғиз очиши биланок: «Укагинам, бўладиган ишдан гапир, нима қиласан, осмондаги ойга қўл чўзиб», деб гапни таққа тўхтатиб қўя қолди.

Бегижон бир-икки кун қовоқ-димоғ қилиб юрди-ю, кейин ховридан тушди. Тушмай қаёққа ҳам борарди.

Барибир шундоқ бўлгани билан Бегижоннинг юрагида Бозорбойга нисбатан бир ғубор қолди. Ҳар контейнердан бериладиган иккита туфли биттага тушди. Берадиган нақд икки юз сўмни гоҳ бериб, гоҳ галга соладиган бўлди. Бозорбой бу «одобсиз, яхшилиқни билмайдиган «нархи туширилган» одамнинг кўзини очиб қўйишга пайт пойлар эди.

— Келиб-келиб менинг ризқимни қирқасанми, тулки, — деб тўнғиллаб қўярди.

Ана шундай хаёллар билан Бегижоннинг гўрига ғишт қалаб ўтирган бир пайтда кабинет эшиги очилиб картошка бозори оғзидаги «Обувной»нинг мудирини Эшмон Давлатов бош суқди:

— Кирсам майлими, Бозор ака?

Бозорбой бош ирғаб, рухсат ишорасини қилди. Эшмон саломалиқ ҳам қилиб ўтирмай қийикчага тугилган салмоқлигина пулни «пўп» этқизиб столга ташлади.

Бозорбой сапчиб ўрнидан туриб кетди. У ҳеч қачон кабинетда бировдан пул олмаган. Кабинетда пора олишни конунга хилоф иш деб биларди.

— Бу нима? — деди Бозорбой кўзлари олайиб.

— Пул, — деди хотиржам Эшмон Давлатов.

— Қанақа пул?

— Пулдақа пул-да, хўжайин.

— Адресни адаштирибсиз, укагинам. Мен умримда пора олмаганман. Ҳозир мелиса чақирайми?

Эшмон бу гап айна муддао маъносида:

— Майли, — деди.

Бозорбой ўрнидан туриб қабулхона эшигини очди-да, котибасига, мен йўқман, деб эшиқни ичидан қулфлаб олди. Жойига безовта ўтираркан:

— Эсинг жойидами, укагинам. Қани тугунни еч! Қанча олиб келдинг!?

— Э, хўжайин, бу пул сизники эмас, давлатники. Эшмоннинг давлатники, дегани уни қулоғига Давлатовники бўлиб эшитилди. Унинг хафсаласи пир бўлдию чор-ночор насихатга тушиб кетди:

— Э, шунақами, пул ўзимизники демайсанми? Савдо ходимининг иши нозик иш. Қиличнинг дамида юриб тирикчилик қилади. Эҳтиёт бўлиш керак. Бунча пулни ёингда олиб юришинг яхши эмас. Назаримда, бештадан ошиқ бўлса керак, топдими?

Эшмон бош чайқади.

— Тополмадингиз, хўжайин. Олтита.

Бир муддат жим қолишди. Охири Эшмон мақсадга кўчди:

— Эркатоийингиз мени сувга юбориб, суғормай олиб келяпти. Ё мени ишдан бўшатиб, ё Бегишингизни тартибга чақиринг. Элликта австрийский заифона этикни дўконимга ёзибди. Олгани келсам, хужжатларга қўлимни қўйдириб, олти минг сўмни тутқазди.

— Вой, аблаҳ-е. Вой, ноинсоф-е. Ўзи бу боланинг поймонаси тўлиб турипти. Ҳозир-ҳозир, чорасини кўрамиз.

У шундай деб ички телефон трубкасини кўтарди:

— Проходной билан уланг. Бугун ахранада ким? Луқмон тоға, сизмисиз? Сизга жанговар топшириқ. Бугун биронта ҳам мол чиказмайсиз. Тушундингизми? Шундоқ бўлсин!

Бозорбой телефон илгагини босиб яна кўтарди:

— Энди обувнойни уланг. Ким у? Ўзингизми, укагинам. Дарров олдимга келинг. Шошилинч.

У трубкани жойига кўяркан, тугунчага узок қараб ўтирди, кейин оғир хўрсиниб Эшмонга қаради:

— Манаву калитни олиб сейфни очинг. Ичига пулни қўйиб, ўз кўлингиз билан кулфланг.

Эшмон Давлатов эсанкираб қолди. Худди сеҳрлангандек Бозорбой айтган ишни қилди. Фақат сейфни кулфлаётганда кўли бир оз қалтирагандек бўлди. Бозорбой: «Ҳа, кўрқаяпсан-а, пул кўлдан кетди» деб, кейин стол ғаладонидан қоғоз-қалам олиб Эшмоннинг олдига қўйди.

— Ёзинг, нима бўлган бўлса, ҳаммасини аниқ қилиб ёзинг. Яширманг!

— Бошқа хонага чиқиб ёзай, ҳозир ўзи келиб қолса ноқулай бўлади.

— Кўрқманг, укагинам. Бегишнинг кўли чаққон бўлгани билан оёғи суст. Ярим соатсиз етиб келолмайди. Бемалол ёзаверинг.

Эшмон нима деб ёзишни ўйлаб қалам тишлаб ўтирарди.

Бозорбой унга қараб ғижиниб кўйди. Бирдан хаёлидан, тунов кунги хатни шу ёзмаганмикин, деган фикр ўтди.

«Эшмон Давлатов ўзи ҳам емай, бировга ҳам едирмайдиган қурумсоқлардан. Бутун умри савдо ишида ўтибдики, ҳалигача бири икки бўлмайди. Битта туфлини ўн йил кияди, чоғи. Унинг дўкони тўғрисида биронта шикоят тушмаган. Омбордагиларга ҳеч нарса бермайди. Шунинг учун ҳам уни ёмон кўришади. Бозорбой эллик ёшга кирганда база клубида юбилей кечаси бўлган эди. Ҳамма омбор мудирлари баҳоли қудрат, бири биллур ваза, бири гиламча, бири исми ёзилган тилла соат олиб келди. Эшмон бўлса «ўз ҳовлимиздан» деб, бир даста гул кўтариб келувди. Қақшамай ўлгур. Бола-чақалари ҳам дурустгина кийинмайди. Меҳмонни ҳам эплаб кутолмайди. Мажлисада бўлса тили бир қарич. Хатни шу ярамас ёзгани аниқ. Аммо унга қаттиқ гапириб бўлмайди. Ўлгиси келган одам у билан ўйнашади. Ишқилиб, Бегиш ўлгирнинг иши пачава бўлиб кетмаса гўрга эди. Нима бўлса ҳам Бегижон Эшмондан кўрсин. Эшмоннинг кўли билан унинг гирибонидан бўғаман».

Эшмон бир ярим варақни тўлдиргунича ҳам Бегижондан дарак бўлмади. Бозорбой унинг ёзганларини ўқиб стол тортмасига ташлаши ҳамон кўлида чойнак билан Бегижон кириб келди.

— Хўжайин, тўқсон бешга қалайсиз. Лўнқасидан...

У киравериш эшикка орқа қилиб ўтирган Эшмонга кўзи тушди-ю гапининг охири оғзида қолиб кетди. Кўлидаги электр плита устидан олинган чойнакни столга қўйишини ҳам, қўймаслигини ҳам билмай бир Бозорбойга, бир Эшмонга қараб туриб қолди. Охири кўли куйганига чидамай чойнакни столга қўйиб, куйган бармоғини муздек мармар сиёхдонга босди.

— Энди мендан хафа бўлмайсан, укагинам, ҳозир искалатни печатлаймиз. ОБХССдан одам чақириб ревизия қилдирамиз. — У шундай деб ўрнидан турди-да, сейф эшигини очиб тугунчага ишора қилди. — Мана бунга акт тузамиз.

— Э, ундок қилманг, хўжайин, — деди Бегижон бўшашиб.

— Иложи йўқ. Давлатов ҳамма гапни ёзиб берган. Қоғозга тушган хат ҳужжатга айланади. Сиз учун жавобгар бўлишни истамайман.

Бегижоннинг боши эгилиб қолди. Накд олти минг сўм қўлдан кетяпти. Бу ярамас Бозорбой ана шунақа пайтларда ўз фойдасини кўзлаб қолади. У пайт пойлайди. Пайт пойлаб, билагингдан шартта ушлайди. Қани, кутулиб кўр-чи!

— Хўжайин, — деди Бегижон умидсиз бир аҳвол-да. — Мени кечиринг. Бир итлик қилиб қўйдим. Энди такдирим сизнинг қўлингизда. Хоҳланг ўтга ташланг, хоҳланг пешонамни силанг.

Бозорбой столни чертиб узоқ ўйланди. Охири икки кафтини стол кирғоғига тираб ўрнидан турди:

— Бўлмасам, бундай қилайлик. Беги, сен ҳам аҳволимни тушун. Бир бало бўлса менга бўлади. Шунинг учун, иккинчи бунақа иш қилмайман, деб битта тилхат ёзиб бер. Агар биронтаси шу масалада гап кўзғаса, тарбиявий ишлар олиб борганман, деб айтаман. Менга қара, укагинам. Давлатовнинг дўконига жўнатиладиган 50 пар австрия этигини ҳозироқ жўнат!

Бегижон сейфга ишора қилди.

— Бу масалада кейин гаплашамиз, — деди Бозорбой. У гапни тугатмаган ҳам эдики, котиба қиз кирди:

— Бир милиция майори билан милиция капитани киришга рухсат сўраяпти.

Бозорбойнинг ранги докадек оқариб кетди. Бегижоннинг аҳволи ундан баттар эди.

Бегижон Бозорбойга мунғайиб қаради. Унинг бу нигоҳида, ўзингиз қўллаб юборинг, деган маъно бор эди.

— Қани, сизлар бораверинглар-чи, Беги. Мен уларни алаҳситиб тураман, сен дарров ўша 50 пар этикни дўконга жўнат. Бўлмаса жувормарг бўлиб кетасан.

Бозорбой шундай деб котибага қаради:

— Чақир, кираверишсин.

Эшикдан ўрта ёшлардаги майор билан ёшгина капитан кирди. Бозорбой майорни дарров таниди.

— Э, келинлар, келинлар...

Уларни ўтиришга таклиф қиларкан, Бозорбой Бегижон билан Эшмонга, тезроқ жўналаринг, деган ишора қилди. Эшмон билан Бегижон кабинетдан чиқиб кетишди.

— Мени танимадингиз-а, Бозорбой ака, — деди майор ўтираркан.

— Э, таниганда қандок, ўртоқ Сулаймонов. Ахир сиз билан ўтган йили Кисловодскда дам олганмиз-ку. Қалай, келин тузалиб кетдиларми?

— «Ботаника» санаторийсида дам олаётган эди. Кўргани машинада Термиздан келдик. Манаву капитан укамиз бизда терговчи бўлиб ишлайдилар. «Жигули»ни шу киши ҳайдаб келдилар.

— Ҳай-хай, жуда чарчагандирсизлар, — деди хаёл аралаш Бозорбой.

У шу топда бу одамлар бекорга келмагандир. Бирон хат-пат тушган бўлса текширгани келишган. Уларга муомалани бошқачароқ қилиш керак, деб ўйларди.

— Эсингиздами, Бозорбой ака. «Храм воздух»да суратингизни олган эдим, келин аям билан.

Бозорбой эслади. Сулаймонов курортда доимо бўйнига фотоаппарат осиб юрарди. Эсдалик учун ёдгорликлар олдида таниш-билишларнинг суратини оларди. Бир хаваскор суратчининг олгани нима бўларди, деб Бозорбой унга унчалик эътибор бермасди. Кунларнинг бирида «Храм воздух»да Тижоратхон билан икковининг суратини олган эди. Ўшани айтаётган бўлса керак.

Сулаймонов ён чўнтагидан қора пакет олиб, ичидан тўртта сурат чиқазди:

— Мана ўша сурат. Жуда яхши чиққан. Қачондан бери Тошкентга борсам Бозорбой акага бераман деб, асраб юрардим.

Бозорбой суратни олиб тикилди. Эр-хотин икковлари бошларига грузинча қалпоқ кийиб илжайиб туришипти. Тижоратхоннинг жуда тўлишган пайти экан. Бошқа суратда Бозорбой тожикистонлик база мудири билан булоқ бўйида сув ичиб туришипти. Оти нима эди?! Бозорбой ўйлаб, ўйлаб эслолмади.

— Э, раҳмат-е, — деди Бозорбой. — Зап иш бўлди-да. Бу живой тарих. Энди қачон қарасам, бирга дам олган кадрдонлар эсга келаверади.

Улар санаторий яқинидаги бир кампирнинг уйида девзирадан ош дамлаганларини, беданадан табака қилганларини эслашди.

— Шу дейман, Бозорбой ака, атайин курортга бориб бирон марта ваннага тушмадингиз-а, — деди кулиб Сулаймонов.

Котиба қиз патнисда чой олиб кириб, қўйиб чиқиб кетганидан кейин жавоб қилди:

— Э, дўстим, соппа-соғ одам бўлсам, ваннага тушиб нима қиламан. Биззи хотин сал хусндоррок. Битта-яримта шилқим элакишмасин, деб қоровул бўлиб борганман.

У шундай дея туриб, бир минут, деди-ю, шошиб қабулхонага чиқиб кетди.

Котиба қиз олдида Бегижон ўлимини кутган махбусдек ранги кум оқариб ўтирарди. Бозорбойни кўриб дик этиб ўрнидан турди:

— Тинчликми, хўжайин?

Бозорбой унга ўқрайиб қаради:

— Сенлар шунақа қовун туширасанлар-да, мени балога қўясанлар. Эшмон хабар қилганга ўхшайди. Сени олиб кетгани келишипти. Искалатни печатлаймиз дейишяпти. Қоч! Искалатни кулфлагину жуфтасини росла. Уларни жўнатганимдан кейин кел. Нима бўлганини ўшанда айтаман. Мен ҳам бўш келадиганлардан эмасман. Енгидан кириб ёқасидан чиқяпман. Анаву капитани гапга кирмайдиган ўжар экан. Ҳеч эритиб бўлмаёпти.

— Жон ака, — деди ёлвориб Бегижон. — Бир бало қилинг. Ҳар қанча чиқими бўлса мана мен турибман. Бир бало қилинг, ака.

Бозорбой, бир уриниб кўраман, деб яна ичкарига кириб кетди.

— Зерикиб колмадингларми? — деди Бозорбой ўтираркан. — Энди бундоқ қилсак, уйга телефон қилай, келин аянгиз битта қўлбола ош қилса, бирга баҳам кўрсак. Шундай қилайлик-а?

Сулаймонов кўнмади. Шу бугуноқ қайтишлари зарурлигини айтиб, ўрнидан турди.

Бозорбой уларни база дарвозаси олдиғача кузатиб чиқди. Жабборга уларни Тошкент меҳмонхонасигача обориб қўй, деб буюрди.

Бозорбой қайтиб келганда Бегижон уни кутиб турарди.

— Бўлдими, ака?

— Ичкарида гаплашамиз, — деди Бозорбой кабинет эшигини очатуриб.

Ичкарига киришганда Бегижон яна сўради:

— Бўлдими?

— Э, бўлмайдиган иш борми, укагинам. Пул бўлса чангалда шўрва! Ўша олти минг сўм пулинг кунинга яради. Ўн минг, дейди-я, ноинсоф. Зўрға, отанг яхши, онанг яхши, деб олтига кўндирсам бўладими?

Бегижоннинг ичида бир нима узилиб кетгандек бўлди. Олти минг сўмни топиш осонми, э аттанг! Шу гап ростмикин, деб ўйларди у.

— Ҳазиллашаётганингиз йўқми, хўжайин?

Бозорбой тутакиб кетди:

— Яхшилиқни билмайдиган аҳмоқ экансан. Менга нима эди-я, ўртага тушиб. Майли, Жаббор келсин, бориб пулингни қайтариб олиб келаман. Бу ёғига ўзинг муомала қилсан. Менга нима...

Бегижон кўрқиб кетди:

— Ундай қилманг. Бозор ака, майли, пул кетса кетипти. Бу ёғи тинчиса бўлгани.

— Тинчийди. Тинчиди, деб билавер. Бозор аканг бир иш қилса пишиқ қилади. Эшмонга қаттиқ гапирма. У ёмон одам.

— Э, раҳмат, ака. Бу яхшилигингизни сира унутмайман.

Бегижон бўлиб ўтган воқеага ишониб-ишонмай чиқиб кетди.

Бозорбой сейфни очиб тугунчадаги пулни қўлига олди. Худди тарозибонга ишонмай олган матоини қўлида салмоқлаб кўтараётган харидордек тугунчани кафтига кўйиб чамалади.

Бозорбой пулни оғирлигига қараб қанчалигини аниқ белгилайдиганлардан эди.

3. «ЧЎМИЛАЁТГАН АЁЛ»

Хотинидан бахти чопмаган Бозорбойнинг иккинчи уйланишга юраги дов бермасди. Тарки дунё қилиб дарвешона кун кўриб юрган ўша йилларда базага жанубий районлардан бирида магазин мудирини бўлиб ишлайдиган бир жувон малака оширишга келади. Бозорбой уни кўрадию ақлу хушини йўкотади.

Бозорбой базада товаршунос эди. У жувон ҳам шу касбда экан. Уни Бозорбойга боғлаб кўйишади. Билаклари тирсиллаган, кўкрақдор, бетлари оппоқ жувонга ҳар қараганда Бозорбойнинг кўзлари қамшиб кетарди. Сўлқилдоқ кўкрагининг айри жойи тепасида мошдан сал каттароқ хол бор эди. Ана шу хол Бозорбойнинг тушларига кириб чиқарди.

Исми ҳам ажойиб. Ҳеч кимда йўқ исмлардан. Тижоратхон. Гаплари ҳам бошқача. Жуда ширин. Дастлабки пайтлар «о»ни «ў» қилиб, «ў» ни «у» қилиб гапирарди. «Ҳозир бораман» демасди. «Хўзир бўраман» дерди. «Тўйга бордим» демасди. «Туйга бўрдим» дерди. Тижоратхон ана шунақа ажойиб аёл.

Электрон калкулятор тугмасини босишни яхши билмаганидан Тижоратхон Бозорбойнинг орқасидан келиб, буни қандоқ босади, деб сўраганда елкасига илиққина тегиб турган аёл вужудидан Бозорбойнинг бошлари айланиб кетарди.

Хуллас, Бозорбой Тижоратхонга ошиқи беқарор бўлиб қолди. Лекин гапни нимадан бошлашни билмай эсанкиради. Зўр келганда керакли гап топиларкан. Икковлари буфетда компот ичиб ўтирганларида Бозорбойнинг калласига шунақа гап лоп этиб келиб қолди.

— Тижоратхон, санъат музейига бордингизми? — деб сўради.

— Бўрдим, — деди Тижоратхон.

— Борган бўлсангиз «Чўмилаётган аёл» сувратини ҳам кўргандирсиз?

— Ҳа, курдим, — деб жавоб қилди Тижоратхон. — Нима эди?

— Шу суврат сизга қараб чизилмаганми мабодо?

— Вой, мен ўшанга ўхшайманми, — деди у бу гап ниҳоятда ёққани билиниб турган бир оҳангда. — Э, бўринг-э!

— Йўқ, — деди Бозорбой. — Сиз унга ўхшамайсиз. У сизга ўхшайди.

Бозорбой ўша пайтларда идорадаги диванда ётиб юрарди. Хотинидан ажрашганда уй-жойи, мол-мулкни ташлаб, битта костюмини елкага илиб чиқиб келаверганди. Тижоратхон эса база ёнбошидаги келди-кетди учун махсус қурилган меҳмонхонада вақтинча истикомат қиларди. Ишинг ўнгидан келаман, деса ҳамма йўл бирдан очилиб кетаркан. Қаранг, ойдек сўлқилдоқ жувон ўз оёғи билан келиб унинг ихтиёрида ишласа. Икковининг ҳам тепасида тергайдиган кимсаси бўлмаса. Кеч кириб ҳамма уй-уйига кетганда дил ёришга Тижоратхондан бошқа одам бўлмаса...

То хўроз кичкиргунча база олдидаги скамейкада у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиришади. Тайёр пойлоқчи топилганидан севинган қоровул чопонига ўралиб вақтлигина уйкуга кетади. Бозорбойнинг ёшлиги қайтиб келди. Оҳ урса ўпкаси кўринадиган даражада ошиқи беқарор

бўлди.

Тунни тонгга улашларнинг охири тўй билан тугади...

Тижоратхоннинг пойқадами ёқиб, тўйдан бир ой ўтганда Бозорбой база мудирига ўринбосарликка кўтарилди. Раҳбар ходим сифатида унга тўрт хонали уй беришди. Эски бўлса ҳам «Волга»да ишга бориб келадиган бўлди.

Тўй ўтганига роппа-роса бир йил тўлиб, бу қутлуғ санани нишонлашга тайёргарлик кўраётганларида тонг маҳали гумбирлаб ер кимирлаб берди. Эр-хотин чодирга кўчиб чиқишди. Тижоратхоннинг ой-куни яқин бўлганидан шошилишч қурилаётган коттеджлардан бири Бозорбойга берилди. Янги меҳмон ҳам янги уйга кўчмасанглари туғилмайман, деб турган экан. Кўчиб киришган куни қоқ ярим кечада Тижоратхонни «Тез ёрдам» машинаси туғуруқхонага олиб кетди. Қиз бола бахт келтиради, дейишади. Отини Орастахон қўйишди.

Тижоратхон битта туғдию янада гул-гул яшнаб кетди. Чақалоқ тўйига йигирма чоғли меҳмон келди. Ота бўлганидан қувониб кетган Бозорбой ширингина маст бўлди. Хотинининг олдига ўтирволиб тинмай уни таърифларди.

— Биззи хотин ёшлигида жуда гўзал бўлган. Музейдаги «Чўмилаётган аёл»ни кўрганмисиз? Худди ўшанинг ўзи эди! Тўғримми, хотин?

Тижоратхон бахтдан энтикар, эрининг гапига, «тўғре», деб жавоб қиларди.

— Ёш пайтини кўрмагансиз биззи хотинни. Тўғримми, хотин?

— Тўғре, — дейди мамнун илжайиб Тижоратхон. Тошкент зилзиласи муносабати билан бутун мамлакатдан ёрдам келди. Қурилиш материалларидан ташқари ноёб кийим-бошлар, рўзғор анжомлари, уй жиҳозлари базага тикилиб кетди.

База мудирининг биринчи ўринбосари бўлган учун Бозорбой Охунов бошқа республикалардан келган молларни шахсан ўзи тақсимларди.

Бозорбойнинг ишларини зимдан кузатиб юрган баъзи бир «қитмирлар» орқаворатдан сасиб қўйишарди.

— Бозорбойнинг бозори чаққон бўлиб кетди.

— Ҳа, нимасини айтасиз, хотини бола туғса, ўзи пул туғаяпти.

Бу гапларда албатта жон бор эди. Тижоратхон тонг отгунча бир қўли билан беланчак тебратса, бир қўли билан ғижимланган ўн сўмликларни текисларди. Эрталаб эри ишга кетаётганда уйқули кўзларини ишқаб дерди:

— Дадаси, энди ўн сўмликларни обкеманг. Санайвериб қўлларим адо бўлди.

Бозорбой яйраб ҳазил қиларди:

— Шукр қилинг, шукр қилинг, Сангинова.

Бора-бора Тижоратхон эрининг топганига қаноат қилмай қўйди. Ўтирган жойда пул топиш йўлларини кидирарди.

Яна бир гап. Хотини билан қизига иккита француз атири бир ойга етмайди. Бозорбой атир олавериб омбор мудирининг меъдасига тегиб кетди. Йўқ, деса бўлмаса. Бераверса, ҳисоб-китобли буюм бўлса. Бир кун Бозорбой омборга кириб француз атирини сўраганда, мудир жонидан суғуриб бераётгандек атиги биттасини қоғозга ўраб узатди. Бозорбой бу гапни хотинига айтганда Тижоратхоннинг пешоналари тиришиб кетди.

— Рост-да, — деди Бозорбой. — Ҳар биттаси фалон пул бўлса. Ҳадеб каёқдан олади? Сал орқа-ўнгига қараб ишлатинглари-да.

— Менга қаранг, дадаси. Склад мудирингиз опитний эмас экан. Иш билмаса нима қилади мудирлик қилиб! Буюкка ўтиринг, йўлини ўргатиб қўйай сизга.

Тижоратхон эрини диванга ўтқазиб «лекция» ўқишга тушди:

— Арак, коньяк, атир каби буюмлар қопқоғи очилмай синган бўлса списат қилинади. Хасис ўлгиригиз қисинмай француз атири қанча бўлса бераверсин. Зарар кўрмайди. Қопқоғини очмай синдириб ичидагини марлидан ўтқазиб бошқа идишга қуйиб оламыз. Идишни ўзига

қайтариб берасиз. Тушундингизми, дадаси?!

— Э, калланга қойилман, Сангинова, — деб юборди Бозорбой.

База мудир Мирдадаев ёши бир жойга бориб қолган ветеран кооператорлардан эди. Кейинги пайтларда астмаси тутиб ойнанинг ярмидан кўпини бюллетенда ўтказарди. Инсофли одам бўлганидан матлубот жамиятига ариза ёзиб пенсияга узатишларини сўради. Илтимоси инобатга ўтди. Мирдадаев ўз ўрнига Бозорбой Охуновни тавсия қилди. Ҳар қалай, базанинг икир-чикирларини билладиган, пасти-баландига қараб иш қиладиган бошқа одамни топиш қийин эди. Бозорбойнинг номзоди юқорига маъқул келди-ю, саксон биринчи йилнинг июнида уни база мудирлигига тасдиқлашди. Янги лавозимни ювиш учун Бозорбой Охунович уйига телефон қилиб, кечқурун ўн беш кишилик дастурхон тайёрлашни буюрди. Тижоратхон, мантига кўй гўшти бериб юборинг, деб тайинлади.

Соат бешларга бориб Бозорбой уйга телефон қилиб тайёргарликнинг боришини билмоқчи бўлди. Трубкани олган Тижоратхон йиғламсираб ҳикиллаб жавоб қилди.

— Нима бало бўлди, нега ҳикиллайсан?

— Қизингиз люстрани артаман деб тушириб юборди. Чил-чил бўлди.

— Қайси бирини, саккиз юз сўмлигиними? — деб сўради Бозорбой. — Ия, анавунисиними? Оббо, минг икки юзга тушадиган бўпмиз-да.

Хотини нималар деб узоқ тушунтирди. Бозорбой иягини қашлаб тингларди.

— Бўпти, бўлар иш бўпти. Ҳозир шофёр боради. Биронта қоғоз каробкага жойлаб бериб юбор. Янгисига алиштириб юборамиз. Мантини тугиб бўлдингми? Ҳа, дуруст. Ҳунарингни бир кўрсатасан, Сангинова.

Кечқурун соат етти яримда жамоат жам бўлди. Эшмондан бошқа ҳамма келди. Янги қандил ҳавойи нур тўкиб турган дастурхонда одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса бор эди. Тижоратхон қоматини намойиш қиладиган юпқа ҳарир кўйлак кийиб олган. Кўйлаги шу қадар юпқа эдики, елкасидаги бонка солганда қолган доғлар бемалол кўриниб турарди. Орастахон бўлса оч ҳаворанг блузка кийиб олган.

Биринчи қадах пенсияга узатилган Мирдадаевнинг соғлиғига кўтарилди. Иккинчи қадах Бозорбойнинг соғлиғига. Учинчиси шу оилага файз киритиб Бозорбойдек нозиктаъб одамнинг кўнглини тополган Тижоратхон соғлиғига кўтарилди.

Учинчи қадахдаёқ Бозорбой чулдириб қолди:

— Жуда тўғри иш қилдинглар. Бизнинг рафиқамиз дунёда топилмайдиган аёл. Сизлар билмайсизлар, бизнинг хотин ёшлигида ниҳоятда гўзал бўлган... Тижо, журнални олиб чиқ!

Тижоратхон, кўйинг, уят бўлади, деб уни қайтармоқчи бўлди.

— Опчик, опчик. Ҳе, сенга айтяпман!

Тижорат ичкарига кириб кетиб қўлма-қўл ўтаверганидан эскиб кетган қандайдир бир журнални кўтариб чиқди. Бозорбой журнални варақлаб керакли саҳифани очди-да:

— Мана, — деди намойишкорона. — Бизни хотин ёшлигида худди шунинг ўзи эди.

Журналда санъат музейидаги «Чўмилаётган аёл» сувратининг рангли фотоси босилган эди.

— Ўлай агар, худди шунинг ўзи эди, — деди Бозорбой хикичок тутиб. — Мана, ишонмасанглар ўзидан сўранглар. Ўхшайсан-а, Тижо! Тўғримми?

— Тўғре, — деди Тижоратхон эрининг гапини тасдиқлаб.

Ўйин-кулги ярим кечагача давом этди.

4. АВАРИЯ

Кеча окшом эр-хотин жуда хурсанд эдилар. Бозорбой Сочига иккита путёвка олиб келган. Тижоратхон йўл анжомларини йиғиштириб алла-паллагача ухлолмади. Эри хурракни кўйиб ухлаб ётибди. Соат бирдан ошган бўлса ҳамки қизидан дарак йўқ. Аллақайси бир

дугонасиникига «именина»га бораман, дегандек бўлувди. Қизи тушмагурнинг бемаҳалда юриши ёмон-да. Унга қаттиқ гапириб бўлмайди. Дарров хурпайиб олади. Сал қаттиқроқ гапирсанг, ётоғидан чиқмай аразлаб ётаверади.

Дарвоза кўнғироғи чалинганда соат чоракам икки эди.

Кўча тарафда ғовур-ғувур бўлиб қолди. Орастахон дугоналарини бошлаб келган, шекилли.

Тижоратхон халатини елкага ташлаб, шиппакни оёғи учига илиб, лапанглаб бориб дарвоза ўртасидаги эшикни очди.

Орастахон «Жигули»ни уриб, олдини пачоқ қилиб кепти. Яп-янги машинага қараб бўлмайди.

— Ўзинг тинчмисан, болам? — деди онаси кўрқиб кетганидан титраб.

Орастахон, гапни чўзмай дарвозани очинг, деган ишорани қилди.

Тўрт давангир йигит машинани итариб ҳовлига олиб киришди. Гараж олдига тахлаб кўйилган брезент чодирни машина устига ёпишгач, «бўлдими, кетаверайликми» деб сўрашди.

Уларнинг гапи-гапига унча қовушмаганидан анчагина кайфи борлиги билиниб турарди. Орастахоннинг ишораси билан тўртталаси циркда ўргатилган отлардек гижинглаб, кўчага чиқиб кетишди.

— Даданг кўрса... нақ кунингни кўрсатади-я!

— Папамларга айтмай кўя қолинг. Сизлар курортдан келгунча тузаттириб кўяман.

Хотин кишининг ичида гап ётармиди. Тижоратхон эрталаб эрига оғзидан гуллаб кўйди.

— Дадаси, қизингиз бир гуноҳ иш қилиб кўйипти. Уришмай кўя қолинг.

— Нима бало қипти?

— Машинасини уриб кепти. Олди пачоқ бўлган. Шунча жавради, баллон олиб беринг, деб. Мана, нима бўлди? Сув сепилган асфальтда тиши едирилган баллон сирпаниб бориб, усталбага урилипти.

Эри кизининг соғ қолганига шукр қилиб индамай кўя қолди.

Бозорбой курортга кетиш олдидан қиладиган ишларини ўйлаб беғамгина юрган эди. Кетар олдида бу ташвиш ортиқча бўлди унга.

— Сенлар шунақасанлар. Бир тийин топиш қудукдан сув тортишдан ҳам мушкуллигини билармидинглар?! Бу пулларни жонимни гаровга кўйиб топиб келяпман. Белларинг оғримаганда, эсиз шундоқ машина. Бир-икки минг сўмнинг бошига сув қуядиган бўлдиларинг.

Тижорат индамади. Ичида, хайрият, ғазаб отига минмади, деб кўйди.

— Бери кел, Тижо! Сенга айтадиган зарур гапим бор. Хотин, нима гап экан, деб ёнига келиб ўтирди.

— Қизингни аҳволи бундоқ бўлса. Курортга индамай кетаверамизми? Кассага пул кўя олмаймиз, топган-тутганимизни бериб кўядиган яқин одамимиз бўлмаса, хўш, нима қиламиз? Қизинг уйни кўриқлашга ярамайди. Кечалари ҳам ташлаб, санқиб кетаверади. Ҳайронман, нима қилишга?

Тижоратхон масаланинг бу томонини ўйлаб кўрмаган эди. Уйни кўриқлашга пишиқ-пухта, ишончли бир одам керак. Уларда бунақа одам йўқ. Бозорбой ҳам, хотини ҳам ҳеч кимга ишонишмайди. Уйда оламжаҳон мулк бор. Пул бор. Тақинчоқ асбоблар бор.

— Ўйла, хотин, ўйла!

— Сиз отпускага чиққанингизда Жаббор нима иш қилади?

Бозорбойнинг кўзлари яшнаб кетди:

— Э, каллангга қойилман, Сангинова. Уйни кўриқлашга энг яхши кандидат шу Жаббор. Жабборга ҳам шу бугундан отпуска бераман. Сен қимматбаҳо нарсаларингни битта уйга қамайсан. Жабборга бериги меҳмонхонани очиб берамиз. У шу ерда туради. Еб-ичишга етадиган харж ташлаб кетаман. Кечаси билан бир нарсани ўйлаб чиқдим. Пул билан тақинчоқ асбобларни «Жигули»нинг баллонига тиқиб ғилдиракка ўрнатсак-да, кейин ғилдиракни

машинага кийдириб қўйсақ, нима дейсан? Машина бузук, юрмайди. Эски ғилдиракни биров ўғирламайди ҳам. Тураверади.

Тижоратхон эрининг уддабуронлигига қойил қолиб, бош ирғаб қўйди.

— Аммо, — деди Бозорбой. — Ғилдиракка баллон кийдириш менинг қўлимдан келмайди. Кучим етмайди. Қизинг ҳам эплотмайди. Бировга қилдириб бўлмайди. Шунга бошим қотиб турипти.

— Жаббор қилаверсин. Ахир у неча йиллардан бери сиз билан ишлаб синашта бўлиб кетган.

— Биров билмагани дуруст эди-да, хотин. Ўзи қани?

— Кўчада, машинасида ўтирипти.

— Чақир!

Бозорбой Жабборни жуда меҳрибонлик билан кутиб олди.

— Кел, Жабборбой, ўтир, ўғлим. Қани, дастурхонга қара. Уялма, олавер. Ўзинг қалайсан? Мен кетсам зерикиб қолмайсанми, ўғлим? Шу дейман, сен ҳам отпуска қилиб қўя қолганинг дуруст. Аммо-лекин, сенга бир иш топиб турибман. Отпуска пайтида қиладиган иш. Маоши нақд. Бизнинг уйга қўриқчилик қиласан. Қўлингга нақд уч юз ташлаб кетаман. Гул-пулга қараб, кечалари уйдан хабар олиб ётасан. Келганимдан кейин ўзим яна рози қиламан. Нима дейсан? Синглинг Орастахон ҳам ёлғиз. Қиз бола кўрқиб, ухлолмай юрмасин.

Бозорбойнинг гаплари Жабборга унча ёқмай турган эди. Орастахоннинг ота-онаси билан кетмай уйда қолишини эшитиб, дарров рози бўлди.

— Хўжайин, бир гапингизни икки қиладиган тилимни шартта кесиб ташлайман. Сизнинг этагингиздан ушлаб ёмон бўлмадим. Бирим икки бўлди. Тўрт хонали уйга эга бўлдим. «Москвич»ли бўлдим. Ишқилиб, базага нима келса қуруқ қўймайсиз. Бемалол кетаверинглар. Уйингиз тепасидан қуш экан-ку, ҳатто пашшани ҳам учирмайман.

Бозорбой яйраб кетди. Сурилиб келиб Жабборнинг елкасидан кучди:

— Раҳмат. Имони бут болалигини билардим. Яна бир синовдан ўтдинг. Энди бир сирли гап бор. Оғзингга пишиқ бўласан. Бу сир икковимизнинг ўртамизда қолсин. Ораста ҳам, онаси ҳам билмайди. Ҳозир икковини бир иш билан кўчага чиқариб юбораман. Икковимиз «Жигули»нинг баллонига пул жойлаб, машинага ўрнатиб қўямиз. Нима дейсан?

— Каллангиз ишлайди-да, хўжайин. ОБХССнинг тушига ҳам кирмайдиган ишларни биласиз.

Ўз ақлига ўзи қойил қолган Бозорбой лапанглаб уйга кириб кетди. Хотини билан узоқ гаплашиб қолди. Сал ўтмай Тижоратхон қизини эргаштириб, бозорга борамиз, деб кўчага чиқиб кетди.

Улар икки соат ўтганда қайтиб келишди. Бу пайт Жаббор пуллар билан тақинчок буюмларни баллонларга жойлаб, ғилдиракларни машина ўкига ўрнатиб бўлган эди. Она-бола ичкарига кириб кетишганда Жаббор сўради:

— Хўжайин, роса йикқан экансиз. Ҳаммаси тахи бузилмаган юзталиклар экан.

Бозорбой унга ўқрайиб қаради:

— Буёғи билан ишинг бўлмасин. Энди яна битта гап. Шу ерда кўрганларимни оғзимдан чиқармайман, деб қасам ичиб қўясан. Таомили шунақа.

Жаббор онасини ўртага қўйиб, қасам ичди. Бозорбой ўрнидан туриб меҳр билан унинг пешонасидан ўпди.

— Ота ўғил экансан. Қани энди, сендақа ўғлим бўлса. Энди сен ўзимники бўлиб кетдинг. Сени шундай рози қилайки, «Москвич»ингни «Волга» қилиб бераман. Манаву еринггача, — у бош бармоғини кекирдагига тегизиб кўрсатди, — давлатга ботасан. Яхшиликка — яхшилик кўрасан.

Орадан икки кун ўтиб, отпускага чиққан Жаббор ўз «Москвич»ида уларни аэропортга чиқазиб, кузатиб қўйди.

Қайтишда Орастахон машинанинг орқа ўриндиғида ўтирди. Йўлнинг ярмигача икковидан ҳам садо чиқмади. Орастахон, буни менга айғоқчи қилиб кўйиб кетишди, деб ўнларди. Жаббор бўлса шундоқ дўндик билан бир уйда қолиш имкониятидан фойдаланиш керак, деб ўйларди.

Жаббор илгарилари ҳам унга бир-икки қочирик гап ташлаганда қиз баланддан қараб, писанд қилмаганди.

Орастахон йўлда тушиб қолди.

— Сиз кетаверинг, мен кечроқ бораман.

Жаббор ҳайрон бўлиб бўшашганча келаверди. У янги уйга кўниколмай анчагина ухлолмади. Ундан ташқари, Орастахоннинг келишини кутиб тиқ этса кўча эшикка қараб ўтираверди.

Орастахон одати бўйича қоқ ярим кечаси қайтди. Кутавериш тоқати тоқ бўлган Жаббор эшикни очаркан, француз духисининг ҳидидан димоғи тарс ёрилай деди. Чуики духига папирос тутунининг ҳиди аралашиб, қўланса бўлиб кетган эди.

— Қаёқда юрибсиз? — деди тўнғиллаб Жаббор.

— Нима, эримсиз, тергаманг мени. Ота-онам ҳам мси тергаёлмаган.

Жаббор, боре, менга нима, дедию айвонга бориб чироқни ўчириб ётиб олди. Орастахон ичкари уйда алламаҳалгача ғимирсиб юрди. Магнитофонни шанғиллатиб сира ухлатмади. Жаббор тажанг бўлиб ўтириб олди. Тимирскиланиб шимининг чўнтагидан сигарета олиб тутатди. Ичкаридан ҳамон ҳиндча кўшиқ эшитилиб турарди.

Олд тугмалари қадалмаган халатни елвагай кийган Орастахон айвонга чиқди.

— Сигаретангиздан беринг, меники тугаб қолди, — деди у чироқни ёқа туриб.

Жаббор унга сигарета узатди. Орастахон сигаретани лабига қистириб тутатиб олай, деб энгашди. Халатнинг икки бари икки ёққа очилиб кетганидан унинг вужуди баралла кўришиб турарди. Жаббор бир қўли билан унинг сигаретасини тутатаркан, иккинчи қўли билан беихтиёр елкасидан тутди. Қиз атайин қилдим, ё ўзи шунақа бўлиб қолдим, мункиб кетди. Мункиди-ю, Жабборнинг бағрига тушди...

Эртасидан бошлаб уни Орастахон эмас, Ораста деб, сенлаб чақирадиган бўлди. То у ишдан қайтгунча Жаббор ош дамлаб, гоҳ қозонқабоб қилиб кутиб оларди.

— Қанақа эркаксиз, — деди яна бир ҳафта ўтганда Орастахон. — Бирон нордонроқ нарса топиб келсангиз-чи, кўнгилларим айниб кетяпти.

Жабборнинг юрагини ваҳм босди. Оббо, нордон нарсани бекорга кўнгли тусайдими, бир гап бўлган унга.

Кечга томон Жаббор айвонда сабзи тўғраб ўтирган эди, жияни келиб қолди. Қўлида телеграмма. Шошиб олиб ўқиди. Опасидан экан.

«Укагинам Жабборжон. Поччанг аварияга учраб, оғир аҳволда ётибди. Тезда етиб кел».

Жабборнинг ота-онаси ёшлигида ўлиб кетган, шу опасининг қўлида қолган. Поччаси ўз боласидек боқиб вояга етказган эди. Юраги алланечук эзилиб кетди. Шошиб кийиндию кўча эшик остонасига чиқиб, Орастахонни кута бошлади... Аксига олиб Орастахоннинг концерти бор экан, кеч келди.

— Э, қаёқда юрибсан? — деди алам билан Жаббор. Орастахон хандон ташлаб кулди:

— Негадир тергаганингиз бу гал алам қилмади-я.

Жаббор унга телеграммани узатди. Орастахон ўқиб бир унга, бир телеграммага қаради.

— Боришингиз шартми?

— Шарт! — деди Жаббор.

— Дадам билан аям мени сизга ишониб ташлаб кетишган-а. Ундан ташқари, докторнинг ҳаракатини қилишимиз керак эди.

Жаббор қўл силтади:

— Ҳозир шу гап кўнглимга сиғадими?

Орастахон титраб кетди. Ҳазабдан лаблари кўкариб, икки қошининг ўртасига тугунчак

тушди.

— Кетасанми?! — деди у ғазаб билан.

— Ахир тушунсанг-чи, бормасам бўлмайди.

Жаббор шундай деди-ю, шарт бурилиб кўчага чиқди-кетди.

Орастахон уни келади деб бир соат кутди, икки соат кутди, келмади.

Шошиб телефон трубкасини кўтариб, номер тера бошлади:

— Махсума. Ўзингмисан? Жон ўртоқ, тезда бизникига етиб келгин. Ётадиган бўлиб кел. Бир ўзим кўрқяпман, Жаббор ўлгир кетиб қолди. Поччаси авария бўпти. Келасан-а. Бу яхшилигингни сира унутмайман. Бўпти. Кутаман.

Орастахон трубкани жойига ташлаб, кимсасиз қоронғи кўчага югурди. Юрагини ҳовучлаб дугонасини кута бошлади.

5. ТОПИЛДИҚ

Бозорбой «Жигули»га тўртта баллон обориб бер деб, деб уч юз йигирма сўм ташлаб кетган. Бегижон ўзи билан ўзи овора бўлиб эсидан чиқиб қолибди.

Бугун ишга келиб, халат кияётса чўнтагидан пул чиқди. Ия, Бозорбой ташлаб кетган эди-ку, деб «спорттовар»лар омборидан баллонларни олиб, автофургонга юклаб келди.

Орастахон айвонда бир ўзи хаёл суриб ўтирган экан. Бегижон зўр бир иш қилаётгандек дарвозадан бирин-кетин тўртта баллонни ғилдиратиб кирди. Орастахон баллонларни кўриб севиниб кетади, деб ўйлаган эди. Йўқ, унинг юзида севинч аломати кўринмади.

— Бир ўзингиз нима қилиб ўтирибсиз? Чол-кампирилардан дарак борми? — деб сўради Бегижон.

— Кетишгандан кейин бир ҳафта ўтгач, телефон қилишганди.

Бегижон бу гўзал қизга бир яхшилик қилмоқчи бўлди:

— Нима қилай, оппоқ қиз. Баллонларни ўзим ўрнатиб берайми?

— Кераги йўқ, — деди Орастахон. — Машина авария бўлган. Юрмайди. Устахонага боргандим, ГАИдан справка бўлмаса, тузатиб бермас экан. Частний устага тузаттиринг, дейишди.

Бегижон устига брезент ёпилган машина олдига келди-да, брезентни кўтариб қаради. Машинанинг буфери эгинган. Олдидаги никель панжараси эгилиб, радиаторини тешиб қўйган. Иккала чироқни ҳам алмаштириш керак.

— Унчалик қийин эмас экан. «Спорттовар»да ҳаммасидан бор. Дадангизнинг ўринбосарларига телефон қилинг, йўқ демайди. Агар у кишига айтиб шу нарсаларни олдириб берсангиз, устани ўзим топаман.

У шундай деб соатига қаради:

— Ҳозир Ақром ака ўзларидалар. Бир телефон қилиб қўймайсизми?

Орастахон айвон тоқчасига чиқариб қўйилган телефон олдига борди. Номер тера бошлади. Бегижон: «Пулни ўзим тўлайман деяверинг, мен бериб тураман», деб шивирлади.

Ақром ака узоқ чайналгандан кейин рози бўлди.

— Эртага шанба, индинга оддих. Мен бўшман. Бояги нарсаларни складдан олиб, бугун ташлаб ўтаман. Уйда бўлинг-а. Эртага уста олиб келаман. Акахонимиз келгунларича машинани гижинглатиб қўямиз. Кўриб хурсанд бўладилар.

Бегижон айтганини қилиб «Москвич» фургонида буфер, иккита чироқ ва бошқа қисмларни ташлаб кетди.

Эрталаб, у башарасидан одам кўркадиган, ичаверганидан ранги кўкимтир бўлиб кетган, яқин орада иягига тиғ тегмаган бир устани бошлаб келди. Уста машинанинг у ёғ-бу ёғини кўриб, тузатса бўлади, деди.

У халтадан асбоб-ускуналарини олиб ишга тушиб кетди. Бегижон машина тагига кириб, чалқанча ётиб олган устага ҳар хил асбобларни узатиб турди. Орастахон бир чойнак билан иккита пиёла келтириб қўйди. Бегижон ўзича тушуниб:

— Орастахон, синглим, уста чой ичмайдилар. Магазинга чиқиб уч-тўрт шиша сухой вино олиб келинг, — деди.

Устанинг юзига табассум югурди. Ёқимсиз бир илжайиб қўйди.

— Барматуха бўлсин, — деб таъкидлади у.

Уста икки соатдан ортиқ уриниб, пачоқ бўлган ғилди-рак қисмларни олиб ташлади. Шундан кейингина дам олишга чиқди. Чалқанча ётавериб зах ўтиб кетган экан, ўзини офтобга солиб, «Барматуха»дан бир пиёлани тўлдириб ичиб, анча жонлангандек бўлди.

— Ана, энди буёғи осон. Энг қийинидан қутулдик.

Уста ниҳоятда камгап одам эди. Бегижон уни ҳар қанча гапга солмасин, ўнта сўроғига битта жавоб берарди. Қаерликсиз, уста, деб сўраганда, водий тарафларданман, деб қўя қолди.

Бегижон унинг афти-ангортини кўриб, сал хушёрроқ турмаса уйни шилиб кетишдан ҳам тоймайди, деб ўйларди.

Уста радиаторни яхшилаб ўрнатди-ю, олдидаги ни-кель панжарани ўрнатишга анча қийналди. Машинанинг олди тарафи сал шикаст еган экан. Чокини чокига тўғрилагунча кеч бўлди.

— Уста, қаерда турасиз? — деб сўради Бегижон.

— Кимнинг юмушини қилсам, ўшанинг уйида ётаман, — деб жавоб қилди уста.

Уни бу уйда қолдириб бўладими?! Турки-тароватини қаранг!

— Иш тополмаган кунларда қаерда ётардингиз, уста, — деб сўради Бегижон.

— Қумлоқдаги самоварда, — деб жавоб қилди у.

— Эртага ўзингиз топиб келоласизми, ё ўзим бориб олиб келайми? — деб сўради Бегижон.

— Тошкентни яхши билмайман. Доим кўчаларида адашиб юраман. Ўзингиз бошлаб келганингиз дуруст. Бугунча етар. Магазинлар бекилиб қолмасдан бораё энди.

— Магазиндан нима оласиз?

— Мунча сўрайверасиз? Кечаси нимани ичаман?! Дўкон бекилмасдан олиб қўйишим керакми, ахир.

Устанинг овқатга унчалик хуши йўқ экан. Орастахон олиб келган жаркопга қайрилиб ҳам қарамади. Охирги шишани пиёлага сирқитиб вино қуйди-да, газаксиз ичиб, ўрнидан турди.

Эрталаб Бегижон устани бошлаб келганда Орастахон айвонда Жабборни қарғаб ўтирарди. Унинг ранги ўчган, дармонсиз эди. Кеча Бегижон устани олиб кетгандан кейин дугонаси топиб берган аёллар докторига бориб, ўзини «даволатган» эди. Бегижон унинг ночор аҳволини кўриб ҳайрон бўлди.

— Нима гап, тобингиз йўқми? — деб сўради.

— Шамоллабман, — деб қўя қолди Орастахон.

Уста янги қисмларни ўрнатгунча уч шиша «барматуха»ни бўшатди. Худди заводдан чиққандек янгиланган машинага қараб Бегижоннинг завқи тошиб кетди. Қўли гул уста экан, деб унинг ишига таҳсинлар ўқиди.

— Яшанг, уста! Энди тўрттала баллонни алмаштирсангиз бўлди.

Орастахон мазам қочяпти, Бек ака, кириб пича ётай, чой-пойга ўзингиз қараб турарсиз, деб уйга кириб кетди.

Уста аввал олдинги иккита ғилдиракни чиқазиб янги баллон қўйди. Кейин орқадаги иккитасини чиқазди, Эскириб, титилиб кетган баллонни дискадан олаётганда аллақандай латтага ўралган нарсалар чиқа бошлади. Бегижон биттасини очиб қараган эди, марварид, тилла узуклар экан. У шошиб бошқасини очди. Тилла қошиқлар, бошқасида билакузуклар ва бошқа тақинчоқлар. Ичавериб кўзлари қисилиб кетган уста бу нима бало экан, деб индамай безрайиб

турарди.

Бегижон кўрсаткич бармоғини лаблари устига босиб, устага, дамингни чиқарма, деган ишорани қилди. Уста бош ирғаб тураверди. У Бегижоннинг ишораси билан дпскага янги баллон кийдириб, ўкка илиб қўйди. Кейин охирги тўртинчи баллонни дискадан чиқазишга тутинди. Баллон ичи ғиж-ғиж юз сўмлик пачкалар эди. Бегижон шошиб пулларни қоғоз қопга сола бошлади.

Уста жуда ғалати одам экан. Кўз олдида шунча воқеа содир бўляпти-ю, қани бир энтикса. Ўликка ўхшаб кўзини бақрайтириб турипти. У индамай ғилдиракни ўрнатиб, қўлини ювгани водопровод томонга кетди.

Бегижон охирги шишадаги винони косага тўлдириб қуйиб, устани зўрлаб ичирди.

Кетар вақти ҳам бўлди. Бегижон деразани тикиллатиб Орастаконга эшикни беркитиб олинг, деди. Ичкаридан «Эшикни қаттиқроқ ёпсангиз ўзи кулфланиб қолади. «Английский замок», деган жавоб бўлди. Орастаконнинг чикмагани Бегижон учун айна муддао эди.

Уста темир-терсақлар солинган халтасини, Бегижон пул ва тилла буюмлар тўла қопни орқалаб йўлга тушди.

— Мулла ака, юз сўмликни ушламаганимга кўп вақтлар бўлган. Уч-тўрттасини менга берарсиз.

Бегижон топган бойликни уста билан баб-баравар бўлишмоқчи эди. У бўлса уч-тўрттагина юз сўмлик сўраяпти. Бегижон анойилардан эмас эди. Бош чайқаб афсуслангандек гапирди:

— Майли, бераман. Қонунга хилоф бўлса ҳам бешта юз сўмликни сизга бераман. Қолганларини банкага топширишим керак.

Узоқдан Қумлоқ гузари кўриниши билан улар тўхташди.

Бегижон уста яна бирон кун кайфда доводи раб келиб қолмасин, деб атайлаб иккинчи тополмайдиган қилиб пастқам кўчалардан адаштириб олиб келарди. Бегижон қопга қўл чўзмай ён чўнтагидан бешта юз сўмлик чиқазиб устага узатди.

— Кўрдингми, мен ўз ёнимдан беряпман. Бу пулга тегиб бўлмайди. Бировнинг ҳақидан кўрқаман. Гуноҳга ботишни истамайман.

Устанинг на уйи, на жойи бор. Унга бойликнинг аҳамияти йўқ. Кунига бир-икки шиша арзон вино топса, шу унинг бойлиги. Бегижон энди уни бир умр кўрмайди. Бундан кўнгли тинч.

Аммо уста ким билан учрашганини, исми нима, қаерда ишлайди, уйи қаерда, икки кун қайси кўчада, кимнинг уйида ишлаганини ҳам билмасди. Айниқса, кетар олдида Бегижон босиб-босиб икки шиша винони қистаб ичиргандан кейин уста мутлақо эсини йўқотиб, оқ-қорани танимай қолганди.

Ҳозир Бегижон бола-чақаси билан, неvara-чеваралари билан бир умр еб тугатиб бўлмайдиган хазинани орқалаб бораркан, ўзини дунёдаги энг бахтли, энг бой одам деб биларди.

Бозорбой аблаҳ бўлгани билан баъзи-баъзида рост гапириб қўяди: «Ҳой Бегиш, сенинг қўлинг чакқон, оёғин суст» деганида жони ҳикилдоғига келган эди.

«Мана, гапи рост чикди. Мендан бошқа одам бўлганда шу пайтгача уйга етиб оларди. Мен аблаҳ ҳалиям йўлнинг ярмига етганим йўқ».

Энди у Бозорбой Охуновичга ҳам, пойабзал омборига ҳам тупуради. Қичкинагина бир ишга кириб олиб, каламушга ўхшаб топган бойлигини кемириб ётаверади.

У шундай хаёллар билан пастқам кўчалардан юриб, Чиғатой гузарига чикди. Бу гузардан ҳаммавақт машинада ўтарди. Чойхонада ўтирган танишлар унинг қоп орқалаб келаётганини кўрсалар, нима деб ўйлашлари мумкин.

Бегижон кўприкка етганда рўпарадан келаётган такси сигнал берди. У машинанинг ўткир фарасига дош беролмай панжаралари билан юзини беркитди.

Такси шундоққина унинг ёнига келганда ғикиллаб тормоз берди. Эшик очилиб, сочлари тўзғиб кетган бир йигитнинг боши кўринди:

— Бегишмисан? Бу ёқда нима қилиб юрибсан? Эрталабдан бери қидирамиз. Қани, машинага чиқ! Ҳозир уйингга бориб келяпмиз. Эшмон Давлатовга «Хизмат кўрсатган савдо ходими» унвони берилди. Базадагилар бирма-бир табриклар келишяпти. Ўшаққа борамиз.

Бегижон эсанкираб қолди. Нима дейишни билмай, чайналди.

— Йўқ, ўзинглар бораверинглар, мени ишим бор.

— Э, ишинг курсин, — деди орқа эшикни очиб тушган давангир йигит. — Қани юр, юр!

Йигит у орқалаган қоғоз қопни юлиб олиб, машина ичига улоқтирди. Ўзини итариб машинага чиқазди.

— Жон оғайнилар, мен боролмайман. Меники узрли. Боролмайман. Жон дўстлар...

Машинадаги жўраларнинг кайфи баланд эди. Унинг гаплари кулоқларига кирмас: «Одаммасан ўзинг, якка-мохов бўлиб юрасанми, мундоқ улфатларга кўшил-да», деб дашном беришарди.

Оёқ тагига ташланган қоғоз қоп шундоққина унинг болдирига тегиб турипти. «Э, худо, ишқилиб ичида нима борлигини билиб қолишмасин-да», дея ичидан нола қиларди Бегижон.

Машина Эшмон Давлатовнинг эшиги олдида тўхтади. Бегижон машинадан тушмай қопига ёпишиб ўтираверди.

— Жон дўстлар, ўргилай дўстлар, шу машинада уйимга етиб олай...

Ҳеч ким унинг гапига қулоқ солмади. Бири қопидан, бири этагидан судраб пастга туширишди. Итариб ичкарига олиб киришди.

Бегижон ҳовлига кирипти ҳамки, қопини қўйвормасди.

— Нимабало, қопда тилла-пилла борми, мунча ёпишиб олдинг?!

— Э, қўйвор-е, қопинг курсин, ичида юз минг сўм пулинг бўлса ҳам биров тегмайди, — деди қопнинг бир четидан тортиб турган йигит.

— Юз минг экан-ку, икки юз минг бўлса ҳам биров тегмайди, — деди бошқаси.

У шундай деди-ю, қопни юлиб олиб ҳовли ўртасига улоқтирди. Қоп янгигина сув сепилгандан ҳосил бўлган кўлмакка бориб тушди. Бегижон жон ҳолатда югуриб қопни кўтарган эди, ивиган қоғоз қоп йиртилиб ичидан пачка-пачка юз сўмликлар тўкилди. Дастрўмолчаларга алоҳида-алоҳида тугилган алланималар ер билан битта бўлди.

Ҳамма ҳайрон. Бегижон кўзларини чирт ювиб дағ-дағ титрарди.

Маҳалладан кирган меҳмонлар ҳам гурра ўринларидан туриб, одамлар даврасида қолган пул уюми тепасига келишди.

— Милицияга хабар қилиш керак, — деди кимдир. Бу овозлар Бегижонга жуда узоқдан эшитилаётганга ўхшади. Эшмоннинг ўғли ўқдек отилиб, кўчага чиқиб кетди. Сал фурсат ўтиб у участковойни бошлаб келди. Одамлар икки тарафга айрилиб унга йўл беришди.

Пул санайвериб кўз пишиб кетган база ходимларидан бири ўртадаги пулни чамалаб бир гап айтди.

Ҳамма ҳайратдан ёқа ушлади.

Бу воқеага гувоҳ бўлишни истамаганлар оёқ учида юриб, аста тарқала бошладилар.

Эшмон Бегижонга ёмон қаради:

— Фалокатинг ўзингга ургур. Ўғрилиқ пул билан келиб мени бадном қилмоқчимидинг, хунаса?

Бегижон унинг бетига қарамай, тишларини ғичирлатди. Унинг ҳозирги ҳолати қопқонга тушган бўрини эслатарди.

6. ҚАЙТИШ

Кечкурун Орастахон дугонаси Махсума билан телевизор кўриб ўтирган эди, телефон қаттиқ жиринглади. Шошиб трубкани кўтарди. «Ҳозир Сочи билан гаплашасиз», деган товуш

эшитилди. Сал фурсатдан кейин Бозорбойнинг шодон овози янгради:

— Орас, ўзингмисан? Тинч ўтирибсанми? Соғлиғинг яхшими? Эртага учамиз. Жабборга айт, соат иккида аэропортга машина олиб чиқсин!

— Жаббор йўқ. Поччаси авария бўлган экан, Марғилонга кетган. Мен Махсума деган дугонам билан ўтирибман.

— Бўлмасам ўринбосарим Ақром Қудратовга айт, машинасини чиқазсин. Ўзим унга телефон қиламан, эҳтиёт шарт, сен ҳам қўнғироқ қилиб қўй, Ўйдан жилмай ўтир. Мана, маманг билан гаплашасан.

Тижоратхон, Орас, дейиши билан вақт тугаб трубкадан қисқа-қисқа гудок эшитилди.

Орастахон шу заҳотиёқ Ақром акага телефон қилиб кутиб олишга машина беришни сўради. «Аввал уйга келиб, мени олиб кетсин» деб қайта-қайта тайинлади.

Эртасига машина Орастахон айтган пайтда келди. У қанчалик пардоз қилмасин, барибир юзида пайдо бўлган оч жигарранг доғлар сезилиб турарди. Ўзи ҳам анча озиб, сўлиб қолган эди.

Самолётдан энтиқиб тушган Тижоратхон қизига қараб, юраги шув этиб кетди. Хотин киши жуда сезгир бўлади-да. Бир қарашда нима бўлганини билди.

— Сенга нима бўлди? — деди у қизининг кулоғига шивирлаб.

— Офтобда кўпроқ юрган эканман, бир-икки кун тобим қочди.

Тижоратхон лабини тишлаб бошини сарак-сарак қилди. Бунақа ишлар унинг ҳам бошидан ўтган эди. Ёшлик-бебошлик, хатолик ҳар кимдан ҳам ўтади, деб ўзини тинчитди. Машина жойидан қўзғалганда у яна қизининг кулоғига шивирлади:

— Ким эди у яшшамагур!

Орастахон: «Э, боринг-э» деб юзини тескари ўгирди. Бозорбой ҳам, Тижоратхон ҳам роса қорайишти. Денгиз суви, жануб офтоби уларга жуда ёқибди.

— Орас, бу Жабборнинг поччаси қаерда авария бўпти? — деб сўради Бозорбой. — Тирикмикин, ишқилиб? Телефон қилмадимми?

Орастахон, йўқ, деб бош силкиди.

— Базада нима янгиликлар бор? — деб шофёрдан сўради.

— Гап кўп, Бозор ака. Бегижон жинни бўп қопти. Балнисада ётипти. Одам танимайди, дейишади. Ақром акам кеча кўргани борган эканлар, у кишига қараб «Эшмон, Эшмон ўлгур, тўқсон бешга қалайсан, лўнқасидан дамлаганман», деб супургини кўрсатишти.

— Ё тавба, — деб ёқасини ушлади Бозорбой. — Бу касал наслида бор бўлса ажабмас. Кейинги пайтларда кўзи бежо бўлиб қолганди. Яна нима гаплар бор?

Шофёр машинани тор кўчага бурганидан сўнг жавоб берди:

— Эшмон Давлатов облпотребсоюзга старший ревизор бўлиб кетди. Шу гапни эшитгандан кейин Раҳмонали ака билан Турсунхўжа шалвирлаб қолишди. Бегишни ҳам шу жинни қилган, дейишяпти. Ақром акам бўлсалар: «Уларнинг гапига ишонма. Эшмон чесний бола, қани энди, савдо ишида шунақалар кўпроқ бўлса», дейдилар.

Бозорбойнинг дами ичига тушиб кетди. Бу Эшмон дегани худо урган одам. Очдан ўлса ўладик, бировнинг нонини емайди. Юқорига кўтарилгани чакки иш бўпти. Базадаги жамики икир-чикирларни билади. Боплаб кавлаштириб қолмаса гўрга эди.

Бозорбой бошқа гап сўрамади. Машинанинг бир томони лопиллай бошлади.

— Баллон қўйворди, — деди шофёр тормоз берар экан. — Жиндек сабр қиласизлар, бирпасда алмаштириб оламан.

Бозорбойнинг самолётда ўтиравериш бели қотиб кетган эди. Шофёр ғилдиракни алмаштиргунча пастга тушиб, у ёқ-бу ёққа юриб, белини укалади. Қўлларини осмонга кўтариб, бир-икки марта яхшилаб керишди.

Шофёр чакқонгина экан, ғилдиракни дарров алмаштириб қўйди.

Бозорбой машинага ўтирганидан то уйга келгунча чурқ этиб овоз чиқазмади. Ҳозир унинг

юрагига қил ҳам сиғмасди. Эшмон Давлатов баланд лавозимга эмас, Бозорбойнинг елкасига чиққандек эди.

Шофёр юкларни айвонгача обориб, қайтиб чиқиб кетди. Бозорбой унга раҳмат ҳам демай, кўча эшикни ичидан беркитиб олди-да, гараж чироғини ёқди. Яхшилаб ювиб артилган «Жигули» ялтираб ўзини қамаштирди. Тиззалаб ўтириб орқа ғилдиракларга қаради. Қаради-ю тубсиз жарга кулаётган одамдек мувозанатни йўқотиб, бир томонга оғиб кетаверди. Охири елкаси билан гуп этиб ерга йиқилди.

«Ғилдирак, ғилдирак», деб шивирлади. Ўз овози ўзига узоқдан эшитилаётганга ўхшайди. Бор кучини ниғиб қичқирди.

— Тижо! Орас! Орас!

Унинг овози ниҳоятда хунук эди. Бу овоз Бозорбойнинг овозига ўхшамасди. Бўғизланаётган одамнинг хирқириқ овози эди.

Бу даҳшатли овоздан айвонда чамадон очаётган она-бола кўрқиб кетишди. Бири кетидан бири югуриб, гаражга келишди. Бозорбой ёнбошига йиқилганча оғзидан кўпик чиқариб ётарди. Қорачиқлари қотиб қолган, очик кўзлари машинанинг орқа ғилдиракларига қараганча бақрайиб турарди.

Тижоратхон эрининг елкасидан кўтараман, деб энгашидию машинанинг орқа ғилдираклари янгиланиб қолганини кўриши билан додлаб юборди.

— Войдод, ҳонавайрон бўлдим! Уйим кўйд-е! Гадо бўлдем!

Шофёр кетмаган экан. Тешилган камера ўрнига янгисини кўйиб баллонга ел бераётган эди. Ичкаридан даҳшатли йиғи овозини эшитиб, эшикни тақиллата бошлади. Тижоратхоннинг додлашидан эшикнинг тақиллаши эшитилмасди. Шофёр девордан ошиб тушди.

Тижоратхон эрининг оғзидан кўпик чиқариб ётганини ҳам унутиб, машина атрофида телбаларча додлаб айланарди:

— Дод, дод!

«Дод» товушидан кўни-кўшнилар югуриб чиқишди. Тижоратхон одамларга қарамас, сочларини ёзиб, ёқаларини йиртиб додларди. У додлаб-додлаб охири кўксини чангаллаганича жимиб қолди. Фақат ияги тинмай қимирларди. У ҳолдан тойиб, эрининг ёнига йиқилди.

— Доктор чақириш керак!

— Чақириб нима қиласан?! Тайёр машина бор экан, касалхонага зудлик билан обориш керак.

Кўшнилар уларни кўтариб машинага олиб чиқишди. Шофёр ажиб бир чаққонлик билан моторга ўт берди-ю, машинани елдек учуриб кетди.

Қоронғиликда жадаллаб кетаётган машинанинг икки қизил чироғи кичрайиб-кичрайиб, охири кўринмай қолди.

ХОТИМА

Ёмон гапнинг ҳам қаноти бўлади. Пир этиб учадую томма-том, деворма-девор ошиб, элнинг қулоғидан кириб, оғзидан чиқади.

Бозорбойнинг жинни бўлиб қолгани ҳеч кимни ажаблантирмади. Бунга сабаб ундан олдин Бегижон отини қамчилаб ҳамкасбларининг «этини ўлдириб» кўйгани эди.

Лекин барибир шундоқ одамнинг бошига кўргилик тушганда гап-сўз бўлмасдан қолмас экан.

Тушлик пайти база ошхонаси одатдагидек гавжум эди. Чойни майдалаб, ўтган-кетган гаплар муҳокама қилинди. Ҳар ким билганича бичиб-тўқиди. Турсунхўжа билан Раҳмонали ҳам шу ерда.

Гап айланиб Бозорбой билан Бегижоннинг касалига тақалади.

— Бу касал наслида бўлса керак, — деди кимдир. Раҳмонали шу гапни айтган кишини силтаб ташлади:

— Оғзим бор, деб ҳар гапни айтаверасизми? Ишимиз оғир.

Курилиш материаллари омборининг юк туширувчиси Абдуллажоннинг зардаси қайнаб кетди:

— Ҳой, менга кара, ишингни нимаси оғир? Космосда спутник учиряпсанми ё халқаро аҳволнинг тақдири сенга қараб қолганми? Пул санаб чарчаётган бўлсанг, менга бер, санашиб берай. Йўқ, биродарлар, бу очкўзлик балоси! Беш бармокни баб-барабар оғзига тикишдан. Баъзи одамларга хайронман, қайси замонда яшаяпсан, ахир. Текширувчилар омон бўлса тилла йиққанларнинг ҳаммасини гирибонидан тутуди. Бухородаги райпонинг раиси анча олтин-марварид билан қўлга тушиб, муздеккина бўлиб ўтирипти. Ҳей, егандан кўрқ, йиққандан кўрқма, деган экан биров. Ўзлари битта-битталаб териб олади. Тавба, шунча пул-у олтинни нима қиласан? Гўрингга орқалаб кетасанми? Кўпчилик мулки ҳисоб-китобли, биттасини олсанг ўрни билиниб қолади. Қани, тегиб кўр-чи! Ишим оғир, дейди-я, э, сени қара-ю...

Гапдан гап чиқиб одам боласи нега жинни бўлади, деган масала кўндаланг келиб қолди.

— Маҳалламизда Икром деган киши бор эди. Бир жинни бўлиб, салкам олти ой касалхонада ётиб, даволаниб сапсем тузалган. Ўшандан бир куни, биродар, жиннилик қанақа бўларкан, деб сўраганинимда жуда қизиқ гап айтди: «Э, ука, жинни бўлмабсан, дунёга келмабсан. Бизи Тошкентдаги Комсомол кўли авжи сувга тўлган пайтида ўртасига гилам ёзиб роса улфатчилик қилардик».

Ўтирганлар бу гапдан ҳанг-манг бўлиб қолишди. Гапни Абдуллажон илиб кетди:

— Бир билагон одам билан гаплашган эдим. Одам боласининг ҳаромдан топган пули эллик мингдан ошса, чап кўзининг жияги қизара бошларкан. Юз мингга етганда қизариш ўнг кўзига ҳам ўтаркан. Юз мингдан ошганда секин-аста жиннилик бошланаркан.

Ўтирганлардан бири гапга гап қўшди:

— Бегижон орқалаб юрган пул уч юз эллик минг экан, тилло буюмларни ҳисобламаганда. Демак, кўзининг жиягидан то товонигача қизариб кетган экан-да.

Абдуллажоннинг гаплари Раҳмонали билан Турсунхўжанинг бошидан санчилиб товонидан чиқаётганга ўхшарди.

Турсунхўжа Раҳмоналининг қулоғига шивирлади:

— Нима қилардингиз шу сассиқ билан тортишиб? Жимгина ўтиравермайсизми?

— Ҳаммани ёмонга чиқазвордингиз-ку, — деди яна тили қичиб Раҳмонали.

Абдуллажон ҳам гапдан қоладиганлардан эмас эди:

— Ўзингни яхшилар қаторига қўшмоқчимисан? Сен у рўйхатга кирмайсан. Тўғри, яхшилар кўп. Мана, масалан, Эшмон Давлат, ўттиз йилдан бери савдо соҳасида пшлайди. Йигирма йилдан ортиқ мана шу искалатларда ишлаган. Уйига битта пайпоқ ё бўлмасам битта дастрўмол олиб кетмаган. Қизини узатганда ёрдам кассасидан беш юз сўм олган. Ўзим санаб кўрганман. Курорт деган нарсани билмайди. Отпусказида икки ўғлини ёнига олиб том сувайди. Ойлигига қаноат қиладиган одам. Сенлар мамлакатда қанчаки курорт бўлса, кўрмаганинг қолмаган. Тўй қилсаларинг, ўн бир маҳалладан одам айтасанлар.

Турсунхўжа Раҳмоналини яна туртди:

— Туринг! Бу сассиқнинг жағи очилиб кетди, энди тўхтатиб бўлмайди. — Турсунхўжа Абдуллажонга қаради. — Кўйинглар, бошқа гаплардан гаплашайлик.

— Нимани гаплашайлик бўлмасам. Сен тўғрингдами? Ўғлимни уйлантираётганимда келинбоп битта жемпер сўраганимда бермаганингни гапирайми? Бозорга тушиб қўлдан икки баробар нархга олганман. Ўзимизнинг искалатдан чиққан молга ортиқча ҳақ тўлаганимни айтайми? Ўшанақа жемпердан хотининг, қизинг, келининг тўйга кийиб келганидан гапирайми? Менга кўзингни олайтирма! Сен яхши одамлар рўйхатига суқилма. Қанақалигинг искалат

ревизия бўлганда билинади.

Раҳмонали этагини қоқиб, ўрнидан туриб кетди. Йўлда келишаётганда Турсунхўжа бир гап айтди:

— Булар билан олишманг, укажон. Кўйдек ювош бўлинг, ҳа, ўшанда ютасиз.

Раҳмонали билан Турсунхўжа худди маслаҳатлашиб олгандек уйга келибоқ, ойнага қараб кўз жиякларини йириб кўришди. Ҳозирча қизарганга ўхшамади.

Орадан икки кун ўтиб Турсунхўжа Жабборга, Бозорбой ака билан Бегишни кўриб келайлик, обориб келгин, деган эди, Жаббор бензин йўқ деб баҳона қилди. Ақром аканинг шофёри уларни касалхонага олиб борадиган бўлди. Бозорга бориб иккита пакетни тўлдириб йўлга тушишди. Жаббордан дили оғриган Турсунхўжа уни ёмонлай бошлади:

— Бу ярамас Бозорбойнинг қизини йўлдан уряпти, деб эшитдим.

Унинг гапини Раҳмонали тасдиқлади:

— Орастанинг бўйида бўлиб қолганмиш.

Шофёр шофёрни ҳеч қачон бадном қилмайди. Бири-бирини суяйди.

— Шу гапга ишониб ўтирибсизми? Ёлғон гап. Исплетний гап.

Лекин бу «Исплетний гап» аллақачон база аҳлига тарқалиб бўлганди.

Навбатчи врач Бозорбой билан Бегижонни махсус хонага чақириб, уларга учраштирди. Ё тавба! Бозорбой ҳам, Бегижон ҳам уларни танимади.

Бозорбой худди мажлисда гапираётгандек қўлларини силтаб: «Санъат музейига борингиз, «Чўмилаётган аёл» суратини кўрингиз!» — деб қичқирди. Бегижон бўлса ким эшикдан кирса, қўлидаги совун қутисини кўрсатиб: «Тўксон бешга қалайсиз, хўжайин, лўнқасидан» дерди.

Бегижон Бозорбойнинг олдига келиб, қулоғига шивирлади:

— Э, биродар, мен Бозорбой деган ярамаснинг устидан ўзига аноним ёзганман. Етти минг пулимни еб кетгансан, овсар, деб ёзганман.

Раҳмонали билан Турсунхўжа қайтиб чиқишар экан, навбатчи врач уларга «Келиб овора бўлиб юрманглар, барибир сизларни танишмайди» деди.

Ҳовлига чиқишганда Бозорбой Бегижондан сўради:

— Биродар, ўзлари қаердан бўладилар?

Бегижон ўйлаб-ўйлаб қаерда яшаганини, қаерда ишлаганини, ҳатто ўзининг кимлигини эслолмади. Бозорбойнинг бетига қараб маъносиз илжайди.

— Жуда тўғри айтасиз, укагинам, — деди Бозорбой ундан жуда ҳам маъноли гап эшитгандек. — Гапингизга қўшиламан. Бизнинг хотин ўзингиз айтгандек ёшлигида жуда гўзал бўлган... Ўзи ҳам сутга чайилгандай.

Шу пайт рўпарадан келаётган бош врачга кўзи тушиб, қаддини ростлади-да:

— Ҳой, доктор, филдиракларингизни омонат кассада сақланг! — деб қичқирди.

Бош врач: «Хўп-хўп, албатта шундай қиламан» деб ўтиб кетди.

Орадан бирон ой ўтиб газетада «Филдирак» деган фельетон босилди. Унда «Жигули» филдирагида яширилган пулнинг саргузаштлари ёзилган эди.

Албатта бу газета руҳий касаллар шифохонасига ҳам етиб келди. Кўпчилик гоҳ кулиб, гоҳ ёқа ушлаб ўқиб чиқди. Уни Бозорбойга ҳам, Бегижонга ҳам ўқиб беришди.

Иккови ҳам фельетонга тушунмади. Газета ўқиладиганида Бегижон хуштак чалиб, Бозорбой бармоқларини бир-бир букиб, «Шанба, якшанба, чоршанба...» деб кун санаб ўтирди.

Бозорбой бечора бу фельетонни икки йилдан бери кутарди. Атайин газетага обуна бўлганди-я... Э, аттанг!

РОСТГҶЙ ПОСБОН

Кўхна Бухоронинг беқиёс ростгўй фуқароси
Сангин Хамро тўғрисида ҳаддан ташқари рост
ҳикоя.

Бу одамни мен ўн бир йил бурун Амир зиндонининг дарвозаси ёнида учратган эдим. У хонтахта устига жевачка, сигарет, бир шишада нос, шўрданак, қовурилган нўхот қўйиб, харидор кутиб ўтирарди.

Бир замонлар, яъни амир вақтида бу жой жуда гавжум бўлган дейишади. Энди зиндоннинг шарти кетиб, парти қопти. Илгарилари одамлар бу жойдан дамларини ичларига ютиб, оёқ учида юриб ўтар эканлар. Ҳозир унақа эмас. Зиндоннинг мутлақо обрўси кетган. Безори болалар унинг деворига бўр билан уч харфли ўрисча сўз битиб кетибдилар. Хўл латга билан ўчирганнинг фойдаси йўқ. Куриганда яна ўша ёзув пайдо бўлади. Қириб ташлашнинг ҳам иложи йўқ. Шувоғи Некалайнинг сомонидан қорилган. Тош метин деяверинг. Амир Олимхоннинг зиндони ҳозир музей эмиш деб эшитгандим. Бу даъфа Бухоро сафаримда бир бориб, томоша қилишни ният қилдим.

Афсус. Зиндон ёпиқ экан. Бу жойга дунёнинг бари жойидан хорижликлар келарди. Шуларнинг жамисига тушунадиган қилиб ўрисча ёзиб қўйилган. «Зиндон закрыт, все ушли на хлопок».

Уруш йилларида жанг бўлаётган районларда ҳам райком идораси эшигига шунақа деб ёзиб қўйишарди.

Чол тилининг тагига бир отим нос ташлаб ўз ишларидан нолиб қолди.

— Ҳаминқадар яшаб зиндоннинг бундақчиқин беобрў бўлганини ман кўрмаган. Э, ака мулло, бачалар ҳозир пахтага, шаҳарга тўлка бобойлар қолди. У нокаслар жевачка чайнамайду, папирўс тутатмайду...

Чолнинг ёнига ўтириб гапга солдим.

— Ман амир замонида ҳам шу зиндонга қоровул бўлган. У пайтга зиндонмисан, зиндон эди. Ичига кирган одамнинг сира чиққиси келмасди. Бошларига қароқўл қалпоқ, белларига қилич таққанлар уёқдан буюққа савлат тўкиб юрар эдилар.

— Амир қанақа одам эди, кўрганмисиз? — деб сўрайман.

— Амирни ман кўп кўрган. Унинг когонли шоир дўсти бўлар эди. Ўзи зўр мерган, яъни овчи эди. Шифрининг охирига Когон Овчи деб номини ҳам қўшиб кўяр эди.

Амирга чўлдан кийик уриб келарди. Амир эрталаб қирғовул гўштини, тушликка кийик гўштини, кечасиликка қора қўчқорнинг баъзи жойларини қайнаттириб шўрпосини ичарди. Когон овчи уни кўп марталаб Шофиркон томонларга қирғовул овига олиб борган. Кечка яқин бир олам қирғовул уриб келардилар. Шу десангиз-ки амир овчи дўстига бир яхшилиқ қилмоқчи бўлди. Овчининг ёлғизгина бачасини Маскопга ўқишга юборди. Илм олиб, ўрисчага ўрганиб, юрт кўриб келсин, деб шундай чиқин иш қилган-да!

Одам боласига яхшилиқ қилиб бўлмас экан. Маскопга бориб ўрисларга қўшилиб, ота-онасини унутди. Исталин билан жўра бўлиб катта ишларга кўтарилиб кетибди. Когон Овчиев дейишга Исталиннинг тили келишмай фомиласини ўзгартирипти. Яъни Когонович қилиб бошпурт берипти. Шўронинг жами оташ араваси, яъни пойизларига каттакон қилиб қўйипти. Каттакон ўзимиздан чиғди, энди урусларнинг ерини ҳам Бухорога қўшиб оламиз, деган гаплар тарқалди. Маскоп ҳам ўзимизники бўлади, деб ўрис пулини йиға бошладилар. Гапимнинг бошига одам боласи яхшилиқни билмайди, девдим-ку: ўша Когон овчининг писари, яъни Каганович тўрт-бешта жўралари билан лак-лак шўро аскарларини эргаштириб келиб, муборак Минорайи Калонни аямай замбаракка тутди. Айрипилон билан амир ўрдасига бўмбалар

ёғдирди. Уларнинг ичига Қўйғўшив деган бир бадтарини бор экан. Ҳеч бировни аямади. Бечора амир тилла тўла икки хуржунни фойтунга ортиб Авғонга қочди. Ситорайи Мохи хоссадаги амирнинг иккита тилла куббали каловатининг биттасини Когон овчининг ўғли илдириб кетди. Биттасини Маскоп музейига қўйдилар.

Халойиқ орасига бир гап ғимирлаб қолди. Минорайи Калонни Маскопга кўчириб олиб кетар эмишлар. Бу гапга биров ишонди, биров ишонмади. Бу лукма ҳам ўзимиздан чиққан балонинг гапи экан. Ундан шундоқ чиқин калон минорни қандоқ олиб кетасан, деб сўрашса, у калтафаҳм элликта айвонча пойизни қатораси қўйиб устига минорани аста йиқитамиз, деган эмиш.

Бу гапдан хабар топкан Исталин, қўйгин, бунақа қилма, деб дилгиром юборипти. Яқинда Маскопнинг қоқ ўртасидаги бутхонани бузганмиз. Народ орасида яхши-ёмон гаплар юрипти. Минорани унинг ўрнига қўндирсак мусулмонлар устимизга ёпирилиб бостириб келиши мумкин деб, зўрға тўхтатипти.

Ўттиз еттинчи йилинда Бухоронинг пахтаси бўлмади. Яшнаб турган ғўзаларни гаримсел ялаб кетди. Ахир, бу худонинг иродаси билан бўлган кор, бандага нима айб? Нечукким Бухоро пахта пилонини тўлдирмайди, бу ишга душманнинг дасти бор, деб ўйлаган Исталин Қўйғўшев билан Когон овчининг ўғлини душманларни фош қилинглари, аямасдан жазоланглари, деб юборди. Бу нобакорлар одамларнинг уйдан кўрпа-ястукларини тортиб олиб чққб пахтасини тўкдилар. Ўшанда ҳар бир райондан беш-олтитадан одам отилди. Лочиндек-лочиндек райкомлар, ордин такқан совлатли раислар ўққа учиб жувонмарг бўлиб кетди. Қамокхоналар одамга тўлиб, мана шу .шпдонга ҳам элликтача одамни тикдилар. Зиндон ўша пайтга ҳам бир обод бўлиб атрофи мелисага тўлган эди. Каганович ўзимизники, одамларни қутқариб қолади, деб умид қилганлар бармоқларини тишлаб қолишди. Кейин билсак иш боши шу Когон овчининг ўғли экан. Ўзингдан чқққан балога, қайга борай давога деган гап бор, бухоронинг халқига. Доно халқимизнинг айтқанлари бўлди. Каганович Когон овчининг ўғли ҳам эмас, мусулмон ҳам эмас, деган гап чиғди.

Менинг қайнотам Бухоронинг катта ҳаммомига ходимгар эди. Ходимгарнинг нималигини биласизми? Бу мисоли ўрисларнинг массажи деган гап. Ҳар яқшанбада Каганович шу ҳаммомга тушиб, ходими қилдиар эди. Одамлар қайнотамдан аниғини билиб беринг, у мусулмонми, йўқми, деб илтимос қилишди. У киши Каганович мусулмон, ўз кўзим билан кўрганман, деб шохидлик бердилар. Десангиз, бу гап йўққа чиқди.

Хотирим фаромуш бўлиб битта зарур гап ёдимдан чиғипти.

Амир қочгандан кейин канизларини битта-битталаб мажбурлаб эрга беришди. Мен ҳам умид билан очиртка ёзилдим. Пешонам курсин, шўр экан, навбат менга келганда начайли мелиса биттасини бенавбат илиб кетдию, менга амирнинг канизларидан етмай қолди.

Ўртоқ Лелин халқимизга хизмат қилавериш охири Каллелин бўлиб қолдилар. У кишини мен кўрган. Бухорога курултой бўлиб у кишининг ўзлари келдилар, ўрисчалаб дакалат қилдилар. Мен театрувнинг саккизинчи қаторида ўтирганман. Силкинган сақоллари, ялтираган кўзойнақларини ўз кўзим билан кўрганман, яна бир дона гап паметимдан фаромуш бўлибдилар. Бухоро бонқасига бир тилмоч бор эди. Ўзи хўжалардан эди. Отлари Ниғматхон эди. Ўзларига Бухорий деб янғича от қўйиб олган эдилар. Ўрисчани шундоқ била эдилар, шундоқ била эдилар, гапирганларида ўрисларнинг оғзи очилиб қола эди. Бўш вақтларида Когонга бориб ўрисларга ўрисча ўргатар эдилар. Бухорога шундоқ чиқин одам борлигининг ҳидини билган Лелин Ниғматхонни зудлик билан Маскопга олдириб кетдилар. Гаплашиб кўрдилару ўша заҳоти ўзларига помишник қилиб олдилар. Бир куни Лелин бобо унга, сани ўзбекча отингни маскопликлар айтолмайдилар. Шунинг учун отинг Ниғматхон эмас, Николай бўлсин. Бухорий эмас Бухорин бўлсин, дедилар. Шундан кейин яна бир гап айтдилар. Агар мен ўлсам ўрнимга ўзинг ўтирасан, деб васиятга ўхшатиб гапирдилар. Бу гапни мўйловинг қирқилгур Исталин эшитиб турган эди. Алам қилди, унга. Бу жой зайнит, деди ўзига ўзи. Лелин бобо ўлишлари

билан землякимиз Бухоринни қамаб отдириб ташладилар. Одами хўблар, яъний яхши одамлар Бухорога туғилади, Маскопга ўлади. Файзуллохон ҳам хўжалардан эди. Уни ҳам Исталин Маскопга чақириб отдириб ташлаган. Худо раҳмат қилсин Маскопда ўлган хўжаларни. Шунинг учун мен сира Маскопга бормайман. Исталин кўрсалар отдириб ташлатадилар, деб кўрқаман.

Маскопда беш-ўнта палид одам тўпланиб палидбўйра туздилар. Қиладиган ишларни ўзаро тахсимлашди. Исталинга одам камашни, Бериё деганига одам отишни, Каллелин бобомизга ордин тарқатишни, ҳамюртимиз Кагановичга жаъми пойизларни юрғизишни топширишти.

Шу десангиз, Маскопдан палид буйронинг суврати палокат бўлиб келди. Ҳаммамизга беш-ўнтадан бериб деворларга ёпиштиринглар, деб буюришти. Мен мелиса бошлиғига бу палокатни қайга урай, деб сўрадим-у балога қолдим. Мана шу зиндонга уч кун банди қилди. Нечукқим сен плакатни палокат дейсан, деб роса калтаклади. Тилим келишмаса қандоқ деяй дейман. Шу сўзни тўғри айтадиган бўлгунингча зиндонда моғор босиб ётаверасан, дейди. Калтакнинг зўридан палокат эмас пилокат дейдиган бўлдим. Истат ғарнинг эри ана шундан кейин мени зиндондан чиқарди.

Э, жўрам, бу бошга нималар тушмади, бу қизлар нималарни кўрмади. Ёлғизланиб қолдим. Бизнинг Бухородан «нависандайи халқий» яъни халқ ёзувчиси чиқди. Усто Аминнинг ўғли. Шунга бошимдан ўтканларни ёздириб юбордим. Китоб қилиб чиқар, писарим, дедим. Чикса ақчасининг нимтаси, яъни палавинаси сеники бўлади, дедим. Зиндонга азоб чеккан бир бечора Сангин Хамро ҳам тарихга қолсин охи.

Чолнинг ичи тўла ғиж-ғиж гап экан. Зўрға қочиб кутилдим.

Кейин билсам Бухоронинг энг ростгўй одамига рўбарў келган эканман.

1998 йил.

КАРНАЙ

Музейни томоша қилгани келганлар «Музей берк, ремонт» деган ёзувни ўқиб, қайтиб кетаверишарди. Аммо соқоли кўксига тушган, икки лунжи филнинг қулоғига ўхшаб осилган бир чол эшикни очасан, кириб карнайимни кўраман, деб икки оёғини бир этикка тиқиб туриб олди. Қоровул тушунтирса ҳам тихирлик қилиб тушунмай тураверди.

Кираман, кўраман, вассалом!

Охири қоровул уни ичкарига киритишга мажбур бўлди.

— Боринг, директор билан ўзингиз гаплашинг.

Чол ичкарига кирди.

Директор қоғозларга кўмилиб нималарнидир ёзиб ўтирарди. У бошини кўтариб чолга қаради.

— Келинг, отахон!

— Мен Бувахон карнайчи бўламан.

— Жуда соз, — деди директор. — Карнайчи чақирганимиз йўқ эди-ку. Тўй қилиш ниятимиз ҳам йўқ.

— Бувахон карнайчини билмасанг, дунёдан беҳабар одам экансан-ку. Тўйга эмас, карнайимни кўргани келдим.

Директор қошларини керди.

— Қанақа карнай?

— Музейингда карнай борми ахир?

— Бор, — деди директор.

— Ўша менинг карнайим бўлади. Эллик йил чалганман уни.

Дарҳақиқат, музейда битта эски карнай бор эди. Бу карнайнинг қаёқдан келиб қолганини, нима хосияти борлигини ҳеч ким билмасди. Музей илмий совети бу номаълум карнайни экспозициядан олиб ташламоқчи эди.

— Э, шунақа демайсизми? Қани ўтиринг, отахон, — деб директор унга термосдан чой куйиб узатди. — Келганингиз жуда яхши бўлди. Ўзингиз кимсиз, бу карнай қанақа каромат кўрсатган, бир бошдан айтиб беринг.

Директор Бувахон карнайчи пиёладаги чойни ҳўплагунча стол четида турган магнитофоннинг тугмасини босиб қўйди.

— Оҳ, отагинанг айлансин, биз кўрган карнайчилар энди қаёқда дейсан. Ҳозиргилар карнай пуфласа, лунжи шишмай туриб нафаси биқинидан чиқиб кетади. Карнай деганни пуфлаганда қорин чилимнинг белидан ингичка бўлиб кетиши керак. Ҳозиргилар пуфлаганда киндиги пуп этиб қўйлагини туртиб чиқади. Йўқ, бу болалардан рисоладаги карнайчи чиқмайди...

Аслини олганда, карнайчилик муҳим касб эмас. Карнай деган тўйда, ҳайит-маъракаларда чалинади. Азада чалиб бўлмаса. Хонаки базмларда дутор-танбурга ўхшатиб улфатларнинг кўнглини олишга ярамаса. Кимга қийин, карнайчига қийин. Аммо Бувахон карнайчининг айтишича, йил-ўн икки ой карнайбоп иш топилиб турган.

Отагинанг айлансин, гапимга ишон. Лунжим бирон кун бекор турганини билмайман. Кечасию кундузи пуфлаганим-пуфлаган. Нима бўлади-ю, вокзалдаги темир йўл зовутининг гудоги бузилиб қолади. У пайтларда одамларда соат деган нарса бўлмасди. Ҳамма эрталаб ўша зовутти гудоги билан уйғонарди. Ўша пайтда Некалайнинг зовутига Бувахон аканг керак бўлиб қолган. Сахар пайтида қўш отли извош билан олиб кетишарди. Водақашқанинг тепасига чиқволиб шаҳарнинг тўрт тарафига қараб бир пуфлардим, ё бафармони худо, бу томони Хаста имом, бу томони Жарарик, бу томони Занги ота, бу томони Яланғоч пирим алғов-далғов бўлиб кетарди. Тошкент вилоятида қанчаки ит бўлса баб-баробар акиллаворарди. То гудок тузалгунча бир ярим ой Тошкентни ўзим уйғотиб турганман. Э, сенлар нимани биласанлар...

Бувахон карнайчи пиёла тагида қолган чойни хўплаб, томоғини намлаб олгандан кейин гапини давом эттирди:

— Некалай пошшо ўлгудек хасис одам эди. Тупроқ-қўрғондаги крепосда аскарлар турарди. Ўқу замбараклари ҳам ўша ерда эди. Ҳар куни тушлик пайтида тўп отиларди. Бунинг маъноси абид вақти бўлди, дегани эди. Одамлар тўпотар маҳали бўлдимикан, деб кутишарди. Хотини талоқ оқ пошшо энди бас, тўп отилмасин, гирмон уриш бошлади, порох исроф қилинмасин, деб приказ қилпти.

Ана шунда нима бўлди, дегин. Тошкентдек шахри азимда кеча билан кундузнинг фарқи қолмади. Тўп отилмагандан кейин вақт қай маҳал бўлганини ким қаёқдан билсин? Ана шундоқ оғир кунларда яна Бувахон карнайчи керак бўлди. Эшигимнинг олдига извош келди. Икки саллот иззат-икром билан олиб кетди. Крепосига кирганимда қарасам, Қози калон ҳам ўша ерда экан. Кимдир: аввал унинг қорнини тўйдириш керак, бўлмасам карнай пуфлашга ҳоли келмайди, деб қолди. Мис тоғорачада қазига ўхшаган бир таом келтиришди. Дарров билдим. Моя мусилмон чалавек, калбаса не кушайт, дедим. Шунда Қози калон: аз заруратан калбасага танаввули жоиздир, деб қолди. Ичимда, уволини сен, савобини ўзимга бағишладим, деб пок-покиза қилиб туширдим. Дуруст, ёмон таом эмас экан. Ёнбошига тўнпонча таққан погонли семиз киши, бошла, деди. Калбасани қувватими, ё ўзимда бир куч пайдо бўлдими, икки лунжимни қўйнинг думбасидек қилиб карнай жонворни бир пуфладим. Тошкентда қанча қарға, қанча каптару мусича бўлса ҳаммаси осмонга патирлаб кўтарилди. Итлар акиллаворди. Қўй-қўзиларнинг маърашини айтмайсизми?! Бу ҳам майли-я, эшак ўлгирга ханграшни ким қўйипти?

Шундай қилиб, салкам икки йил извошга тушиб крепосга бордим, тўп ўрнига карнай чалиб халқимга хизмат қилдим.

Инқилоб бўлгандан кейин ҳам бир кун бекор турганим йўқ. Қаерда метинка бўлса, қаерда йиғин бўлса Бувахон акангнинг карнайи билан лунжи иш бераверади. Ҳозирги Сверлов театри Юпатов серки эди. Катта мажлисларга одам йиғиб беринг, дейишди. Томга чиқиб қадрдон лунжим билан карнайимни ишга солдим. Бедабозордаги Дом деҳқонга Бутуниттифоқ оқсоқоли келганларида ҳам карнай чалиб, одам йиғиб берганмиз. Э, сенлар нимани биласанлар? Бувахон оталарингни бошидан нималар ўтмади-ю, кўзлари нималарни кўрмади. Тошкент атрофларида колхоз тузилиб биринчи ҳосилдан «Қизил карвон» қилиб шаҳарга қовун-тарвуз олиб келинган. Ўшанда ҳам Бувахон аканг карвон олдига Чиғатой дарвозадан то Эски жўвагача тинмай карнайини ватиллатиб келган. Ўшанда Охунбобоев карнайимга лента тақиб қўйганлар.

Сен нимани биласан, усталда ўтирибсан, биз бўлмасак сенга бу устал қаёқда эди? Текстил комбинати ишга тушганда ҳам Бувахон аканг карнайини чалиб, одамларни ишга чақирган. Гидроистанса очилганидаям, Селмаш зовути битгандаям, қишлоқ хўжалиги Виставкаси очилгандаям шу Бувахон аканг карнай чалган. Будённий И. Раҳматни отга миндирганда ҳам Бувахон аканг истиадионда роса карнай чалган.

Йигитларимиз Гитлернинг онасини Учқурғондан кўрсатиб, ғалаба билан қайтганларида бир ой вокзалда қолиб кетганман. Москов томонидан келаётган поездки бор, йўлида туриб олиб, роса карнайимни чалганман, акаси, мени ким деб ўтирибсан? Уёғини сўрасанг, бу карнай Ҳамза билан Хоразмдан то Қорақалпоққача борган. Бу карнай Муҳиддин қори труппаси билан Фарғона водийсини айланиб Тамарахонимни йўрғалатган.

«Хизмат кўрсатган санъат арбоби» унвонини ҳар кимгаям беравермайди. Фарғона каналининг икки юз етмиш километр масофали трассасида карнай чалавериб, лунжларим дирижабил бўлиб кетган. Бўлмасам, Усмон Юсупов бекордан-бекорга «БФК» нишонини кўкрагимга тақиб қўярмиди?

Қўй, укам, мени кўп жавратма. Эшикни оч. Қадрдон карнайимни бир кўриб кетай. Иложи бўлса, рухсат бер, битта пуфлаб қўяй.

— Йўқ, отахон, мумкин эмас, музейнинг ёнбошида туғуруқхона бор. Ҳомиладор хотинлар

бола ташлаб қўймасин.

Директор магнитофон тугмасини босиб, ўрнидан турди.

— Юринг, ота, ўша қадрдон карнайингизни кўрсатиб қўяй.

Улар бўёқ ва нам оҳақ ҳиди анқиб турган йўлакдан ўтиб «Санъат тарихи» деган катта залга киришди. Чол ойнавон жавонда яшил духоба устига ёнбошлатиб қўйилган карнайини дарров таниди. Кўзлари яшнаб, беихтиёр, бормисан қадрдон, деб юборганини ўзи ҳам билмай қолди.

Тўққиз кундан кейин музей очилди. Шу пайтгача номаълум бўлган карнай қўйилган залда ҳар куни бир неча марта Бувахон карнайчининг магнитофонга ёзилган овози янграйдиган бўлди.

«Оҳ, отагинанг айлансин, у пайтдаги карнайчилар...», — деб бошланарди унинг сўзлари.

Орадан сал кун ўтмай хориждан келган бир турист музейнинг эсдалик дафтарига шундай ёзув қолдирди:

«...Оддий карнайчиси шунча иш қилган бўлса, олими, ишчиси қанақа ишлар қилдийкин? Йўқ, бунақа халқни йўлдан уриб бўлмайди...»

КЕЛИНЛАР ҚЎЗҒОЛОНИ

Уста Маҳкамнинг кичик қизи Инобат маҳмадонагина чиққан. Келин аялари ҳам, опалари ҳам ундан зириллаб туришади. Шундоқ гапларни топиб гапирадики, нақ жон-жонингдан ўтиб кетади. Тили чиққандан бери бирон ишни жавобсиз қолдирмаган. Ўзига ўхшаган шаддодгина аммаси доимо унинг пешонасига муштлаб туриб гапиради: Сен ўлгурга бўшроқ қайнона учраса, ажалидан беш кун олдин ўлдирасан, сенга Ҳожи она бас келмаса, мундоғроғи тил тортмай ўлади.

Инобат ўз келин аялари қолиб, қўшни келинларни ҳам турткилаб чиқарди.

Инобатнинг онаси икки-уч совчини қайтарди. Ёқмаганидан эмас, раҳми келганидан, инсоф юзасидан қайтарди. Совчи бўлган хотин ҳалимдек юмшоққина экан. Инобат уни икки кунда шафтолиқоқи қилиб кўяди. Иккинчиси паришталиккина, ҳар икки гапининг бирида, ўзим ўргилай, деб туради. Инобат унга бир шақилласа, нақ бечоранинг кўнгли кетиб қолади-я.

Шундай қилиб, неча совчиларга йўқ, деган она ўзларидан беш маҳалла наридаги «Етти оғайни ботирлар»нинг кичигидан келган совчиларга дарров «хўп» деб, опкелган нонини ушатди. «Етти оғайни ботирлар»нинг онаси бутун шаҳарга танилган, келин зотини бодрок қилиб қовурадиган «генерал кампир» номини олган хотин эди.

Унашилган куннинг эртасига аммаси Инобатнинг пешонасига яна муштлаб деди:

— Энди ўлдинг. Қайнонаниг тириклайин еб кўяди.

Инобат уни писанд қилмади.

— Меними? Овора бўлади. Игнанинг тешигидан ўтказвораман.

Хулласи, униси у деди, буниси бу деди. Тўй бўлди. Инобат жиндеккина пардоз билан ойдеккина келин бўлди. Айниқса тўйнинг эртасига гул-гул очилиб кетди.

Шаҳарга дoston бўлган тўй ҳам тугади. Олти овсин уч кун идиш-товоқларни қатрон қилишди. Дастурхон-сочиқларни қайнатиб ювиб, дорга ёйишди.

Қайнона ишга аралашмай, айвонда тасбеҳ ўгириб, келинларининг ишларига қараб ўтирарди. Ўртанча келин тез-тез унинг олдига бориб, орқасидаги ёстикни тўғрилаб, чойни янгилаб берарди.

Инобат улар олдида бекор туришга хижолат бўлиб, наридан-бери овсинларига қарашарди. Ўртанча келин чой дамлаб айвонга, кампир олдига кетди. Инобатнинг ёнида чўнқайиб ўтирган кичик овсини секин туртди:

— Кўряпсизми, шпион ўлгурни? Шунга эҳтиёт бўлинг. Шум кампирнинг агенти у.

Инобат пиқ этиб кулиб юборди.

— Кулманг, айланай овсин, бошингизга тушганда биласиз.

Бир ҳафта ўтмаёқ бу уйдаги сир-асрор Инобатга ойнадек равшан бўлди-кўйди.

Инобат еттинчи келин бўлиб тушган эди. Кампир етти ўғил кўрган: еттовини ҳам ўқитиб, оёққа турғизган. Ўғиллар она измидан бир қадам чиқишмасди. Топган-тутганларини она кўлига тутқазишарди. Етти ўғил, етти келин бир қозондан овқат ейишар, биронта келин ўзича қозон осолмасди. Кампир рўзғорхонанинг калитини нимчасининг тугмасига боғлаб олган, кечкурун масаллиқларни олиб бориб, қозон бир марта қайнагунча ошхонадан чиқмасди.

Кампир у ёқ-бу ёққа кетганда бу ишларни фақат ўртанча келинига ишонарди. Ўшанда ҳам калит ўзида қолар, масаллиқни битта қоғоз пакетга солиб берарди.

Албатта, кампир келинларини рўзғордан сиқмасди. Аммо режани бузмай, масаллиқни исроф қилмай иш тутарди. Кечкурун ўртага овқат қўйилганда, агар ортиб қолгудек бўлса, жавраб кетарди. То охиригача ейилмаса, зўрлаб едирарди. Жуда бўлмай қолганда, ўзи пишиллаб еб кўярди.

Келинларининг ҳаммаси ишлашарди. Эрталаб нонуштага фотиҳа ўқилгандан кейин, кампир ичкаридан ҳамёнини опчиқиб, келинларига эллик тийиндан, ўғилларига бир сўмдан кўяди.

Мактабга борадиган невараларига ўн тийиндан беради. Кейин ҳамёнини яна опкириб кетади.

Ҳар ойнинг ўн бешида ўғиллар, келинлар бирин-кетин келиб, маошларини унинг олдига қўйишади. Кампир шошмай санаб олаверади. Ўн беш кунлик маош минг сўмга етмаса, қовоғи осилиб кетарди.

Кампирнинг яна бир одати бор эди. У кечкурун келинлар, ўғиллар уй-уйларига кириб кетганларида ҳаммасининг уйи остонасида ғимирсиб юради. Қайси бирисининг туфлиси йиртилган, ё таг чарми едирилган бўлса, йиғиб олади. Эртасига улар ишдан қайтгунча гузардаги устага бир халта қилиб опчиқиб, бутлаб олиб келади.

Хулласи, бу уйда кампир маршалдек эди. Ипдан-игнасигача унинг назарида эди. Етти оила кечкурун кампирнинг айвонига тўпланишади. Чунки шу етти оила учун битта телевизор бор эди. Ҳамма баробар кўради. Кампир эснади дегунча, ўртанча келин дарров туриб ўчиради. Кино кинолигича, концерт концертлигича қолади.

Овсинлар битта шу кампирдан, битта шу ўртанча овсиндан кўркишади. Рўзғорда нимаики аччиқлик бўлса, шу ўртанча келин сабабчи. У кечалари маҳсичан юриб, овсинларининг деразасига кулоқ солади. Нима қилишяпти, нима дейишяпти, дарров кампирга етказилади. Кечаси айтилган гап эрталаб тонг отмай кампирнинг оғзидан чиқади.

Хулласи, бу уй ўз подшоси, ўз вазири бор кичкинагина мамлакатга ўхшарди. Бу «мамлакат»нинг ўз қонунлари, ўз тартиблари бор эди.

Инобат аввалига келинлик гашти билан бу нарсаларга унча парво қилмади. Ўртанча овсини янги келин, деб уни унчалик куткиламади. Орадан бирон ойлар ўтиб, Инобатнинг ҳам «нуқсон»лари чиқиб қолди.

Эрталаб нонушта пайтида кампир Инобат узатган пиёладаги чойни ҳовлига сепиб ташлади.

— Кўнгли қора одамнинг қўлидан чой ичмайман.

Инобат ҳайрон бўлди. Ўртанча овсин бошқа чой қуйиб, сал олдинга энгашиб, чой узатган қўлининг енгини чап қўлининг жимжилоғи билан илиб туриб узатди. Кампир олди.

Инобат ҳам чойни ҳовлига сепиб, шарт-шурт юриб уйига кириб кетди. Орқасидан эри кирмоқчи бўлиб кўзгалган эди, кампир бир хўмрайиши биланок чўкканича жойида қолди.

Кичик овсини ҳам тўлиб турган экан, кампир жияниникига кетган куни Инобатнинг деразасини чертди. Иккови айвон супуриб юрган ўртанча овсин эшитмасин, деб пичирлашиб ниманидир гаплашишди.

— Кампирнинг бир таъзирини бериб қуймасак бўлмайди. Жудаям бошимизга чиқиб кетяпти. Ўғиллари онасидан гапирсанг, томга сакрашади.

Ўртанча овсин айвонни супуриб бўлиб, сават кўтариб кўчага чиқиб кетиши билан қолган олти овсин супага чиқишди. Пичир-пичир қилиб узоқ гаплашишди. Ўртанча овсин келиши билан ҳаммаси тирақайлаганича уй-уйларига кириб кетишди. Инобатнинг битта ўзи ҳовлида қолди.

— Менга қаранг. Сиз янги одамсиз. Бу ифвогарларнинг гапига учманг. Менинг гапимга кирсангиз, олам гулистон бўлади. Тунов куни ойим узатган чойингизни нега сепиб юборганларини биласизми?

— Йўқ, — деди Инобат билишга қизиқиб.

— Чойни чап қўл билан узатдингиз. Кўнгли қора одам чойни чап қўлда узатади.

Инобатнинг энсаси қотди.

— Оббо, шу ҳам гап бўлдимми? Нима, мен онасига текканманми, боласигами? Айтиб қўйинг, иззати билан болаларини дуо қилиб ўтирсин. Бўлмасам, мясорубкадан ўтказвораман.

Овсини қошларини керди:

— О, тилингиз бор экан-ку. Ойимнинг аччиқ гапларидан иккитасини эшитсангиз, эсингиз жойига келиб қолади. Билиб қўйинг, бу уйда шу кампирнинг айтгани-айтган, дегани-деган.

Шу гапдан кейин кампир Инобатга унча рўйхуш бермай қўйди. Аммо олти овсин ҳар куни

пичирлашиб, ниманидир маслаҳат қилишарди.

Уларнинг нима тўғрисида гаплашганлари дам олиш куни эрталаб маълум бўлди.

Кампир эрталаб таҳорат олиш учун турганда айвондаги катта стол устига қизил алвон ёзилган, келинлар, ўғиллар стол атрофида жимгина ўтиришарди. Кампир то таҳорат олгунча қўйиб беришди. Кейин намозини ўқиб олиши билан Инобат уни чақирди:

— Ойижон, қани, бу ёққа!

— Ҳа, нима бало бўлди? Бу уй — уйми, идорами? Нима, майлис қиялпсизларми?

Инобатнинг кичик овсини пичинг қилди:

— Мажлис эмас, суд, ойижон, кела қолинг! Кампир нималардир деб жавраб, нари кетаётган эди, катта келин деди:

— Агар келмасангиз, орқадан ҳукм чиқазворамиз.

Кампир қизикчилик қилишяпти, деган ўй билан айвон даҳанига келиб ўтирди. Инобат ўрнидан турди:

— Суд мажлиси очиқ. Кўриладиган масала битта. Етти келиннинг қайнонаси устидан берган шикоят аризасини кўриб чиқиш. Ва жиноят қонунининг тегишли моддасига биноан қайнона устидан ҳукм чиқариш. Қўшимча гапларинг йўқми? Биринчи гапни катта келиндан эшитамиз. Жабрланувчи, туринг ўрнингиздан. Айтинг!

Катта келин кўрқа-писа ўрнидан турди. Қайнонасининг кўзига қарашга юраги бетламай, гапира бошлади:

— Шу кишининг қўлларига келганимга ўн тўрт йил бўлди. Шу ўн тўрт йил ичида ўз уйим эмас, бировникида каватр ўтиргандай яшаяпман. Эрим ўлгудек латта. Уй-рўзғор қилиб, бирон кун яйраганим йўқ. Худога рост, сизларга ёлғон, шу ҳовли ўлгурдаги узумдан ўн тўрт йил мобайнида бир шингилини ўзим ўз қўлим билан узмаганман. Қолган гапни ўзларинг билиб олаверинглар.

Катта келин ўтириб, иккинчиси турди:

— Артистнинг қизисан, онанг саҳнага жодугар бўлиб чиққан, сен ҳам жодугарсан, кўрпачамда ўтирма, пиёламда чой ичма, жоду қилиб қўясан, деб кўз очирмайди. Етти йил олдин бир тумов бўлган эдим, ўшандан бери отим манқа...

Кампир хезланиб ўрнидан тураётган эди, Инобат кескин қилиб:

— Ўтиринг! — деди.

Кампир кўрқибми, ҳайратданми, ё ғазабданми — ўтириб қолди.

Ўртанча келин ўрнидан туриб, бошқаларнинг гапини ёлғонга чиқарди.

— Она бўлса, шунчалик бўлади-да, шу киши бор, рўзғоримиз бут, кўнглимиз тўқ. Аризага мен қўл қўймаганман, — деди.

Бошқалар уни талаб ташлашди.

— Сиз ойимнинг агентисиз. Доим бизнинг устимиздан материал берасиз. Ойимга протез тиш қилдириб бериб, пинжларига кириб олгансиз. Сизга ким қўйибди гапиришни?

Кампир ўрнидан туриб кетди. Ўғилларига бақирди:

— Қанақа эркаксанлар? Хотинларингга мени талатиб қўйиб, томоша қиялпсанларми?

Ўғиллари пиқ-пиқ кулиб, ерга қарашди. Инобат қоғозни қўлига олди:

— Кулоқ солинглар. Ҳукмни ўқийман. Агар қайнонамиз рўзғорхонанинг калитини бизга берса, рўзғоримизни бўлак қилиб берса, маошимизга қўл теккизмаса, шу уйда яшаймиз. Агар шартларимизга кўнмасалар, уйдан кўчиб кетамиз. Ишхонамиздан ҳаммамизга секция беряпти. Шартимизга розимисиз?

— Асло! — деди кампир ва ўрнидан турди-да, қўл силтаб уйга кириб кетди.

Ҳамма оғзини очганича орқасидан қараб қолди. Энди нима қиламиз дегандек, бир-бирига қарашди. Инобат овозини баланд кўтариб, уйга кириб кетган кампир эшитадиган қилиб гапира бошлади:

— Агар шартларимизга кўнсалар, ҳар ойга ҳаммамиз беш сўмдан, яъни етти ўғил, етти келин беш сўмдан етмиш сўм бериб турамиз. Еб-ичиш, кийим-кечак бунга кирмайди. Лозмандалар ҳам гарданимизда.

Кампир, овозинг курсин, дегандек қилиб эшикни қарсиллатиб ёпиб қўйди.

Шунча гап таъсир қилмагандан бўшашиб қолган келинлар ер остидан яна бир-бирларига қараб олишди. Инобат уларга имлаб қўйди.

Яна баланд овоз билан деди:

— Ҳукм қатъй. Шикоят учун бир соат вақт берилади. Бир соат вақт ўтиши билан гузарга чиқиб, ҳамма биттадан грузовой машина олиб келади. Чилонзорга кўчиш бошланади. Тарқалишларинг мумкин.

Эшик ғиқиллаб аста очилди. Кампирнинг боши кўринди.

— Ҳазил ҳам эви билан-да. Қилиқларинг курсин.

— Ҳазил эмас. Чин гап. Бир соат ичида жавоб кутамиз.

Кампир аста келиб, жойига ўтирди.

— Хўш, нима қилгин дейсанлар?

— Эркинлик беринг. Келинларингизнинг олди уч болали бўлди. Ўзи рўзғор қилсин. Сиз иззат билан етти келин пиширган етти хил овқатни танлаб, энг ширинини еб, маза қилиб юринг.

— Бир кунда еттита қозонни қайнатмоқчимисизлар?

— Албатта! Ҳамма ўзи хоҳлаган ошни ейди.

Кампир пўнғиллади.

— Шунча йилдан бери тил-жағи чиқмаган келинларимни сен йўлдан урдинг. Ўғлимни ҳам буздинг, — деб Инобатга ўқрайиб қаради.

— Кўнасиэми, йўқми? — деди кампир сал бўшашганини билган Инобат қизиган гапни совутмай.

Кампирнинг ҳам чапақай жаҳли чиқди.

— Кўчсаларинг, кўчиб кетаверларинг. Ҳамма уйга каватр қўяман. Ҳаммангни судга бериб, нафақа ундираман.

Инобат столни шапиллатиб урди:

— Бўпти! Беш минут вақт қолди. Гузарга машина олиб келишга биттанглар чиқинглар. Етти машинада кўчамиз.

Кампирнинг кўзлари аланг-жалаанг бўлиб қолди. То у бирон гап айтгунча, катта келин кўча эшиги олдида етиб қолган эди.

— Тўхта! Шошма!

Кампир шундай деди-ю, шошиб уйга кириб кетди. Сал ўтмай, қайтиб чиқиб, калитни ҳовлига улоқтирди.

— Олларинг! Менга деса ўнта қозон қайнатмайсанлар-ми! Битта қорнимга менга нима зарур? Билганларингни қилларинг.

Инобат яна босиб тушди:

— Келинлар, ўғилларингиз чўт қоқиб ҳисоблаб чиқдик. Берган пулларимиздан ўн олти минг сўм йиғилган. Шунга бўлиб берасиз.

— Бериб бўпман. Бир тийин ҳам пул йўқ. Ўлимлигимга йиққанганимни нега берарканман?

Келинлар баробарига чувиллашишди:

— Майли, майли, бермай кўя қолсинлар. Бу ёғига тегмасалар бўлгани.

Кампир пул ёнига қолганига шукур қилиб, индамай ўтираверди.

Ўша куни туш пайтида етти ўғил ҳовлининг етти жойига ўчоқ қуришди. Кечқурун еттита қозон баробарига қайнади.

Кампирнинг обрўси, иззати ошиб кетди. Етти келин етти ёқдан:

— Ойи, ош пишди, келинг, ойи, чўзма лағмон қилдим, бу ёққа келинг, — деган мулойим

товушлар чиқиб қолди.

Кампир жаҳл билан битгасининг ҳам олдига бормади. То кампир намоз асрни ўқиб бўлгунча айвондаги хонтахта усти овқатга тўлиб кетди. Лағмон, палов, шовла, мастава, яна мастава, чучвара, қовурмалар қатор терилиб ташланган эди.

Кампир ҳаммасидан оз-оз еб-ичди-да, кичигим пазан-да экан, деб қўйди.

Кампир иззатга ботди. Келинларининг бири ўрнини солиб берган, бири чой дамлаб келган, бири кавушини артиб қўйган, бири қоғози очилмаган атир совун қўйиб кетган... Кенжа келини бир чиннини тўлатиб тарвуз сувини кўтариб кепти. Бу ҳам етмагандек, капрон дуррача опкелиб елкасига ташлади.

— Кечаси танғиб ётсангиз шамолламайсиз, ойижон.

Кампир ҳали ҳам астойдил жаҳлидан тушмаганди.

Ёстикқа бош қўйиб, кўз юмиши билан бирдан инсофга келди.

— Ўзимни ўзим қийнаб юрган эканман. Менга нима зарур экан-а! Билганини қилишсин. Ҳожи оналикни менга ким қўйипти?

Кампир шундай хаёллар билан ухлаб қолди. У келин кўрган йилларидан бери биринчи марта беташвиш ухлаши эди.

Катта келин, ойимнинг кўзларига чироқ тушмасин, уйқулари бузилади, деб чирокни ўчириб кетди.

Ўртанча келин оиладаги янги одатга кўниқолмай, кечаси довдираб ҳовлига чиқди. Овсинларининг деразаларига бир-бир кулоқ солиб кириб кетди. Эрталаб кампирнинг кулоғига шивирлаётган эди, кампир уни силтаб ташлади:

— Болам, бу одатингни ташла. Мен Ҳожи оналикдан тушганман. Сени ҳам шипиёнликдан бўшатдим.

Бу гапни ҳамма келинлар эшитишди. Хахолаб кулиб юборишди.

Ўн беш йил мобайнида бу ҳовлида биринчи мартаба еттита самовар баробар қайнарди...

1970 йил.

МУШТИПАР

Тескари ҳикоя

Қизим, сенга айтаман,
Келиним, сен эшит.
Мақол

У ичкуёв эди. Хотини ишга кетганда идиш-товоқларни ювиб, болани кийинтирар, кийимларига дазмол босиб, ҳаммаёкни ораста қилиб қўярди. Бу орада ун элаб, хамир қорарди, сигир соғиб, қатиқ ивитарди, қўл машинасини шитирлатиб, боласига ҳар хил кўйлакчалар тикиб қўярди.

Куёвдан ёлчиган қайнона уни ялаб-юлқарди. Тўй-ҳашамларга, лозимандаларга олиб борарди. Нима бало бўлди-ю, қайнона-куёвнинг ораларидан қора мушук ўтиб қолди.

Бола йиғласа, қайнона мингиллайди, самоварнинг ўти тутаса, қайнота дўнғиллайди.

— Ҳой, болага қаранг, қанақа ивирсиган куёвсиз. Онангиз ўлгур самовар қўйишнинг ўргатмапти-да. Ҳозирги оналарга хайронман, ўғил бола-ку бировнинг хасми, ҳунар ўргатса бўлмайдими? Шунинг учун ҳам хотинга текканда калтақдан боши чиқмайди.

Куёв елиб-югуриб иш қилади. Кир ювиб туриб кўпик юқи қўли билан қайнонанинг оёғини уқалагани чопади, бодом туйиб докага салади-ю, боланинг оғзига тикади. Келин ҳализамон ишдан келиб, самоварга чиқиб кетади. Овқатга уннаш керак, кийимларини дазмоллаш керак. Қайнотаси ифторликка борадиган, чакмонини чўткалаб, калишини ювиб қўйиш керак.

Шунақа ишлар билан куёв ҳеч ўзига қаролмайди. Бунинг устига, қайнонаси қизи келиши билан уни чақади:

— Синглиси келувди, нима бериб юборганини билмайман. Хумчадаги ёғ назаримда камайгандек. Уруғлари ўлгур мунча кўп. Хотин деганнинг топганини тежамаган эр эрми.

Эр жуда сиқилиб кетди. Хотини ишдан келганда кўз ёши қилди:

— Сиқилиб кетдим, жавобимни беринг, чиқаман.

Хотин дўнғиллади:

— Қўядиган эрим йўқ.

— Ҳеч бўлмаса, рўзғоримизни бўлак қилиб беринг.

Хотинга бу гап малол келди:

— Номард қиз она рўзғорини бўлак қилади. Эр топилади, она топилмайди.

Эр ҳурпайиб, икки кун йиғлади. Охири боласини кўтариб, уйдан чиқиб кетди.

Бечора муштипар эр, болани бағрига босиб, йиғлаб-йиғлаб онасиникига кетяпти.

Ўғил бола ёр-ёр билан уйдан чиқиб кетдими, қўшгани билан қўшма қарисин экан, бола кўтариб, уйга қайтиб келгулик қилмасин экан.

Онага қийин, қачон тенги чиқади-ю, қачон узатади.

Аммо битта боласи билан қаёққа ҳам сиғарди?

Ҳа, номард хотин!

ЭГАР БОЗОРИ

Ҳазил

Бутун республикадаги жамики магазинларни айланиб чиқсангиз, прилавкада чанг босиб ётган эгар, арқон, арава михини кўрасиз. Бу моллар ўн-ўн беш йиллардан бери сотилмай ётади. Аммо шаҳарнинг қоқ ўртасидаги хўжалик моллари дўконида бу молларнинг уруғи ҳам топилмайди. Ҳар ҳафтада базага шу дўкондан заявка келади.

«...Бизга элликта эгар, икки юз кило арава михи, икки минг метр жун арқон юборинг».

Шу дўконнинг шикоят дафтарини ўқисангиз, яна шу гап:

«Дўкон мудирини келган арқонларни, эгар ва арава михларни ўз ошна-оғайниларига сотяпти...»

Бошқа дўконларда йилдан-йилга сурилиб ётган арқону эгарларни шу дўконга юбора бошлашди. Барибир етишмайди. Заявка устига заявка. Яқин олти ой ичида республикамизнинг ҳамма дўконларидан эгарлар қайтариб олиб келинди. Шу дўконга юборилди.

Орадан сал кун ўтмай, яна заявка. Эгар, арқон, арава михи...

Энди фабрикага заказ бера бошлашди. Фабрика эгар чиқариб улгуролмай қолди. Пеш чиққани пеш шу дўконга жўнатилиб турди. Шаҳар савдо бўлимининг бошлиғи ҳар куни эрталаб машинада шу дўкон олдидан ўтаётганда навбат кутиб турган кишиларни кўради. Кечкурун қайтишда эгар кўтарган, арқон қўлтиқлаган кишиларни учратади.

Бугун савдо бўлимининг ходимлари бу дўконда эгар, арава михига бунчалик талаб катталигининг сирини билиш учун тўрт-беш киши бўлиб дўконга боришмоқчи бўлишди.

Шундай қилишди.

Олти киши дўконга боришди.

Дўконда одам кўп. Яқин бориб бўлмайди. Дўконнинг орқа тарафидан киришди. Ташқарида тўполон бўлиб кетди.

— Навбатсиз кирганлар чиқариб юборилсин!

— Орқа тарафдан кирганлар чиқиб кетсин!

Савдо бўлими ходимлари қайтиб чиқишга мажбур бўлишди. Тушлик бўлгунча кўчада кутиб туришди. Ҳай, тушлик ҳам бўлди. Дўкон мудирини уларни ичкарига бошлаб кирди.

Бир маҳал киришса, эгару арқон сотадиган бўлимда бир қиз ишлаяпти. Ҳусн демаган ойнанинг ўзи. Кулганда, ҳаммаёқ, деворлар ҳам қўшилиб кулаётганга ўхшайди. Гапирса, танбур билан ғижжакни баравар чалаётгандек. Нафас олиши марварид шодасининг шилдирашига ўхшайди. Савдо бўлимининг раҳбарлари анграйганча қолишди.

Дўкон мудирини мурожаат қилди:

— Хизмат? Ревизия қилмоқчисизларми?

— Йўқ, йўқ, — деди савдо бўлимининг мудирини. — Ўзимиз шундай. Бир-икки эгар билан беш-олти метрдан арқон керак эди.

Хулласи, шаҳар савдо бўлимидан келган казо-казолар дўконни текшириш ўрнига, ҳаммаси биттадан эгар, ўн метрдан арқон кўтариб чиқиб кетишди.

Улар чиқиб кетишаётганда: «Арава михи учун эртага яна келамиз, тамом қилиб қўйманг», деб тайинлашди.

Бу чиройли сотувчи жонон қиз курмагур шаҳардаги ҳамма бўйдоқларни михлаб, арқонлаб, эгарлаб ташлади.

Хотима

Савдо бўлими мана шу воқеадан кейин шундай хулосага келди:

1926 йилдан бери база омборининг бир четида чанг босиб ётган иккита омоч бор эди. Бу омочлар қирқ йилдан бери балансдан балансга ўтиб, ҳужжатларни хира қилиб келарди. Савдо бўлими бошлиқлари ўша омочларни ҳам шу дўконга юборишга аҳд қилишди. Шундай ҳам бўлди.

Ҳар иккала омоч ярим соатда сотилиб кетди. Эртасига зудлик билан яна элликта омоч юборинглар, деган заявка келди.

ОМОНАТ

Фожиа

Бировга ҳам едирмайдиган, ўзи ҳам емайдиган қаттиққўл бошбух бор эди. Шу бечора яқинда ўлди.

Бошбух столга кўпдан кўз тикиб юрган бир худо урган помбух бор эди. Бошбух ўлди-ю, унинг оёқ-кўли чаккон тортиб қолди.

Помбух идора ишига, бошбухга садоқатини кўрсатиш ниятида жаноза маросимида ҳаммани оёққа турғизди. Бошбухнинг жасадини идорадаги катта биллиард устига ётқизишди. Кимдир:

— Мархумга оҳорлик янги костюм кийдириш керак эди, — деб қолди.

Помбух эгнидан янги костюмини шартта ечиб, унга кийдириб қўйди.

Ана шундан кейин кўпчилик бўлиб, бошбухни қабристонга олиб кетишди. Уни қабрга қўймай туриб, жиндек нутқ ҳам бўлди. Помбух ҳеч ким сўз бермаса ҳам кўзида ёш билан ваъз айтди:

— Алвидо дўстим, сен қабрингда тинч ёт. Ишингни ўзим давом эттираман.

Бошбухнинг устига тупроқ тортишди. Шу пайт бирдан помбухнинг жазаваси тутиб дод, деганича ўзини қабрга отди. Унинг ҳам устига бир-икки кетмон тупроқ тушди. Кўпчилик бўлиб қабрдан зўрға тортиб олишди.

Тупроқ тортаётганларнинг қўлига помбух фарёд билан ёпишар, хадеб ўзини қабрга отишга чоғларди.

— Дод, дод! Омонатимдан айрилдим, омонатгинамдан айрилдим.

Уч кишилашиб уни ушлаб туришди. Шу алфозда бир амаллаб бошбухни кўмиб олишди. Ҳамма тарқай бошлади. Аммо помбух қабрга қапишиб олганича тупроқни тимдалаб, омонатим, деб додларди.

Яна бўлмади. Одамлар кўпчилик бўлиб, уни судраб олиб келишяпти ҳамки, у тинмай: «Омонатимни қаерга кўмиб келяпман, омонатим тупроқда ётаверадими?» — деб фарёд уради.

Унинг аҳволини кўрганлар:

— Мана, дўстга садоқат, — дейишарди. — Дўст деган шундоқ оқибатли бўлиши керак. Азиз биродари қазо қилганига асти чидамаяпти.

Помбух ҳамон додларди:

— Омонатимдан айрилдим. Айилиб қолдим...

Тамом.

Ушбу ҳикоянинг давоми:

Бошбух ўлганда помбухнинг унга ўз костюмини эгнидан ечиб кийдиргани ҳурматли китобхонларимизнинг ёдларида бўлса керак.

Помбух ўша костюмини кийдираётганда шошганидан чўнтагидаги касса дафтарчасини олишни унутган эди. Унда уч минг икки юз ўттиз икки сўмлик омонат пули бор эди.

— Доод! Омонатим тупроқда қолди.

(ана энди тамом.)

ПОЧЧАЖОН...

Темир-терсак буюмлари заводининг директори эллик ёшга тўлди. Мана шу қутлуғ маросимни нишонлаш учун завод активлари клубга йиғилишди. Юбилей комиссиясининг раиси — бош инженер Умрзоқов минбарга чиқди. У ноз-неъматлари билан тўлган катта столга узоқ тикилиб тургандан кейин бир тамшаниб олиб, сўз бошлади:

— Ҳурматли ўртоқлар, сўзга ёзилганлар кўп. Аммо, мен коллективлар номидан табриклайдиган расмий кишиларгагина сўз бераман. Табрик учун сўз директор ўринбосари Қорабоевга.

Минбарга қоғозга ўроғлиқ бир нарсани қўлтиғига қистириб олган, башараси фамилиясига ўхшаш қоп-қора одам чиқди.

— Директоримизнинг фазилатларини бирма-бир айтдинглар. Мен бу тўғрида гапириб ўтирмайман. Фақат бутун завод коллективи номидан жиянимга ушбу габардин макентошни кийдириш билан чекланаман.

У шундай деди-ю, қоғозга ўроғлиқ макентошни очиб директорнинг устига ёпди ва чапаклар остида минбардан тупгиб, жойига бориб ўтирди.

Табрик учун сўз завод санитария бўлимининг мудир Иристовевга.

У ҳам минбарга чиқди. У ёқ-бу ёққа жавдираб, кўзига ёш олди. Директорга узоқ мўлтираб тикилиб турди.

— Поччажон, Сиз мени одам қилгансиз. Унутмайман, поччажон. Касалхонамизда даволанаётган беморлар номидан ушбу совғани қабул қилинг. Унда уч кило сариёғ, беш кило печенье, етти кило оқ қанд каби нарсалар бор.

Директор совғаларни қабул қилиб оларкан, семиз гандасини аранг кўтариб, ўрнидан турди-да, қайнисининг пешонасидан ўпиб, раҳмат, деб қўйди. Ундан кейин бош технорукка сўз тегди.

— Жиян, — деди у директорнинг кўзига қараёлмай, — мен бошқаларга ўхшаш гапга уста эмасман, завод техноруклари номидан мана бу тилла соатни билагингга тақиб қўйишга рухсат берсанг, бас. Бир ўқимаган омий тоғангни ишга олиб, бош технорук қилдинг, миннатдорман.

— Энди сўз завод таъминот бўлимининг мудир Исоқжон акага!

Худди директорга ўхшаган қориндор бир киши ҳеч кимни писанд қилмай, тўппа-тўғри юбилярнинг олдига борди. Унинг пешонасидан ўпди:

— Ука, яша, ука, менинг укам катта бўлиб, директор бўлади, деб сира ўйламаган эдим. Сени мана шу елкаларимда кўтариб катта қилганман. Шундоқ тўйга қуруқ келиш айб. Шунинг учун таъминот бўлими номидан сени бир машина картошка билан мукофотлаймиз. Эртагаёқ омборингга тушириб берамиз. Аҳадга айт, омборни супуриб-сидириб қўйсин.

Навбатдаги сўз завод боғчасининг мудираси Расулевага тегди.

— Бир нима дейишга ҳайронман. Умид билан бир ёстикқа бош қўйганмиз. Шу пайтгача мени урмадингиз, сўкмадингиз. Тўрт боланинг ота-онаси бўлдик. Боғчамиз номидан сизга шу гиламчани совға қиламиз.

Оқ халат кийган тўртта жувони эни икки ярим, бўйи уч ярим метрлик гиламни опчиқиб, минбар олдига ёзиб қўйишди.

Ана шундан кейин ошхона мудирига сўз тегди. У каттакон патнисда устига атиргул нусхаси туширилган элакдек торт кўтариб директорнинг олдига келтириб қўйди.

— Энди, куёв бола, оз бўлса ҳам кўпдек кўрасиз. Бу хамир учидан патир. Бугунги ўтириш харажатини ошхона коллективи ўз бўйнига олди. Азбаройи сизнинг юбилейингизга совға бўлсин деб.

Юбилей охирлаб қолганда бир одам рўйхатда бўлмаса ҳам сўз сўраб қўлини кўтарди. Унинг илтимосини қайтариш қийин бўлди.

— Биз бегона одам. Тоес, жудаям бегона эмасмиз, гапирсак ярашади. Яъни, директоримизга

Ўғай ука бўламиз. Ота биру она бошқа. Шунинг учун ҳам моянамиз кам, ишимиз ҳам унча даромадли эмас. Мен акамизни ўғай бўлса ҳам табриклаш билан бирга, ўғайлик қилмасликларини илтимос қилиб қоламан.

Юбилей тугаб, қадаҳларга гал келди. Барибир ўғай ўғайлик қилар экан, охирида сўзга чиққан йигитга зўрға пойгақдан жой тегди. Аммо, у ҳам ҳақини юбормайдиган хилдан экан. Ҳаммадан кўп ичиб олиб, «Тўйлар муборак»ни бошлаб юборди.

Манти антиқа бўлган экан, аммо ошдан кейин жонивор ёмонам исроф бўлди-да.

ДУМ

Зайнобиддин ўйлаб қараса, шу кунларда ўқитувчиларнинг моянасига барака кириб, тирикчиликлари бинойидай бўлиб қопти. Эски касбига қайтишни ният қилиб қўйди. Шу мақсадда ариза кўтариб маорифга борди. Маориф мудирлари уни яхши танийди. Бир вақтларда ўзи ўқитган. Еттинчини битирганда бирга тушган фотосуратлари ҳам бор. Зайнобиддин кўзойнак тақиб, каттакон портфелни тиззасига қўйиб, ўртада ўтирибди.

Маориф мудирлари аризани ўқиб бўлгач, сўради:

— Эски касбга қайтмоқчи бўлсангиз-да, домла?

— Шундоқ, шундоқ, ўқитувчиликнинг хумориси тутиб қолди. Илминг бўлгандан кейин, педагогика мутахассис бўлганидан кейин чидаб туролмас экансан, киши. Бизда бор илмдан ёшлар баҳраманд бўлиб, борини олиб қолсалар, деган ниятда...

— Аслида шу касбни чакки ташлаб кетгансиз, домла. Энди қандай бўларкин, ўқитувчилик методикаси анча олдинга кетиб қолган, ундан кейин...

Зайнобиддин сўз бермади:

— Бизни жуда ҳам қолиб кетган демасинлар, ҳар қалай, кундалик газеталарни кузатиб турганмиз.

Маориф мудирлари бошини қашлади.

— Гап фақат газета ўқишда эмас-да. Сиз ўқитувчилик қилган пайтда лотин алифбосида ёзардик. Мана, аризани ҳам ўша алифбода ёзиб келибсиз.

Зайнобиддин бу гап ҳам бўш келмади:

— Ёзув-чизувдан бўлмаса ҳам, жуғрофияданми, бадантарбияданми дарс бериб турсам. Пенсияга чиққунча эрмак, дегандай. Стаж куймаса бўлгани бизга.

Икковлари жим қолишди. Маориф мудирлари каттиқроқ бир гап айтай деса ёши катта одам, унинг устига, ўзига бир пайтлар дарс берган, ҳар қалай ўқитувчиси. Кўнглидан аллақанча гаплар ўтди; шу пайтгача қайси ковакда ётган эдингиз, ўқитувчиликни севаркансиз, нега ташлаб кетдингиз, пул чиқади, деб минг хил ишга бошингизни урдингиз. Энди пенсия зарур бўлиб, келдингизми?

Бу гаплар фақат маориф мудирининг кўнглидан ўтди холос, тилига чиқазмади. Яхшиликча муомала қилмоқчи бўлди:

— Домлажон, сиз айтган жуғрофия, бадантарбия дарсларини олий маълумотли ўқитувчилар беришяпти. Ҳали ҳам бўлса ошхонага боринг. Агар хўп десангиз, эски шогирдлик ҳурмати, мактаб буфетини гаплашиб берай.

Зайнобиддин шошиб қолди:

— Пенсияга маорифдан чиқазадими?

— Йўқ, трестдан чиқасиз.

Зайнобиддиннинг хафсаласи пир бўлди. Бир ўйлаб келишни баҳона қилиб, маорифдан чиқиб кетди.

Уйига келса, ўғлининг ўқитувчиси кутиб ўтирган экан. Иншодан ўғли икки олибди. Ўқитувчи бола Зайнобиддиндан анча койинди:

— Домлажон, ўзингиз ўқитувчи бўлган одамсиз. Болангизнинг дарсларидан хабар олиб турсангиз бўларди. Жуда ўйинқароқ, дарс пайтида тилини чиқариб, болаларни кулдириб ўтиради.

Зайнобиддин ўзи диққати ошиб келган, унинг устига бу кўнгилсиз гап жаҳлини чиқарди:

— Менга қаранг, муаллим бола. Биз ҳам бола ўқитганмиз. Аммо бирон марта ўқувчининг уйига йиғлаб бормаганмиз. Ҳукуматнинг моянасини олгандан кейин, дурустроқ ўқитиш керак. Болани ўзига тортолмаган ўқитувчи бошқа хунар қилса ҳам бўлади, сизга маслаҳатим шу.

Ўқитувчи йигит ҳам тезгина экан, дарров жавоб қилди:

— Сизга ўхшабми?

— Бундоқ дейишга асосингиз йўқ. Биз уруш йилларида, халққа дармон бўлсин, деб ошхонага ўтганмиз ва фидокорона хизмат қилиб, Ватан олдидаги бурчимизни шараф ила адо этганмиз.

Ўқитувчи ундан тайинли бир гап чиқишига кўзи етмагач, индамай чиқиб кетди. Аммо Зайнобиддин ғазабга минди. Ўғлининг бир пой кулоғини икки буклаб чўзди:

— Дарс пайтида тилингизни чиқазадиган бўлдингизми? Мени иснодга қолдирадиган бўлдингизми? Тур ўрнингдан, дарсингни қил, иншодан тайёрлан. Ўзим имтиҳон қиламан сени.

Бола кўзда ёш билан уйга кириб кетди. Зайнобиддин хотинига ўшқирди:

— Телевизорни ўчир! Дарсини қилмагунча телевизор кўриш йўқ.

Шундан кейин Зайнобиддин оталик ва педагоглик бурчини ўтаган бўлиб, сўрига ёнбошлади. Сал ўтмай, ўғли дафтар кўтариб чиқди.

— Дада, шубҳа деганда думли «х» ёзиладими, ё думсиз «х»?

Зайнобиддиннинг думли «х»га сира иши тушмаган эди. Ўйланиб қолди.

У ўқиган, ўқитган пайтларда думли «х» йўқ эди. У жуда ақл ишлатаётгандай, пешонасини тириштириб турди-да, жавоб қилди:

— Ҳалигача «х»нинг думини билмайсану, еттинчида ўқиб юрибсанми, ўзинг ўйлаб топ! Билмасанг, кейин айтиб бераман.

Бола бурнини тортиб, яна кириб кетди. Шу баҳонада Зайнобиддиннинг ўзи ҳам «х»нинг думи бор-йўқлигини билиш учун кўзойнак тақиб, газетадан «шубҳа» сўзини қидира бошлади. Аксига олиб, бутун бошли газетадаги мақолаларнинг биронтасида «шубҳа» сўзи йўқ экан. Ҳафсаласи пир бўлиб, газетани ёнига ташлаб, ёнбошлади. Бола яна чиқди.

— Дарсимни тамом қилдим, энди айтиб беринг. Шубҳага дум қўймай қолдирдим. Агар думи бўлса, қўяй, бўлмаса ўзи тураверсин.

— Тураверсин, — деди Зайнобиддин. — Принципиални айтмайман, эртага ўқитувчинг билан ўзим гаплашаман. Бор, тўшагингга ёт.

Бола хафа бўлиб, кириб кетди. Зайнобиддин телевизорни қўйди. Қараса, «Шубҳа» деган кино энди бошланаман деб экранга ёзилиб турган экан. Яна ўчирди. Ҳовлига чиқиб, айвонда ётган боласини чақирди.

— Тур ўрнингдан, иншойингни ўзим кўриб бераман. Қани дафтаринг?

Бола уйқули кўзларини ишқаб, дафтарини олиб чиқди. Зайнобиддин кўзойнагини тақиб, қўлида қалам билан ўғли тўлдирган вараққа кўз югуртириб «шубҳа» сўзларидаги «х» ҳарфларига дум қўйиб чиқди.

— Мана, тўғрилаб қўйдим. «Х»га дум қўйиш шарт. Эртага беш олмасанг, мендан кўр.

Шундоқ бўлди. Эртасига ўғли икки олиб келди. Зайнобиддин телевизордаги ёзувга дурус қарамаган экан, «х»нинг ўнг оёғига эмас, чап оёғига дум қўйипти. Ўқитувчиси, шу пайтгача «х»нинг қайси оёғига дум қўйишни билмабсан, деб икки қўйган экан.

Зайнобиддин эртасига яна маорифга борди ва буфетчиликка рози бўлиб бошқатдан ариза берди.

ТОШ

Гапдан-гап чиқиб, одамзоднинг пасткаши қанақа бўлишига бориб тақалди. Шунда бир киши салмоқлаб гапга аралашди:

— Раҳмонали деган бир ошнам бор эди. Ўзи умрида бирор жойда ёлчителиб ишламаган. Аммо ҳар ойда бир марта почтачи қирқ икки сўм йигирма тийин опкелиб беради. Аввалига пенсия олса керак, деб ўйладик. Ундоқ десак, қайси ишни қотирганига пенсия олади? Ўзи унча қари ҳам эмас.

У пенсия олишидан бир ойча олдин бошига салла ўраб юрган эди. Бир пиёнистага худо инсоф берибди, деб хулоса қилгандик. Кейин билсак, у пенсия эмас, алимент оларкан. Яна ҳамма ёқасини ушлади. Тавба, эркак одам қандоқ қилиб алимент олади?

Дунёда сир деган нарса бир кун очилмай қолмас экан. Раҳмонали ресторанда бир одам билан муштлашиб қопти. У одам жаҳл устида Раҳмоналининг қулоғидан чўзган экан, «шир» этиб йиртилиб кетибди. Салла ўраб юриши шундан экан. Хулласи, Раҳмонали қулоғини йиртган кишини судга берибди, суд Раҳмонали меҳнат қобилиятини йўқотган, деб у кишининг моюнасидан йигирма процентини икки йилга Раҳмоналига ҳукм қилиб берибди.

Раҳмонали ҳар ой алиментни еб, самоварларда қариллаб юрибди. Бу гап ҳам қизиқ экан, аммо бошқа биров ундан ҳам қизиғини айтиб берди.

— Шу ҳам пасткашлик бўптими? Манавуни эшитинг. Идоранинг бошлиғи нотоб бўлиб, касалхонага тушиб қолди. Докторлар текширишса, буйрагига тош келган экан. Операция қилиб, олиб ташлашди. Бир бўлим мудиримиз бор, ўлгудек лаганбардор. Ўша одам касалхонага бориб буйракдан чиққан тошни эсдалик учун бошлиғимиздан сўраб опти. Ҳозир ҳам бўлим мудирини ўша тошни дастрўмолга тугиб, ёнида авайлаб олиб юрибди.

Улфатлардан бири гапга суқилди:

— Қодиржонов деган завхозимиз бор эди. Қизиқ бўлди. Уч-тўрт кунгача одамларга чап қўлини тутиб кўришиб юриди. Нима гап, қўлингиз оғрияптими, десак индамайди, гап бор, дейди, холос. Бир куни ўзи айтиб берди.

У бошқармаминистрнинг бошлиғи Райимқулов билан кўришиб қолган экан. Шундоқ табаррук қўл теккан бармоқлар уч-тўрт кун роҳат қилсин, деб бировнинг қўлига тегизмай асраб юрган экан.

Ана шунақа пасткашликлардан анчагина гаплашиб ўтирдик. Менга энг таъсир қилгани шу бўлди:

Бир идоранинг бошлиғи фарзанд кўради. Бола туғилганига икки ойдан ошса ҳамки, унга ном қўйилмайди. Дадаси ҳар куни министрнинг олдига бориб, кабинетига киролмай, қайтиб келади. Шу хил ўн кун қатнагандан кейин, энди қирадиган бўлганда министр командировкага кетиб қолади. Ў командировкадан ўн кунда қайтиб келиб отпусмага чиқиб кетади. Отпусмага чиққан кунининг эртасига бояги идора бошлиғи унинг уйига боради. Министр курортга кетиб қопти.

Идора бошлиғи уни бир ой кутади. Отпусмадан келганда ахири қабулига қиради.

— Хўш, хизмат, — дейди министр.

Идора бошлиғи тавозе билан эгилиб гап бошлайди:

— Худо бизга бир ўғил берди. Шунга ном қўймоқчи эдик. Мен Шавкатжон деб ном қўйишни ният қилдим. Кейин билсам, ўғлингизнинг номи Шавкатжон экан. Шу ўғлингизнинг номини ўғлимга қўйсам, майлими, деб келган эдим.

Министр хайрон бўлди. Дунёда нима кўп, Шавкат отли бола кўп. Қўйса қўявермайдими?

— Майли, — деди министр, — бемалол. Хоҳланг, Шавкатбек, хоҳланг, Шавкатали, хоҳланг, Шавкатхўжа қўйинг, менга барибир.

Идора бошлиғи кўзига ёш олди.

— Йўқ, йўқ. Шавкатжон деб қўйишга рухсат беринг. Шундоқ бўлсин. Ўтиниб сўрайман.

— Боринг, ана, Шавкатжон бўла қолсин.

Идора бошлиғининг кўзлари шодликдан порлаб кетди. Дарров ўрnidан туриб куллуқ қилди:

— Мартабалари бундан ҳам зиёда бўлсин. Бу яхшиликларини сира унутмайман. Болагинамнинг оти ўзларидан абадий эсдалик бўлиб қолади.

Идора бошлиғи уйга келса, аллақачон болага Худойберган деб ном қўйиб қўйишибди. Дадаси қилди тўполонни, қилди тўполонни.

— Ҳей, нима деб ўтирибсан. Бу номни министр қўйиб берган. Министрнинг буйруғини бекор қилишга ҳаққим йўқ.

Ҳозир болани онаси Худойберган деб, дадаси Шавкатжон деб чақиради. Бола Шавкатжон деса ҳам қарайди, Худойберган деса ҳам қарайди.

Ўйлаб қарасам, пасткашликнинг катта-кичиги бўлмас экан.

ЭГИЗАК

Толибжон мудраб, аранг уйига етиб келди. Иккинчи каватга чиққанида ҳам кўзи биё-биё бўлиб, тикка турганича ухлаб қолгудек холи бор эди. У шу мудраганича эшикка калит солиб очди-ю, хотинини уйғотиб юбормаслик учун фақат коридор чироғинигина ёқиб, ўрта уйга ним қоронғи ёруғлик тушириб қўйди. Ётоқхона эшигини секин очиб, ичкарига мўралади. Хотини пишиллаб ухлаяпти. У яна эшикни ғичиллатмай бекитиб ечина бошлади. Бугун тузаттирган хотинининг тилла соатини, олган маошини чўнтагидан олиб, столга қўйди. Оёқ учида юриб ваннахонага кирди.

Толибжоннинг хотини сержанжал хотин бўлса ҳам, баъзи пайтларда ундан меҳрибон одам топилмай қоларди. Қаранг, ваннахона қозигига Толибжоннинг янги ич кийимларини илиб қўйибди. Магазиндан бугун олганга ўхшайди. Бу албатта, эрим ювиниб, кийиниб олсин деганида.

Толибжон шундай қилди. Ваннага тушиб, иссиқ сув оқизди. Жони кириб бирпасда ювиниб олди. То бадани қизариб кетгунча янги сочиққа ишқалади. Янги ич кийимларни кийиб, ётоқхонага атир совундек йилтираб кирди. Хотини ҳамон ухлаяпти. Толибжон кўрпанинг бир чеккасини кўтариб, аста хотинининг ёнига кириб, орқасини ўгирганича ухлади-қолди.

Толибжон қанча ухлаганини билмайди. Тўс-тўполондан уйғониб кеди. Хотини додлади. Толибжоннинг белига бир тепки тушди. Кўзини очиб қараса, қоп-қора бир йигит кўзидан ўт чакнаб тепасида турибди. Хотин кўрпага бошини бурқаб, дод устига дод солади. Қоп-қора йигит Толибжоннинг гирибонидан бўғиб, ўрнидан турғизиб қўйди. Кейин кўрпани очиб, хотинни ҳам тик турғизди. Толибжоннинг ғазаби келди.

— Кимсиз? — деди Толибжон титраб-қақшаб.

— Ўзинг кимсан? — деди қора йигит, уни сенсираб.

— Менми, мен, Толибжон.

— Қанақа Толиб? — деди яна ўдағайлаб қора йигит.

— Қанақа Толиб бўларди, Толибдақа Толиб-да.

Қора йигит алам билан уни бир калла қилган эди, хотинининг олдига бориб тушди. Толибжон шундоқ қараса, хотин унинг хотини эмас. Қора йигит энди хотинга ўдағайлай бошлади.

— Бу ким? — деди у Толибни кўрсатиб.

— Худо ҳаққи, танимаيمان. Энди кўряпман.

— Энди кўряпман? Шунақами?

Қора йигит столда ётган бир даста пул, тилла соатни олиб хотинига отди.

— Бу нима? Совғаларми? Биз бунақа соат олиб беришга ярамаймизми?

— Билмайман. Қанақа соат, қанақа пул? Ўлай агар, тил тортмай ўлай агар, бу одамни ҳам, бу пул билан соатни ҳам билмайман.

— Ёнингда ётади-ю, тилла соат совға қилади-ю, билмайсанми? Ҳозир икковингни ҳам бир ёкли қиламан.

— Билмайман деяпман-ку. Нега ишонмайсиз?

Қора йигит алам билан стулга ўтириб қолди. Дард-алам билан пешонасига патиллатиб ура бошлади.

— Қандоқ ишонай, қандоқ ишонай? Шунақа бевафо хотинмисан, мени ўлди деб ўйлаганмидинг? Наҳотки кийимларимни ҳам бу ярамасга кийдириб қўйсанг, эгнида ич ийимларим, оёғида шиппагим... — Қора йигит алам билан ўрнидан сапчиб турди-ю, хотинни бўғишга югурди.

Хайрият, эшикнинг калити бурнида қолган экан, хотин зина тарафга дод деб қочди. Тонг ёришиб қолган экан, зинага одам йиғилди. Бир аёл айб бўлмасин деб хотиннинг устига плашини

ташлади. Аммо горпроект лойиҳачиси Толибжон ич кийимида диргизлаб одамлардан мадад сўраб жавдираб турарди.

Одамлар бири олиб, бири қўйиб, гапга тушиб кетишди. Биров хотинни беҳаёликда, биров Толибжонни саёқликда, биров қора йигитни қўполликда айбларди. Шу пайт аллақайдан милиция етиб келди. Акт, у-бу тузилди. Одамлар қўл қўйишди. Шундан кейин ҳар учалаларини милиция олдига солиб ҳайдаб кетди.

Узоқ тергов, текшир-текширдан кейин учовларини ҳам қўйиб юборишди.

Айб лойиҳа бошқармасига тушди. Толибжон ўзи лойиҳалаган, бирини биридан фарқ қилиб бўлмайдиган уйда адашиб бировникига кириб, бировнинг хотини ёнида хуррак отиб ухлаб қолган экан.

(Ушбу ҳикоя ёзилмасдан олдин шаҳар лойиҳа бошқармасида тасдиқланган. Ишқал топган танқидчилар авторга мингиллаб юрмасинлар).

«ЧЕКИЛМАСИН»

(Такриз)

Маълум бир мазмунни маълум бир шаклда ифодалаш масаласи маълум бир бадиий ижоднинг маълум бир бош масаласидир. Мазмуннинг бирламчилиги ва ҳоказолар ҳақида, айниқса, унинг етакчилигидан қўлланиш ҳақида гапириш шу кунда айниқса маъқул ва мақбулдир.

Мана шу нуқтаи назардан қараганда, шу кунларда театримиз сахнасида томошабин олқишига сазовор бўлаётган драматург Полвонийнинг янги «Чекилмасин» асари айниқса характерлидир.

Драматург сахна билан томоша залининг ажралмас бир бутунлигини ташкил қила олган.

Театр дарвозасидан киришингиз билан, даставвал ўнг томондаги буфетга кўзингиз тушади. Буфет ҳозирги замон рассомчилик санъати анъаналаридан қўлланиб, думалок, ярим думалок, ингичка оёқ стол ва стуллардан жиҳоз топганки, бундан кўз юмиш уни инкор этиш билан тенгдир.

Залнинг ўнг томонида чекиш хонаси. Тўғрида «Чекилмасин», «Писта чақилмасин» каби таъкидловчи лавҳалар мавжуд бўлиб, улар қўйилажак асар мазмунини томошабин онгига тез сингишини таъминлайдиган омил вазифасини ўтайди, деёлмасдан ўтолмаймиз.

Чироқ уч марта кўз қисиб, томошабинни ичкарига имлайди ва прожекторнинг ёрқин нури сахна билан томошабин орасини тўсиб турган яшил пардани ёритади ва уни ўртадан кўтариб ташлайди.

Драманинг биринчи пардаси бошланади.

Драматург бу ерда новаторлик йўлидан боради, яъни асарни тўппа-тўғри биринчи пардадан бошлайди! То томоша охиригача автор мана шу методга амал қила бориб, биринчи пардадан кейин иккинчи, ундан кейин учинчи пардага қўл уради.

Аллақайси бир адабиётшуноснинг у ёки бу мақоласидан бирида қайд этиб ўтилганидек, қандайдир бир классик ёзувчи: «Асар ёзар эканман, ҳамма гапларни айтавермайман. Айтилмаган субъектив моментларни китобхоннинг ўзи қўшиб қўйишига тўла ишонаман», деган экан.

Полвоний ҳам драмасада ана шунга амал қилиб, деярли ҳеч гап айтмайди. Залда ўтирган томошабин сахнада у ёқдан-бу ёққа юриб одамларнинг субъектив томонларига қараб, нимани хоҳласа ўшани қўшиб, ўзи маъно чиқариб олаверади.

Буни чинакамига новаторлик деса бўлади. Қаранг, томошабин ўзи хоҳлаган мазмунни чиқариб олади! Бу авторнинг ҳаётга яқинлигидан далолат беради, деган гап эмасми?!

Масалан, бизда ўз-ўзига хизмат қилиш дўконлари ишлаб турибди. Харидор қўлига сумка ушлаб олиб, каттакон мазмундор магазиндан ўзи хоҳлаган молни ўзи танлаб, харид қилади.

Ўрта мактабда ўқиб юрган пайтимда адабиёт муаллимимиз, ўзлари бир вақтларда ўқиган китобларида бир зўр ёзувчининг гапидан шундай мисол келтирган эдилар: «Менинг қаҳрамонларим шундай ишлар қиладиларки, уларнинг шундай қилишларини мен сира хоҳламас эдим».

Полвоний ўша ёзувчининг васиятларига амал қилади.

Биринчидан: сахнадаги артистлар у ёзиб берган гапларни айтмайдилар.

Иккинчидан: у «Ўнгга юрилсин!» деб ёзган бўлса, артистлар чапга юрадилар.

Учинчидан: у «Ўлинилмасин!» деб ёзган жойларда артистлар ўлиб қўя қоладилар.

Автор ўз маҳоратига содиқ қолиб залда ўтирганларни маълум нагрузка билан таъминлайди. (Буфет томоша вақтида ҳам ишлаб туради).

Биз юқорида драматургимиз Полвонийнинг янги драмаси ва унинг беқиёс муваффақиятлари

ҳақида ижобий фикр айтдик. Авторнинг бу асари албатта бундай илиқ-иссиқ гапларга шубҳасиз сазовордир.

Лекин, шунга қарамай, асар маълум даражада жузъий нуқсонлардан ҳам холи эмаслигини айтмай ўтолмаймиз.

Маълумки, драмани саҳналаштирган театр артистларининг кўпчилиги эллик ёшдан ошган. Улар учун ёшлар ролини ижро этиш, албатта, анча қийин. Автор уларнинг ёшларини ҳисобга олмаган ҳолда «ш» товуши кўп ишлатиладиган сўзларни қўллаган. Масалан, «шумшук», «шаршара», «шошқалоқ». Артистлар бу сўзларни айтмай, кўпинча ҳуштак чалиб юбордилар.

Спектаклни театр киш мавсумида саҳнага чиқарди. Асар саратон пайтини ифодалайди. Кўп кишилар майкада юрадилар. Ҳатто, икки чол бир-бирининг устидан челақлаб сув куяди. Бу ерда автор фасл бирлиги қонунига хилоф иш тутган. Январнинг чирсиллаб турган совуқ кунда артистлар устларидан совуқ сув куйишлари ҳам ўзларини, ҳам томошабинни ҳамда театр кассасини шамоллатиб қўйиши шубҳасиздир.

Автор драма қоидасини бузиб, зал деворига «Чекилмасин!» деб ёзиб қўйилганига қарамай, саҳнада бош қаҳрамонига сигарет чектиради. Бу, албатта, ўт ўчириш қонунига ҳам хилофдир.

Асар саҳнада уч ярим соат давом этади. Бинобарин, томошабин очиқиб қолиши мумкин. Автор буфетнинг охири парда олдидан ёпилиб қолмай, томоша охиригача очиқ туришини ва унда бутерброд, сомса, қовурма чучвара каби ранг-баранг озиқ-овқат маҳсулотлари бўлишини таъминласа, асар мазмуни янада бойиган бўларди.

Энди артистлар ижроси ҳақида бир-икки оғиз мулоҳаза. Асар қаҳрамони охири пардада ўлади. Бизнингча, уни биринчи пардадаёқ ўлдириш керак. Чунки бу ролни ижро этаётган артистканинг эмизикли боласи борлигини назарда тутиб, унинг барвақтроқ ўлишини таъминлаб, уйга эрта етиб боришига имконият яратиб бериш керак.

Шофёр роли анча муваффақиятли чиққан бўлишига қарамай, маълум даражада нуқсондан холи эмас. У саҳнага қўлида калит ўйнаб чиқади. Томошабин унинг шофёрми, омборчими эканини билолмайди. Бизнингча, у саҳнага бемалол уч тоннали юк машинасини ҳайдаб чиқаверса бўлади.

Кассир ролини ижро этган артист мутлақо образга киролмади. Модомики, кассир роли учинчи пардадан бошланар экан, бу ролга артистни овора қилиб ўтирмай, театр кассирини муваффақият билан чиқаравериш керак эди. Бу образнинг турмушавий чиқишини таъминлайди.

Театр дирекцияси томоша давомида саҳна четига бир одам чиқариб қўйиб нима бўлаётганини айтиб туришини таъминласа, драматург мақсадини очиб бериш ва унинг мазмунини белгилашда таҳсинга сазовор иш қилган бўларди.

Юқорида айтилган нуқсонлардан қатъи назар, театр коллективи ва драматург ўз томошабинларини яна бир марта хурсанд қилди, дейишга журъат этишимиз билан бахтиёр эканлигимизни қайд қилишни зарур деб биламиз.

ОСМОННИНГ ОНАСИ

Тўртинчи қаватдаги уч хонали уйнинг бир хонаси менга тегди.

Юкларимни саранжом қилаётганимда бақалокқина, мўйловининг учи анор сувидек қипқизил бир одам эшикдан бош суқиб: «Салом, кўшни», деб ўтиб кетди. Ошхонага чиқиб, картошка қовураётганимда бирдан ҳаммаёқдан атир хиди бурксиди. Қарасам, кўшнимнинг хотини лунжига тиш чўткасини тиқиб, умивальник олдида турибди. Салом берсам, қошини кериб, бош силкиб кўйди. Кейин нимадир демоқчи эди, оғзи чангиб кетди.

Унинг иягидаги данакдек жун чикқан холини айтмаса чиройликкина хотин эди. Ўзи ингичка, узун қора кўйлак кийиб юришидан ёпиб кўйилган зонтика ўхшаб кетарди.

Кичик ўғиллари Каримжон билан ҳаммадан олдин танишганман. У ҳали уйга кўчиб кирмасданок, уч тийин пул сўраган ва юкларимни ташиб бўлгунимча зинада писта чақиб ўтирган эди. Ўшанда у елкамдаги оғир шкаф билан энди тўртинчи қаватга етай-етай деганимда тўхтатиб, қулоғимга шивирлаган эди. Энгашаман деб, оз бўлмаса, шкафнинг тагида қолай деганман.

— Амаки, дадам яқинда Осмон акамни ўз қўллари билан тириклайин кўмиб келадилар.

Усмон кўшнимнинг катта ўғли. Каримжоннинг тили келишмай шунақа дейди. Уни нега тириклайин кўмиб келишмоқчи, елкада юк билан суриштириб ўтирмадим. Аммо, Усмонни кўрганман. У онасига ҳам, дадасига ҳам ўхшамайди. Гавдаси худди дурадгор рандалаган тахтага ўхшаш сип-силлиқ. Шунинг учун ҳадеганда шими тушиб кетаверади. Бир кўли билан камарини ушлаб юради.

Хуллас, кўчиб келган кунимок, бу уйдагиларнинг Усмонни тириклайин кўмиб келишларидан бошқа, ҳамма сирлари аён бўлди-кўйди.

Кечқурун эр-хотин кўчадан табиатлари тиррик бўлиб қайтишди. Хотин яна тиш чўткасини лунжига тиқиб ювингани ўтиб кета туриб, олдимда тўхтади:

— Кўшни, шарт шу, кунора коридорни ювасиз. Газ билан электр пули ўртада. Кечаси ўн бирдан кейин қолсангиз эшик очилмайди.

У шундай дедию оғзидаги порошокни чангитиб, қарс-курс юриб кетди. Бир маҳалда кўзи олазарак бўлиб кўшнимнинг ўзи хонамга кирди. Эшикни зичлаб ёпди-да, шимининг чўнтагидан пўкаги очилган бир шиша вино олиб, стол устига қўйди.

— Хафа бўлмайсиз, кўшни, хотинимиз ўзи шунақа. Кўшничилигимиз тотув бўлиши учун.

Яхши кўшничилик учун бир шишани бўшатай дедик. У ичаётганида узун мўйловининг учи стаканга тушиб турар экан. Мўйловининг учи қизил бўлиш сабабини энди билдим. Хазил аралаш унга:

— Кўшни, кўпроқ ичаркансиз шекилли, — дедим.

— Ичмийман демайман, ундоқ десам хато бўлади. Кунига йигирма, ўттиз марта ичишим бор. Баъзида, ой охирлаб қолганда, етмиш-саксан мартага ҳам етकिзиб пчаман. Жонимга тегди. Бўшатишлар, деб неча марта ариза берганман. Бўшатишмайди. Бошқа одам йиқилиб қолади, деб туриб олишган. Охири ўрнингга одам топ, дейишди. Бунақа ишга тайёр одам қаёқда дейсиз? Ҳозир атайлаб, шогирд тайёрлаётиман. Шогирдим ҳали ёш. Аранг ўттиз икки мартага обороади.

Кўшнимнинг гапидан унинг вино заводида янги виноларнинг мазасини кўрувчи, даражасини аниқловчи дегустатор вазифасида ишлашини билдим. У менга: «Яхшилаб ухлаб дам олинг» деб чиқиб кета туриб тўхтади ва бўйинини чўзиб шивирлади:

— Кўшни, ҳар эҳтимолга қарши эшикнинг илгагини солмай ётинг, кечаси моткамизнинг жини кўзидиган одати бор.

Унинг гапига тушунолмадим. Аммо, қоқ ярим кечага келиб, ўша гапнинг мазмунига етдим. Яъни, кўшни уйда дупур-дупур бўлиб қолди. Нимадир синди, кимдир қувди, кимдир қочди.

Эшигим очилиб, кўшним кўрпа ёпиниб кирди. Хотин эшик орқасида ер тепиб уни қарғарди:

— Кирма, кирма деяпман. Қўшни ечиниби ётибди, айб бўлади.

Қўшним хотинининг оёқ товуши тингунча эшикнинг тирқишига кулоқ солиб турди, кейин бояги винодан қолганини сўради. Шишанинг тагини силқитиб ичди.

— Мана, кўрдингизми, умримда биринчи марта бесабаб ичяпман.

У бошқа гапирмади. Диванга жой қилиб бердим. Ётди. Қоронғида жанжалнинг сабабини айтиб берди.

— Э, қўшни, кўрган кунимнинг падарига лаънат. Бир ой бўлди, жанжалдан қутулмайман. Усмон институтни битириб, врачлик дипломини олдию онасининг чакаги очилди-қўйди. Ҳозир болаларни биласиз-ку, ўзини ўзи эплайдиган бўлиб кетишган. Таксимотда Тошкентда қолдиришган экан, «йўқ, Сурхондарёга юборасизлар» деб туриб олибди. Талабини қондиришибди. Бугун уч кун бўлди, жавоб келди, жой банд бўлиб қолибди. Энди боласи тушмагур яна аллақаяёққа юборишларини сўрабди. Онаси эшитиб қолиб, қилди қиёматни, қилди қиёматни. Аҳволни кўриб турибсиз-ку!

Қўшним гапириб-гапириб ухлаб қолди. Кечаси икки марта алаҳсираб дод, деб ўрнидан туриб кетди.

Эрталаб қўшним бечора оёқ учида кириб, кийимларини олиб чиқди. Нонушта ҳам қилмай, ишига жўнади. Газда чой дамлаб турган эдим, елкасида сочик билан Усмон чиқди. Гаплашиб қолдик. У хижолатлик билан гапирарди:

— Мамашанинг қилиқларидан хафа бўлмайсиз-да, қўшни. Кейин совуб қоладилар. Кеча кон бошқармасидан жавоб олдим. Ер тагида, коннинг учинчи қатламида медпункт очилибди. Мени ўша ерга тайин қилишибди. Маза бўлди. Бугун кетаман. Биз томонларга бориб туринг.

Усмон хунук бўлса ҳам истараси иссиққина экан.

Ўша куни Усмон кетди.

Қўшнимнинг хотини кечгача жавраб юрди.

— Вой, бу қанақа ота, қанақа ота-я, ўз боласини ўз қўли билан тириклайин кўмиб келди-я, қора ернинг қаърига кўмиб келди-я!

Орадан тўрт кун ўтди. Кундузи Каримжоннинг қўлида конверт кўрган эдим. Кечкурун уйда яна тапир-тупур бўлиб қолди. Тўполон орасида хотиннинг сурнайга ўхшаш ингичка овози ўқтин-ўқтин эшитилиб қоларди:

— Болагинамни ўз қўли билан қора ерга кўмиб қўйди-я!..

Билдим. Усмон хатда ер тагида, кўмир қатламлари орасида иш бошлаганини айтган бўлса керак.

Нимадир синди, кимдир қувди, кимдир қочди.

Ҳар эҳтимолга қарши диванга яна жой солиб қўйдим.

1962 йил.

ДАДАМНИНГ ЎРТОҒИ

Эрталаб уйғониб, девор соатга қарасам, еттидан ошибди. Ҳар куни худди шу вақтда дадам каравотимга энгашиб: «Тур, кичкина Йўлдошев», деб уйғотар эди. Мен дарров турар эдим-да, нонуштадан кейин, дадамнинг «Победа»сида шофёрнинг ёнига ўтириб кетардим. Мактабга етганимизда, дадам: «Қани тушинг энди, кичкина Йўлдошев», деб ташлаб ўтиб кетар эди.

Ҳозир соат еттидан ошиб кетган бўлса ҳам, дадам хуррак отиб ухлаб ётарди. Бугун дам олиш кунимикин деб ўйлаб, календарга қарадим. Йўқ, иш куни. Ҳайрон бўлиб ўрнимдан турдим.

— Қани, тез бўл, дарсдан кечга қоласан! — деди ойим стол устига нонушта тайёрлаётганда.

Мен ажабланиб, ойимнинг кўзига қарадим. Унинг кўзлари қизарган эди, роса йиғлаганга ўхшайди.

— Дадам...

Гапимни ҳам тугатмаган эдим, у мени сенлаб жеркиб ташлади. Ойим доим шунақа қилади. «Ўн олти ёшга етмаган болалар катталарнинг гапига аралашмаслиги керак», дейди. Нима, ўн олти ёшга етмаганлар одам эмасми! Кечки кинога ҳам киритишмайди. Театрга-ку мутлақо йўл йўқ.

Қовоқ-тумшуғимни осилтириб, ўрнимдан турдим. Бир хисобда, дадамнинг ухлаб ётгани менга жуда яхши бўлди. «Победа»да бир ўзим маза қилиб кетаман.

Чойни ҳам ичиб бўлдим. Аммо шофёрдан дарак йўқ.

— Нима қилиб ўтирибсан, бунақада мактабга қачон борасан, жўнамайсанми?

— Шошманг, ойижон, машинамиз келсин. Ойимнинг кўзидан ўт чакнаб кетди.

Ҳозир қулоғимнинг тагига бир тарсаки тушиб қолармикин, деб ўйладим. Йўқ, урмади. Қўлимдан силтаб, ҳовлига олиб чиқди-да, жўна, деб бақирди.

— Энди машина йўқ, даданг ишдан бўшаган.

Ўйлаб ўйимга етолмасдим. Нега ўн олти ёшдан ошган кап-катта одам ишдан бўшайди? Нима ёмонлик қилди? Шу кун дарсда қандай ўтирганимни билмадим. Ҳеч бало миямга кирмади. Зўрға уч баҳога илиндим. Минг хаёл билан уйга келсам, дадам билан ойим қаёққадир кетай деб туришган экан.

— Телефоннинг тагидан жилмай тур, хўпми! — деб, дадам ойим билан бошлашиб чиқиб кетди.

Мен телефон олдида ўтириб «Победа»да маза қилиб юрган вақтларимни ўйлай бошладим. Деразамиз тагидан кимдир ўтди, бўйнимни чўзиб қарасам, Ҳалимов амаким ҳовлимизга кириб келяптилар. Ҳалимов амаким ўтган ҳафта Москвага кетган эдилар. Ўзлари жуда яхши киши, дадамнинг қўлида ишлайдилар. Бизникига ҳар келганларида дадамга билдирмай менга шоколад, ойимга ё атир, ё капрон пайпоқ олиб келадилар. Ойимнинг туғилган куни бўлганда, тилла соат ҳам олиб келганлар. Ҳалимов амаким шунақа яхши одам, Москвага кетаётганларида бизнинг «Победа»да вокзалга чиққанлар, ўшанда менга матросча кўйлак, ойимга креп-фантазия деган кўйлаклик совға олиб келаман, деган эдилар.

Ҳалимов амаким уйга киришлари билан югуриб бориб, бўйинларига осилдим.

— Қачон келдингиз, амаки, Москвадан?

— Ҳозир, ҳозир поезддан тушдим хўжайиннинг уйига югурдим-да. Ҳали уйимга ҳам, ишхонамга ҳам борганим йўқ.

Қоғозга ўроғлик нарсаларни олиб, стол устига қўя бошладилар.

— Мана, совғаларни...

— Шошманг, шошманг, амаки, — деб гапларини бўлдим, — дадам ишдан бўшади. Ишдан бўшаса яхши бўладими, ёмон бўладими?

Ҳалимов амакимнинг қисик кўзлари йигирма тийинлик тангадек дум-думалоқ бўлиб кетди.

— Нима дединг?

Мен бояги айтган гапларимни қайтардим. Ҳалимов амакимнинг думалоқ кўзлари ели чиқиб кетаётган пуфакдек, секин-секин кичрайиб, яна боягидек бужмайиб қолди.

— Матрос кўйлак олиб келдингизми, амаки? — деб сўрадим.

Ҳалимов амаким ўйлаб туриб, бош чайқадилар.

— Тополмадим.

Стол устидаги нарсаларни қайтариб яна чамадонга жойладилар-да, «келганимни айтмай кўя қол» деб чиқиб кетдилар.

Кечқурун дадам «ҳеч ким телефон қилмадимми?» деб сўради. Мен йўқ дедим.

— Ҳалимов амаким келиб кетдилар, келганимни дадангга айтма, деб тайинладилар.

— Ҳеч нарса бериб кетмадимми? — деб сўради ойим.

— Чамадонларини очдилару, кейин яна бекитиб кўйдилар.

Ойим жаҳл билан телефон номерларини терди.

— Ҳалимов! Ҳой, Ҳалимов, мен... Тавба, отимни айтишим билан трубкани кўйиб кўйди-я.

— Ўзимми?

— Ҳа, ўзи. Ҳалимовман деди, отимни айтсам...

Шу кеча эрталабгача дадам билан ойим ухлашмади. Дадам ётган ерида папирос чекар, ойим йиғламсираб гапирар эди:

— Ҳалимов сизнинг орқангизда участкали бўлди.

— Нима дединг?

— Ҳалимов дейман, сизнинг орқангизда...

— Гапингга тушунмаяпман. Нима деб алжияпсан?

Ойим анча вақт жим туриб кейин бир хўрсиниб кўйди.

— Яхши одам экан деб, у ер-бу ерга телефон қилиб, тахта, тунукаларни сизнинг номингиздан тўғрилаб берган эдим.

Кўрпадан бош чиқазиб, гапга кўшилдим:

— Ҳалимов амаким ойимга тилла соат совға қилганлар-ку!

— Жим ёт! — деди ойим бақириб.

Дадам от пишқиргандек хўрсинди. Кейин йўталдим, акса урдими, билмадим.

Ойимнинг гапларига кулоқ солиб ётдим. Ойим жуда тўғри айтяпти. Дадам ишдан бўшамасдан олдин уйимиздан меҳмон аримасди. Ҳалимов қар хил консервалар, конфетлар олиб келарди. Шофёримиз Ҳалимов амакимнинг тўйларидан маст бўлиб, калишини пойма-пой кийиб келгани эсимга тушиб, пиқирлаб кулиб юбордим.

Ойим яна жеркиб ташлади:

— Кап-катта бола, бу нима, жинниларга ўхшаб...

Барибир кўрпага бошимни буркаб, яна ўйлай бердим. Ҳалимов амаким участка кураётганларида бизникига жуда кўп келардилар. Ўша пайтлар мен ҳар куни шоколад ердим. Ойимнинг атирлари ҳам жуда кўпайиб кетган эди.

Ойим уҳ тортиб, деди:

— Бу Ҳалимов ҳам расво, ёмон одам экан.

Дадам индамади. Фақат папиросини шундай тортдики, унинг чўғи каравот куббаларини ялтиратиб юборди.

— Энди ўрнингизга ким тайин бўларкин? Дадам индамади.

Ойим жуда ёлғончи-да. Жаҳли чикса шунақа ёлғон гапираверади. Агар у ёлғончи бўлмаса, ўзига шунча атирлар олиб келган, тилла соат тақдим қилган кишини расво, ёмон одам дейдимми?

Менга ойимнинг ўзи «Ҳалимов амакинг жуда яхши одам-да», деб айтган эди-ку! У айтмаса ҳам, ўзим яхшилигини билардим.

Шунақа хаёллар билан ухлаб қопман.

Эрталаб уйғонсам, дадам ҳали ҳам папирос чекиб ётарди. Ойим даҳлизда керогазни ёқолмай, ҳаммаёқни тутун қилиб юборибди. У жаҳлидан кўкариб, ҳадеб Ҳалимов амакимни қарғарди. Унинг бу ҳолидан Ҳалимов амаким тилла соатни қистабди шекилли, деб ўйлаб қолдим. Ойим уйга кириб, косага тухум чақиб солаётганда сўрадим:

— Ойи, дадамнинг ўрнига тайин бўладиган кишининг ўғли борми?

Ойим менга шундай ўқрайиб қарадики, назаримда менга эмас, соатни қистаётган Ҳалимов амакимга қарагандек эди. Мен қочиб, нариги уйга чиқиб кетдим.

Дадамнинг аризаси бир ёқли бўлгунча, Ҳалимов амаким бизникига телефон қилмадилар. Орадан ўттиз саккиз кун ўтгандан кейин эрталаб роппа-роса саккизда телефонимиз жиринглади. Шу жиринглаганича кечгача жиринглай берди. Ойим негадир бўлар-бўлмасга хириглаб куладиган бўлиб қолди. Дадам трубкани олиб, қисқа-қисқа жавоб берарди. Қоқ пешинда Ҳалимов амаким бир корзинка нарса олиб келдилар, эшикдан киришлари билан менга шоколад, ойимга креп-фантазия тутқаздилар. Дадам ойимнинг қўлидан уни юлиб олди-ю, жаҳл билан Ҳалимов амакимнинг олдиларига ирғитиб ташлади. У шоколадни ҳам олмоқчи эди, шошиб оғзимга солиб, лиқ этиб ютиб юбора қолдим. Дадам қўлимдан ушлаб нариги уйга олиб чиқиб, эшикни тақ этиб ёпиб қўйди. Кейин жаҳл билан қаттиқ-қаттиқ гапира бошлади. Эшикнинг тирқишидан қулоқ солдим.

— Сиз ярамас одамсиз! Сизда виждон деган нарса йўқ! Кўзимнинг ёғини еб, бошимга иш тушганда қочдингиз. Яна ишга тайин бўлганимни эшитиб келдингизми? Боринг, кетинг бу ердан. Сизнинг латта-путта совғаларингизга муҳтож эмасман. Болаларнинг бошини айланторманг.

Ҳалимов амаким дадамнинг кўзидаги ёғни еб қўйган экан-да, деб ўйладим. У киши жуда хафа бўлиб чиқиб кетдилар. Дадам шундоқ яхши одамни хафа қилди, деб ачиндим.

Эрталаб дадамнинг «Победа»си келди. Энди дадам мени мактабимга, ойимни ательега «Победа»да олиб бормаи қўйди. Тавба, ойим билан мен унга нима ёмонлик қилган эканмиз!

1956 йил.

ГАП

Ҳамма гап гапда.

Солия амма қорани оқ деб ишонтира олади. Оқни қора қилиб кўрсатиш унга бир култум сувни ютгандек гап.

Келинини ёмонлаганда:

— Ҳа, ишлаб нима топарди. Ярим ойлик моянасига саккизта дирдов қўй ҳам келмайди.

Ўғлини мақтаганда:

— Ярим ойлик моянасига саккизта бўрдоқи товук келади.

Куёвини мақтаганда:

— Куёвимнинг ичганидан бўшаган шишаларига икки оила бемалол рўзғор тебратса бўлади.

Акасини мақтаганда:

— Ишқилиб топиб келмаса ҳамки, эркаклик унинг файзи бошқача бўлади-да.

Кудасини ёмонлаганда:

— Бирам бачкана, бирам бачкана, калавотда ётишига бало борми?

Қизини мақтаганда:

— Шу кенжа қизим ҳам опаларига ўхшаб нозиккина чиқди. Юрса ҳовли тўлиб кетади. Автомобили йўқ одам остонамга совчи юбориб, овора бўлмай қўяқолсин.

Ўзини гапирганда:

— Ёшлигимдаям шунақа келишимликкина эдим, унча чиройлик эмасдим-ку, лекин истарам ўлгур иссиқ.

Хуллас, ким қанақалигини билмоқчи бўлса Солия аммани ойна қилиб қарасин. Ўзини «точний» кўради.

Адреси: Кўкча, Қатиқ бозори.

ЧУЧВАРА

Мажлисида унга:

— Сен бола, чучварани хом санаб юрибсан. Шошма ҳали, жўжани кузда санаймиз. Бу қанақаси, сирканг сув кўтармайдиган бўлиб қопти, — дейишди.

Холиқнинг тепа сочи тик бўлиб кетди. У уч йилдан бери пахта бригадасида бошлиқ. Бригадага ўтишдан аввал парранда фермасида, ундан кейин узумчилик звеносида эди. Пахтага ўтиб ҳеч кимга гап бермай кўйган. Чопиқ ҳам, суғориш ҳам расво. Ана шунинг учун уни бугун тахтага тортиб, роса танқид қилишди. Аммо умрида тузуккина танқид емаган Холиқ бу гапларни шахсиятдан деб тушуниб, ўрнидан туриб кетди.

— Энди менга навбат! Менинг шаънимга жуда кўп ножўя гапларни айтдинглар. Ҳаммасига жавоб тайёр: чунончи, сиркаси сув кўтармайди, деддинглар. Нимага шама қиялганларингни биламан. Узумчилик звеносида ишлаганимда сирка солганман. Лекин, мен уни чуғурчиқ чўқиган ғужумлардан солганман. У сув кўтарадими, йўқми — ўзим биламан. Иккинчи масалага ўтайлик: жўжани кузда санаймиз, деддинглар. Бундан икки йил олдин парранда фермасини учма-уч қилиб топширганман. Жўжаси ҳам, хўрози ҳам тўппа-тўғри чиққан. Энди учинчи масала: чучварани хом санади, дейсизлар. Мана шу гап менга оғир ботди. Қани айтинглар-чи, менинг чучвара санаётганимни ким кўрипти? Кимнинг уйига кириб чучварага қўл тегизибман? Вообше, мен чучвара емайман.

Холиқ асосий масалани четга суриб, гапни чучвара тарафга буради.

Унинг эзмалиги меъдасига теккан агроном дунғиллади:

— Э, чучваранг курсин, пахтадан гапир!

— Йўқ, — деди Холиқ қатъий, — мен чучвара масаласини бирёғлик қилмасдан бошқа гапга ўтмайман!

Ўтирганлар баравардан ух тортиб юборишди.

ХУРРАК

Одамнинг қанақалиги сафарда билинади.

Калонхўжаев ўринбосар танлашга жуда уста одам. Мана, Мўминов деган мўмингина одамни ўзига ўринбосар қилиб олди. Бечора Мўминов мусичанинг ўзи. Калонхўжаев қўнғироқ босиб чақирганда эгилиб, ғилдиракка ўхшаб ғилдираб киради-да, унинг гапларини чурқ этмай эшитиб, коптокка ўхшаб яна думалаб чиқиб кетади.

Умуман Калонхўжаев ўринбосардан ёлчиб қолди. Бугун улар сафарга — командировкага чиқишди. Мўминов қўш чемодан кўтариб Калонхўжаевнинг орқасидан меҳмонхона номерига кирди. Чой опкелди, хандалак опкелди.

Ҳангоманинг каттаси кечаси соат 23 дан 17 минут ўтганда чиқди. Калонхўжаев қаттиқ ухлаган экан, каравотига бир трактор келиб урилди. У шундоқ тариллардики, сира чидаб бўлмасди. Калонхўжаев қўрқиб бирдан кўзини очса трактор қаёқда, диванда ётган Мўминов хуррак тортаётган экан.

Калонхўжаевнинг жаҳли чиқди. Мўминовнинг елкасидан туртиб уйғотди. У бечора момақалдиросдек бир-икки қалдираб, хуррагининг охири катта авж билан тушириб, бошини кўтарди.

— Нима гап, хўжайин, чойми? Ҳозир.

— Э, хуррак ҳам эви билан-да!

— Хўп, хўжайин, бу ёғи эви билан бўлади.

У бу гапни шундай ишонтириб айтдики, бошқа гапга ўрин қолмай Калонхўжаев яна ётди.

Уйку ширин нарса. Уйкуси нозик кишига пашша ғинғилласа ҳам бўлди — ухлолмайди. Калонхўжаев деганимиз эса, ёстиғига қиров тушса ҳам овозини эшитадиган одам. Мана у кўзини юмди. Юмди-ю, юраги ўйнаб кетди. Кимдир деразадан бомба ташлади. Бомба ёмон портларкан. Деразалар зириллади, эшикнинг қулфи бузилиб, очилиб кетди. Калонхўжаев дод, деб ўрнидан турди. Йўқ, ҳамма ёқ тинч. Мўминов битта, аммо келиштириб калта хуррак тортган экан.

Калонхўжаев қайта ётолмади. Стулга ўтириб, мудрай бошлади. Бирдан пулемётбозлик бошланиб қолди. Бу овозинг ўчкур пулемётнинг лентаси нега тамом бўлмайди-я! Кўзини очиб қарай деса, Калонхўжаевда қани юрак. У аранг бир кўзини очиб қараган эди, пулемёт-мулимёт йўқ. Мўминов лабини титратиб хуррак отяпти. Қалонхўжаев ғазаб билан қўлига қоғоз, қалам олди-да, нималарнидир ёзди. Кейин Мўминовнинг тепасига келиб елкасидан туртди.

Мўминов эриниб кўзини очди. Калонхўжаевни кўриб:

— Чойми, хўжайин!—деди.

Калонхўжаев қоғозни қўлига тутқазди. Мўминов хатни чироққа солиб ўкиса, буйрук:

«... ишни эпллмагани учун вазифасидан бўшатилин!»

Калонхўжаев...»

ЧОЛ КУЁВ БИЛАН КАМПИР КЕЛИН

ЗАГС эшиги олдидаги скамейкада беқасам тўн кийган чол билан крепжоржетдан кўкрак бурма кўйлак кийган кампир ўтирибди. Чолнинг кўлида бир даста гул. Кампир резинкаси оёғини қисиб юборган шекилли, капрон пайпоқни химариб, тўпиғига тушириб олибди. ЗАГС эшигига кирган ҳам, чиққан ҳам уларга қараб илжайиб кўяди.

Навбат чол билан кампирга келди. Иккови қизил стол олдида кўйилган стулга омонатгина ўтиришди. Кампир рўмолга юзини ўраб акса урди. Чол уни киши билмас бир туртди. Кампир ўрнашиб ўтириб олди.

ЗАГС мудираси катта дафтарни очиб чолга қаради.

— Исмингиз, отангизнинг исми, туғилган йилингиз? Биринчи уйланишингизми?

Чол ҳамма саволга жавоб берди-ю, «Биринчи уйлаланишингизми», деган сўроққа нима дейишини билмай оғзини очганича туриб қолди.

— Жавоб бермадингиз-ку?— деди мудира. Чол шошиб жавоб қилди.

— Шу биринчи уйланишим, болам. Шундоқ деб ёз.

— Ёшингиз етмиш иккига кириб, энди уйланыпсиз-ми?

— Йўқ болам, аввал уйланганман. Ҳақимжон бойвачча ўғлини суннат қилдирган куни уйланганман.

ЗАГС мудираси ҳайрон қолди.

— Ҳақимжон бойваччангиз ким бўлди?

— Хўжайиним-да. Ҳақимжон бойвачча билан бир онани эмиб катта бўлганмиз. Отаси Зиёдулла кўпос тўрт даҳага таниғлик эди. Шу Ҳақимжон туғилганда онасининг кўкрагига сут келмай, бизнинг волидага эмиздирган. Катта бўлганда хизмат ҳақингиз учун ўғлингиз Ирисматни уйлаб кўяман, деб ваъда берган. Кўпос номардлик қилиб, катта бўлганимизда Ҳақимжонни уйлаб, мени кирга молбоқар қилиб чиқарворди. Ҳақимжон ўғил кўрди. Ўзи бу авлоднинг насли тоза эмас экан, келиннинг ҳам кўкрагига сут келмай, болани волидамизга эмиздирди. Шу бола катта бўлиб, суннат қилинганда, мен йигирма бешни уриб кўйган эдим. Жаҳлим чиқиб Ҳақимнинг синглисини отга ўнгариб қочдим.

Кампир рўмол орасидан гап кўшди.

— Довдирамай ўлинг. От эмас, эшакда опқочган эдингиз.

— Эсимда йўқ, эсимда йўқ. Сен аралашма, — деди чол.

— Хўш, нима қилгин дейсиз? — деб сўради мудира.

— Бизни никоҳлаб кўй, болам.

— Ҳалигача никоҳинглар йўқмиди?

— Эски никоҳни домком инобатга олмаяпти. Кесак-кўрғондаги Кофир қори никоҳлаган эди. Лаънати никоҳ ҳақида янгигина, атиги икки марта бошлатилган этигимни ечиб олган.

— Домком нима дейди?

— Э, болам, тарихи узоқ бу гапнинг. Ҳукумат Чилонзордан янги уй берган эди. Домовойдан ўтаман, деб домкомнинг олдида тушсам, кампиримни ўтказмади. Бувим сизнинг хотинингизликларини мен қаёқдан биламан, дейди. Ўн тўрт неварга, саккиз чеварамни етаклаб алдида тушдим. Кўнмайди. Хужжат керак, дейди. Қанақа хужжат керак, десам, заксса қоғозини олиб келинг, дейди. Мана олдингга келдим. Бир бало қил.

ЗАГС мудираси кулди.

— Бўпти, ота, ҳозир тўғрилаб бераман. Энди, айбга буюрмайсиз, қоида шунақа, сўроқларимнинг биттасини ҳам қолдирмай жавоб бёрасиз.

У кампирга мурожаат қилди.

— Исмингиз нима, буви?

— Кулоқдан қолган, каттиқроқ гапир, болам. Оти Халча эди. Қариб, бўшашиб қолганидан

уни Халта деб чақираман. Қайси бирини ёзсанг ҳам бизга бари бир.

— Хохлаб тегяпсизми, буви?— деди мудира қаттиқ товушда.

Кампир чолга қараб муғомбирона кулиб қўйди.

— Оҳ, болам, ёшлигим қайтиб келса бу сассиқ чолга ўлсам ҳам тегмасдим. Ўттиз беш йил олдин мени урган.

— Эски гапни қўй,— деди чол. — Дўхтир испарапкаси йўқ гапни гапирма. Хохлайди, хохламай қаёққа борарди.

Кампир яна гапирди:

— Ху, ўша, қўша қаринглар, деган кофир қорини ер ютсин.

— Қарғама. Кофир қорини ер ютганига ўттиз йилдан ошиб кетди. Кўрдингми, кизим, шу хотин билан безакун қирқ икки йилдан бери яшаяпман.

ЗАГС мудираси уларнинг гапига қотиб-қотиб куларди.

— Асли бу кампир яхшилиқни билмайдиган нарса. Домовоидан ҳам бир амаллаб ўтказардим. Бу ёқда бошқа гап ҳам чиқиб қолди. Хукумат менга олтмиш сўм пенсия беради. Шу кунда сал тобим айниб, юрибди. Ўлиб-нетиб қолсам пенсиямни шу олсин, деб закса қилдирыпман. Закса бўлмаса бунга пенсиямни бермайди.

Кампирнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Пенсиянгизга зор эмасман. Битта жонимни неварачевараларим боқиб олар. Ўлигим кўчада қолмас.

— Кўрдингизми. Қулоғим қар дейди-ю, ўзига керакли гапни дарров эшитади.

— Бунақа гапларни қўйинглар. Одамлар кутиб қолишди. Хўш, хохлайсизларми?

— Шартим бор, — деди кампир. — Нос чекишни ташласа хохлайман.

— Менинг ҳам шартим бор. Бошини қатиқ билан ювмасин. Доим сочидан сузма халтанинг ҳиди келади.

Эшикда кутиб қолган бетоқат келин-куёвлар ичкарига бостириб киришди. Чол билан кампирнинг муомаларини кўриб, гуриллаб кулиб юборишди.

— Хўп, — деди чол ўрнидан тураркан. — Ҳаммасига розиман. Ишни тезроқ битказ, болам.

Орқадагилардан бири гап қотди.

— Ўпишишмаса қоғозни берманг.

— Ия, ҳали шунақаси ҳам борми? — деди кампир хайрон бўлиб.

— Ҳа, койда шунақа, — деди мудира жиддий.

Улар ноилож қолишди. Чол кампирнинг елкасига қўлини ташлаб уни ўзига қаратди.

— Ўптириш ҳам эсингдан чиқиб кетгандир. Шошма! Чол бир ютиниб енгини шимарди-да кампирни ўпди.

— Ҳа, хотинча, ўптиришни сенга-ю, ўпишни менга чиқазган-да!

Кулгидан ЗАГС деразалари зириллаб кетди.

АВТОБИОГРАФИЯ

Ҳайвонот боғида завхоз вазифасида ишладим. Тўрт тонналик фил икки тоннага тушиб қолди. Ҳайвон тилсиз нарса, нима еб, нима ичганини бировга айтолмайди. Ўша филга тегадиган нарсалардан унча-мунчасини уйга ташиб турдим. Фил бечоранинг қазоси етган экан, олти ярим ойда ёруғ жаҳондан ўтиб кетди.

Илон деган нарса ярамас махлуқ. Унга кунига битта куён бераман. Ўйлаб қарасам, илон еб, мен индамай турибман. Илоннинг олдига ўлган мушукни ташлаб, куённи уйга қўлтиқлаб кетадиган бўлдим. Ўйғонлиги этикнинг қўнжидек келадиган илон икки ойда ғалтак ипдек ингичка бўлиб қолди.

Маймунларни азалдан ёмон кўраман. Ёш пайтимда ҳайвонот боғига келганимда бурнини кўрсатиб, мени эрмак қилган. Ҳали ҳам мени кўрса, ўшанақа қилади. Мана, бўлмасам, деб уни ҳам овқатдан қисиб қўйдим. Икки ҳафтада қўлини кўтариб бурнига оборолмайдиган бўлиб қолди.

Шу орада ғаламис оралаб, илоннинг ҳақини еган, деган гап чиқиб қолди. Силлиқлик билан ўз аризамга биноан куён бўлиб қолдим.

Туғуруқхона қоровуллигига кўтарилдим. Ишим яхши, ким келса, хотининг Ҳасан-Ҳусан туғди, деб севинчи олавераман. Бу ерда ўзимдан ўтиб, битта хатога йўл қўйдим. Бир чол келиб, хотинини сўради. Унга ҳам хотининг Ҳасан-Ҳусанни қотириб ташлади, девордим. Севинчи сўрадим. Кейин билсам, бу чол бош врачимиз Собирахон аянинг эри экан. Ўз аризамга биноан...

Театрга ишга кирдим. Ишим яхши.

Театр сахнасига декорация кураимиз. Бу ерда ҳам битта хатога йўл қўйдим. «Тоҳир-Зухра» қўйиладиган кун эди, биринчи парданинг декорациясини қуриб қўйдик. Уч-тўрт киши бўлиб иккита яримталиқни майдалаб ўтирдик. Кўзим илинган экан, шовқин-сурондан уйғониб кетдим. Кўзимни очиб, у ёқ-бу ёққа қарасам, томоша бошланиб кетибди. Мен бўлсам, Хон Бобоҳоннинг тахтида учиб қолган эканман. Қоработир келиб, қилич яланғочлаб, сахнадан ҳайдаб опчиқиб кетди.

Хотинлар ҳаммомига кассирман.

Ишим яхши. Кечаси ҳаммомни ўзим уборка қиламан. Хотинларнинг тўкилган сочларидан тўплаб, яхшилаб юваман. Ҳафтасига иккита улама соч ясаб, бозорга чиқамаман. Заказлар кўп. Эҳтимол, шу ердан пенсияга чиқиб кетсам.

БИР ЮЗ ЕТМИШ СЎМЛИК ХУРРАК

(Бир вилоят театридан репортаж)

Томоша бошланишига ҳали ўн тўрт минут бор. Артистлар грим қилиб бўлишган. Саҳна орқасида қилич-қалқон таққан, дубулға кийган кишилар домино ўйнаб ўтиришибди. Бош ролда чиқадиган атоқли артистка парда четини кўтариб залга мўраллади. Олдинги қаторда икки киши, ўрта қаторда беш киши ўтирибди. Ҳамон кўчада томошабин чақираётган тўрт карнай, беш сурнай ва олти чирманданинг шовқини эшитилиб турибди. Атоқли артистка этагини судраб директор кабинетига келди.

— Бўладими?

— Бўлиш-бўлмаслигини ихтиёримизда қолган ўн икки минут ҳал қилади.

Директор шундай деди-ю, бош администраторга юзланди.

— Сбор қанча?

— Ўн саккиз сўм.

— Қоидада қандай?

— Сбор ўн тўққиз сўмдан, томошабин ўн бештадан ошса спектакль кўрсатилаверади.

— Бўлмаса томошани қолдирамиз.

— Ҳаққимиз йўқ. Қоидада спектакль бошланиш минутада томошабин ўн бештага етмасагина қолдирилади. Яна сабр қиламиз.

Директор дарғазаб бўлди.

— Битта одамни кутиб ўтираммизми? Борди-ю ўша ўн бешинчи томошабин келиб қолса шўримиз қурийди-ку.

Бир ҳисоблаб кўринг, ўша битта томошабин бизга неча сўмга тушади.

Бош администратор столга бағрини бериб ўтирди-да, қўлига қалам-қоғоз олиб ҳисоблаб кетди.

— Бугунги томошага қирқ олти одам қатнашади. Саккиз саҳна ишчиси, бир режиссёр, бир режиссёр ёрдамчиси, электр устаси, икки гримчи, саҳна машинисти, костюмчи, бир пожарний, суфлёр, сартарош, тўққиз чалғувчи, бир дирижёр, икки шофёр, тўрт контролёр, бош рассом, бадий раҳбар, жами саксон беш киши қатнашар экан.

Директор бармоқларини букиб, нималарнидир санай бошлади.

— Электр энергиясини ҳисобламадингиз. Боз устига уч уборшица. Томоша давомида иккита ваза синиши керак, — директор артисткага қаради.— Ундан ташқари сизнинг ошиғингиз учинчи кўринишда кўйлагини йиртиб ташлайди. Ўн олти марта ўқ узилади. Ана шуларни бир чўтга солиб кўринг-чи, бугунги томошага қанча харажат бўларкин? Маошлар ҳам ҳисобга кирсин.

Энди икковлаб ҳисоблаб кетишди. Бунақа ҳодиса илгарилари ҳам бўлиб турар экан, шекилли, ҳисоб бирпасда чиқди. Бош администратор бошини кўтарди.

— Бугунги томошамизга бир юз саксон тўққиз сўму етмиш тўрт тийин харж бўлар экан.

— Даромад-чи?

— Ўн тўққиз сўм. Ана шу ўн тўққиз сўмни чиқариб ташласак бир юз етмиш сўму етмиш тўрт тийин зарар қиларканмиз.

У гапни тугатмаган ҳам эдики, уч марта чироқ ўчиб томоша бошланишидан дарак берди. Директор билан бош администратор залга қараб югуришди.

— Хайрият, ўн тўрт киши — деди директор ҳовлиқиб, — қолдилинг!

Унинг ёнида турган контролёр шошиб гапга аралашди.

— Буфетда яна битта томошабин ўтирибди. Унинг гапи тугамай ўрта яшар бир киши кириб, ўз ўрнини қидира бошлади.

Тарвузи қўлтиғидан тушган директор театрга бир юз етмиш сўму етмиш тўрт тийин зарар келтирадиган шу томошабиннинг ёқасидан бўғиб, кўчага опчиқиб ташлағудек унга ўқрайди.

— Менга қаранг, — деди у администраторга. — Ялининг, ёлворинг, майли уч-тўрт сўм харж бўлса ҳам майли. Буфетга опкириб у-бу олиб беринг. Билетни топшириб, пулини қайтариб олсин.

— Кўнармикин?

— Кўндиринг. Кўнмаса кабинетимга чақиринг, икки кишилашиб ялинамиз.

Администратор минг тавозе билан ўн бешинчи томошабиннинг олдига борди. Унга камоли эҳтиром билан салом берди. Дилидаги гапларни астойдил тушунтириб тўкди. Ўн бешинчи тушмагур бир сўзли ўжар одам экан. Кўнмади.

— Ака, шу томошани кўрамиз, деб атайин узоқдан келганмиз. Кўрамиз.

— Жон ака, театрга раҳмингиз келсин. Артистларга раҳмингиз келсин. Бола-чақангизнинг роҳатини кўринг-у, томошамизни кўрманг.

— Кўрамиз, кўрмай кетмаймиз.

Администратор бошқа йўл билан унга таъсир ўтказмоқчи бўлди.

— Шу ҳам томоша бўптими, ака. Ундан кўра директор кабинетига кириб пивоҳўрлик қиламиз. Директоримизнинг ўзлари эрийдилар.

— Бўлмайди. Томоша кўргани келганмиз.

Бу орада қолган ўн тўрт бетоқат томошабин чапакчалиб, парда очилишини талаб қила бошлади. Администратор ноилож директор кабинетига кириб бўлган воқеани айтиб берди. Энди у ҳам ноилож эди. Ниҳоят томоша бошланди.

Саҳнада қирқдан ортиқ одам у ёқдан бу ёққа югуриб милтиқбозлик қияпти. Ўлганлар ўлиб, қолганлар қочяпти. Оркестр тинмай ғат-ғут, гумбир-гумбир қилиб турибди. Ўртада бояги таниқли артистка сочини юлиб фарёд чекапти...

Антракт бошланди. Ўн бешинчи қайсар томошабин буфетга чиқиб икки шиша лимонадни уриб келиб, яна ўз жойига ўтирди.

У икки қўлини чалиштириб саҳнага қараб ўтираверди, роль ўйнаётганлар ора-сира унга қараб қовоқларини солиб қўйишарди. У эса ҳамон бепарво. Администратор қоронғида тимискиланиб яна унинг олдига келди.

— Қўйинг энди, уйингизга бориб ухласангиз-чи, Нима қиласиз бизни қийнаб. Уйқунгиз келиб кўзларингиз қисилиб кетяпти.

— Нима дедингиз? Уйингга бориб ухла дейсизми? Қишлоқдан келганман.

— Қайсар, қайсар, бир юз етмиш сўму етмиш тўрт тийинга туширяпти-я!

Саҳнада ҳамон гумбур-гумбур. Залда атиги биттагина одам, у ҳам бўлса билинар-билинемас хуррак отяпти.

УЗУН ТИЛ

Қобилжон директорнинг кабинетидан латтадек бўшашиб чиқди. У қабулхонада ўтирганларга лоқайд бир назар ташлади-ю, тез юриб коридорга бурилди.

— Сийлаганни сигир билмас, деб шуни айтади-да. Ишга янги келганда идоранинг пасти-баландини таништирган ким эди. Миш-миш гапларни қулоғига етказиб турган ким эди, шуни билмади-я. Уялмаганини қаранг, уни одам қилгунча қоққанда қозим, оғанда чўмичим қолмади.

Қобилжон коридорнинг у бошидан-бу бошига ўзидан-ўзи ғўлдираб, шу тарзда бориб-келиб турарди.

Кадрлар бўлимнинг эшиги очилиб, қўш кўзойнак таққан ўрта ёшли бир киши чиқди.

— Э, Қобилжон, нима қилиб юрибсиз, ҳужжатларингизни қачон расмийлаштирасиз?

— Қанақа ҳужжат? — чўчиб сўради Қобилжон.

— Ишдан бўшатишга буйруқ бўлди. Қобилжоннинг кўзларидан ўт чакнаб кетди. Директорнинг бояги «Ишни эплаёлмаётибсиз, бўшатишга тўғри келади» деган гаплари эсига тушди. «Еган ёғу гўштларинг кўр қилади ҳали сени, шунча совға-саломларни ҳам андиша қилмадинг!» — деб кўнглидан ўтказди-ю, кўзойнакли кишига қараб:

— Ҳар қалай, закон биладиган кишисиз, бир йўл кўрсатинг, — деди.

— Нима десам экан, қани баққа юринг-чи, буйруқда нима дейилган экан.

Улар бошлашиб, кабинетга киришди. Кўзойнакли киши стол устида уюлиб ётган қоғозлар орасидан буйруқни топиб, Қобилжоннинг қўлига берди. Қобилжон енгил титраб турган қўллари билан қоғозни тутиб, ўқий бошлади:

— «...Ишни эплай олмагани учун...» Ҳмм.

— Жуда хунук буйруқ бўпти-да, шу буйруқ мазмунини меҳнат дафтарчангизга ёзиб қўйишим керак. Закон шунақа, акаси.

Қобилжон бўшашиб, стулга ўтириб қолди. Жавдираб турган кўзларини шифтга тикиб, остки лабини тишлади.

— Бошқа иложи йўқмикин-а.

— Хўжайин билан дурустроқ бир гаплашиб кўринг-чи, балки буйруқни ўзгартар, жуда бўлмаса, «ўз аризасига биноан» деган мазмунда...

Қобилжон ўрнидан турди. Аста-аста юриб кўчага чиқди. У ўйлар эди: «Ишни эпллмагани учун... Меҳнат дафтарчаси... ўз аризасига биноан...»

Иш охираб қолганда Қобилжон яна қабулхонада пайдо бўлди. Котиба директорнинг бандлиги ва докладга тайёрланаётганлигини айтиб, уни ичкарига қўймади.

— Бўлмаса, мана шу қоғозни ўртоқ директорга бериб қўйсангиз.

Қобилжон буқланган қоғозни котибага узатди. Кейин пальтосининг ён чўнтагидан қоғозга ўралган бир нарса чиқазди.

— Буни ҳам бериб қўясиз-да, жуда зарур нарса.

Соат бешдан сал ошганда ходимлар директор кабинетига йиғила бошлади. Кўпчилик қатори Қобилжон ҳам ичкари кирди.

Мажлис у қадар расмий вазиятда ўтмади, директор идорадаги меҳнат интизоми ва муассасалардан келаётган алоқа хатларига ўз вақтида жавоб берилмаётгани тўғрисида гапириб, план бўлими ходимларини қаттиқ танқид қилди.

— Ундан кейин, — деди директор сўзини яқунлаб, — баъзи ходимларимиз ишга ўтакетган даражада масъулиятсизлик билан қарайдиган бўлиб қолишди.

— Кимлар? Мисоллар билан айтилсин! — деди унинг сўзини бўлиб бош бухгалтер.

Директор қошларини кериб, кулимсираб қўйди:

— Мен, энг аввал, менинг ўзим ишга масъулиятсиз қарайдиган бўлиб қолдим. Шу вақтгача

ўртоқ Қобилжон Орифжоновга чора кўрмай, у билан муросасозлик қилиб келганман...

Қобилжоннинг тепа сочи тикка бўлиб кетди. Қандай қилиб ўрnidан туриб кетганини, томоғини бўғиб турган галстугини бир зарба билан бўшатиб юборганини ҳам билмай қолди.

— Ўртоқ директор менга тухмат қияптилар, саккиз йилдан бери шу идорада ишлайман. Шу саккиз йил ичида уч директор ўзгарди. Ҳаммаси билан жуда тотув ишладик, биронтаси менга на огоҳлантириш, на виговор берган! Одамнинг оласи ичида бўлади, деб шуни айтишади-да. Директорга қилган ёрдамларимнинг биронтасини бошқа кишига қилганимда, итининг туваги олтидан бўлиб кетар эди, бу киши яхшилиқни билмаяптилар. Уялиш керак, ўртоқ директор, мендай, мусичадек беозор кишини ранжитгани қандай кўнглингиз бўлди?

Ҳамма жим, директор тирноқлари билан столни чертиб, ҳамон илжайиб турарди. Қобилжон директорнинг бу кайфиятини кўриб, яна тутакди. Бу гаплар унга таъсир қилмаётганини кўргандан кейин, овозини пасайтириб, лўнда-лўнда қилиб гапира бошлади:

— Ўртоқ директор, сиз порахўрсиз!

Ўтирганлар ялт этиб бир-бирларига қараб олишди. Бош бухгалтер Қобилжоннинг сўзини бўлди:

— Кимдан, қачон, нима пора олган?

— Мендан, — деди Қобилжон, — ҳаммавақт пора олиб келганлар.

Бухгалтер афсуслангандай директорга қаради. Директор эса, ҳамон столни чертиб кулиб турарди. План бўлимининг бошлиғи ҳам жаҳл билан:

— Наҳотки шу гапларнинг бари тўғри-а, ўртоқ директор? — деди. — Наҳотки сиз...

— Тўғри, — деди директор жиддийлашиб, — бари тўғри. Ўртоқ Орифжонов жуда тўғри айтаяптилар, давом этинг, ўртоқ Орифжонов.

Қобилжон дадиллашди. «Бу беномус порахўрнинг пўстагини энди қоқаман» деган қатъий фикр билан сўзини давом эттирди:

— Қачон ва қандай нарса олгани маълум, — у ён дафтарчасини варақлаб, ўқий бошлади. — Шу йилнинг ўн учинчи октябрида бир эчки боласи билан. Яна шу октябрнинг йигирма тўртинчисида тўрт кило колбаса, байрам арафасида икки литр ароқ, тўрт шиша «Марсела» виноси, тўрт кило сон гўшти, олти пачка «Қазбек». Тунов куни бир керза этик, олти метр штапель... Э, айтган билан тамом бўлмайди!

Кабинет ичи сув қуйгандек жим. Бу жимликни директорнинг ўзи бузди. У ўрnidан туриб, бурчакдаги пўлат сандиқни очиб, бир даста қоғоз олди.

— Ўртоқ Орифжоновнинг гаплари тўппа-тўғри. Шу нарсаларнинг барини олганман. Бирок, буларни Орифжоновнинг ўзи сўрамасам ҳам зўрлаб берган, бу нарсаларга ҳали ўзим қўл урганим йўқ. — У қўлидаги қоғозлардан бирини баланд кўтарди. — Соғин эчкини яслига бердим, мана акти. Ароқ, колбаса, гўшт, вино, папиросларга касаба уюшмаси раиси Каримов билан акт тузиб, магазинга топшириб юбордик. Керза этик билан штапельга ҳам акт қилинган. Касаба уюшмаси кенгашининг қарори билан этикни қоровул чол Ғани отага, штапельни уборшицамиз Хайри холага беришди.

Директор шкафни очиб, қоғозга ўралган нарсани олиб, стол устига қўйди.

— Бу нарса ҳам ўртоқ Орифжоновнинг совғаси, нима жанлигини ҳали билмайман, бугун олиб келган эди. Ўзларинг очиб кўринглар.

План бўлимининг бошлиғи ўрnidан туриб, қоғозни очди. Ундан тўртта лимон, икки юз эллик сўм пул чиқди. Устида бир варақ қоғоз ҳам бор эди.

— Ўқинг-чи, — деди директор.

План бўлимининг мудури ўқий бошлади:

«Мени ўз вазифамни эплолмади деб бўшатибсиз. Совға-саломлар хурмати, шу буйруқни ўз аризамга биноан деб ўзгартирсангиз, бундан буён яна хизматингиздаман... Қобилжон».

Ҳамма кулиб юборди. План бўлимининг бошлиғи қоғозни жойига қўйиб, Қобилжонга

қаради: Хўш, энди нима дейсиз?

— Нима дер эдим, ўша айтган гапларимни антаман-да. Майли, бўлар иш бўлди, иккитагина илтимосим бор, бири — буйруқни ўзгартирилса, кейин мана шу икки юз эллик сўм пулни қайтариб берсанглар.

Яна гуриллаб кулги кўтарилди. Бош бухгалтер қўл кўтариб, ғовурни босди.

— Пул қайтиб берилмайди. Акт тузиб, давлат ҳисобига ўтказамиз, буйруқни ўзгартириш мумкин. Ишни эплай олмагани учун эмас, пора бергани учун деб ўзгартирилади.

Ҳамма бир оғиздан таклифни маъқуллади.

Қобилжон пора беришда айбланиб, ишдан ҳайдалгандан кейин, анча вақтгача кўринмай қолди. Биров Қобилжон райторг мудирининг сигирини урчитишга олиб кетаётганини, бошқаси артель раисининг ҳовлисида унинг эчкисига тушган канани ихлос билан тераётганини ўз кўзи билан кўрганини айтди. Ким билади, ростдир.

Яқинда Навоий кўчасидан кетаётиб, карнай-сурнайли тўйга дуч келиб қолдим. Тақачилик артелининг раиси уйланаётган экан, Қобилжон беқасам тўн кийиб, олдинда ўйнаб борар, ҳадеб куёвбола — раисга қараб муқом қилар эди.

1961 йил

ҚОПЛОН

Янги ҳовли Тиллаевга ёқди. Юкларни машинадан тушираётганда Қурбонбой бир гап айтиб қолди:

— Сизга энди битта ит лозим, ўртоқ Тиллаев. Ит уйнинг савлати. Албатта ит боқинг. Ўзим ғалатисини топиб бераман.

Тиллаевнинг итга унчалик ҳуши йўқ эди, индамай қўя қолди. Қурбонбой хотинларнинг хайҳайлашига қарамай полни ҳам ўзи ювди, гиламни ҳам ўзи кўчага олиб чиқиб, қоқиб келди.

— Ия, ия, биз турганда нега энди сиз пол юваркансиз, опа? Ўзимиз қотириб ташлаймиз. Мен гилам қоқайину, сиз томоша қилинг. Аммо-лекин итнинг ғалатисини боқиш керак. Кўчадан кирган одам киройи директор бўлсанг, шунақа ит боқ, деб ҳавас қиладиган бўлсин.

Қурбонбой уйни саранжом қилиб бўлгандан кейин ҳам дарров кета қолмади. Ҳовлида анча айланиб юрди. Ит боғлайдиган жойни ўзи белгилади.

— Йўўўқ, ўртоқ Тиллаев, ит масаласини бизга қўйиб бераверинг. Мана, итнинг жойи шу. Кичкинагина, ихчамгина уйча қуриб берсам, итнинг ҳам жони кириб қолади. Хўп, биз кетдик. Қурбонбой кетди.

— Бу киши ким бўладилар? — деди Тиллаевнинг хотини унинг орқасидан бориб эшикни илгаклаб қайтаркан.

— Жудаям аниғини билмайман, гаражимизда ишласа керак. Кўчишга машина сўраганимизда завгар, қарашиб юборади, деб кўшиб берган эди, — деди Тиллаев.

— Дуруст одамга ўхшайди. Чаққонгина экан. Эртасига Тиллаев ишдан қайтиб ювинаётганида Қурбонбой каттакон ит етаклаб келди. У итни айвоннинг устунига бойлаб, илжайди:

— Оти Қоплон, Тиллаев ака. Одамнинг яхшисини дарров танийди. Сизга тез ўрганиб кетади. Эртага яхшилаб уйча ясаб бериб кетаман.

У қўлини ювиб келиб, ярим соатча итнинг таърифини қилиб ўтирди.

— Ит ҳамма гапни тушунади, фақат жониворнинг тили йўқ.

Қурбонбой бир сўзли киши экан, айтганини қилди. Тиллаев ишга кетганида замбилғалтакда гишт олиб келиб, итга уйча ясаб кетибди. Магазиндан алюмин тоғорача олиб, итга ялоғ қилиб берибди. Тиллаев идорадан чиқиб, энди машинага ўтираман деб турганида, югуриб келиб қоғозга ўроғлиқ нарса узатди.

— Хўжайин, Қоплонга насиба. Кабобчи ошнамга тайинлаб қўйган эдим, суякни бегона қилма, деб.

— Қурбонбойингиз одам экан, — деди хотини Тиллаев уйга келганда, — бечора жонини фидо кивораман дейди-я. Бола-чақали, камхарж одамга ўхшайди. Иморатини етти йилдан бери битқазолмасмиш. Унча-мунчасига қарашиб юборинг.

Тиллаев хотинининг гапларига парво қилмай, чой ичарди.

Тиллаев билан Қурбонбой орасида яқинлик пайдо бўлди. Бир куни гап орасида у рўзғордан орттириб, участкасининг томини ёполмаётганини айтиб қолди:

— Айб ўзимда, ёшлигимдан шунақаман, ўзимга қарамайман, ошна-оғайниларнинг иши битсин, дейман. Ҳа, одам боласидан шу қолар экан. Бўлмаса, промкомбинатда ҳам, райпода ҳам ошнам бор, юзтагина шифер сўрасам, йўқ дермиди. Сўрамайман. Асло сўрамайман.

— Нечта шифер етмаяпти? — деди Тиллаев бепарво.

— Йўқ, хўжайин, сўраманг, складга юз элликта шифер ёзиб берсангиз ҳам олмайман. Сиз билан шу мақсадда ошна бўлмаганман. Бунақа гапни айтсангиз, уйингизга иккинчи қадам босмай кетаман.

Шу-шу бўлди-ю, Тиллаевнинг унга ихлоси ошиб кетди. Шундоқ яхши одам гаражда машина ювиб ўтирмасин, деб уни гараж мудирига муовин қилиб қўйди. Уйига бир юз саксонга шифер,

ўттизта тунука тушириб берди. Аммо Қурбонбой ҳар тушликда келиб, Қоплонни ўйнатиб келишини тарк қилмади. Бу орада Тиллаевнинг эски бод касали тутиб, ётиб қолди. Аввалига Қурбонбой келиб, унинг ҳолидан хабар олиб турди. Докторлар энди бўлмади, пенсияга чиқинг, деб маслаҳат беришгандан кейин Тиллаев министрликка ариза ёзиб, ишдан бўшатишларини сўради. Министрлик унинг талабини қондириб, ўрнига бошқа директор тайинлади. Қурбонбой ўша куни келиб, Қоплонни айлантиргани олиб чиқиб кетди-ю, қайтиб келмади. Тиллаев Қоплонга анча ўрганиб қолган экан, то ярим кечагача икки кўзи кўчада бўлиб, итни пойлади. Йўқ, Қоплон бедарак кетди. Қурбонбой ҳам қорасини кўрсатмай қўйди.

Орадан анчагина вақт ўтди. Тиллаев ҳассага таяниб кўча айлангани чиқди. Бир маҳал қараса кўчанинг нариги бетида Қурбонбой Қоплонни етаклаб юрибди. Чақирса ит қаради-ю, Қурбонбой қарамади. Ўша куни янги директор ўғлининг туғилган кунига ўтириш қилиб бераётган экан. Тиллаевга машина юборибди. Эр-хотин боришди. Дарвозадан киришлари билан йўлакда ётган Қоплон уларни кўриб, думини ликиллади эркаланди.

— Бизнинг ит қалай? — деди янги директор.

— Бу итни танийман, — деди Тиллаев ва нарироқда янги директорнинг чарм тўнини туфлаб артаётган Қурбонбойга бир қараб, уйга кириб кетди.

1962 йил

ҲАСРАТ

Маҳалламизда бир кампир бор. Доимо эшигининг олдига шолча солиб, чаккасига райҳон тақиб, чой ичиб ўтиради. Ўтган-кетган хотинларнинг қўлига чой тутқазиб, гапга салади. Шу хотинни кўрганимда: «Нима бало, қиладиган иши йўқми, невараларининг йиртиқ-ямоғига қараса бўлмайдим», деб дилимдан ўтказаман.

Бир куни ишдан қайтсам, кампир қўлидаги садарайҳон билан ўзини елпиб ўтирибди. Мени кўриши билан қўлимга шошиб-пишиб бир пиёла чой тутқазди. Қари нарса, қўли қайтмасин, деб чойни олдим.

— Болам, сени ёзувчи-мухбир деб эшитаман! Шу ростми? — деди кампир.

— Шундай, она, — дедим кулиб.

— Оҳ онагинанг айлансин, уйимдан илон чиққан! «Муштум»га ёзадиган гап бор. Болачақали одамсан, уч-тўрт сўм ишлаб қол.

Кампиршонинг нима дарди бор экан, деб шолчанинг четига чўнқайдим. Кўчанинг нариги бетидан ўтиб кетаётган қўшнилари менга қараб, негадир илжайиб қўйишди.

— Келинимдан ўтдек куйганман. Ўғилгинамни яхши биласан, қўйдек ювош бола. Келиним яшамагур уни ҳам расво қилди. Болагинамга эга чиқиб, бурнидан ип ўтказиб олди бу доғули. Онаси ёмон хотин. Теги паст. Қудам кўчада эшак аравага тескари миниб, болаларга хуштак бериб, шиша йиғади. Шундай одамларнинг боласи ким бўлади? Машойихлар «қазисан-қартасан, асли наслинга тортасан» деб, билиб айтишган экан.

Кампир кўзига ёш олди.

— Ўғилгинамнинг бўйнига миниб олган, бу жувон сўхта. Учта бўйига етган синглиси бор. Қарамайди. Топганини хотинига тиқиштиради. Ўғлимнинг топганига бир маҳаллани боқса бўлади. Баракаси йўқ. Келиним ўлгурнинг ўзи текстилда ишлаб, жарақ-жарақ пул олади. Билмайман, бу гумдон бўлгур пулини қаёққа қўяди...

Кампир шу саволни берди-ю, дарров ўзига ўзи жавоб берди:

— Қаёққа қўярди. Ўлгурнинг айёрлигини қаранг. Ҳар хил гирдин-гирдишиндан посон-посон қўйлақ тиктириб, текстилнинг ётоқхонасидаги бир ўртоғиникига яшириб юрар экан. Бу ердан исқирт қўйлагини кийиб чиқиб кетиб, у ерда посон бўлиб олар экан. Икки марта кетидан пойладим. Тилла соат ҳам олибди. Кеча атайин ишдан чиқадиган вақтини пойлаб бордим. Эгнига гунафшаранг понбаркут қўйлақ кийиб олибди. Вой, яшамагур, дедим ичимда. Бир тўполон чиқазиб, обрўсини уч пул қилай дедиму, яна шайтонга ҳай бердим. Уйда бўйи етган қайнисингиллар бор-а! Ҳеч бўлмаса тул эгачисини андиша қилса бўлмайдим? Ўзи ўғлим ношуд. Хотинники гаҳ, деганда қўлга қўнадиган қилиб олмадим, бундай эркакдан оғилдаги бузоқ яхши. Бу ер ютгурни бир «Муштум»га ёзинг. Текширгани келишса, қўйлагини бекитиб қўядиган ўртоғининг уйини кўрсатиб бераман.

Индамай кулоқ солиб ўтираверсам, кампирнинг гапи чўзилиб кетадиганга ўхшади. Ишим зарурлигини баҳона қилиб, ўрнимдан турдим. Кампир орқамдан жавраб қолди:

— Ҳой, «Муштум»да қачон чиқади? Яхшилаб ёз! Кампирнинг келинини танир эдим. У комбинатнинг кўзга кўринган ип йигирувчиси эди. Газеталарда жуда кўп сурати чиққан, хотин-қизлар курултойига ҳам делегат бўлган эди. Шундай ишчан, топиш-тутиши яхши бу жувоннинг кампир айтганча ёмон кийиниб юришига ажабланардим. Наҳотки, қайнонасида беркитиб кийинса, наҳотки, кампирнинг гаплари рост бўлса! Бунга гоҳ ишониб, гоҳ ишонмай юрардим, яқинда ишдан қайта туриб, шу келин билан автобусда ёнма-ён ўлтириб қолдим. У сал хомушроқ кўринар эди.

— Ҳа, қўшни, нима бўлди? — дедим унга.

— «Муштум»га ёзмадингизми? «Катта мухбир» материал берган эканлар-ку. Ҳар куни «Муштум» пойлаб эсимиз кетяпти, — деди у пичинг қилиб.

Кампири тушмагур «Сени «Муштум»га уриб шарманда қиламан» деб уни кўрқитмоқчи бўлганга ўхшайди.

— Шу гаплар ростми, ёлғондир-ов?!

— Ёлғон, — деди келин кулиб. Автобусдан тушиб, кўчамизга бурилдик.

— Кўйлак олсам, «қайинсингилларингга нега олмадинг» деб жанжал қилади. Қайси биттасига олай? Эримнинг топганига-ку онаси хўжайин. Тийинини бегона қилмай, қизларига сеп йиғади. Меникидан ҳам юлади. Невараларига едирмай-ичирмай лозимандага сарфлайди. Рўзғорни мен қиламан. Ўн бир жонмиз, ахир. Эридан ажрашган эгачимнинг тўрт боласи бор. Ўзимнинг уч болам. Икки қайинсингил. Қизлар на рўзғорга қарашади, на бирон жойда ишлашади. Сўлоқмондай бўлиб, эртадан-кечгача сақич чайнаб, тошойнанинг олдидан кетишмайди. Бирон жойга ишга киритиб қўяй десам, онаси кўнмайди. Эркаклар билан ишласа, шарми ҳаёси қолмасмиш. Уч боламга кийим оладиган бўлсам, эгачимнинг ҳам тўрт боласига олишим керак. Яқинда медаль билан мукофотланган эдим. Тақиб келган куним кампир севинчимни ҳам татитмади. Нега эгачингга ҳам олиб келмадинг, деб жанжал қилса бўладими, бу гапга кулайми, йиғлайми, ахир. Бор-э, деб кетиб қолай дейману, яна шаштимдан тушаман. Эримнинг ҳоли нима кечади, деб ўйлайман. Ўзи яхши йигиту, онасига лом-мим деёлмайди-да. Индамай кириб, индамай чиқиб кетади. Ҳамма гапни мен эшитаман. Катта кизининг рўзғорини ҳам шу кампир бузган. Магазинда ишлайдиган топармон-тутармон бир йигитни ичкуёв қилиб, роса соғиб ичди. Ишдан бўшаб қолгандан кейин машмаша қилаверди. Охири куёв бир сидра кийим билан чиқди-кетди. Бу кампирнинг устидан қаёққа бораман, бирон жойда ишласа бошқа гап эди, ҳеч бўлмаса пенсия олгандаям-ку райсобесга устидан арз қилардим. Сира-сира менга кун бермайди. Ҳар ҳунар, ҳар соҳанинг министрлиги бор, бу кампирлар қайси министрликка қарар экан? Ўзинг ишлаб топганингга ўзинг эга бўлмасанг...

Келиннинг ҳам ҳасратидан чанг чиқиб кетди. У билан хайрлашиб, уйга келдим. Ойим тоғорада нимадир кўтариб кирди.

— Сомса ёпган эдим. Томоғимдан ўтмади. Келиним бечора ишдан чарчаб келган, бирга ея қолай деб, атайин иссиғида олиб келдим.

Шу пайт қўшни кампирнинг боласи «Муштум» сўраб чиқди.

— Бу кампир мунча «Муштум» сўрайди? Мен ойимга бўлган воқеани айтиб бердим.

— Бу ишга сен аралашма. Кампир мазаси йўқ аёл. Толька келинини қийнагани-қийнаган. Маҳалладаги кампирларнинг обрўсини тўкаётган ҳам шу. Уззукун йўлакка ўтириб олиб, ўтган-кетганни исплетний қилади. Кўрсанг ҳам, кўрмасликка солиб кетавер, болам.

Ойимнинг гапига кула-кула ичкарига кириб кетдим. Қулоғимдан келиннинг бояги гапи нари кетмасди. «Бу кампирлар қайси министрликка қарайди, нодонлиги, қолоқлиги билан тинч рўзғорни татитмаётган бекорчилар устидан қаерга, кимга шикоят қилса бўлади?»

1956 йил.

ИХТИРО

Театр месткомининг мажлиси. Бугун коллектив кекса артист Латиф Ибодовни пенсияга кузатмоқчи.

Бадиий раҳбар Мухторов кекса артистнинг хизматларини тўлиб-тошиб гапирди.

— Латиф ака коллективимиз ўртасида жуда катта ҳурматга сазовор бўлган киши. У ҳамиша ижодий изланиш билан яшади. Спектаклларимизни томошабинларга манзур қилишда Латиф акамизнинг хизматлари беҳисобдир. У ўзига берилган ролларни астойдил, сўзсиз ижро этган энг қобил санъаткордир.

Одатда театр бадиий кенгашларида ва умуман, мажлисларда расмий гаплар кам бўларди. Мажлис худди бир пиёла чой устида бўлаётган суҳбатдек жуда самимий ўтарди. Бу гал ҳам худди шунақа бўлаяпти. Бадиий раҳбар олдидаги стакандан чой ҳўплагунча халқ артисти Мирзахон ака гап бошлади:

— Латифхонни жуда яхши таърифладингиз. Айниқса, сўзсиз роль бажаради деганингиз менга ёқди. Латифхоннинг театримизга келганига ўттиз тўрт йил бўлган бўлса, бирон оғиз гапирганини билмайман. Мени тўғри тушунинглар. Унинг овозини биронта томошабин эшитмаган...

Кимдир «йўғе» деб юборди. Мирзахон ака яна гапирди:

— Ахир, Латифхон ўттиз тўрт йилдан бери массовкада чиқади. У шу ўттиз тўрт йил ичида саксон олти марта дорга осилди. Юз ўн икки марта калласи кесилди. Эллик етти марта оёқ-қўлига кишан урилди, менинг ўзим тахминан юз эллик марта қамчиладим. Шунча кўргиликларни кўриб ҳам Латифхон бирон марта ғиринг, деб овоз чиқазмаган. Тўғрими?

Бурчакда бурнининг учигача терлаб ўтирган Латифхон Ибодов нима дейишини билмай атрофга қаради. Мирзахон яна давом этди:

— Буларнинг ҳаммаси тўғри, Некалайнинг турмасида ётди. Бухоро амирининг зиндонида оёғига кунда урилиб ётди. Хива хони калласини кестирди. Қўқон хони дорга осди. Шундай қилиб, ҳурматли Латиф акамиз ўттиз тўрт йилдан бери дордан олиниб, дорга осилиб, зиндондан олиниб, турмага ташланди. Ахир менинг ўзим уни қирқ етти марта кўкрагидан отиб ташлаганман.

Мирзахоннинг гапи чўзилиб кетди шекилли, бадиий раҳбар стаканни қалам билан урди.

— Ҳозир, ҳозир, гапимни ҳозир тамом қиламан. Илтимосим шуки, дўстимиз Латифхонни пенсияга чиқаришни бирон ойга тўхтатиб турсак.

— Нечун? — деди бадиий раҳбар энсаси қотгандек.

— Сабаби шуки, Латифхон ўттиз тўрт йилдан бери театримиз саҳнасида ўйнаб, бирон оғиз гапирмади. Унга ҳаммавақт ўладиган, аммо ғиринг деб оғиз очмайдиган роль бердик. Пенсияга чиқиш олдида биронта каттароқ роль берайлик. Овозини томошабин эшитсин, ўзи ҳам ўйнаган шу ролни эслаб юрсин. Мен бадиий совет аъзоси сифатида унга каттароқ роль берилишини талаб қиламан.

Директор билан бадиий раҳбар, тўғриси айтганда, ўттиз тўрт йилдан бери биронта ролни қойил қилмаган Латифхондан кутулишмоқчи эди. Аммо Мирзахон уларнинг бу ниятларини барбод қилиб қўйди.

Мирзахон театрнинг энг истеъдодли артисти, у лауреат, у халқ артисти, у орденли. Унинг гапини қайтариш на директорнинг, на бадиий раҳбарнинг қўлидан келарди.

Мажлис Латиф Ибодовни пенсияга кузатиш масаласини келаси мажлисга қолдириб, унга қанақа роль берилишини бадиий советда кўрадиган бўлди.

Ўттиз тўрт йилдан бери саҳнада замбил кўтариш, хонларни елпиш, ўлиш, отилиш, осилишдан бошқа иш қилмаган Латиф Ибодовга «Бой ила хизматчи»даги Солиҳбой ролини ўйнаш топширилди.

Оббо Латифхон тушмагур-ей, куйиб қўйгандек бойнинг ўзи бўлди қўйди. Ҳар сўзда чапак, ҳар пардада одамлар ўринларидан туриб кетиб, парда ёпгани қўйишмайди.

Пенсияга кузатиш ҳам келган жойида тўхтади-қўйди. Латиф Ибодов шунча йилдан бери дорга «осилиб», «отилиб», «сўйилиб» юрган бўлса, артистлигининг ўттиз бешинчи йилида ўзи одам «ўлдирадиган», дорга «осадиган», «чопиб ташлайдиган», «отиб ташлайдиган» бўлди.

Бу, албатта ролда.

Саҳнанинг пастида бунақа ишларни қиладиганнинг боши ўнта!

НОМИ ЙЎҚ ТҮЙ

Асадулло Махсумнинг ўртанча ўғли Сайфулло кеча қамоқдан келди.

Ишдан келсам, кўча муюлишида беш-олти кўшним тўпланишиб туришипти.

— Қаёвда юрибсиз, кўшни, дарров у-буларингизни ташлаб чиқинг. Махсум акадан кўнгил сўраб кўямиз.

Ҳайрон бўлдим, нима деб кўнгил сўраймиз? Ўғли армиядан, ё бирон хайрли жойдан келмаган бўлса, нимасини сўраймиз?

— Э, бўлинг, бирров кирамизу чиқамиз.

Маҳаллачилик, элдан қолиб бўлмайди. Кирдик. Ховлидаги сўриларга жой қилинган. Ичкари уйда қариялар. Айвонда Махсумнинг ёр-биродарлари. Битта сўри бўш. Назаримда артистлар ҳам айтилган бўлиши керак.

Олдига шолча тutilган бурчакдан Иса ошпазнинг боши кўринди. Беҳи шохига янгигина бўғизланган кўй орқа оёғидан осиб кўйилибди. Махсумнинг қамоқдан келган ўғли бошига янги сурмаранг дўппи кийиб, келган-кетганларга қўл қовуштириб юрипти.

Буни қаранг-а, тўрт йил ҳам кўз очиб юмгунча ўтиб кетибди. Махсумнинг шу ўғли истироҳат боғида маст бўлиб, бир шофёр болани пичоқлаб кўйган эди. Махсум у ёққа югуриб, бу ёққа югуриб, пичоқ еган боланинг танишини топди, ота-онасига одам юбортирди. Хуллас, боласи тирик қолганидан шукур қилган ота, даъво қилмайсан, деб ўғлига қасам ичирди. Барибир даъвогар кечса ҳам ҳукумат кечмас экан. Сайфулло тўрт йилга кесилди. Мана, шу тўрт йил бир пиёла чой ичгунча ўтди кетди.

Тинмай одам келиб турипти. Қуюқ-сууюқ овқатлар тортиляпти.

Дастурхонга шиша оралаб қолди. Концертини тугатиб, кеч бўлса ҳам артистлар етиб келишди. Кексалар ўтирган жойда стол тагидан пиёла узатила бошланди. Ёшлар жиринглатиб «жабрдийда», «чақувдан қамалган» боланинг саломатлигига ича бошладилар.

Ашула авжга чиқди. Унча-мунча кайф қилганларнинг овози кўтарила бошлади. «Чақувдан қамалиб келган» боланинг ўзи ўйинга тушди.

Кейинги пайтларда тўйми, азами, барибир нутқ сўзлайдиган одамлар пайдо бўлиб қолган. Бу йиғин ҳам шундай бўлди.

Соч ўстирган бир йигит рюмка кўтариб, ўртага тушди. Ҳайрон бўлдим, у нима дейиши мумкин? Тўй бўлса, куёв билан келинни табрикларди, именина бўлса тўй эгасини туғилган куни билан табрикларди. Чақалоқ тўйи бўлса, унга умр тиларди. Бировни пичоқлаб, қамалиб келганнинг йиғинида нима дейиши мумкин?

— Ҳурматли биродарлар, мана шу табаррук уйнинг табаррук дастурхони устида ўтирибмиз. Ўзингизга маълум, Тошкентда кучли зилзила бўлди. Бизнинг бозоркомимизга қарашли точкалар ҳам анча шикастланди. Шу билан демоқчиманки, азиз биродаримиз Махсум аканинг зурриёти бўлмиш Сайфулло бозоркомнинг вайрон бўлган точкаларини тиклашга ўз ҳиссасини кўшади, деб умид қиламиз. Шу қадахни Сайфуллонинг саломатлигига кўтаришларингизни сўраб қоламан.

Ичадиганлар жаранг-журунг қилиб уриштирди. Ичишди. Ҳар қайси тўда Сайфуллони ёнига қақириб, алоҳида-алоҳида қадах тутишди. Сайфулло тушмагур соғинган экан, йўқ дейиш эсидан чиқиб, узатганни олиб ютаверди. То ош тортилгунча Сайфулло қамоққа кетишдан олдинги ҳолига келди-кўйди.

— Вей, вей, қамоққа йигитнинг гули тушади. Иш билган одам ҳар ерда ҳам нонини топиб кетаверади.

Исталовойга завидиш бўлдим. Ҳа, ўшатдаям тортиб турдик. Ҳа, дўст!

У довдираб, алжираб ҳовлида чарх уриб юарди. Бирдан маҳалла комитетининг раисига кўзи тушиб қолди. Тепасига келиб, икки кўлини биқинига тираб туриб олди. Хабарим бор,

милиция идораси Сайфуллонинг ахлоқи тўғрисида характеристика сўраганда, у тўғрисида ёзиб берган эди. Сайфуллонинг эсидан чиқмаган экан.

— Вей, қўлингдан ҳемири келмади-ку.

Маҳалла йигитлари Сайфуллонинг тирсагидан олиб, эшикка опчиқиб кетишди. Биз кўшнилар ҳам секин ўрнимиздан турдик. Чиқиб келаётганимизда Сайфуллони йўқлаб келган, ўзига ўхшаган ошналарига гап маъқулларди:

— Вей, мен, мен исталавойда завидиш...

Мана, шу воқеага ҳам бир ойдан ошди. Сайфуллоси тушмагур «шўх» бола эмасми, ёзлик кинонинг ёнида бир жувонга эрининг олдида тегишипти. Тўртта одам гувоҳ бўлиб, ўша заҳотиёқ милицияга олиб кетишипти.

Шунда унинг гаплари эсимга тушиб ҳам ачиниш, ҳам истехзо билан дедим:

— Янги фармон чиққан, энди исталавопга завидиш бўлмайдиган қилиб олиб кетишди. Эсонлик бўлса, яна беш йилдан кейин учрашамиз-да!

МЕНИНГ ДЎСТИМ БАББАЕВ!

Неъмат Бобоев билан бир ҳовлида турамиз. У ёшлиқдан тепкилашиб катта бўлган оғайним бўлади. Чилонзордан уй олганимизда ҳам икковимиз бир жойга тушиб қолганмиз. У учинчи қаватда, мен иккинчи қаватдаман. Кечкурунлари ҳовлида домино ўйнаймиз. Термосда чой дамлаб тушиб роса чойхўрлик қиламиз. Неъмат қурмагур жуда одамжон нарса. Ҳар гапига мақол, матал қўшиб гапиради. У шундоқ меҳрибон, шундоқ меҳрибон...

Мана шу энг яқин оғайним бир кун пастга пижама кийиб бир қўлида термос, бир қўлида пиёла билан тушди.

— Қалай, ишлар жойидами? — дедим курсидан унга жой кўрсатиб.

— Аслида юзтадан отиб ташласак ҳам бўладиган.

Унинг гапига тушунолмаб хайрон бўлиб турган эдим, ўзи ёрила қолди.

— Сабаби шуки, бугун министрликдан буйруқ олдим. Яъни сизларнинг заводларинга директор бўлдим.

Ҳақиқатан ҳам бунақа янгилик учун юзта эмас, икки юзтадан отсак ҳам бемалол бўлаверади. Аммо биз бунақа қилмадик. Мен дўстимни астойдил табриқладим. Тўғриси, илгариги директоримиз сал қўполдўзроқ эди. Мен неча йилдан бери заводда инженер бўлсам унга биронта таклифимни ўтказолган эмасман. Бу тўғрида Неъматга кўп гапирганман. Неъмат бу гапларни эшитганда куйиб ёниб кетарди. Директоримизни бюрократ, лақма, принципи йўқ, қўпол ва яна алланималар деб сўкарди. Унинг директор бўлиб келишига суйинганимнинг сабаби ҳам шу-да! Ҳар қалай у тушунган одам. Ихтироимдан хабардор. Чертёжимнинг кўп жойларини ўзи билан маслаҳатлашганман. У доимо: «Агар шу ихтиро амалга ошса, завод йилига камида икки юз минг иқтисод қилади» деб мени ишонтирарди. Мана, Неъматнинг ўзи директор. Ура!..

Эрталаб ишга у вақтли кетиб қолган экан. Қўшниларининг айтишига қараганда у ҳаво ранг «Волга»да кетибди. Хай, мен ҳам заводга етиб келдим.

Смена охирилашиб қолган эди. Телефонда секретарь қиз мени директор чақираётганини айтиб қолди. Бордим. Эшикни очиб киришим билан Неъмат башарамга қараб:

— Сизда маданият деган нарса борми? — деб қолса бўладими.

Ҳайрон бўлиб эшик билан унинг столи оралиғида тўхтаб қолдим.

— Секретардан, кирсам мумкинми, деб сўраш керак.

— Жинни бўлдингми, Неъмат.

— Мен сизга Неъмат эмасман, ўртоқ Баббаев бўламан, ўртоқ Хажжайип.

Муз-муз бўлиб кетдим. Индамай чиқиб кетдим-да, қабулхонадаги диванга ҳасрат-надомат билан ўтирдим. Бир маҳал устига чарм қопланган эшик тепасидаги кўнғироқ жиринглади. Секретарь қиз сочларини тўғрилаб ичкарига кириб кетди. У қайтиб чиқди-да менга, киринг, деди. Кирдим.

Боя дурустроқ қарамаган эканман, илгариги директоримизда учта телефон бўлгучи эди. Энди бешта бўлиб қопти. Столдаги қизил мовут дастурхон эди, энди пушти бахмал ёпилган. Неъмат бурчакдаги пўлат сандиқдан ниманидир олаётган экан, менга қарамай калласини бир томонга сал ташлаб туфлисини ғирчиллатиб жойига келиб ўтирди.

Индамадим. Ўзи стол ойнасини бир оз чертиб ўтириб гап бошлади.

— Ўртоқ Хажжайип, сизни чақиртиришимнинг сабаби шуки, биз сиз билан бевосита завод хўжалигига жавобгар кишилармиз. Ишлаб чиқаришни минимумдан максимумга кўтаришда командирлик қилишимиз лозим.

Э, аттанг, дедим ичимда. Ҳар гапига мақол, матал қўшиб гапирадиган, бир оғиз гапи билан одамнинг ичига кириб кетадиган бола тамом бўпти-ку!

— Менга қара, қўй бу олифта гапларни. Тўппа-тўғри, одамга ўхшаб гапиравер.

Неъматнинг кўзлари дум-думалоқ бўлиб кетди. Афтидан у раҳбар ходим, албатта жиддий гапириши шарт, кулиш, ҳазил қилиш раҳбар обрўсини тўқади, деб ўйласа керак, кўрқиб кетди. Яна ўзим гап бошладим.

— Албатта менинг чертёжим масаласида чақирган бўлсанг керак. Шунини энди амалга оширсак, бўлар, а?

Неъмат ранглари оқариб анграйиб турарди. Гапим тамом бўлиши билан бошини сарак-сарак қилди.

— Бу ердагилар ҳам, эски директор ҳам икковимизнинг ўртоқ эканлигимизни яхши билишади. Агар лойиҳангни амалга оширадиган бўлсам, албатта: ўз ўртоғини қўллаяпти дейишади. Умуман бу лойиҳа бизга тўғри келмайди.

— Хўш, нега тўғри келмас экан.

— Биринчидан, бу дастгоҳни яшаш учун бир неча одам овора бўлади. Қуюв цехи ҳам, йиғув цехи ҳам планни бажаролмай судралаётган экан, унинг устига пландан ташқари хонаки қилиб сенинг дастгоҳингни юкласак уларга жавр бўлади.

— Беш олти кун жавр бўлгани билан бу ёғига коллективимизнинг қўлидан оғир ишни олади-ку.

— У кейинги гап. Нақди керак бизга. Бор дастгоҳларимиз бинойидек кунимизга яраб турипти.

Шундай тутақиб кетдимки, ўрнимдан туриб қолганимни ўзим билмабман.

— Ҳой, менга қара. Ўзинг эмасминг, шу дастгоҳ битса завод йилига икки юз минг иқтисод қилади, деган. Ўзинг эмасминг, эски директорни бюрократ, ландавур, принципи йўқ лакма деган...

Неъмат қўлларини икки томонга ёзди.

— Ташқаридан қараганда ҳаммамиз ҳам шунақа деймиз. Жавобгарлик бўйнимизга тушганда ўйлаб қоламиз.

— Ўз оғайнисининг ишини амалга оширяпти дейишларидан кўрқаман, дейсан. Нима, шахсий ишимга қарашяпсанми. Ҳамма ҳам ошна бўлса, бутун коллектив бир оғайни бўлса, қандоқ яхши.

Неъмат ўрнимдан туриб кетди.

— Бас қилинг, ўртоқ Хажжайип, гап тамом!

— Хўп, — дедим — кечирасиз ўртоқ Баббаев.

Чиқиб кетдим.

Кечкурун Неъмат яна термос кўтариб тушди. Мен унинг олдига бориб, мумкинми, ўтирсам, ўртоқ Бабаев, дедим.

— Отимни айтсанг ўласанми. Ўтиравер, — деди.

— Ахир боя заводда кабинетингда...

Неъмат илжайди.

— У завод, бу кўча, уй. Хўш соғлигинг яхшими, ғалати тарвуз олиб келдим, холодильникка тиқиб қўйибман, ҳозир чиқиб қотирамиз.

Ё тавба. Шу ёшга кириб бир умр бирга бўлган оғайнимнинг қанақалигини билмаган эканман. Шунча вақтдан бери одамнинг жонидек бўлган йигит орқаси стулга тегди-ю бошқача бўлди, қўйди-я.

Шу кеча роса домино ўйнадик, мен уни ютавериб тўрт марта стол тагидан эмаклатиб ўтказдим. Пешонасига эчкининг суратини ёпиштирдим. Ҳамма ўйинларимиз самимий, беғараз ўтди. Аммо...

Аммо эртасига ишга борганимда у яна бошқача бўлиб қолибди. Нукул ўртоқ Хажжайип дейди. Отини айтсам чирсиллаб, ўртоқ Баббаев дегин деб кўрсатма беради.

ОЛҚИНДИ

Кўзойнагининг бир пойи дарз кетган бу одамни илгарилари ҳам бир-икки кўрганман. У, доимо НЭП давридан қолган қўш қулфли портфель қўлтиклаб юрарди. Башараси лазаримда мухри ўчиб кетган совунга ўхшарди. Уни кўпинча редакция коридорларида, почта кутиларининг ёнида кўрардим. Ўзи ким, нима тирикчилик қилади, унисига эътибор қилмаган эканман. Мана, бугун икковимиз бақамти келиб турибмиз. Гап бундоқ бўлган эди: кадрдон бир ошнам фарзанд кўрди. Эр-хотин ёш отани табриклагани бордик. У билан туғуруқхонадаги чақалоқнинг саломатлигига жиндак ичиб юбордик. Бундай пайтларда, ичиш, умуман, гуноҳ саналмаса керак, деб ўйлайман. Хуллас, табиатим равшан, ширакайфгина бўлиб уйга қайтсам, эшигим олдида ўша олқиндибашара одам мени кутиб турибди.

Одатда кайфи бор одам бировга бошдан-оёқ бир йўла қараёлмайди. Бўлиб-бўлиб қарайди. Аввал туянинг тиззасидек едирилиб, тақир бўлиб кетган пешонасини, кейин тарвузни бутун ютгандек думалоқ қорнини, ана ундан кейин ҳар хил сиёҳ узун-узун томиб беқасамга ўхшаб кетган шимини кўрдим. Димоғимга бирдан гуп этиб моғор ҳиди урилгандек бўлди.

Докторхона деворларида одамнинг совундан ясалган башараси, кўли, қулоғи ва бурнининг нухаси илиғлик бўларди. Бу одамнинг ҳаммаёғи бирваракайига ўша докторхонанинг деворига ўхшаб кетди.

— Ука, — деди олқинди, — зарур бир иш билан келган эдим.

Уйга таклиф қилдим. Кирдик. У лойга ботган туфлисини остонадаги латтага суртмай, тўппа-тўғри гиламни босиб кириб келаверди. Индаёлмадим. Ўтирди. Маҳсига ўхшаб кетган портфелидан бешта тухум олиб, стол устига кўйди.

— Қуруқ келишга кўнглим бўлмади. Болаларингизга насхиба. Товуқ ўзимизники.

У тилини танглайига босиброқ гапирар экан, «с» деганда «сх»га ўхшашроқ товуш чиқарди.

Боя меҳмонга кетаётиб, шошилиб стол устини йиғиштирмаган эканмиз. Меҳмон лаган четидаги қошиқни олиб, ўйнаб ўтирди. Қошиқнинг орқаси билан иягини қашиди. Жуда ғашим келди. Бир нима деёлмай, диққатим ошиб кетяпти. У қошиқ билан лаган ўртасига уйиб қўйилган шовлани атрофга ётқизиб, лаганнинг гулини очди-ю, тикилиб туриб қолди.

Бир чеккаси чарчаганлигим, бир чеккаси кайф, кўзимни уйқу босиб келяпти. Кафтимнинг орқаси билан оғзимни тўсиб, тинмай эснаб турибман. Охири у кир дастрўмолига бурнини шилкилатиб қоқиб, мақсадга ўтди:

— Ука, газетага мақола ёзсангиз. Уч-тўрт сўм ишлаб олсангиз. Материал жуда пишиқ.

У ўзи ишлайдиган идоранинг бошлиғидан нолиб кетди. Уни порахўр, бюрократ, ёмон одам, жудаям ёмон одам, деди.

— Аниқ фактлар борми? — дедим.

— Бор, — деди у тантана билан, — газетага ёзаверинг, мақола юзасҳидан текшириш ўтказилганда ҳаммаси очилади. Бу иккинчи масҳала. Тўйларга борсҳа ҳаммадан олдин масҳт бўлиб олади. Буфетчидан пора олганини ўз кўзим билан кўрганман. Сҳиз ёзаверинг...

Унга бировни айблаш учун бу гаплар асос бўлмаслигини, бунақа материални, умуман газеталар босмаслигини уввало тушунтираманки, қани тушунса.

— Ҳозир кайфингиз бор экан, кейинроқ гаплашамиз, бўлмасҳа.

— Кейин гаплашишнинг ҳожати йўқ, — дедим, — ўзингиз фактларни аниқ қилиб, редакцияга олиб боринг. Ўша ерда гаплашамиз.

Кейинги гапим малол келди шекилли, у қўлини силтаб ўрнидан турди.

— Меҳнаткашларнинг шикоятини шунақа қолиб кетаверар экан-да! Хўп, майли, гаплашадиган жойда гаплашиб кўрамиз. Сҳизларни ҳам текширадиганлар бордир. Биз бечоралар арзимизни кимга айтамиз? Азбаройи ҳукуматимизга ёрдам бўлсҳин, ҳукумат идораларида ноқобил одамлар ўтирмасҳин деб атайин арз қилгани келсҳам, сҳиз эсҳнаб ўтирибсҳиз-а! Майли,

гаплашиб қўямиз. Кеча қаерда бўлганингизни, бугун қаерда ичганингизни биламиз.

Олқинди зарда билан ўрнидан туриб, портфелини буклаб, жавраганича чиқиб кетди. У кетди-ю, уйда аллақандай моғор ҳиди билан бешта палағда тухум қолди.

Орадан беш-олти кун ўтди. Уни икки марта кўрдим. Автобусда кета туриб, деразадан унинг почта қутисига конверт ташлаётганига кўзим тушиб қолган эди. Ўтган куни уни яна редакциямизда ишлайдиган фельетончи йигитнинг орқасидан эргашиб кетаётганини кўрган эдим.

Бугун ишга келсам, муҳаррир йўқлатган экан. Кирдик. Муҳаррир столдан бош кўтармаёк гапира кетди:

— Ўн тўртинчи январда қаерда ичган эдингиз? Нима дейишимни билмай, ҳайрон бўлиб қолдим.

Ўйлаб-ўйлаб топдим. Ошнамнинг фарзанд кўриши саломатлигига ичган бир рюмка вино эсимга тушди. Эсимга тушди-ю, вино эмас, захар ичгандек бўлдим.

— Мана, — деди муҳаррир, майда қилиб ёзилган олти варақ қоғозни кўлимга тутқазар экан. — Ўқинг!

Ўқишга тушиб кетдим. Хатда менинг пиянисталигим, кўчаларда маст бўлиб гандираклаб юришим, бир ичганда икки шишани кўрдим демай шимиришим, арз қилиб келганлардан пора олишим, мисол учун М. фамилияли бир меҳнаткашдан бешта тухум олганлигим ёзилган эди. Хат охирида... «Бунақа порахўр, пиянисталарга матбуот даргоҳидан жой берилмасин!» деб талаб қилинган эди.

Хатга аниқ имзо қўйилмаган. Фақат, маҳалла меҳнаткашлари, деб бир хил сиёҳда бир одамнинг қўли билан ўн олти хил имзо чекилган эди.

Хатни ўқиб туриб, олқиндини эсладим.

Муҳаррир бўлган воқеани гапириб берди: — Бу ифвогар отнинг қашқасидек маълум нарса. Идораларга ёзган шикоятлари ёлғон чиққанидан, ифвогарлиги, тухматчилиги очилиб қолганидан ўзи редакцияларга боролмай, ходимларимизнинг йўлини тўсиб, уйига бориб, оғзаки мухбирлик қилиб юрибди. Эҳтиёт бўлинглар, ифвогар бамисоли калтакесак бўлади. Аллақайси ковакдан чулдираб овози чиқади-ю, ўзи кўринмайди. Эзгилаб ташлайман десанг, дарров ковакка кириб кетади. Шу кириб кетганича кечалари ҳам чулдираб ухлатмайди. Ифвогарни йўлга ҳам солиб бўлмайди. Бу жиҳатдан у қўнғизга ўхшайди. Қўнғиз тўнкарилиб қолиб ўнглолмай, ғўнғиллай беради. Ўнглаб қўяй, деб қўл узатсангиз, қўлингизни саситиб юборади.

Каллам гувиллаб, кўзимга докторхона деворидаги совундан ясалган маразнинг башараси ва ахлат челагида ётган бешта палағда тухум кўриниб кетди.

1962 йил.

ИҚРОП

Раҳмонали кўнгли пошшо бўлиб келарди. Бугун ҳам хотинини доғда қолдириб, ўша жойга борди. Маишат кечагидан ҳам зўр бўлди. Бугун хотинига нима баҳона қилса экан? У уйга яқинлашган сари баҳона топишга шошарди. Шунга ҳам баҳонами? Кечаги мажлиснинг давоми бўлди, деб қўяқолади-да!

Такси уларнинг эшиги олдига келиб тўхташи билан орқама-орқа яна бир такси келди. Ундан рўмолга ўралган бир аёл тушди. Раҳмоналининг юраги орқасига тортиб кетди. Бу унинг хотини Зарофат эди. Оббо, пойлаб борганга ўхшайди. Билган, қаердалигини, кимнинг уйидалигини билган. Иккала такси ҳам қоронғу кўчани ёритиб орқага қайтишди. Раҳмонали юраги бетламай бўшашиб сўради:

— Зарофмисан?

Зарофат жавоб ўрнига ҳўнграб йиғлаб юборди.

Раҳмоналининг баданига титроқ кирди. Оёғи қалтиради. Энди нима қилсайкин? Тонсинми? Кўзини бақрайтириб туриб-а?

Зарофат пиқ-пиқ йиғлаганича унинг ёнидан ўтиб эшикка калит солиб очди. Эр-хотин олдинма-кетин ҳовлига киришди. Раҳмоналининг калласи мокидай ишларди-ю, бефойда эди. Нима десайкин? Тониб бўлмайди. Бошқа баҳонанинг иложи йўқ. Ҳаммасини кўрган. Билган. Қиёмат қилади. Ҳар ҳолда ҳовлида гап бошласа, тўполон бўлиб, кўни-қўшнилар эшитиши мумкин. Нима бўлса ҳам уйга кириб гаплашиш керак. Унинг кўнглини олиш керак. Хотинларни яхши гап билан йўлга солса бўлади. Қани, бир уриниб кўрсин.

Раҳмонали шу ўйлар билан ичкарига кирди. Хотини столга бошини кўйиб ҳамок пиқиллаб йиғларди.

Бу аҳволда уни ҳеч нарсага кўндириб бўлмайди, деб дилидан ўтказди Раҳмонали. Тўғриси айтиб, тавба қилиш керак. Бундан бошқа йўл йўқ! Раҳмонали журъатсизлик билан хотинининг тепасига келди.

— Хотин, нима десамикин? Нима бўлганини ўзинг билиб турибсан. Аҳмоқлик қилдим. Нима қилай, эгилган бошни қилич кесмайди.

Зарофат ялт этиб унга қаради. Раҳмоналининг юраги жиғ этиб кетди. Муз парчасини ютворгандек анча вақтгача ўзига келолмай энтикиб туриб қолди.

— Бунақа қарама-да, айбимни бўйнимга оляпман-ку, тагин нима дейсан. Шу икки боланинг ҳурмати, энди бундай қилмайман. Кечаги мажлис ҳам ёлғон эди. Кеча ҳам ҳали ўзинг кўрган жойга борган эдим. Унинг қош-кўзларига учибман. Ширин сўзларига учибман. Айб ўзимда, бола-чақалик кап-катта одам бегона хотинга айланишиб юрибман...

Зарофат яна унга қаради. Энди унинг кўзларидан ўт чакнарди. Раҳмонали бу қарашларга тоб беролмади. Бутун вужуди қарахт бўлиб қотиб турарди. У кўзларини чирт юмганича, яна гапирди.

— Истасанг, иккинчи бундай қилмасликка расписка бераман. Кўр эканман, қадрингни билмаган эканман. Майли, ур, уракол мени, теп, орқамга теп, розиман, мендақа ярамас эрнинг жазоси шу.

Зарофат унинг гапларига чидолмай нариги уйга чиқиб кетди. Орқасидан Раҳмонали эргашиб кирди.

— Энди кўйгин, жон хотин, эркак бошимни ҳам қилиб тўғриси айтяпман. Наҳотки кечирмасанг. Энди у хотиннинг башарасига ҳам қарамайман. Тамом. Пой-лаб борибсанда-а, ҳаммасини кўрибсанда-а, шунчаки, кўнгли учун бордим. Турган-битгани бўёқ.

— Нарини туриб, яқин келманг! Эссиз одамгарчилик.

Раҳмонали тиз чўкди:

— Оёғимдан ўп десанг ўпаман. Орқамдан эмаклаб юр десанг эмаклаб юраман, мени

кечирсанг бўлгани. Энди ишдан бир секунд ҳам кечикмай уйга келаман. Кўрасан, бундан буён моянамга ҳам барака киради. Айтди дерсан. У ярамас хотинга энди ҳеч нарса олиб бермайман.

Зарофат ўгирилиб қараган эди, Раҳмонали орқасида, оёғининг тагида тиз чўкиб, кўзларини пир-пиратиб турибди. Зарофатнинг раҳми келиб кетди. Бир зумда калласидан: қилмишига пушаймон бўлиб турибди-ку, ҳаммасини айтиб беряпти-ку, майли бу галча кечири қолай, деган ўй ўтди.

— Туринг ўрнингиздан. Уят керак. Бу галча кечирдим, иккинчи шунақа иш қилсангиз, остонага кадам қўймай ўша ёқдан даф бўлинг.

Раҳмоналига жон кирди. Хотинининг оёғидан, билакларидан, елкаларидан йиғлаб-йиғлаб ўпди.

— Муни қара-я, борибсан-а, кўрибсан-а.

Зарофат пиқиллаб кулиб юборди:

— Ҳеч қаёққа борганим йўқ. Сизни кутиб ўтириб ухлаб қопман. Туш кўрсам, сиз ўлиб қопсиз. Идорангиздагилар қабристонда митинг қилиб кўмиб қўйишди. Уйғониб кетиб бирам кўнглим ғаш бўлдики, ётиб ётолмадим, ўтириб ўтиролмадим. Хаёлимда сизга бир нима бўлгандек, ё автобус, ё трамвай уриб кетгандек бўлаверди. Идорангизга бормоқчи бўлиб таксига чиқаётсам, ўзингиз келиб қолдингиз. Мен бу ёқда қандоқ ташвишлар қилиб юрибман-у, сиз бўлсангиз...

— Бўлди, бўлди, бу ёғини гапирма. Гапни тамом қилдик-ку. Айланторма.

Раҳмонали ечина туриб, э аҳмоқ деб, пешонасига битта урди.

Бу хангома эр-хотиннинг орасида қолиб кетди. Аммо Раҳмонали эрталаб ишга кетаётганида хотинининг кўлидан ўпиб, ишдан келганида пешонасидан ўпишини эшитганлар нима гаплигини билолмай ҳайрон.

Борди-ю, олган маошининг тийин-тийинигача санаб хотинининг кўлига беришини эшитсалар, нима дейишаркин?

Ҳар қалай, уйдаги гапнинг кўчага чиқмагани дуруст бўлди. Раҳмонали бу сирни мендан бошқа кишига айтмаган. Мен ҳам ҳалигача сир сақлаб юрибман.

ТОВУҚ ТИЛИНИ БИЛАДИГАН ОДАМ

Бокқанингга яраша товуқ ўлгур кунда туғса-да. Дон чўкишига қараганда, кунига иккитадан туғадиганга ўхшайди. Қақолаши дунёни бузади. Ҳар қақолаганида кўни-қўшниларга эшиттириб, ҳозир тухум туғаман, тухумимни кўриб ёқаларингни ушлайсизлар, дегандек ҳурпайиб сомонхонага кириб кетади. Шу кириб кетганича гор-шовда ўтирган боладек кўзларини жавдиратиб узоқ ўтиради.

Маҳбубахон ишлик одам. Эрталаб ишга кетганича кечқурун қайтади. Уйга келади-ю, болаларига овқат пиширишга уннаб кетади. Албатта сомонхонага кириб, товуқларнинг тукқан-туғмаганлигидан хабар олади. Тавба, тухум йўк. Шунақа ҳам ёлғончи товуқ бўладими? Ё мушук-пушук кириб, тухумни еб қўярмикан?

Ундоқ деса, сомонхонанинг эшиги берк туради. Ундан ташқари, ҳовлида каттакон ит бор. Мушук у ёқда турсин, чумолини ҳам йўлатмайди.

Кечаси телевизор кўриб ўтиришганларида Маҳбубахон товуқлардан нолиб қолди:

— Эгаси ўлгур безор бўлганидан сотган шекилли. Хитрий товуқ экан.

Эри Мансуржон бепарво жавоб берди:

— Э, хотин. Сен умуман чорвачилик, йўғ-е, паррандачиликдан беҳабар одамсан. Қўйни биласан-а, янги келган уйда ем емайди. Ўрганиб кетгандан кейин шунақаям хўра бўлиб кетадики, асти қўяверасан.

Мансуржон шундай деярди-ку, кўзини яширишга уриниб, туппа-тузук ишлаб турган телевизорнинг мурватларини бурарди.

— Оббо, нима қиласиз бураб? Ана, бузиб қўйдингиз. Эртага товукни сўйиб беринг, шўрва қиламиз.

— Ия, шундоқ товукни-я. Қўй, хотин, бир иложини қиламиз, туғиб беради. Мени айтди дерсан, ҳар кун туғадиган қилиб бераман.

Хотин эрининг гапига ишонгандек бўлди. Эрталаб ишга кетаётганда, ўғлининг эски дўпписида дон опчиқиб сочди. Товуқ қақолаб дон чўқиди, яна борми, дегандек Маҳбубахонга бир-икки қаради-да, қақолаб сомонхонага қараб чопди. Бир оздан кейин Маҳбубахон унинг орқасидан бориб, ичкарига мўралади. Товуқ сомон тўлдирилган ғалвирга бағрини бериб, унга қараб кўзларини мўлтиратяпти.

— Билиб қўй, бугун тухум туғмасанг, кечқурун шўрва бўласан, — деб кулди. Товуқ унинг гапига тушунгандек «куку» деб қўйди.

Дарҳақиқат, Маҳбубахон кечқурун келса, товуқ ваъдасининг устидан чиқиб, муштумдек тухум туғиб қўйишти. У қойил қилибманми, дегандек айвон олдида гердайиб юрарди.

Маҳбубахон ҳайрон қолди. Унинг ҳайронлигидан фойдаланиб Мансуржон керилди:

— Шунақа, хотин, биз қуш тилини ҳам биламиз. Эрталаб товукқа, бугун туғмасанг, опанг хафа бўлади, деб тайинлаб кетган эдим. Одобли товук-да, гапимни ерда қолдирмади. Эртага ҳам шу, индин ҳам шу. Агар диққатимни оширсанг, тайинлаб қўяман, туғмай, қўяди. Аммо шуни билиб қўй, товуқ деган кунда туғса, беҳосият бўлади. Тухуми ҳам майдалашиб қолади. Кунора тукқани дуруст. Иккитасининг қуввати биттасига ўтиб, калорияси ошади. Тайинлаб қўяман, кунора туғсин. Маза бўлади. Энди сенга тухум сифатини ошириш масаласида ҳеч ким билмайдиган бир сирни айтиб қўяй. Илло бировга айтмасликка сўз берасан. Сир шуки, товукқа унча-мунча туз ялатиб туриш керак. Битта гугурт кутисига туз солиб, сомонхонага опкириб қўй. Ўзи хоҳлаганда чўқилаб туради. Ана шунда тухум жудаям хушхўр бўлиб кетади.

Содда хотин эрининг кўйиб-пишиб айтган бу гапларига астойдил ишонди. Сирни бировга айтмасликка ваъда берди. Сомонхонага туз опкириб қўядиган бўлди.

Мансуржон товукка яхшилаб тайинлаб қўйган экан, айтганини қилиб, кунора тухум туғаверди. Гугурт кутисидаги туз бемалол беш кунга етаверди.

— Ҳой дадаси, гапингиз рост чикди, тухуми борган сари хушхўр бўлиб кетаётганга ўхшайди.

— Ўхшайди деганинг нимаси? Росмана хушхўр бўпти. Кунора туғиш билан туз ялашда гап кўп дедим-ку!

Кунлар шу хил ўтаверди. Товуқ аҳдини бузмади. Нима бўлди-ю, Мансуржон бир ҳафтага аллақаякка командировкага кетадиган бўлиб қолди. У чамадонини кўтариб, эшикка етганда, тўхтади.

— Хотин, бир гап айтиш эсимдан чиқипти. Товуққа тайинлаб қўйдим. Келгунимча ҳар куни туғиб туради. Тузни ҳам чўқилама, кунига тухум очадиган нарсасан, жавр бўлади, дедим.

Эрининг бу гапи ҳам тўғри чикди. Гугурт қутичадаги туз сира ҳам камаймади. Ҳар куни тухум туғаверди. Маҳбубахон қўни-қўшниларга мақтанарди:

— Бир товуғимиз бор, ўлгур, одам тилини билади. Бало товуқ экан.

Маҳбубахоннинг қойил қолиши узоққа чўзилмади. Бир кун боши айланиб, ишдан вақтлироқ қайтди. Уйга келса, сомонхона очик. Нима бало бўлди, деб мўраласа, Мансуржон ярим шиша ароқ олиб, пиёлани тўлдирди. Сомонга бағрини бериб ётган товукнинг қанотидан кўтариб улоқтирди-да, тухумини олиб, устунга уриб чакди. Кейин гугурт қутисидаги туздан сепиб закуска қилди.

Маҳбубахон ҳеч нарса билмагандек, оёқ учида юриб, айвонга ўтиб кетди. Бир оздан кейин Мансуржон лабини ялаб уйга кирди.

— Хотин, ишдан кепсан-ку. Айтганча, бугун товуқ тухум туғадиган кунми?

— Йўқ, бугун туғмайди, эртага туғади, — деди Маҳбуба.

— Ҳа, рост. Шундай деб тайинлаб қўйган эдим. Хотин эрига шундай караш қилдики, эр кўзини яширолмайд уйқуси келмаса ҳам эснади. Шу пайт кўнглидан, билиб юрган экан, деган ган ўтди.

— Хотин, товуққа яхшилаб тайинлаб қўяман, энди кунда туғадиган бўлади. Улай агар, кунда туғади. Агар хўп десанг, гапга тушунадиган шунақа товукдан яна ўнта олиб келаман, йигирмата олиб келаман. Хотин тик унинг олдига келди-да:

— Қани, бир «хух» деб юборинг! — деди.

— Мелисамисан, мен шофёрманми?

— Одамнинг ҳар нима бўлгани яхши? Яна ичибсиз! Юрагингиз яна ёмон бўлса, нима бўлади! Докторнинг гапи эсингиздан чиқдими?

Мансуржон аввалига бўйин эгиб турди-да, кейин баланд келди:

— Судга бер. Мелисачақир. Сомонхонага ўғри тушди, деб дод сол!

— Сизни нега судга берарканман? Сизни товуклар суд қилишсин. Тилини биласиз-ку.

Эр-хотин хахолаб кулиб юборишди. Уларга қўшилиб, ховлида донлаб юрган товуқ ҳам қақолаб кулгандек бўлди.

ХОТИНБОЗ ЧУМЧУҚ

Бир журналда «Хотинбоз чумчуқ» деган ҳикоя босилди.

Ҳикояда нималар дейилганини бу ёққа қўйиб, уни ким ёзганидан гаплашайлик.

Чойхоначи Алимат бува ували-жували чол. Неваралари шундай кўпки, номларини адаштириб Солини Вали, Валини Соли деб янглишиб юради. Алимат бува невараларига қайси эртаси айтса, буни айтгансиз, деб жанжал қилишади. У ўйлаб, ичидан тўқиб эртақ айтадиган бўлиб қолган. Айниқса эртаққа тўймайдиган битта Кенжавой деган невараси ҳам бор. Чой устида ҳам, ош устида ҳам:

— Бува, давай, эртақ айтиб беринг, — деб ҳархаша қилаверади.

Чол дунёдаги жамики эртақларни айтиб бўлган. Янгисини тўқиб чарчаган. У охири ўйлаб-ўйлаб эртақ тўқиди, яъни:

— Бир бор экан, бир йўқ экан, битта чумчуқ бор экан...

Орадан анча вақт ўтиб, нима ҳам бўлди-ю, бир журналда ўша «Чумчуқ» лоп этиб чиқиб қолди. Чол мундоқ қараса, ўзи тўқиган эртақ ҳикоя бўлиб чиқибди. Ҳикоячининг тепасига Кенжа Алиматов, деб ёзиб қўйипти. Кенжа — Алимат отанинг ўша зумраша невараси, энди ўн тўрт ёшга кирган. Самовардагилар «Хотинбоз чумчуқ»ни роса чўзғилаб ўқиб чиқишди.

Ҳай, бу ҳам ўтди. «Хотинбоз чумчуқ» одамларнинг эсидан ҳам чиқиб кетди. Аммо орадан бир ой ўтар-ўтмас газетада «Хотинбоз чумчуқ» сарлавҳаси остида мақола чиқди. Газета қўлма-қўл бўлиб кетди. Ўқиган ҳам ўқиди, ўқимаган ҳам ўқиди. Мақола шундай бошланарди:

«Ёзувчи Кенжа Алимат ўзининг «Хотинбоз чумчуқ» асари орқали орамиздаги хотинбозларни сатира ўти билан куйдиришга уринган ва уни муваффақиятли ҳал қила олган.

Асарда ёзувчининг катта ҳаёт тажрибаси борлиги яққол сезилиб турибди. Унинг кўзи ўткир, фикри тиниқ. Айниқса тили ўйноқ ва жозибador. Табиат манзараларини жуда уста рассомдек нозиклик билан чизади.

Автор ҳаётни ўз кўзи билан кўради. Ундаи маълум даражада фалсафий хулосалар ҳам чиқаза олади. Ҳаёт тажрибаси, классикларни кунт билан ўрганиши, ўзидан олдин шу мавзуга қўл урган етук авторларнинг асарларидан ижодий фойдаланиши автор маҳоратига ўз таъсирини ўтказган.

Айниқса, асар охиридаги хотинбоз чумчуқнинг бошқа чумчуқлар орасида фош бўлиб, ўз хотини томонидан ушлаб олиниш картинаси ниҳоятда ёрқин, ўқувчининг у ёқи бу эсида қоладиган даражада аниқ тасвирланиши муваффақиятни таъминлаган... Ўқувчи хотинбоз чумчуқнинг прообразини кўз олдига келтириб туради. Ундан жирканади, нафратланади, ғазабланади, в. б.

Хотинбоз чумчуқ Кант айтгандек, мен бор — олам бор, деб ўйлайди.

Автор чумчуқ қиёфасини яратишда новаторлик йўлидан боради. Персонажини индивидуаллаштиради. Характер яратади. Мисолларга мурожаат қиламиз:

«Унинг иккита қаноти бор, бир тумшуқ, иккинчи оёғи мавжуд».

Қаранг! Нақадар тиниқ, аниқ, ажойиб, ноёб портрет.

Кенжа Алимат чумчуқ ини орқали салбий чумчуқларнинг хусусий мулкчилигини аламли сатрларда фош қилади.

...Кекса тол поялари орасида ўзига хос хашақлардан ҳаромхўрлик билан йиғилган уя...

Юқоридаги мисоллар автор маҳоратини белгиловчи омиллар сифатида бизни қувонтиради. Яна мисол...

«Хотинбоз чумчуқ гулзор олдида бир оёғида ромашка ушлаб, тумшуғи билан унинг баргларини битталаб юляпти:

— «Келади, келмайди, келади...»

Ана гулзор томондан олифта патли сатанг чумчуқ пайдо бўлди.

Хотинбоз чумчуқнинг юраги ўйнади. Шошиб унинг истиқболига чиқди».

Бундай тасвирлар асарда кўп.

Аммо асар бир қатор камчиликлардан ҳам холи эмас.

Айниқса композицион тарқоқлик сезилади. *(Чумчуқлар ҳар ёққа тарқаб учиб юришади.)*

Хотинбоз чумчуқнинг чирқиллаши жибилажибоннинг сайрашини эслатиб қўйяпти. Сатанг чумчуқ Қарқуноқнинг худди ўзгинаси.

Асар сюжети кўпроқ очеркни эслатади.

Автор бундан буён чумчуқлар орасида кўпроқ бўлса, уларнинг ҳаётини ўрганса, тили, одатларини қунт билан кузатса, фақат ютади, яна ижод чўққиларига парвоз қилади.

Умуман олганда «Хотинбоз чумчуқ» кенг китобхон оммасининг ўсиб бораётган дидини, талабларани қондира оладиган ажойиб сермазмун асардир.

Биз таланти Кенжа Алиматдан ариқ бўйларидан совун ўғирлайдиган Зағизгон, узумларимизни чўқиб кетадиган Чуғурчиқ, гилосларимизни еб қўядиган Тутхўрак сингари паррандалар ҳақида полотнолар кутишга ҳақлидирмиз...»

Ана шу мақола босилиб чиққан куни эртакчи чол Алимат буванинг зумраша невараси, яъни «ҳаётдан фалсафий хулосалар чиқариб оладиган ёзувчи Кенжа Алимат» томда ўз тенги болалар билан каптар қувиб юарди.

МУЛЛАЖОН

Кап-катта одам кўпчиликнинг ўртасида «хўнг-хўнг» йиғласа, жуда хунук бўлар экан.

— Кўйинг, Муллажон, астойдил севса, қайтиб келади. Муллажон тасалли бераётган кишига қараб, нимадир

демоқчи бўлди, аммо ўпкаси тўлиб, томоғидан гап ўтмай энтикди, мўйловининг кўз ёшидан ҳўл бўлмай қолган бир учи сал-пал қимирлади.

— Қайтиб келади, агар айб ўзида бўлса, албатта қайтиб келади.

Муллажон умидсиз бош чайқади.

Кўлига чамадон ушлаган ўрта ёшлардаги бир хотин келиб уйга кириб кетди. Бу Муллажоннинг хотини Башорат эди.

Муллажон ўрнидан туриб, хотинининг кетидан ҳовлига кирди.

— Ҳой, хотин, тавба қилдим, энди ичсам, бировдан пул олсам, гўримда тўнғиз кўпсин.

— Эски гап. Бу гапларни жуда кўп эшитганман. ЗАГС қоғози қани?

Муллажон биров човут солаётгандек, ён чўнтагини ўнг қўли билан ушлади.

— Эркак бошим билан оёғингга йиқиламан. Хотин юзини тескари ўгирди.

— Бир йилнинг ичида ўн бир марта оёғимга йиқилдингиз. Энди йиқилсангиз, пешонангизни қашқа қиласиз. Кўйинг энди, ЗАГС қоғозимни беринг.

Томга одам йиғилди. Бу маҳаллада Муллажоннинг ҳовлисига одам йиғилиши одат тусига кириб қолган эди. Кўчадан ўтган одам тинчлик бўлса ҳам «ғалва чикмадимикин» деб албатта эҳтиёт шартидан уларнинг ҳовлисига кўз ташлаб ўтади. Бугунги шовқинга айниқса одам кўп йиғилди.

Ўлгудек ичиб, кўз ёши қилаётган Муллажон ҳовлидаги ерўчоққа оёғини осилтириб ўтирар, ҳадеб раҳми келармикин деган ўй билан бир кўзини сал қисиб, тилини чиқазиб йўталарди.

— Бермайсизми? — деди хотин унинг олдига келиб, қатъий товуш билан.

Муллажон унинг кўзига мўлтираб қаради. Бу қараш Башоратга сира-сира таъсир қилмади. У Муллажон билан етти йил турмуш қилган бўлса, ҳаммавақт Муллажон қилғуликни қилиб қўйиб, хотинининг кўзига мўлтираб қараб, гуноҳини енгиллатиб келарди.

Бу гал ҳам унинг мўлтираб қараши хотинида шафқат эмас, ғазаб қўзғатганига ишонмасди. Муллажоннинг кўриниши шу аҳволда бўлса ҳам кўнгли мутлақо хотиржам. У, «бир пов этиб ёнади-ю, ўчади, хотинларнинг жамийкиси шунақа бўлади» деб ўйлар эди.

Бугунги жанжал нимадан чиқди? Тўпланган одамлар бу можарони аввалгиларига сира ўхшамаслигини билиб қолишди.

— Ахир, мен ҳам одамман. Резинкани ҳам ҳадеб чўзаверсанг, охири узилади. Ҳа, турмуш бўлмай ўлсин бу! Наҳотки, етти йил яшаб, бир кун ҳузур-ҳаловат кўрмасам-а!

Башоратнинг гапини эшитган Муллажон ўчоқнинг четига тиралиб, ўрнидан турди.

Бунақанги ғовғалар жонига теккан қўшни хотин кўлини пахса қилиб, Муллажоннинг олдига келди.

— Менга қаранг, қўшни. Маҳалладан кўчиб кетсак, тинчиймизми, а? Бизники шунча жондан басир қилдингиз, тагин ҳам Башоратнинг жони пўлатдан экан.

— Сиз аралашманг, эр-хотиннинг ўртасига эси кетган тушади.

Гапга Башоратнинг ўзи аралашди:

— Артелда тўрт минг растрат қилди, оёғимга йиқилиб, мана шунақа кўзини мўлтиратиб туриб олди, ҳар нима қилса, эрим дедим, тилла соатимни сотиб тўладим. Аллақайси складда уч ой ишлаб, икки минг олти юз қарз бўлди, яна кўзини мўлтиратди, иложим қанча, шўрим курсин, эрим экан, гиламимни сотдим. Атта ишлади, уч минг, батта ишлади, бир ярим минг қарз бўлди, бори-йўғимни сотиб битирдим. Бугун бир варақайига уч киши пул қистаб келса бўладими, хотиним беради, деб олаверибди. Шунча пулни қаердан оламан? Қилгиликни қилиб қўйиб, яна

кўзини мўлтиратади-я. Унинг устига тилини чиқазиб, йўталадиган одат чиқазибди.

— Раҳми келармикин, дейди-да, — деди қўшни хотин.

Ҳамма хахолаб кулиб юборди.

— Сен гапга аралашма, — деди Муллажон. — Бош юваётганингда томдан қараганман, бўйниингда совун кўпирмас экан, сенга ким қўйибди гапга суқилишни?

Бу гапнинг hozir бўлаётган ғовғага нима алоқаси борлигини билмаган кишилар «эгри мўридан — эгри тутун» деб, индамай қўя қолишди.

— Ўзимни осаман! — деди Муллажон хотинига қараб. Башорат қарзга сотилиб кетган бузоқнинг шафтолига осифлиқ арқонини олиб унинг олдига ташлади.

— Вой, бу нима қилганингиз, нақ ўзини осиб қўяди-я,— деди кимдир Башоратнинг қулоғига шивирлаб. Башорат унга «хотиржам бўлинг» дегандек қараб кўйди.

Муллажон арқонни қўлига олиб, яна тилини чиқазиб йўталди. Кўзини сузиб хотинига қаради. Назарида хотин юмшамайдиган кўринди.

— Майлими? — деди Муллажон.

Хотин индамади. Муллажон белбоғининг қатидан носқовоғини олиб, кафтини тўлдириб нос отди, хотиржам юриб келиб айвоннинг даҳанига ўтирди.

— Гапнинг очиғини айтайми? Қўядиган хотиним йўқ! Менга қара, Башорат, мени охириги марта хижолатдан қутқар, атиги ўн бир юз сўм керак. Зирагингга харидор топдим. Шу қарздан узилай, ундан кейин гўшт дўконига ишга кираман, еганинг пешноб, кийганинг атлас бўлади.

Башорат, «эсиз одамгарчилик» дегандек унга бир ўқрайиб қаради-ю, тарс-турс юриб, ховлидан чиқиб кетди. Боядан бери хурпайиб, қулоғини қашиб ўтирган бароқ мушук Муллажонга «хайр» дегандек, қисқагина бир миёвлаб Башоратга эргашиди.

Шу билан ҳикоя битди. Балки ўқувчи, Башорат-ку кетди, у ўтли-шудли хотин экан, ўзини эплаб кетади, бироқ Муллажон нима бўлди, тузалиб одам бўлиб кетдими, деб сўрар.

Кечаги дам олиш куни Муллажонни товук бозорида кўриб қолдим, чоғимда, уришадиган хўроз қидириб юрган эди, шекилли.

1956 йил.

ТУЙНУК

Бадалбек янги ичкуёв бўлганидан ҳали кўни-қўшнилари танимайди. Бугун дам олиш уни, Бадалбек нима қилишини билмай ҳовлида айланиб юрибди. Кўчага чиқай деса, қаёққа боради? Битта яримта ўртоғини бошлаб келай деса, ҳали қайин онасининг феълини билмайди. У кўлини орқасига қилиб айланиб юраркан девор тепасидан бир ғишт қия бўлиб тушиб кетай-тушиб кетай деб турганини кўриб қолди. Дарров шотини судраб келиб деворга тиради. Шотининг бир поғонасига оёқ кўйиши билан калласига: кўшнининг хотини кишидан қочадиган бўлса, андешалик иш бўлмасмикин, деган ўй келди.

У пўшт, деб девор тепасига чиқди-ю, кўшни ҳовлига қарамай осилиб қолган ғиштни олди. Бир маҳал:

— Ҳорманг, кўшни, — деган овозни эшитиб беихтиёр ҳовлига қаради.

Мўйловдор бир йигит дераза мойлаётган экан, кўлидаги чўткасини банкага ташлаб девор тагига келди.

— Қани, бир танишиб қўяйлик, почча, — деди у ҳам шотичасини судраб келиб деворга тирмашар экан.

Уларнинг ҳар иккови ҳам девордан бел бўйи барабар кўтарилиб қўл олиб кўришишди.

— Бун қаранга, кўшни, йўғ-е, почча, битта шиша коньяк қачондан бери эгасини тополмай жавонимнинг бир чеккасини хира қилиб ётганди. Эгаси ўзингиз экан-ку. Ҳозир олиб чиқаман.

Кўшни Бадалбекнинг ҳай-хайлашига қарамай шотидан тушиб уйга югурди. Бирпасда шимининг бир чўнтагида шиша, бир чўнтагида пиёла билан лапанглаб чиқди.

— Шошманг, — деди Бадалбек ҳам бўш келмай, — синглингиз антиқа варақи қилган эди, коньякка варақидан бошқа закуска ўтаверсин.

Бадалбек бир тахсимча қилиб варақи олиб чиқди.

Икки кўшни деворга бағрилари бериб бир пиёладан отиб гапга тушиб кетишди. Иккинчи пиёладан кейин деворга миниб олиб, хотиржам учинчи пиёлани ичишди.

Бадалбекнинг қайнаси қизини чақириб, эринга айт, янги куёв кўни-қўшнилари олдида уят эмасми, деб қолди. Ичкуёвга гўрни бир нима деб бўладими? Дунёда ичкуёвдан нозик нарса йўғ-а!

— Менга қаранг, кўшни, — деди мўйлов. — Асли бизга деворнинг кераги йўқ экан.

Бу гап Бадалбекка ҳам ёғдек ёқиб тушди.

— Мана шу гапингизга борман-да. Кўшни оши узатадиган кичкинагина туйнук очиб қўйсак бўларкан.

— Ия, ия, кичкина эмас, дурустроқ, расмана бир лаган ош ўтадиган туйнук бўлиши керак.

Иккови маслаҳатлашиб ҳозирнинг ўзида туйнук очадиган бўлишди. Кўшни у тамондан, Бадалбек бу тамондан теша уриб ишга тушиб кетишди. Коньяк зўр келиб бирпасда туйнук очилди. Аммо мўлжал тўғри бўлмаган экан, ёнма-ён иккита туйнук очилиб қолди. Кўшни ҳазилга олиб: биттаси закуска узатишга, деб ҳиринглаб қолди.

Туйнукнинг четларини сомонли лой билан чиройли қилиб суваб қўйишди. Туйнук-ку чиройли чиқди-я, аммо Бадалбекнинг куёвлик сарполари расво бўлди. Хотини ғиринг деёлмади, ичкуёвга гўрни бир нима деб бўладими!

Коньяк коньяклигини қилди-ю, Бадалбек айвонда ухлаб қолди. Бир нарса тарақлаб уйғотиб юборди. Бошини кўтариб қараса кимдир тунука томни тарақлатиб юрибди. Бадалбек жаҳл билан ҳовлига тушди. Бир бола томда каптар қувиб юрибди.

— Ҳой, қанақа ярамас боласан, туш томдан. Ҳе ахлоқсиз!

Туйнукдан кўшнининг мўйлови кўринди.

— Почча, ундоқ демасинлар, биззи эркатаю.

Бадалбек индамай уйга кириб кетди. Кечга яқин кўшнининг сўкингани эшитилди.

— Ҳу эгангга ўхшамай ўл!

Бадалбек ҳайрон бўлиб турган эди, барақ мушук туйнукдан жон ҳолатда сакраб ўтиб унинг оёғига суйкалди.

— Ҳой, кўшни, унақа демасинлар, мушук ҳайвон, билмаган-да!

Уч-тўрт кунгача иккала кўшни не-не умидлар билан очилган кўш туйнукка яқин келолмай юришди. Ичкуёвчилик эмасми, Бадалбек сал нарсага зарда қиладиган, сал нарсага аразлайдиган қилиқ чиқазди. Қайнонаси унинг бу феълидан куйиниб насиҳат қилган эди Бадалбек бобиллаб берди. Хотин орага тушиб ишни катта қилиб юборди. Бутун оила аъзолари уч кунгача бир-бирларига тўрсайиб юришди. Рўзғорчилик эмасми, яна бояги-бояги бўлиб кетишди. Булар-ку унутиб юборилади, аммо уйдаги гап туйнукдан чиқиб кетган экан оғиздан оғизга, кулоқдан кулоққа ўрмалаб ўтиб мошдек гап тарвуздек бўлиб уйга қайтиб келди. Бадалбек кўшниникига эмас кўчага туйнук очганини билиб қолди. Кўшни тушмагур буларникидан тик этиб товуш чиқса туйнук тагига келиб ўтириб олар экан.

Тўйга келолмаган оғайниларида уч-тўрттаси Бадалбекни табриклаш учун совғага магнитофон кўтариб келиб қолишди. Ҳовлига сув сепиб, супага жой қилдириб, ўртоқларининг олдида дастурхон ёзди. Йигитлар магнитофонни кўйиб юборишди. Девор орқасидан кўшнининг йўталганини Бадалбой эшитмади. Кўшни каттиқроқ йўталди. Бадалбек яна эшитмади. Охири кўшни туйнукдан бош чиқариб соат сўради. Аммо Бадалбек кўшнининг меҳмонлар олдида чиққиси келаётганидан беҳабар билагига қараб: чоракам олти, деб кўяқолди. Кўшни бирпасдан кейин яна туйнукдан бош суқиб, авторучканинг сиёҳи борми, деб сўради. Бадалбек йўқ, деди.

Меҳмонлар ўйин-кулги қилиб ўтиришипти. Бадалбек елиб югуриб хизмат қилиб турибди. Кўшни эшикдан кириб меҳмонлар билан бирма бир кўришиб, телефон қилмоқчи эдим, деб айвонга ўтиб кетди. Анча вақтгача ким биландир чўзилиб гаплашди. Ҳеч ким уни дастурхонга таклиф қилмаганидан, зарда билан трубкани жойига ташлади олифта юриш қилиб чиқиб кетди. У чиқиб кетганидан сал ўтмай девордан тутун ёпирилди. Меҳмонлар ўтирган супа девор тагида бўлганидан тутун буралиб-буралиб уларнинг устига ёпирилди. Биров йўталиб, биров кўз ёшини артиб нима бўлди, дегандек Бадалбекка қаради. Бадалбек бўлса жаҳл билан туйнукка бошини суқди. Қараса кўшни девор тагида катта самоварга ҳўл ўтин ташляпти.

— Ҳой, кўшни, инсоф керак, самоварни сал нарроққа олинг.

Кўшни унинг бетига қарамай тўнғиллади.

— Энди ўз уйимда ҳам чой қайнатиб ичолмайман-ми?!

Бадалбекнинг қайнонаси кўшнининг феълини биларкан шекилли, айвонга жой қилиб меҳмонларни ўша ёққа таклиф қилди. Магнитофон яна сайраб кетди. Бир маҳал туйнукдан кўшнининг хотини бош суқди.

— Ҳой, инсоф деган нарса борми? Боламини ухлатолмаяпман-ку. Анави савилнинг овозини ўчирсанглар-чи. Қанақа бетамиз ичкуёв экан, бу!

Бадалбекнинг зардаси қайнаб шартга ўрнидан турди-ю, туйнук оғзига самовар патнисни михлаб келди. Кўшни ҳам даранглатиб бир балони қоқиб ташлади. Эртасига иккала кўшни лойга қоришиб бир-бирининг бетига қарамай туйнукни суваб кўйишди.

Ана шундан кейин кўшнилари тинчиб кетишди. Яқинда Бадалбек эшигининг олдидаги толни суғараётганида маҳалла комиссиясининг муовини бир гап айтиб қолди. Кўшни унга, сизга атаб Еревандан бир шиша антиқа коньяк олдириб келган эдим, манави турқи совуқ кўшни ичиб кўйди, коньяк ҳам кулоғини ушлаганча увол кетди деганмиш. Бадалбек ҳам бўш келмади.

— Яхши ҳам сизга буюрмагани, коньяк эмас, ичига қант куйдириб солинган ўзимизнинг жайдари арақ эди,— деди.

Икки кўшни юз кўрмас бўлиб кетишарди-ю кўпчилик бўлиб, яна туйнукни очиб кўйишди. Кўшни сингисини куёвга чиқазаётган эди, маҳалла активлари ўртага тушиб Бадалбекнинг ҳовлисига қозон қуришди. Ўша туйнук бошқатдан очилиб ундан палов ҳам ўтди. Маства ҳам.

Тўй ўтиб ҳали туйнук бекилгани йўқ. Ишқилиб кўз тегмасин, охири бахайр бўлсин, шу туйнук баҳона олинг кўшним, беринг, кўшним, бўлиб турибди.

Ҳа айтганча кўшни уч-тўрт киши бўлиб от сўйиб қази қилдираётган экан, Бадалбекка, сиз ҳам шерик бўлинг, деб катта бошини кичик қилиб атайин чиқибди, Бадалбек ҳам одам, бир гап айтди.

— Телефонга қийналяпсиз, икковимизники бир номер бўла қолсин.

Кўшни севинганидаш битта коньягим бор, олиб чиқайми, деб қолди.

Бадалбек йўқ деёлмади.

Ўша куни икки кўшни бир-бирини ялашди, юлқашди. Бири акамсан, деди, бири укамсан, деди. Охири шу бўлдики, бунақа аҳил кўшниларга девордаги туйнук торлик қилаётгани маълум бўлди.

Ҳикоямни нима билан тугатай? Улар шу хилда аҳил бўлиб кетишди десаму, кетидан бир ишкали чиқиб қолса нима қиламан?

Ўлиптими, ишкали чиқмас.

* * *

Ушбу ҳикоя битиб нашриётга олиб кетаётганимда янги гап эшитиб қолдим.

Икки кўшни қалин оғайни бўлиб, оғиз-бурун ўпишиб кетишипти. Ўртадаги деворни бузиб қоқ кесагини тоқларининг тагига солишибди. Ҳозир ўша девор ўрнида тароққа ўхшаган чиройли панжара қўндиришипти.

Бўёқ кўшнидан, бўяш Бадалбекдан.

АРИЗА

«Одатим ёмон, бирон қизни яхши кўрсам, дарров тилдан қоламан.

Биринчи уйланганимда ЗАГСга бордим тилдан қолдим қўйдим. Довдираб, ЗАГС дафтарида хотинимнинг фамилиясига ўтиб қопман.

Характеримиз тўғри келмай, бир йилда ажрашиб кетдик. Хотин кетди-ю, фамилияси менда қолди.

Кейинги уйланганларимда анча пишиб қолган эдим, фамилиямга эҳтиёт бўлиб турдим.

Уч марта уйландим. Учала хотинимни ҳам аввалги первий хотинимдан қолган фамилияга ўтказдим.

Дунёда муросаи мадора деган нарса қийин гап экан. Кейинги хотинимни қўйишимга яхлит сабаб йўқ эди. Фақат дилимда армон қолмасин, ўз фамилиямга ҳам битта хотин олиб қўяй, деб ният қилдим.

Шунинг учун сиз, ЗАГСдаги опахонларимдан илтимосим шуки, ўз фамилиямни қайтиб беришларингни сўрайман.

Илтимос ила:

Фазлиддин ПОШШАХОНОВА».

ШЕР

Ёшлик пайтларимда Қўзивой деган ўртоғим бўлгучи эди. Буни қаранг, шу кўчадан ўтиб кета туриб ўшани кўргим келиб, самоварга кирдим суриштирдим.

— Қайси Қўзивой, — дейишди самовардагилар хайрон бўлишиб.

— Мўминжон аканинг ўғлида.

— Э-ҳа, — деди қулоғига танга қистирган мўйловдор самоварчи. — Қўзивой деманг, Шервой денг. Шундоқ бўлиб кетган.

Хайрон бўлдим. Қўзи қўйнинг боласи, ювош нарса бўлади. Мўминжон ака ҳам, ўз отидан маълумки, қўй оғзидан чўп олмайдиган одам. Нега шу одамнинг не умидлар билан мўмингина бўлсин деб исм қўйган боласи бирдан шерга айланиб қолди? Менинг хайрон бўлаётганимни сезган самоварчи кулиб гап қўшди.

— Қўзивойни шер эмизган. Шер боққан.

У шундоқ дедию, самоварнинг тагига чўп тикиб, ўз ишига овора бўлиб кетди. Ундан бошқа гап сўролмадим. Индамай чиқиб кетаётган эдим катта толнинг тагига бир такси келиб тўхтади. Ундан қорин ташлаган, соқол мўйлов қўйган бир киши тушди. Тикилиб қарасам Қўзивой. Вой тавба, одам деган ҳам шунақа тўлишиб кетадими. Қўзивойнинг очик кўкрагидан ёли буралиб, буралиб чиқиб турибди. Башараси ҳам, кўкраги ҳам худди шерга ўхшайди. Шер дейишлари бежиз эмасга ўхшаб қолди. Ўхшайди, ўлай агар ўхшайди.

Ўзимни танитган эдим Қўзивой кучоғини очиб келиб, бағрига босиб кўришиб кетди. Вой бў! Одам боласида шунақа куч бўладими? Қовурғаларим қисирлаб кетди-ку! Шер деганича бор. Шер, Шер!

— Шер бўлиб кетибсан-ку, — дедим белимни силаб.

Бизнинг учрашувимизни кузатиб турган самоварчи яна гап қотди.

— Шернинг нормасини уриб тургандан кейин шер бўлади-да!

Унинг гапига тушунолмадим.

Самоварга кирдик. Қўзивой халтасидан бир бўлак сон гўштини олиб подносга ташлади.

— Қовурма-повурма қилиб ташла, ошнам келиб қоптилар. Қолганини битта-яримтага пулларсан.

Ўша куни кечгача қолиб кетдим. Қовурма жуда антиқа бўлган экан, гапнинг очиғини айтсам бунақа ширин гўштни умримда емаган эдим.

— Менга қара, Қўзи, қаерда ишляпсан? Нима иш қиласан?

— Сўрама, ошна, ишимнинг мазаси йўқ. Сенга ўхшаган оғайнилари катта-катта ишларда туриб, мен бечора қаёқдаги паст ишларда юрибман. Хайвонот боғига завхозман. Қаёқдаги хайвонлар орасида юрибман.

Унга ростданам раҳмим келди. Бир ўнг келиб қолса дурустроқ ишга ўтқазиб қўйишни ният қилиб қўйдим. Рост-да, гавдаси ҳам, кучи ҳам шерга тенг келадиган бир қадрдоним хайвонлар орасида юрса, яхшими!

Орадан ўн кунлар чамаси ўтиб болаларни хайвонот боғига олиб бордим.

Айланиб турли-туман хайвонларни томоша қилиб юрибмиз. Замбарғалтакка суяк-саёқларни солиб ғилдиратиб келаётган Қўзивойга кўзим тушиб қолди. У ғалтагини шер қамалган қафаснинг олдида келиб тўхтатди.

Шер ўладиган даражада озиб, чўп бўлиб кетибди. У Қўзивойга хўмрайиб қаради-да, кейин юзини тескари ўгириб олди.

Астойдил қарасам қафасдаги рostaкам шер бир вақтлар мен билган Қўзивойга ўхшаб қопти. Ипдак ингичка Қўзивой расмона шерга айланиб кетибди. Назаримда Қўзивой қафасда-ю, шер бу ёқда турганга ўхшайди.

Энди билдим. Самоварчи билиб айтган экан.

Қўзивой шерга бериладиган гўшт-ёғларни еб ўзи шер бўлиб, шерни Қўзивой қилиб қўйибди.

ГУВАЛА

Ҳазил

Район советининг сессиясида мактабларда ишлаб чиқариш таълим масаласи кўрилар эди. Район маориф бўлимининг мудирини бу масала юзасидан жуда яхши доклад қилди. Аммо у ўн тўртинчи мактабда политехника таълими устахоналари ҳалигача қурилмаган, район қурилиш бошқармаси бу ишга юзаки қараётганини танқид қилди. Ана шундан кейин шу мактаб директорининг ўзига сўз берилди. Директор қурилиш трестига қўшилиб танқид қилинганга чидамай ўтирган эди. У қизишиб гапга тушиб кетди:

— Майли, трестдаги ўртоқлар шундай масъулиятли ишга панжа орасидан қараб келган эканлар. Бу алоҳида гап. Аммо биз ички имкониятлардан тўла фойдаланиб, политехника таълими ишларини яхши қўйиб юборганмиз. Мен бунга конкрет мисоллар келтириб, ўз ишларимизни намойиш қилишим мумкин.

Зал бирдан жимиб қолди. Устахонаси йўқ мактабда қандай қилиб политехника таълими йўлга қўйилиши мумкин эканини билишга қизиқиб, қўлларини қулоқлари орқасига тутиб, директорнинг оғзига тикилишди.

— Ҳамма қилган ишларимизни айтиб вақтингизни олмайман. Аммо энг характерлилари билан таништиришим мумкин. Ўтган биринчи чорак давомида тўққиз ва ўнинчи класс болалари ўқитувчиларнинг уйлари, участкаларига бориб қирқ мингдан ортиқ хом ғишт, ўн беш мингдан ортиқ гувала қўйиб бердилар. Гувалалар сифатли қўйилгани бизни қувонтиради. Саккизинчи класс болаларидан тўрт киши физика ўқитувчисининг янги ҳовлисига бир кир ўра, бир савзи ўра ва бир чуқур ўра қазидиларки, бу сифатли ўраларни алоҳида қайд этмасдан ўтолмайман. Ҳозир шу учала ўра муваффақиятли равишда эксплуатацияга топширилди. Имтиҳон комиссияси ўраларнинг чуқурлиги ва кенглигини ўлчаб кўриб, беш баҳо қўйишни лозим топди.

Қизларимиз ҳам машғулотларга мунтазам қатнашиб туриптилар. Айниқса, саккиз, тўққиз ва ўнинчи класс қизлари мактаб маъмурияти ходимларининг уйларига бориб, рўзғор ишларига қарашмоқдалар. Қизларимиз ташаббуси билан ўқитувчиларимизнинг уйларида ўттиздан ортиқ кўрпа қавилди. Кир ювиш, дазмол босиш, қозон-товоқ ювиш ихтисослари бўйича дуруст натижаларга эришмоқдалар.

Бошланғич мактаб болаларини ҳам политехника таълимидан четда қолдираётганимиз йўқ. Уларга ҳам ўзларига боп иш топганмиз. Масалан, улар ўқитувчиларимизнинг ёш болаларини опичиб, ҳовлиларини супуриб бермоқдалар.

Энди келгуси режаларимиздан гапираман. Қурилиш трести шундай сусткашлик қилар экан, бунга ҳам чора топганмиз. Масалан, ўқувчилар кучи билан мактаб дарвозаси биқинига пойафзал ремонт қиладиган мастерс-кой, бир сартарошхона қураимиз. Ўғил болалар сартарошлик ва туфли ямашни ўргансалар, қизларимиз кассирликни машқ қиладилар.

Аммо ишларимизда нуқсон борми, бор. Масалан, ушбу мастерскойларимиз ҳали бўлмагани учун биз бошқа ташкилотларга бола юбориб, хунар ўрганишга мажбур бўлмоқдамиз. Ҳозир шаҳар ҳаммомида тўрт бола ходимгарга шогирд берилди. «Хуш келибсиз» қабристонининг старший гўркови икки боламизга ўз мутахассислигини тинмай ўргатяпти. Катта маҳалла ғассоли икки ўқувчимизни кунт билан тарбияламоқда.

Катта кўчадаги комхоз кесиби кетган теракларнинг тўнқасини яқинда умумий ўқувчиларимизнинг ёрдами билан қовлаб олдик. Етти ва саккизинчи класс ўқувчиларининг ташаббуси билан тўнқалар саржин қилинди. Биз мана шу йўл билан ўз ўқитувчиларимизни қишки ўтин-қўмир, яъни ёқилғи билан тўла таъминлай олдик.

Шу пайт чой олиб кирган чол лукма ташлади:

— Умирингдан барака топ, болам. Мен ҳам қариб қолдим. Айниқса, обед пайтида чойхўрлар

шошириб қўйишяпти. Ўқувчи болаларингдан менга ҳам чой ташийдиган шогирд бер.

Ўтирганлар орасида ғовур-ғовур бошланиб кетди. Булар райондаги турли ташкилотларнинг вакиллари эди. Директорни эсанкиратиб қўйишди.

— Чоррахани асфальт қилишга ишчи кучи етишмаяпти. Йигирмата бола юборинг.

— Саксовул складига қирқ бола.

— Кушхонага қўй ҳайдаб келиш учун ўн беш бола.

— Туғуруқхона деворини оқлашга олти бола.

— Ошхоналар трестига карам тузлаш учун ўн бола. Шу пайт қўлида портфель билан ўн тўрттинчи мактаб

завхозни кириб келди. Унинг афти-башараси қоп-қора эди.

— Ўртоқ директор, ўн уч машина кўмир олиб келдим. Шофёрлар дод, деб миямни ачитиб юборишди. Илмий мудирингиз, учинчи класс болалари тушириб беради, деяпти. Бўлмайди, ўнинчи билан тўққизинчига рухсат берсангиз.

— Ҳозир, ҳозир, — деди директор. — Ўртоқлар, биз политехника таълимни мана шу йўл билан олға сурдик. Саволлар бўлса, марҳамат. Аммо саволлар ёзма равишда берилса, яхши бўларди.

Ана шундан кейин унга ёзма саволлар ёғилиб кетди. Минбарга ёғилган қоғозлар орасида унинг ишдан олингани ёзилган маорифнинг буйруғи ҳам бор эди. Политехника таълимида ҳам гап кўп-да. Директорни ўнинчи класс болаларидан тўрттаси чалпак қилиб залдан опчиқиб кетишди.

ГУГУРТ

Ишдан жуда табиатим равшан қайтдим. Энди кўлимга гулкайчини олиб айвонга чиққан эдим, эшик тақиллаб қолди.

— Айтганча, эсимдан чиқибди,— деди жияним. — Мирвали ака икки марта ўғлини чиқазди. Уйда меҳмонлар бор эмиш, чиқармишсиз. Ҳойнаҳой яна бола чиқазади.

Эшикни очсам, дарҳақиқат, Мирвалининг ўғли. Ўша гап. Ҳозир чиқаман дедиму, ўйланиб қолдим. Чиксам, албатта ичкилик бўлади. Чикмасам, киёматлик кўшни, хафа бўлади. Ноилож кийиниб Мирвалиникига қараб кетдим.

— Э, шунақаям бўладими, шу ҳам кўшничиликми. Қиринг уйга. Ишхонадан хўжайинлар келишган.

Мирвали аллақайси базада экспедитор. Демак, база ходимлари келишган. Улар билан қандай тил топаман. Нимани гаплашаман. То ўйлаб бўлгунимча Мирвали кўлимдан судраб ичкарига бошлади. Бир уй одам. Юқорида, ўнг юзида данакдек холи бор ўрта яшар бир киши қахрабо сопли пичоқ билан қазни тўғрапти. У қазини ҳар япроқлаганда, пиёлани бўшатган кишининг оғзига ўзи солиб кўяди. Холдор киши мен билан тирсагини тутиб кўришди.

— Аъзамжон ака,— деди Мирвали холдор кишига мени таништириб, — бу киши каминангизнинг ён кўшниси бўладилар. Ўзимизнинг бола. Киришимли.

Кўпчилик бу гапдан кейин менга тўрдан, Аъзамжон аканинг ёнидан жой берди. Ўтирдим. То нафасимни ростлагунимча, пиёла кўлимга келиб қолди.

— Оласиз, оласиз. Мирвалининг эсонлигига.

Ноилож қолдим. Кўзимни чирт юмиб туриб ичиб юбордим. Аъзамжон ака ўз қўллари билан оғзимга закуска солиб кўйдилар. Пастроқда ўтирган, қўлига узук таққан йигитга Аъзамжон ака таъна қилиб кўйдилар.

— Бўлди, сен ичма, рулда ўтирадиган нарсасан.

У йигит қўлини кўксига кўйиб: «Хўп ака»,— деди-ю, пиёлани олиб, яна шимирди. Аъзамжон ака пешонасини тириштириб: «Шунақасан-да»,— деб кўйди.

Ўртага кабоб келди. Аъзамжон ака ўз қўли билан икки-икки сихдан расамади билан меҳмонларнинг ликопчасига кўйди.

Боя мен кирганда, гап аллақандай артикул тўғрисида борарди. Кабоб устида узилган гап уланиб кетди:

— Ўзидан кўрсин, неча марта айтганман, ревизор билан орани бузма, деб. Ревизор халқи топаман деса, ҳар қанақасидан ҳам ишқал топади.

— Суннатингиз ҳаддидан ошиб кетди, ўзи. Рўзғорига ҳам савдонинг пулидан олади. Сотувчининг шўри, десангиз-чи,— деди узук таққан йигит.

Уларнинг гапига қулоқ солиб ўтириб, шу базадан мол оладиган бирон дўконда ишқал бўлганини сездим. Уларнинг хотиржам гаплашишидан, дўкон мудирини, эплаштириб тинчиб кетишига ҳам ишониб кўйдим.

Аъзамжон ака, ҳозир пора билан иш битказиш мумкин эмаслиги, пора берган ҳам, пора олган ҳам қия бўлиб кетишини айтиб қолди.

Шунда бир гап эсимга келиб, мен ҳам суҳбатга аралашиб қолдим;

— Аллақайси бир базанинг мудирини порани санамасдан оларкан,— дедим. Аъзамжон ака кабобни чайнамай лунжигга босиб туриб башарамга қаради:

— Хўш, қандоқ қилиб оларкан?

— Ўзининг ҳар қайси дўкон мудирини кесиб кўйган таксаси бор экан. Улар мол олгани келишганда папирос сўраркан, папирос берса, гугурт сўраркан. Гугуртни чақиб ё қайтиб бераркан, ё ёнига солиб кўяркан. Ёнига солса, ўша дўкон мудирининг иши битгани, қайтиб берса шўри қуригани экан.

— Шунақами? Биринчи эшитишим,— деди Аъзамжон ака.— Бунақасини биринчи эшитишим.

— Ўша гугурт қутисида пул бўларкан, чўпини ёндираётганда ичига қараб пулнинг бор-йўқлигини биларкан. Пул бўлса, ёнига соларкан, бўлмаса, қайтиб бераркан.

Аъзамжон ака оғзидаги гўшти бир-икки марта лунжида айлантириб ютолмади, оғзидан олиб хонтахтанинг тагига ташлади.

— Биринчи эшитишим. Тавба, сизга ким айтди?

Ўлай агар, кимдан эшитганим эсимда йўқ эди, шунинг учун ҳам тайинли бир гап айтолмадим.

Шундан кейин гап гапга қовушмади. Сухбат муз бўлиб кетди. Меҳмонлар ичкиликка зўр беришди. Тилим қичиб яна битта қизиқ воқеани айта бошлаган ҳам эдим-ки, Аъзамжон ака жеркиб берди. У анча кайф қилиб қолган эди.

— Ука, сиз бу гапни бир ёққа қўятулинг, аввал бояги гапни айтинг. Ким ўша порахўр? Шунини айтинг.

Нима дейишга хайронман. Ғудирладим.

— Йўқ, айтинг. Айтмаганингизга қўймайман. Исбот қилинг. Шунақа.

Нима бўляпти, Аъзамжон ака нима деяпти, сира тушунолмасдим.

— Айтмайсиз шундайми? Демак, қўлингизда далилларингиз йўқ. Гаплашамиз, тегишли жойда гаплашамиз. Гугурт қутисидаги пулни ўз кўзингиз билан кўрганмисиз? Ушлаб олганмисиз? Жавоб берасиз! Ҳа, шунақа. Қачон, қайси вақтда, айтасиз. Кимдан, кимнинг олдида, айтасиз. Гувохларингиз борми?

Меҳмонга чиқмай ўлай. Ўз бошимга қандай балони орттириб олдим. Нима қилардим ҳикоя айтиб.

— Сиз билан тегишли жойда гаплашиб қўяман. Бўйнимга қўйиб бермасангиз, шармандангизни чиқазаман. Бекорга бенават бўладиган пайтлар ўтиб кетган.

Мирвали деразадан мени имлаб чақирди. Ўрнимдан тураётганимда, Аъзамжон ака этагимдан тортиб ўтқазиб қўйди.

— Ўтирасан. Кетадиган бўлсанг фамилиянгни айтиб, кейин кетасан,— деб туриб олди.

Жаҳл билан этагимни силтаб турдим-у, чиқдим кетдим. Орқамдан у ҳамон жаврар эди: — Бўйнимга қўйиб берсин, исбот қилсин. Унақа замонлар ўтиб кетган.

Мирвали ташқарига чиққанимда ўпқалангандек бўлди:

— Нима қилардингиз қўшни, шу гапни айтиб. Энди зиёфат ҳам татимайди.

— Нега у кишига алам қилади? Мен бутунлай ўзимга ҳам нотаниш одам тўғрисида гапиряпман-ку.

— Э, содда экансиз-ку, қўшни. Эгасини топиб гапирдингиз. Бу ўтирганларнинг ёнидаги гугуртлар энди чўнтақдан чиқмайди.

— Бўлмаса, энди кетай, ўтиришингларни бузмай,— дедим-да, эшикка қараб юра бошладим. Уйдан ҳамон Аъзамжон аканинг овози келарди:

— Фамилияси Хажайип-а, гаплашиб қўяман!

МУЗЕЙ

Яқинда район Маданият уйига бордим. Инструкторни тополмай ҳайрон бўлиб турган эдим, қоровул чол чойга таклиф қилиб қолди. Раҳмат айтиб, узр сўрадим.

— Бўлмаса, болам, клубга бора қолинг. Томоша қиладиган нарсалар кўп.

Бу гап менга маъкул тушди-ю, кирдим. Чинакамига антиқа клуб экан. Бир чеккадан томоша қила бошладим. Кираверишда ҳар бири эллик килограммдан келадиган йигирмата қадоқ тош бахмал қопланган столга териб қўйилган. Деворда яланғоч полвонларнинг ҳар хил суратлари.

Сал нарироқ бордим. Ажойиб плакатлар осилган, каттакон фанерда мойли бўёқ билан пашшанинг қанот кериб турган сурати, унинг ёнида картон қоғозга пашшадан тарқайдиган микроблар сурати ишланган. Ҳар хил схемалар. Ҳар хил ҳашаротларнинг сурати.

Ундан сал нарига ўтдим. Ичига сомон тикилган бўри, тулки, бўрсик, кирғовул, ўрдаклар қалашиб кетган.

Залнинг охирига бордим. Саҳнага яқин жойда деворга болта, теша, темир чангак осиб қўйилибди. Унга яқин картонга ўт тушган уйлар, ўт ичида қолган болани опчиқаётган ит, кўлида папирос билан ухлаб қолган киши суратлари чизилган.

Энди залнинг бу тарафига ўтдим. Бунда деворнинг ўзига бир товоқ палов, бир-бирига мингаштирилган икки сих кабоб, буғи чиқиб турган икки коса мастава, бир тарелка чучвара сурати солинган.

Яна нари кетдим. Иккита катта шкаф. Бирида тиржайиб турган одам скелети. Биттасида сартарошлик буюмлари. Иккала шкаф ҳам қулф.

Ҳайрон бўлиб ташқарига чиқдим. Чол яна чой тутди. Чой устида клубдаги буюмларни кўриб ҳайрон бўлаётганимни айтиб қолдим.

— Ҳайрон бўладиган нимаси бор. Ҳаммаси қонуний, ҳаммасининг ҳам инвентарь номери бор. Бу нарсаларни кўз қорачиғидек асраймиз. Ҳар йили инвентаризация пайтида бирма-бир санаб чиқамиз. Баҳоларни ведомостга қараб солиштириб кўрамиз.

— Майли, — дедим. — Албатта пулга келган нарса бўлгандан кейин асраш керак. Аммо бу нарсалар қандоқ қилиб клубга келиб қолди, ахир?

— Э, шундоқ демайсизми, мулла. Сабаби бор. Бесабаб ҳеч нарса бўлмайди. Эшитинг. Бир чеккадан тушунтириб берай.

Қоровул шундай деди-ю, ўрнидан туриб, мени яна клубга олиб кирди. Бир чеккадан тушунтира бошлади:

— Клубимизнинг биринчи мудирлари полвон эди. Манови тошларни ўша киши олдириганлар. У кишидан кейин илгари санитария идорасида ишлаган бир йигит мудир бўлган эдилар. Манови пашшанинг суратини шаҳарга тушиб, каттакон художникка икки юз сўмга ишлатиб келган эдилар. Яхши одам эдилар, у киши ҳам пешонамизга сиғмадилар. Илгари овчилик қилган бир қизиқчи йигит мудирликни қабул қилганди. Манови бўри, тулки, кирғовулларнинг ичига икковимиз сомон тикиб, қотириб қўйганмиз. Ундан кейин пожарнийда ишлаган антиқа серуйку киши мудирликка ўтди. Манови болта, чангакларни ўша киши деворга михлатган эдилар. Ундан кейин ошпаз йигит мудирликка келди. Аммо пармуда сомсага уста эди. Мен жилд очиб бериб турардим, у тугиб ташлайверарди. Деворга уч юз эллик сўмга кабоб, палов суратини чиздирган. Ишқивоз одам эди, бечора. Ўлиб кетибди, деб эшитдим. Рост бўлса, худо раҳмат қилсин.

Кейин сартарош йигит мудир бўлди. Клубга ким кирса, бўйнига сочиқ осиб кўрарди. У киши ҳам пешона-мизга сиғмадилар. Аммо-лекин соқол олдириш текин бўлиб қолганди. Ҳай, майли. Ҳозирги мудиримиз бўладиган бола. Мияли, эсли-хушли, докторликка ўқийди. Анови одам суягини бухгалтер билан жанжаллашиб юриб, билмадим, неча сўмга олдириди экан.

Ичимда ўйлар эдим. Агар яна беш-олтита мудир ўзгарса, клуб биринчи категорияли музейга

айланиб кетиши турган гап.

ПАЙПОҚ

Орифжон шу трестга ишга ўтгандан бери хотинидан тинмай гап эшитади. Трест бошлиғи серульфат одам экан. Ҳар куни ишдан кейин Орифжонни машинага ўтқазиб, шаҳардан ташқарига опчиқиб кетади. Соя-салқин чойхоналарда ошхўрлик қилишиб, қош қорайганда жавоб беради.

Албатта, бу хил ўтиришларда ҳадеб бошлиққа сарф қилдиравериш инсофдан эмас. Хотинининг кунлик берадиган обед пули ўзидан ортмайди, текин еяверишга Орифжоннинг юзи чидамайди.

Орифжон хотинига билдирмай ёрдам кассасидан унча-мунча пул оладиган бўлди. Икки марта маош устидан аванс ҳам олди. Ҳар куни, ўлдим деганда, ўн беш сўм сарф бўлаверса, пул чидайди?

Бошлиқ-ку, Орифжонни унчалик харж қилишга қўймайди. Ора-сира уйига чакириб зиёфат ҳам қилиб қўяди. Шундоқ бўлгандан кейин Орифжон ҳам уни уйига чақирмаса, уят бўлади-да!

Бошлиқ биринчи келганда жуда мамнун бўлиб кетди. Бир ҳафтагача: «Бай-бай-бай, келиннинг мантиси, ҳали ҳам мазаси оғзимда турибди-я» деб, тамшаниб юрди.

У ҳадеб шундоқ деб турганда Орифжон индамаса одамгарчиликка кирмайди, албатта:

– Яна ташкил қиламиз, – деворди.

Шу гапни дейишга деди-ку, қандоқ қилиб хотинига айтишини билмай, бир-икки кун чайналиб юрди. Охири хотини очилиб-сочилиб турганда айтди. Хотинининг тепа сочи тикка бўлиб кетди.

– Қандоқ суллоҳ одам у? Ейдиганини еб кетди! Яна нима дейди?

Орифжон хотинини босиб қўйди:

– Ундоқ дема, хотин! Хўжайин нарса. Айтганини қилмасак бўлмайди. Яқинда маоши икки баравар кўп ишга ўтказмоқчи. Сен мантини боппайвергин, буёғига худо хоҳласа ошиғимиз олчи бўлиб кетади.

Хотини ундоқ деса, мундоқ деди, мундоқ деса, ундоқ деди, хуллас, бир гал мантига кўндирди. Аммо битта шарт билан. Зиёфат харжини Орифжоннинг ўзи топиб келиши керак. Рўзғорга ажратилган маблағга тегиш йўқ.

Оббо! Ёрдам кассасидан қарз бўлса, мояна устидан икки марта аванс олган бўлса, бу ёғини қайдан топади?

Орифжон ўйлаб-ўйлаб, бировдан қарз кўтарадиган бўлди. Ўтган моянадан ўн тўрт сўм, ёрдам кассасидан олган пулдан саккиз сўм, аванс пулдан етти сўми бор. Ҳаммаси бўлиб йигирма тўққиз сўмни пайпоғига яшириб қўйган. Талеига Орифжоннинг оёғи андек исланиб туради. Икки кун пайпоғини янгиламаса, уйга пашша тўлиб кетади.

Ана, шунинг учун ҳам эр-хотин кир ювиш ишларини ўзлари бўлиб олишган. Орифжон пайпоқни ўзи ювади, бошқа кирлар хотинининг бўйнида. Пайпоққа хотин қўл урмайди. Пул яширишга пайпоқдан яхши жой йўқ.

Орифжон хотиндан яшириб, пайпоқда сақлаб юрган пулларини шу зиёфатга ишлатмоқчи эди, янги гап чиқиб қолди. Йигирма олтинчи куни бошлиқнинг туғилган куни эмиш. Идорада ҳамма уч сўм-уч сўмдан қилиб пул йиғишяпти. Соат тақдим қилишар эмиш. Орифжондан пул олишмади.

– Сиз бошлиққа кадрдон одамсиз, ўзингиз каттароқ совға қиласиз.

Энди нима бўлади? Орифжон пайпоқдаги пулга совға оладиган бўлса, зиёфат учун бировдан қарз кўтариши керак. Шундай қилди. Бир ошнасида икки ҳафта муҳлат билан йигирма беш сўм қарз кўтарди. Иккита коньякдаёқ пулининг ранги ўчиб кетди. Шу пулдан ҳам уч сўм қайириб, пайпоққа урди. Гўшт-ёғ рўзғордан чиқди.

Бошлиқ ёлғиз келмади. Икки ошнасини эргаштириб келди. Орифжон билан бўлиб тўрт

кишига иккита коньяк нима бўлади? Жиянини чиқариб, магазиндан яна бир шиша уч юлдузлигидан олдириб келди.

Аммо келин мантини яна бошлабди. Бошлиқ ҳар гал мантини оғзига солаётганда келиннинг пазандалигини мактаб, Орифжоннинг қўли очиклигини таърифлаб турди.

Ярим кечада меҳмонлар тарқашди. Улар кетишаётганда Орифжон эшиккача кузатиб чиқди.

– Жуда эрта кетяпсизлар-да, бир сикимгина ош қилмоқчи эдик. Келинингиз ошни қийворади-да.

Бошлиқ машинага ўтирар экан, самимий миннатдорчилик билдирди:

– Ошни келаси гал еймиз. Хўпми? Хафа бўлманг, албатта келамиз.

Орифжон ҳам ўзини тутолмади. Бошлиқ шундоқ деб тургандан кейин аниқроқ бир гап айтиш керак.

– Битта ош экан-ку, кабобига ҳам тайёрмиз. Аммо қачонлигини айтиб аниқ ваъда бериб кетасизлар.

Бошлиқ орқа кабинада ўтирган ошналарига қаради:

– Келаси оддихга вақтларинг қалай? Менинг вақтим бор.

Ошнарлар, ихтиёр сизда дейишди. Шундан кейин машина гуриллаб жўнаб кетди. Машина кетди-ю, шу кетишида яна битта зиёфатнинг ваъдасини ҳам олиб кетди. Орифжон пешанасига биттани урди.

– Лақма бўлмай ўл! У гапирганда сен тинч турсанг ўлармидинг? Бу ёғини хотинга қандоқ тушунтирасан?!

У ўзига, ҳай майли, келаси оддихгача нима гапу нима сўз, бу ёғи кейин маълум бўлади, деб уйга кириб кетди.

Меҳмон келган уй, албатта, ивирсимамай иложи йўқ. Ҳовлининг ҳамма ёғида папирос қолдиқлари, қоғоз парчалари. У ёқда кир сочиқ, бу ёқда ювиқсиз идиш-товок. Орифжон ўзини мастликка солиб, дарров ёта қолди. Эрталаб ишга кетаётганида каравотнинг тагига қараса, хотини янги пайпоқ қўйибди.

– Хотин, пайпоғим қани?

– Пайгюғингиз курсин, бижғиб кетибди, оташ куракка қисиб, кўчадаги ахлатга опчиқиб ташладим.

Орифжоннинг дармони қуриб, ўзини ёстикқа ташлади. Бирдан ҳовлиқиб, ич кўйлақда кўчага югурди.

Ахлат машинаси энди жойидан қўзғалган экан. Қараса, кўшниси ҳам ич кўйлақда машина кетидан чопиб кетяпти. Етолмади. Машинага етиб бўладими? Орифжон хафсаласи пир бўлиб, остонага ўтириб қолди. Қўшниси ҳаллослаб қайтиб келди. Орифжон сир бой бермай, бўшашганча кўшнисидан сўради:

– Нима гап, тонг саҳарлаб машина қузиб юрибсиз?

Қўшни пешанасига шатиллатиб бир туширди.

– Мени худо уриб қолди! Бировга айтмангу, пайпоққа икки юз эллик яширган эдим, болалар ахлатга ташлаворишибди.

Орифжоннинг ичида бир нима узилиб кетгандек бўлди. Хайрият, буники атиги ўттиз икки сўм эди, кўшнисиникига урвоқ ҳам бўлмайди.

Икки кўшни бир-бирларига к;араб, ранглари қум оқариб, индаёлмай туришарди. Бу пайт ахлат машинаси икковининг икки юз саксон икки сўмларини номаълум тарафга олиб кетарди.

ТОМОША

(Кинокомедия учун сценарий)

Ер кимираганда Усмон отанинг уйи ҳам анча шикастланди. Райижрокомдан ремонт учун убу беришди.

Шу кунда нима кўп, қўлига андава ушлаган уста кўп. Ўра қазишми, бўяшми, тандир қуришми, қозик чопишми, барини биламан дейдиганлар кўпайиб кетди. Усмон ота ҳам уста қидириб чиққанда шунақасига дуч келди.

— Ука, шувокқа қалайсиз?

— Шувокни бизга чиқазган-да, ойнадек силлиқ қиворамиз.

Ота ўша устани уйига олиб кетди. Нархини келишишди. Алебастр қаерда, қум қаерда, кўрсатди. Қўшнисиникидан ўн беш метрли резина шланг опчиқиб берди.

— Водопроводдан ташиб юрманг. Шуни жўмракка кийдирсангиз, хоҳлаган жойга сув келади.

Уста отанинг меҳрибонлигига тан берди.

— Госстрахдан пулингни олиб кет, деб шоширишяпти. Бу ёғини ўзингиз эплаб турасиз. Дарров қайтиб келаман.

— Хотиржам бўлинг, разрядли устамиз, боплаймиз. Ота хотиржам чиқиб кетди.

Уста алебастр қопларни ташиб келиб бир жойга тўкаверди. Бирпасда йигирма қоп алебастр одам бўйи дўнг бўлди. Бир машина қумни эламай алебастрга аралаштирди. Кейин алебастр дўнгининг ўртасини ҳовуз килиб, шлангда сув оқизиб қўйди. Оғзидаги носини тупуриб, бисмилло деганича шимининг почасини шимариб, кетмон билан ўрага тушди. Шлангдан вариллаб келиб турган сув бирпасда ҳовузчани тўлдирди. Сув устанинг сонигача чиқди. Алебастр сувга тушганда аввал катикқа ўхшаб юмшок бўлди. Уста маза қилиб қориштираверди. Сал ўтмай, чиппа қотиб, унинг сонидан сиққанича тошга айланди-қолди.

Устанинг умрида алебастрга иши тушмаган эди. Аввалига ҳайрон бўлди. Кейин кўрқиб кетди. Ўтирай деса тиззасини алебастр сиқиб қўйган. Букилмайти. Носқовок ўлгур марзанинг четида қолган экан, олай деса, қўли етмайди.

Тепадан офтоб уриб турибди. Сонни тош сиқиб ташлаяпти. Қани оғриғига чидаб бўлса. Бир машина қум, йигирма қоп алебастр, аллақанча сув қўшилиб энг камида олти тонна юкка айланган...

Оёқни тортиб бўлмайти. Олти тонна юк билан туриб кетиш филнинг ҳам қўлидан келмайди.

Усмон ота Госстрахдан пул ёздиргунча, энг камида тўрт соат ўтди. Одамлар ишдан қайтадиган пайт. Автобус, троллейбусларга йўлаб бўлмайти. Бечора хижолат. Овқатсиз, чойсиз устанинг ҳоли нима кечди экан. Аксига олиб, кампири кўзи ёриган келининикига кетган.

Ота ҳаллослаб эшигининг олдига келса, ҳовлисида кўтарма краннинг учи кўриняпти. Ие, бу менинг уйимми, деб ҳайрон бўлди. Қараса, ўзининг уйи. Шошиб кирди.

Уйи тўла пожарний, доктор, милиция, маҳалла активлари.

Доктор хотин пожарнийларнинг бошлиғига тушунтиряпти:

— Бу ерда иложи йўқ. Алебастрни синдирамиз деб оёғини синдириб қўйишимиз мумкин. Яхшиси, ўша ёқда оёғини ажратиб оламиз.

Бирдан машина мотори гуриллади. Кўтарма краннинг тўртта илгагини қотиб қолган алебастрнинг тўрт чеккасига илиб қўйишди. Олти тонна алебастрни уста-пустаси билан кўтариб, эксковаторларни у ёқдан-бу ёққа обориб қўядиган зўр машинага чиқазиб қўйишди.

Ҳаммаёқда одам. Биров ундоқ дейди, биров бундоқ дейди. Кўча муюлишида ботинка мойлайдиган Исахор деган йигит бир гап айтди:

— Кинога олишяпти шекилли. Антика комедия чиқадиган ўхшайди.

Ота ҳам бу гапга чиппа-чин ишонди дўнғиллади:

— Кино олишга бизникидан бошқа жой йўқ эканми? Картинка деганда артист ўйнагучи эди, нима қилади менинг устамни ўйнатиб? Пулини тўлаб бўпман.

ТАМОМ, ДАВОМИ ЙЎҚ

Эр-хотин бахтиёр эди.

Хотин лампочкага боласининг пайпоғини кийдириб, тавонини ямаб ўтирарди. Эр диванга ёнбошлаб беозор мудрарди. Хотин эрининг мудрашини тарқатмоқчи бўлиб, бирон гап ўйлаб топаман дейди-ю, гап ўлгир кела қолмайди. У ўйлаб-ўйлаб охири бир гап топгандек бўлди.

— Ҳой, эр, мунча мудрайсиз? Мундоқ эркакларга ўхшаб қизиқ-қизиқ гаплардан айтиб кулдирсангиз-чи.

Эр бир кўзини аранг очиб эснади-да, эшик ғичиллаганга ўхшаш ғалати товушда пўнғиллади.

— Ҳа, қиз боламидинг-ки...

У шундай деди-ю, яна кўзини юмди.

— Шошманг, шошманг, кўзингизни очинг. Мабодо ўн саккиз яшар йигит бўлиб қолсангиз, нима қилардингиз? Яна ўзимга уйланармидингиз?

Эр энсаси қотгандек жойидан кўзғалди. Эринчоқлик билан диванга чордана қуриб олди-да, лабининг бир томони билан илжайди.

— Бу масалани дурустроқ ўйлаб кўриш керак бўлади. Қани энди ўша ўн саккиз ёшим қайтиб келса, ўзим билардим-а, ўзим билганим шуки, сенга уйланмасдим, Вообше, уйланмаслигим ҳам мумкин.

Эрнинг бирдан файласуфлиги тутиб кетди.

— Агар инсон боласига икки марта яшаш имконияти берилса, кўп хато ишлар тўғри бўлиб кетарди. Мана, ўпкамнинг мазаси йўқ, бу нимадан, папиросдан. Биринчидан, шу қуриб кетгурни чекмасдим. Мана, ошқозонимнинг мазаси йўқ. Нимадан, ичкиликдан. Иккинчидан, шу ароқ ўлгурни ичмасдим. Кўриб турибсанки, асабимнинг мазаси йўқ, бунинг нимаданлигини билмайсан-а, билмайсан. Бу сенинг жаврингдан. Ўн саккиз ёшга сирпаниб қайтиб тушиб қолсам, энг биринчи қиладиган ишим сенга уйланмаслик. Мабодо ўзингга уйланадиган бўлсам, олдинга қўядиган шартларимни битта обший дафтарга эринмай ёзиб чиқардим. Масалан, унда шунақа шартлар бўларди:

«Дазмол босишни биласизми, жоним? Пиёз тўғраган пичоқда қовун сўймайсизми? Тугма деган жониворни қадашни биласизми? (Вообше, тугманинг тешиги қаердалигини биласизми?) Телефоннинг қулоғи сиздан бўшайдими? Улама сочни уйдаям тақиб юрмайсизми? Бирон жойга меҳмонга борадиган бўлсак, вахлироқ кийиниб олиш кўлингиздан келадими? Бирон йили курорт деган жойдан қоласизми? Меҳмон келса ҳаммадан олдин тўрға чиқиб олиб, ишни менга ташлаб қўймайсизми? Ёлкан нонингиздан қил чиқмайдими? Мажлисдан, йўқ, вообше, кеч келганимда костюмимнинг ёқасини ҳидлаб кўрмайсизми? Хуллас, мени тинч қўясизми йўқми?..»

Мана шу шартларга кўнсанг ўзингга уйланардим. Бўлмаса кимга уйланишни, барака топкур, ўзимга қўйиб бер!

Хотин хандон ташлаб кулди. Унинг бу кулгисида алам билан захарханда аралашга ўхшарди. Эр яна тилга кирди.

— Хўш, энди сен айт. Мабодо, фалакнинг гардиши айланиб, сен ўн саккиз яшар қиз бола бўлиб қолсанг яна ўзимга тегармидинг? Биламан, албатта ўзимга тегардинг, мендақа тайёр эр, вообше, мендақа лақма эр космосда ҳам, ерда ҳам топилмайди. Энди хотин тилга кирди.

— Мабодо атом бомбасини бир елкамга, водород бомбасини бир елкамга осиб қўйиб, шу Сотимхўжага тегмасанг, ҳозир портлатвораман деса, портлатвор-е, жоним роҳат олади, дердим.

Эр икки кўзини соққадек дум-думалоқ қилиб, «вой-бўй» деб юборганини билмай қолди.

— Агар яхшиликчасига, шунга тегасанми, деб сўрашса олтита одамни гувоҳ қилиб, уч том китобга сиғадиган шартларни олдингизга кўндаланг қилиб қўярдим. Шартларим мана бундоқ бўларди:

«Синглингизга мени ёмонламайсизми? Кайф устида боғчадан ўзингизники қолиб бировнинг боласини етаклаб келмайсизми? Папирос кулини гиламга ташламайсизми? Эчки гўшти билан қўй гўштининг фарқини биласизми? Дугоналарим меҳмонга келганда тўрга чиқиб, суялиб ўтириб олмайсизми? Маст бўлиб қолиб, мени танимай, ўзимни ўзимга ёмонламайсизми? Тиш чўткаси билан брезент ботинкангизни тозаламайсизми? Саккизинчи мартнинг нима эканини биласизми? Мажлисдан келганингизда ён чўнтагингиздан иккита кино билети чиқмайдими? Маош олганда пайпоққа пул бекитмайсизми? Менсиз меҳмонга борганингизда галстугингизни тескари тақиб тонг отарга яқин келмайсизми?..»

Эр «войдод», деб ўрнидан туриб кетди. Хотин яна давом эттирмоқчи эди, эр қўлини кўксига қўйиб, тавба қилдим, деганга ўхшаш ғалати кўз сузди. Йўқ, хотин бўш келмади. Охир эр тиз чўкиб хотинининг этагини ўпди.

— Жон хотин, ўргилай хотин, энди бас қил. Ўн саккиз ёшга қайтиб тушмай мен ўлай. Вой-бў... ичингда шунча дардинг бормиди! Қўй энди, кечқурун мажлисга борадиган одамман, настроенамни бузма.

Хотин икки қўлини белига тираб энгашди:

— Нима, бугун дам олиш куни, қанақа мажлис бўлади?!

Эр нима дейишини билмай, кўзларини пирпиратиб туриб қолди.

(Тамом, давоми йўқ)

ЮК

Купега кирганимда пастки қаватнинг иккаласи ҳам банд эди. Ўнг томонда ҳассага таяниб бир мўйсафид, чап томонда эса тугунчасини тиззасига қўйиб ҳомиладор хотин ўтирарди. Хотин мени кўриши билан ўрнидан турди.

— Жойингизни олиб қўймадимми?

Менинг жойим юқорида эди. Уни тинчитиб, чамадончамни полкага ирғитдим-да, ўзим ҳам бир сакраб чиқиб олдим. Поезд жўнашига учинчи кўнғироқ урилганда икки қўлида зилдек чамадон кўтарган бўйни елкасига туташиб кетган бир киши кирди. У атрофга қарамай, тўппа-тўғри хотинга юзланди.

— Жойни бўшатиб, бу меники.

Хотин ийманиб ўрнидан турди. Шу пайт эшик олди-да проводник пайдо бўлди.

— Гражданин, сиз юқорига чиқа қолинг, бу одам, кўриб турибсиз-ку, ҳомиладорлар.

Бўйни йўғон пассажир истехзо билан кулди.

— Аттанг, билет олаётганда кассирга қоринни кўрсатмаган эканман-да.

Хотиннинг лаблари титраб, кўз милклари намланди. Бу беодоб одамнинг қилиқларига чидаёлмаган чол ўз жойини бўшатиб, инқиллаб юқорига чиқди. Хотин ҳижолат, чол тажанг. Бўйни йўғон бўлса пихиллаб, қоринни қашийди.

Мен унинг совуқ қилиқларига қараб ётиб, ёшликдаги бир ўртоғимни эслаб кетдим. Болалигимда Оппон деган бир ўртоғим бўларди. Сира бошидан қасмоқ аримасди. Онаси уни чўмилтирадиган бўлса эрталабдан бошига қатик чаплаб қўярди. Оппон кўчага чиқибок бошидаги қатикни бармоғи билан сидириб ялаб қўярди. Оппон билан сойда мол боқардик. Сигирларни ўтга ҳайдаб, юмронқозикнинг инига сув қуйиб ўйнардик. Ошнам дўпписида сув ташир, мен эса ин оғзида юмронқозикнинг чиқишини кутиб ўтирардим. Бир гал ошнам жуда узоклаб кетди. Кутиб ўтириб зерикдим. Уни қидириб борсам, сигиримизнинг тагига кириб, миқ-миқ эмяпти.

Икки оёқли бузоқнинг баднафслигига чидай олмаган сигир шатирлатиб унинг пешонасига тепди. Ошнам ўтга думалаб кетди.

Бу бўйни йўғон одамнинг қаеридир ўша ошнамга ўхшаб кетарди. Ахир, орадан 30 йилдан ортиқ вақт ўтди. Унутган бўлишим мумкин. Ўша ошнамнинг ўнг пешонасида сигир туёгининг изи бор эди. Энгашиб қарадим. Ё тавба, ўзи. Беихтиёр қичқириб юбордим.

— Ҳой, ҳой, менга қара! Оппон эмасмисан?

Ошнам бўйнининг йўғонлигидан дарров қарай олмади. Бутун гавдаси билан бурилди. Қошларини кериб, елкасини қисгандек бўлди. Елкаси билан бўйни бир бўлганидан қорининг ўзи силкинди, холос.

— Танимаяпман, биродар, ўзингизни танитинг.

Чўккалаб ўтириб олдим.

— Наҳотки танимаяпсан?! Пешонангдаги тир-тиқ...

Оппон энди таниди.

— Э, у гаплар ўтиб кетган.

— Қаердасан? Нима иш қиляпсан?

Оппон бу саволга ҳали-бери жавоб бермоқчи эмас эди. Олдига ёзиб қўйган яхна гўшт, шоколад, саримсоқ, пиёз, олмаларни битта-битта танлаб лунжига тикарди. Унинг ўрнига чол жавоб қилди.

— Оппонбек ёғлиқ иш топиб олганлар. Туғруқхонада передача қабул қиладилар. Унчамунча суюнчи олиб турадилар.

Чол Оппонни гапиргани қўймай, қулфи-дили очилиб кетди.

— Эсингиздами, Оппонбек, келинимдан хабар олгани борганимда сизга йўлиққан эдим.

Қоғозга ҳам қарамай, жавоб қилган эдингиз. Келинингиз ўғил туғди, неvara муборак, деб беш сўммимни олган эдингиз. Шу гапдан кейин келиним роса икки ҳафта ўтганда қиз тукқан.

Оппон қиррали стакан лабига тухум уриб чақди-да, яхшилаб арчиб, лунжигга солди. Кейин палағда товуш билан пўнғиллади:

— Тухмат.

— Ахир, Оппон, жиянинг сени институтни битириб, инженер бўлди деган эди-ку.

У тухумни ютиб, кетидан оғзига соладиган нарса қидираркан, жавоб берди:

— Ёнингда битта дипломинг бўлса биқинингдан тешиб чиқмас, бирон кунингга яраб қолар.

Каттагина бир станцияга яқинлашар эдик. Оппон шошиб-пишиб юklarини йиғиштириб коридорга отилди. Купеда ундан ёдгор бўлиб тухум пўчоклари, шўр балиқнинг думи, ғижимланган қоғозлар қолди.

Чол афсуслангандек уҳ тортиб қўйди.

— Худо кўрсатмасин, шунақа одамлар ҳукуматга бир иш кўрсатиб қўйса борми, трамвайга ҳам пул тўламай қўяди. Шу тоифа одамлар ҳамиша юрт мендан қарздор деб билади. Юртдан қарзи бўлса бермайди. Ахир, номард, йўлинг бир станциягина экан, нима қилардинг хотин кишини безовта қилиб?

Чол стол устида тебранаётган стаканга қараб ниманидир ўйлади.

— Поезд тезлаб кетдими дейман?

— Ҳа, — дедим, — бояги оғир юк тушиб қолди. Паровоз яна тезлаб кетади энди.

Дарҳақиқат, поезд учар, проводник бўлса Оппондан қолган сарқитларни қиртишлаб сўкинарди.

ҚОЙИЛМАН

(Ғирт ёлгон ҳикоя)

Вокзалга шошилаётган эдим, кўча ўртасида такси тўхтатдим. Шофёр яхши бола экан, шартга эшикни очиб тушди-ю, қўлтиғимдан олиб ичкарига киритиб қўйди. Вокзалга етгунимча эллик тўққиз тийин бўлди. Сахийлик қилиб олтмиш тийин бердим. Шофёр ёнини ковлаб, бир тийин қайтиб берди.

Ресторанга кирдим. Одам кўп. Официантка (соатга қараб турган эдим) бир минуту ўн саккиз секундда айтган нарсаларимни муҳайё қилди. Еган нарсаларим бир сўму йигирма уч тийин бўпти. Бир сўм ўттиз тийин бердим. Етти тийинини қайтиб берди.

Бир қизни яхши кўрардим. Учратиб қолдим. Кинога опкириб кетаётган эдим, хотиним ўғлимни боғчадан обкелаётган экан, кўриб севиниб кетди ва мени чин кўнглидан табриклади.

ПАЛОВГА ЭЪТИБОР

(Пазанда маслаҳати)

Палов шарқ халқлари ўртасида кенг тарқалган овқат бўлиб, революциядан олдин уни қўл билан ейишган.

Бой-феодаллар меҳнаткаш халқни паловни тўғри истеъмол қилишдан маҳрум қилиб келганлар. Улар бир лаган ошни етти-саккиз кишининг ўртасига қўйиб, ким қанча ошам олишини ҳисобламаган ҳолда улар орасига низо солишга уринганлар. Ана шунинг натижасида ошатиш ва лаган тагида қолган ёққа фамил чой қуйиб ичиш каби ярамас одатлар вужудга келган. Паловни ўтмишда амалдорлар ва тўралар истеъмол қилганлар. Ана шунинг учун бўлса керак, эксплуататорлар паловга «Паловхонтўра» деб ном берганлар.

Мана шу ўтмиш сарқитини таг-томири билан қўпориб ташлаш мақсадида, паловдан тўғри қўлланиш тадбирлари изчиллик билан ишлаб чиқилди.

Ҳар бир кишига калкуляция бўйича, алоҳида коса ёки тарелкада палов сузилади. Айрим ҳолларда лагани билан ўртага қўйиб, ҳар кишига биттадан тарелка берилади. Истеъмолчи ўрток кераклигини қошиқ билан олиб, ўз тарелкасига солади.

Шуни ҳам алоҳида қайд қилиб ўтиш керакки, ҳар қошиқ солганда иккитадан гўшт олишга чек қўйиш пайти келди.

Паловдан тўғри фойдалана билиш керак. Қазилик палов ёз ойларида зўрлик қилади. Баъзи ошхўр ўртоқларимиз ош устига иккитадан кабоб ейишга одатланиб қолганлар. Албатта, бунга чидаб бўлмайди. Девзира гуручдан дамланган паловга бодрингсиз, фақат окпиёз, кўк қалампир, волгоградская деган помидордан қилинган салатни истеъмол қилиш энг маъқул тадбир деб ҳисобланади.

Шуни қайд қилиб ўтиш лозимки, девзира гуручнинг палови фамил чойни хуш кўрмайди, аксинча тўқсон бешинчи кўк чой унга энг муносиб чанқов бостидир. Кейинги пайтларда ошхўрчилигимизда яна битта ёмон хусусият сезилмоқда: Ош пайтида ароқ истеъмол қилиш. Ана шунинг пировард-оқибатида ёш ошхўрлар палов лаззатидан маҳрум бўлмоқдалар. Бу одатга қўлдан келганча барҳам бериш керак.

Кейинги суҳбатимизда чучварани қандай тугиш ва уни қозоннинг қайси тарафидан ташлаш ҳақида маслаҳат берамиз.

СОБИҚ

Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, биринчи куниёқ тўққиз тонна пахта терибман. Аввалига ўзим ҳам хайрон бўлиб қолдим. Тавба, шунча пахтани ўзим тердимми, ё биров қўшиб қўйдими? Эртасига бир ғайратга ўн ғайрат билан пахта териш мана бунақа бўлади, деб ишга тушиб кетдим. Тўққиз ярим бўпти. Ўша куни областдан, Тошкентдан мухбирлар босиб кетди. Овозимни лентага ёзиб радиодан эшиттиришди. Телевизорда икки марта кўрсатишди. Ҳамма ёқни хат босиб кетди. Бунақа обрў кимнинг тушига кирибди дейсиз. Руҳим тетик, бир гапириб ўн куламан. Йўталсам ҳам лаббай, деб туришибди. Раисимиз у ёққа борсам у ёққа, бу ёққа борсам бу ёққа эргашади. Бечора мени еру кўкка ишонмайди. Икки гапнинг бирида:

— Ўзингни тут, катта-кичикнинг олдида шарманда қилма. Сен бизнинг машъалимизсан. Ҳа, шундоқ, соқолингни кунда олиб тур. Дазмол босилмаган шим кийма, — деб насиҳат қилиб туради.

Икки кундан кейин газетанинг биринчи бетида чаккамга пахта қистириб кулиб турган суратим чиқди. Ўша куни раис Бердали ака, яп-янги «Волга»сини ишлаб турган жойимга юборибди. Тез етиб келсин, деб тайинлабди. Оббо, бир гап бўлганга ўхшайди, деб ишни ташлаб идорага қараб кетдим. Борсам раис икки оёғини бир этикка тиқиб, кутиб турган экан.

— Келдингми ука, тез бўл. Кенгашга кетасан. Поезд билетинг тайёр, уйингга бориб кийиниб олгин-у, йўлга чиқ.

Кетдим. Кенгаш эртасига очилар экан, уч кун областда қолиб кетдим. Келган кунимок тўппа-тўғри далага чиқиб, энди машинага етай деб қолган эдим, яна ўша «Волга» келиб олиб кетди. Идора олдида, усти ёпиқ юк машинаси турибди. Идорага киришим билан етти-саккиз одам атрофимни ўраб олса бўладими. Киночилар экан. Пахта теришимни кинога оламиз, деб атайин Тошкентдан келишибди. Раиснинг гапини қаранг. Умматалининг машинасида кинога тушсин, ўша томонда пахта яхши очилган, кинода чиройли чиқади деб туриб олди. Умматалининг ерига қараб кетдик. Киночилар ўларча эзма, шошмаган одам бўлишар экан, икки кун овора қилишса бўладими. Мана, чиқиб қолса кўрарсизлар, қандоқ қилиб машина ҳайдашимдан тортиб, пешонамдаги терни қанақа қилиб, қайси қўл билан сидириб олишимгача аппаратга олишди.

Киночилардан қутулиб уйга ҳолдан тойиб келдим-у, кийим-бошим билан ухлаб қопман. Эрталаб раиснинг ўзи уйғотди.

— Тез бўл, кутиб қолишди!

— Тағин киноми? Кеча тамом қилишган эди-ку?

— Йўқ, бошқа гап. Районда янги қурилган маданият уйининг очилиш маросими бўлади. Илғор механизаторлардан бир киши табрик нутқи сўзлаши керак. Сен гапирасан. Қани, кетдик.

Гапни ҳам, аммо-лекин, боладим. Кунора нутқ сўзлаб тургандан кейин уста бўлиб кетаркансан. Роса чапак бўлди. Ичкарига меҳмонлар учун жой қилдириб қўйишган экан. Артистлар билан бирга ўша ёққа кирдик. Роса пивохўрлик бўлди.

Уйга келиб энди ётган эдим, эшик тақиллаб қолди.

Чиқсам соч қўйган, ингичка мўйловли бир йигит турибди. Елкасида бир метрли фанер сумка.

— Хизмат, ука, ишлари бормиди?

— Атайин ўзларини йўқлаб келдим. Суратингизни ишлашим керак. Виставкага қўйилади.

Ундоқ десам, бундоқ деди, бундоқ десам, ундоқ деди. Сира гапимга кўнмайди. Жанжаллашиб раиснинг олдида бордик. Раис койиб бердилар.

— Эсинг жойидами? Бу виставкага қўйиладиган суратларнинг рўйхатини областдан тасдиқлашган. Қани, дарров бўл.

Ўзингиз биласиз, раисимизнинг гапини икки қилиб бўлмайди. Ишга тушиб кетдик. Рассоми

тушмагур ҳали ёш, тажрибаси пишмаган экан. Роса тўққиз кунда ўзимга ўхшатди. Бу орада уйим хатга тўлиб кетди. Пионерлар билан учрашув, медицина ходимлари билан учрашув, мебель фабрикаси илғор ишчилари билан учрашув... Албатта раис буларга ўзи билиб муомала қилди-ю, аммо, районимиздаги пожарний командасининг кекса ходими пенсияга чиқаётгани сабабли табриклашни менга юклаб қўйса бўладими. Бордим. Буларнинг тантанаси ғалати бўларкан. Ёлғондакамига ўт кетди қилиб, бирдан гупир-гупир югуриб қолишди. Бири сув сепаяпти, бири болта билан эски яшиқларни парчалаб ташлаяпти. Роса одам йиғилди. Мен учинчи бўлиб сўзга чиқдим...

Ўша куни шамоллаб қолган эканман. Тўрт кун ётиб олдим. Дармоним қуриб ишга кетаётсам, раис қовоқ-димоғини осилтириб самоварнинг сўрисида ўтирибди. Индамай ўтиб кетиш уят. Одобдан эмас. Қўрқа-писа саломлашдим. У мени кўрди-ю, кўзлари яшнаб кетди.

— Э, бормисан! Жуда узоқ ётиб олдинг-ку. Бу ёқда шунча иш, шунча жойдан таклиф. Сен бўлсанг арзимаган касални баҳона қилиб ётибсан. Аллақаждан атоқли полвон келаётган эмиш, вокзалга чиқиб кутиб олувчилар рўйхатининг бошида сен турибсан. Шу бугун кеч соат еттида поезд келади. Кечикмай етиб бор. Машинани тайинлаб қўйганман.

Бир нима дей десам, раиснинг феълидан кўрқаман. Чидамадим. Охири ёрилдим:

— Ахир, раис бува, бу ёқда шунча...

Айтдим-ку, раис оғиз очиргани қўймайди деб, уришиб берди.

— Унча-мунча одам қадам босолмайдиган жойларга бораяпсан. Ноз қилма. Йигит кишининг бошига бахт бир қўнади. Қани тур, тайёргарлигингни кўр! Физкультура комитетидан телефон қилиб қулоқ миямни қоқиб қўлимга беришди. Уялтирма-да, ука.

Худди соат еттида станцияга чиқдим. Копток тепадиганларнинг жамикиси гул кўтариб келган, поезднинг вагонларига югуришади. Бир маҳал қарасам олтинчи вагоннинг эшигидан бўйи салкам бир терак келадиган экскаватор нусха бир одам тушиб келяпти. Тикилиб қарасам, бир йили дом отдихга борганимда тарвузни бутун ютиб ўйин кўрсатган полвон. Районимизга тош отиб ўйнашни кўрсатгани келган экан. Тўрт киши, тўрт киши бўлиб йигирмата тошни судрашиб тушириб қўйдик. Станция буфетида жиндек ҳозирлик кўриб қўйишган экан, ўтиришдик. Полвонни табрикладик. Яхши кутиб олганимиздан севинган полвон охирида сўзга чиқиб, олти кишиликни бир қилиб косага қуйиб қадаҳ кўтарди. Ҳаммамиз кайф қилиб қолиб, тошлар станцияда қолиб кетаверибди. Қолса қолавермайдими, уни кўтарадиган мард қаёқда.

Мана, октябрь ойи ҳам охирлаб қолди. Машина терими тугай деб турибди. Ҳарна бўлса озроқ териб олай, деб далага чиқсам машинам жойида турибди. Бечорани бирам чанг босибдики, кимдир бўр билан ёнига: «Колхозимизнинг собиқ водители фалончи мавсумда бир ҳафта далага чиқиб, шу машинада пахта терган» деб ёзиб кетибди. Жуда алам қилди.

Бунақа беодоб гап ёзган одамни топиб роса таъзирини берардим, ишим тиғизроқ эди-да. Ахир бугун, ёш дружиначилар билан район марказидаги сомсапазликни текширишимиз, калориясини аниқлашимиз керак.

ЛАЪЛИ БАДАХШОН

Унинг асли исми Лаълихон бўлса ҳам, дугоналари Лаъли Бадахшон деб чақирардилар.

Лаъли Бадахшоннинг асл башараси қанақалигини ҳали ҳеч ким билмайди. Мен ҳам уни ўн йилдан бери танийман. Аммо башарасидаги чоракам бир кило бўёқ асли юзининг қанақалигини билдирмайди. Сочи ҳалигача ўрим кўрмаган. Қош-кўзини тутиб кетган сочлари елкаси-ю, кулоқ-чаккасидан айланиб, худди калта паранжи ёпинганга ўхшатиб кўрсатади.

Қоши қорамой суртгандек йилтирайди. Киприкларига негадир ҳаво ранг бўёқ суртган. Қизил сиёҳ ичгандек лаби қип-қизил. Кўйлаги ҳамиша тиззасидан юқорида туради. Биров билан хайрлашаётганда панжаларини кўлтиғининг тагига обориб қимирлатади.

У кинони, танцани, машинада юришни жонидан яхши кўради. (Шуни ҳам айтиб қўяйки, бир ўтирганда икки кило морожнийни кўрдим демайди). Қачон қарасангиз, жағи қимирлаб туради. Ё шоколад, ё конфет сўриб турганини кўрасиз.

Мана шу Лаъли Бадахшон ўзи тенги йигитларни назарига илмай юрарди. Машинаси бўлмаса, театрларда олдинда ўтирмаса, оладиган маоши ўзидан ортмаса, нима қизиғи бор? Эр бўлгандан кейин моянасига қўшимча пенсияси ҳам бўлиши керак-да.

Хуллас, Лаъли Бадахшон ниятига етиб, тепакал, қадди сал букилганроқ эрга чиқди. Агар Лаъли Бадахшоннинг йигирма икки ёшини куёвнинг етмиш саккиз ёшига қўшса, янги йилда роппа-роса юзга киришар экан. Эрининг маоши мўлжалдан сал ошиқроқ, каттагина пенсия ҳам олади. Унинг устига «Волга»си бор.

Сал кунда Лаъли Бадахшон эрини ўз кепатасига солиб олди. Унга тор шим тиктирди. Ўпкадек қип-қизил галстук тақиб қўйди. Тепа тарафида сочи бўлмаса ҳам, ён томонига ишониб, чаккасидаги попраткасини устаранинг тиғидек учли қилдирди. Соқол ҳам қулоғини ушлаганча кетди. Тупукдеккина мўйловининг ўзи қолди.

Энди куёв тўра циркнинг отидек гижинглаб, келин боланинг кетидан сумка кўтариб юрадиган бўлди.

Омонат кассадаги пулларнинг ранги ўча бошлади. Ресторан чолғучилари улар столга ўтиришлари билан тепаларига келиб, сурнай чалишади. Куёв яшариш учун эрталаб туриб радионинг қулоғини бурайдиган, жисмоний тарбияни охиригача адо этиб, токнинг зангидек бужмайиб қолган бўйинларини ҳўл сочиқ билан аввал кўкариб, кейин қизариб кетгунча ишқайдиган бўлди.

Бугун янги йил арафасида шахсий «Волга»нинг багажхонасини тўлдириб бозордан қайтаётганларида куёв бола йўл четида олазарак бўлиб турган ўрта яшар чирой-лигина жувонни кўриб, бесаранжом бўлиб қолди. Маши-надан туша солиб, унга қараб югурди. Лаъли Бадахшон унинг бу аҳволини кўриб, ханг-манг бўлиб қолди.

Бу қанақа шармандалик? Ўз хотинининг кўз олдида-я!

Лаъли Бадахшон ундан кўзини узмасди. Эри бўлса, жувонни бағрига босиб кўришди. Уни авайлаб скамейкага ўтказди-да, елкасига қўлини ташлаб, нималардир дея бошлади. Лаъли Бадахшон чидамади. Зарда билан улар тарафга юрди. Қараса, эри жувоннинг икки қўлини ҳовучлари орасига олиб илжайди. Лаъли Бадахшоннинг жон-пони чиқиб кетай деди.

Эри ёнини ковлаб кармонини олди. Ундан иккита эллик сўмлик олиб, жувонга узатди. Лаъли Бадахшоннинг сабри тугади. Тарс-турс юриб, улар тепасига келди. Эри дик ўрнидан турди-да, жувонга уни таништира бошлади.

— Мاستон, бувинг билан танишиб қўй.

Лаъли Бадахшон шошиб қолди. Чунки у йигирма икки ёшга кириб, эллик яшар неварасини энди кўраётган эди.

ҚЎЛДОШИЧ

Унинг асли исми қанақалигини, ўзи қаерда ишлашини биров аниқ билмайди. Таниган ҳам, танимаган ҳам уни Қўлдошич, деб чакиради.

Шу Қўлдошич кўпдан бери қурилиш трестига қарашли тахта омборига суқилишни ниёт қилиб юарди. Кўп уриниб кўрди, эпллмади. Трест бошлиғини танимаса, унга нима деб учрашади. Бир-икки марта юрак ютиб трестга борди. Қараса, бошлиқ қовоғи солиқ, гапни қисқа қиладиган одам. Ундан ёруғлик чиқишига ишонмаган Қўлдошич тарвузи кўлтиғидан тушиб қайтди. Барибир кўнгли ўлгур тахта омборида. Нима қилиш керак? Яна трестга борди. Бошлиқ келадиган пайтни мўлжаллаб туриб, унга қуюқ салом берди. Бошлиқ одати бўйича бошини кўтармай алик олиб, ўтиб кетди.

Мана шу хил боришларнинг бирида бошлиқ идорага кира туриб, ёнидан папирос чиқазди-ю, чўнтагини қовлаб гугурт истаб қолди. Қўлдошич шошиб гугурт ёқиб, унга тутди. Бошлиқ яна бошини кўтармай раҳмат айтиб, кириб кетди.

Бу қандоқ бўлди? Ким салом берганини, ким гугурт чаққанини билмади-я!

Қўлдошичнинг ҳафсаласи бутунлайига пир бўлди.

Орадан анчагина вақт ўтиб, бир воқеа унинг жонига оро кирди-ю, яна ғимирлаб қолди. Бошлиқ аллақаяқда командировкада эди, жияни ўлиб қолди. Қўлдошич унинг жияни қаерда туришини бировлардан суриштириб, азонлаб етиб борди. Ҳаммага бош-қош бўлиб, белини боғлаб, кўз ёши қилиб, келган-кетганларга патнис ташиб юрди. Кун ёйилмай, бошлиқ етиб келди. Унинг кўзида ёш, қадди анча букчайган эди. Қўлдошич унинг қорасини кўриши билан столдаги чойнакни олди. Кўзларини пирпиратди. Унгача бошлиқ ёнига яқинлашиб қолган, жиянининг жасади ётган уйга кирмоқчи бўлиб турган эди. Қўлдошич бир-икки марта тамшаниб, зўрға:

— Жиянчадан жудо бўлиб қолдик, — деёлди. Кейин қўлидаги чойнакни тушириб юборди-ю, оҳ деганича ўзини йўлнинг ўртасига ташлади. Кўнгли кетди.

Бошлиқ жиянини ҳам нутиб унга югурди. Уч кишилашиб кўтаришганча нариги уйга кўтариб кириб ётқизишди. Икки киши бараварига елпиша кетди. Бошлиқнинг ўзи унга қайноқ-қайноқ чой тутди. Жаноза тугаб, Қўлдошични бошлиқ машинасида уйига обориб қўйди. Бир ҳафтагача ҳар куни қатнаб ҳолидан хабар олиб турди...

Омборга мудир бўлишми, бе, шу ҳам ишми, ҳозир Қўлдошич трест бошлиғининг шахсан ўзига биринчи ўринбосар.

ЖАНОЗА

Зокиржон маданият уйининг мудирига учрашди.

— Ука, кечаси кинодан чиқадиганлар ариққа тушиб кетишяпти. Кўприк қурдириб қўйсангиз бўлмайдими?

— Хўп бўлади.

Мудир хўп бўлади, деб қўйди-ю, кўприкни қурмади. Зокиржон яна учрашди.

— Ука, кўприкни қурмадингиз-ку. Арзимаган нарса, иккита тахта-ю, тўртта қозик билан бўладиган гап.

— Бўпти, боплаймиз.

— Гапингизга ишонмай қўйдим.

— Уч кунда бўлади.

— Ростми?

— Оббо, ишонмас экансиз-да, агар ўлиб қолмасам, уч кунда битади, эшитяпсизми, ўлиб қолмасам. Все!

Шу гапга ҳам ўн кун бўлди. Аммо мудир кўприкни қурмади. Зокиржон уни қидириб борган эди, тополмади. Ҳайрон бўлиб чиқиб келаётганда Салимжон деган мухбир ошнасини учратиб қолди.

— Ҳа, Зокиржон, нима қилиб юрибсиз? Қаёқдан келяпсиз?

— Э, ука, бошимизга кулфат тушиб қолди. Маданият уйининг мудирини ўлиб қолди. Жанозадан келяпман.

КАРНАЙЧИНИНГ ТҶЙИДА

Махсум карнайчи анча табаррук бўлиб қолган одам.

У кўп одамларнинг тўйида хизмат қилган, юртнинг дуосини олган киши.

Ҳар тўқисда бир айб дегандек, Махсум карнайчининг ҳам дилида битта армони бор эди. У эсини танибдики, тўйларда карнай чалади. Аммо унга худо биттагина ўғил бермади. Қани мен ҳам ўғил кўрсаму, юртни йиғиб ош берсам, деб эртаю кеч овқат устида ҳам, карнайни юваётганда ҳам тилак тилайди.

Бундан тўрт йил олдин Махсум карнайчининг тонгларда тилаган тилаги ижобат бўлиб, худо унга кўчқордек ўғил берди. Бола йўлга кирди, дадасининг карнайига миниб, от қилиб ўйнайдиган бўлди.

Махсум карнайчи энди юртдан еган ошларини узиш ниятида тўй тараддудига киришди. Ташқари ҳовлига тандир қурдирди. Кўрпа қавитди. Хуллас, тўй яқин қолди.

Дурадгорнинг тўйида дурадгор, қассобнинг тўйида қассоб дегандек, албатта карнайчининг тўйида карнайчи хизмат қилади.

Махсум карнайчи ёр-биродарларига хат жўнатди. Ўзбекистоннинг ҳамма областларидаги карнайчи биродарларига таклифнома юборди. Тожикистон, Қирғизистон тарафларда анчагина шогирдлари бор эди. Улар устознинг тўй қилишини тўрт кўз бўлиб кутиб туришган экан. Хат бориши билан йўлга чиқишди.

Катта ҳовлига одам сиғмай кетди. Созандаларга алоҳида жой, карнайчиларга қилинган икки сўри торлик қилиб қолди. Эллик тўрт карнайчи карнайларини келин тушган уйнинг самоваридек тиш порошок билан ялтиратиб келишипти.

Қассобникига борган гўшт ейди. Боғбонникига борган олма, узум ейди. Новвойникига борган нон ейди. Карнайчиникига келган карнай эшитади экан.

Тўй қизиб кетди. Созандаларга аранг бир марта гал келди. Шогирдлари хунарларини астойдил намойиш қила кетишди. Эллик тўрт карнайчининг ҳар бири ярим соат чалганда ҳам йигирма етти соат тинмай карнай чалиниши керак. Бир сутка-ю уч соат ват-ват.

Тўй бошқараётган киши анча тадбирли экан, ўн икки соатдан кейин бошқа карнайчилар армонда қолмасин, деб ўттиз карнайчини тўплаб, умумий марш таклиф қилди.

Ўттиз карнай, ноғора, сурнай бир чалиш килдики, шаҳар момақалдиروق ичида қолгандек бўлди.

Тўй куни мен Андижонда йўқ эдим. Аммо карнай товушини Тошкентда бемалол эшитиб турдим.

ҲОДИВОЙ

Теримга тайёргарликнинг бориши ҳақида Ҳодивой раис ахборот берар экан, пастдан луқма ташлаб гапини гапига қовуштиришмади.

— «Ҳой Ҳоди, сенсиз тайёргарликни кўриб қўйганмиз. Яхшиси, курортда қанақа дам олганингни гапириб қўя қол!»!

Раис, «гапирайми-йўқми, бирпас хап турсанглар-чи», дегандек қилиб залга қошини кериб, елкасини кисиб қаради.

— Пилла хусусида тил қисқлик жойим йўқ. Планни бир юз ўн, бир юз ўн бир процент қилиб қўйганман. Пахтани ҳам бир юз ўн бир бўлмаса ҳам юздан ошири-шим турган гап. Райондаги катталарга шунақа деб ваъда берганман. Чорвам ёмон эмас. Ҳар сигирдан етти юз литрдан соғиб олсак...

Раиснинг гапи оғзида қолди. Ўрта қаторда ўтирган ойболта соқолли киши луқма ташлади:

— Уни ундоқ бажардим, буни бундоқ бажардим, деяпсан. Қойилмиз. Нега энди сут масаласига келганда «мунча соғиб олсак» дейсан? Уни ҳам соғиб олсам дея қол!

Раиснинг жон-пони чиқиб кетди.

— Уста, аскияни чойхонага чиқиб қиласиз. Бу мажлис. Гапингиз бўлса, панада сасимай, манави ёққа чиқиб гапиринг!

— Шунақами? Мажлисчасига гаплашайми? Менга сўз беринглар!

Уста елкасига ташлаб олган чорсисини белига сириб боғлаб, минбарга чиқди.

— Ҳодивой, аччиғинг чикмасин-ку, анчадан бери гапингдан латта ҳиди келадиган бўлиб қолган. Энди сен айтадиган гапингни дилингда пухталаб тур. Қизишиб кетсанг, мендан кейин яна сўз оласан.

Уста мажлис аҳлига қараб бирпас ўйланиб турди-да, гапира кетди:

— Йигирма уч йилдан бери колхозга аъзо бўлиб биринчи марта даврага чиқиб гапиришим. Гапим мажлиснинг гапига ўхшамаса айбга буюрмайсизлар. Хўш десан-гиз, мана шу раисимиз Ҳодивой билан болаликдан тепкилашиб ўсганмиз. Бир отинойда ўқиганмиз. Аммо Ҳоди болалигида ҳам сал ғўдайганроқ эди. Шунинг учун ҳам ўртоқларимиз уни Ҳодивой отига мослаб «Ходавой» деб аташарди. Шу отинойининг Тўхтаҳон деган кекиртагидан оқма қизи бўлгувчи эди. Кимки уни опичиб юрса, ўқишдан озод бўлар эди. Ҳодивой ҳар куни уйдан ёнғоқ, туршак олиб келиб ҳаммадан олдин Тўхтаҳонни опичиб оларди-ю, кечгача маза килиб йўқ бўлиб кетар эди. Ҳодивой тахтадан ҳафтиякка ўтибдиямки, елкасидан Тўхтаҳон тушмади.

Пастдан, керакли гаплардан айтинг, одамларнинг вақтини бекорга олманг, деган овоз чиқди.

— Шошилманглар. Бердисини айтгунча сабр қилингллар. Бу Ҳодивойнинг болалигидаги шайтонлигидан бир ҳикоя, холос. Энди ҳозиргисини айтамыз. У то раис бўлгунча сельсоветнинг ўғлини опичиб юрарди. Исполкомнинг қайнисини ўғил тўйи қилганда тўй болани опичиб гулхан атрофидан айлантирган ҳам шу Ҳодивой эди.

Залда ғовур-ғовур, гап бошланди. Устанинг гапларидан энсаси қотиб ўтирган Ҳодивой раис «шахсиятга тегилмасин» деб қўйди.

— Хўп, жоним билан, — деди Уста кўлини кўксига қўйиб, — энди колхоздаги ишлари ҳақида гапираман. Ҳодивой, пилла планини бир юз ўн бир процент қилдим, дейди. Зинҳор қилдим, демасин, қилдик десин. Планни тўлдирганлар бошқа. План мана шу бир юз ўн бир процент бўлгунча, йигитларимизнинг пешонаси юз ўн биттадан ғурра бўлди. Сабаб, раис супрадаги унга кара-май, тандирга ўт қалайдиган хилидан. Колхоз ерини дурбин билан қидирсанг ҳам тут дарахтидан нишон топмайсан. Акам орқа-ўнгларига қарамай, қурт уруғига зўр берадилар. Қурт даҳага кирдими, колхоз араваси кетма-кет шаҳарга ғириллайди.

Маҳаллама-маҳалла изғиб, ўсма кетди, сурма кетди деб юрадиган чорбозорчига ўхшаб бировларнинг тутини кесиб юради. Кестиришга биров унайди, биров унамайди.

Ана бир йил кестиради, икки йил кестиради. Наинки ўн йилдан бери аҳволимиз шу бўлса! Бу йил эрта кўкламда қанақа ҳангомалар бўлдики, барг кесиб келган даванги-дек йигитларнинг кўпи шаҳарлик хотинлардан калтак еб, чаккасини ғурра қилиб келишди. Инсоф ҳам керак-да! Шу ўн йил ичида кўчат ўтқазганимизда биласизми, қанақа катта тутзор бўларди? Гапирганмиз. Қулоқ солмаган. Шаҳарда маржондек оппоқ бўлиб турган тутини кестириб кўядиган анойилар бор-да! Энди яна битта гап: ўтган йили пахтани қойил қилдим, дединг. Ҳоди, минбаъд мундай дема! Қойил қилдик, дегин. Экканлар ҳам, терганлар ҳам бошқа. Сен чигит экканимизда жағингга тилла тиш қўйдиргани Марғилонга кетган эдинг. Авжи ғўза парвариши вақтида қайтиб келдинг. Далага чикмай, бир-икки ҳафта уйингда қайнатма шўрва ичиб ётдинг. Ғўзани кўндалангига ишлаётган универсалчини ёнингга олиб «Волга» олгани Тошкентга кетдинг. «Волга»га тушиб йўл-йўлакай Шоҳимардонми, Поччаотами роса айланиб келдинг. Кўзингни оч, бу йил мунақаси кетмайди. Кузда ҳашарчини пахтага йўлатмаймиз. Машинада ўзимиз терамиз. Терим машинаси деса, қийшанглайдиган бўлиб қолибсан, бу қилиқ қаёқдан чиқди? Эгнингдаги посон костюминг агар қўлда тепчиб тикилган бўлса киярмидинг? Машина зотидан автомобиль билан телефондан бошқасини тан олмай қолибсан. Ҳўв, кўзингни оч, бола. Бу йил ҳам курортни канда қилмадинг-а! Энди дамингни олган бўлсанг, далага чиқ. Устахонага кир, хирмонларни кўр! Бултургига ўхшаб комиссияга нариги колхознинг гуриллаб кишнаб турган машиналарини меники деб кўрсатиб юрма! Бўлди энди лўттилик! Гапим тамом! Шахсиятингга теккан бўлсам, хафа бўлсанг ҳам, бўлмасанг ҳам ўзинг биласан! Ҳодивой отингни Ходавой деганимга тавба қилдим.

Устанинг гапи қийқирик, чапак билан тугади. Раис бир қизариб, бир бўзарди.

Сўзга чикмоқчи бўлиб қўл кўтарганларнинг сони кўпайиб кетди. Мажлис раиси: «Бухгалтер Қорабоев сўзга тайёрлансин» деб, 15 минут танаффус эълон қилди.

Эртасига колхоз самоварида латифага ўхшаш бир гап бўлди.

Ҳодивой раисликдан олиншига кўзи етгандан кейин правление аъзоларига бир шарт қўйган эмиш: «Раисликка ўрганиб қолганман. Машинани, печатни олмасанглар раисликдан тушаман, бўлмаса, кўз олдиларингда печатни лик этиб ютиб юбораман».

Унинг бу шартига Уста ака чистон қилиб жавоб берибди:

— Майли, ютсанг ютвора қол. Колхоз печатини ҳуда-беҳудага боса бериб сийқа қилиб, хатларини ўқиб бўлмайдиган қилиб юборган экансан. Бошқасини ясадиб оламиз. Аммо-лекин кўз олдимизда ютасан.

Ҳодивой печатни ютиб юбордим, йўқми, уни ҳеч ким билмайди. Аммо раисликдан олингани рост. У ҳар куни самоварга чиқиб, олдига бир чойнак кўк чойни қўйиб, ҳадеб янги раисни чалпийди.

— Раис бўлиб, машинада керилиб ўтиришни билмаса, печать деганни аввал оғизнинг ҳовури билан намлаб, кейин босишни билмаса, подписи ҳам кўримсиз, қизил қалам турганда кўк сиёҳга бало борми?

1959 йил.

ЛУҚМОН

Луқмонбек маҳаллада отнинг қашқаси. Эрталаб бозорга кетаётганида икки қўли кўксида, ҳаммага тавозе билан салом беради. Қайтишда кайфи тарақ бўлиб, эрталаб са-ломига алик олганларни туртиб ўтади. У илгарилари одамларникида бинойидек ғишт қуйиб, том суваб, тирикчилигини ўтказиб юрарди. Нима бало бўлди-ю, бозорга айланишиб катта-кичикнинг фарқига бормай қўйди. Чўнтаги пул кўрди. Тили бийрон, қўли пахса бўлди. Маҳалланинг қариялари, Луқмон пул унадиган бўлса, эски маҳсини шимишдан ҳам тоймайди, дейишади. Бу гап рост.

У биргина стадионнинг орқасидан бинойидек участкали ҳам бўлиб олди. Билмаган одам албатта бу гапга ишонмайди. Тошкентдаги «Пахтакор»га эллик минг одам сиғишига ҳамма ишонади. Футбол ишқибозларининг ярми лимонад ичганда ҳам ўйиндан кейин йигирма беш минг дона шиша қолади. Луқмонбек умрида футболга ишқибоз бўлмаган. У ўйиндан кейин шиша йиққани боради. Ёнига жиянини олиб, қўш қоп билан шишаларни бир чеккага уяверади. Қарабсизки, ярим соатга қолмай, юз-юзлаб шиша йиғилиб қолибди. У ўша куннинг ўзидаёқ «бу бойликларни» дўконга топшириб, икки чўнтагини қаппайтириб олади. Бунақа иш учун уни ҳеч ким «испикулан» демайди. Луқмонбек бир сезон шундай қилди-ю, кейин ундан бошқа ҳам шиша шинавандалари кўпайиб, унга нон қолмади. Стадиондан насибаси қирқилган Луқмонбек ўйлаб-ўйлаб ўзи қалтисроқ бўлса ҳам даромади яхши бир иш топди.

Қўлига ҳасса ушлаб, бошига нари-бери салла чулғаб, чекка-чекка маҳаллаларга бориб, хонадонлар эшигини қоқади, фалон қабристоннинг ремонти учун бунча сўмдан фуқарога солиқ тушди, дейди. Бунақа нозик нарсалардан халқ пул аямайди. Албатта, ахийри бир кун борадиган жойим деб, белгиланган «солиқни» унинг қўлига беради. Луқмонбек участкасининг томини шу тариқа мозор пули билан ёпиб олди. Луқмонбекнинг бир андишаси ҳам бор эди: қилиб юрган ишларим маҳалла фуқароларининг қулоғига етмаганмикин? Шу «иғвогар» чолларнинг оғзига бир нима билан уриб қўйиш керак. У шундай қилди ҳам. Маҳалланинг тобути эскиб қолгани сабабли савоб учун янги тобут ясатиб берди. Энди милициядан одам келиб, Луқмон қанақа одам, деганда, албатта, кўп ҳимматли бола дейишлари аниқ.

Бу томонидан хотиржам бўлган Луқмонбек ишни катта қилиб юборди. Кечалари санқиб, автомат телефонларнинг қулоғини силкитиб, у ёқ-бу ёғини қовлаштириб, тангаларни дўпписига тўкиб олади. Автобусларда олд томондан билетга узатилган пулни тикилинчда ёнига солиб қўяди. Ошхоналарда-ку, нукул тушлигини текин қилади. Айтишларига қараганда, гугурт қутичани тўлдириб олган пашшадан биттасини косага ташлаб, шовқин кўтарармиш:

— Бу қанақа бемазагарчилик! Ошдан пашша чиқди. Тўполонга одам йиғилади, директор ҳам пайдо бўлади. Охири уни юпатиб, ўтган ишга салавот, деб овқатга ҳам пул олмай, яна ундан узр сўраб эшиккача иззат билан кузатиб қўйишади. Эртасига бошқа ошхонанинг таомидан худди шунақа пашша чиқади...

Луқмонбекнинг бу тариқа қилмишларини маҳалла қариялари билиб юришган экан. Чолларнинг гапини Луқмонбек аввало эламади, кейин унинг кирдикорларини бирма-бир айтиб, тахтага тортишгач, нафаси ичига тушиб, ғиринг деёлмай қолди.

— Ҳали ёшсан. Бирор хунарнинг бошини ушлаб ол. Бўлмаса бир кунмас бир кун хор бўласан. Элнинг назаридан қолишга қолдинг. Ҳали ҳам бўлса эсинг борида этагингни ёпиб ол. Ҳаром иш тез қаритади одамни.

Луқмонбекнинг рангига қон югургандек бўлди.

— Ҳали мен ҳаромхўр бўлдимми? Ҳо, топганимиз ҳарому садақамиз ҳалол бўпти-да.

Луқмонбек бу билан маҳаллага ясатиб берган тобутини айтмоқчи эди. Буни қариялар унинг оғзидан чиқмай турибоқ пайқашган эди.

— Ука, тобутинг ўзингга буюрсин. Унга ҳали ўлик солганимиз йўқ. Ювилган ўликни қандоқ

қилиб ҳаромдан келган тобутга солиб бўлади? Кириб ола қол, тобутхонанинг бир чеккасида ётибди.

Луқмоннинг тилига калтак келганиданми, ё шошиб турганиданми, бир нима деб жавоб қайтара олмади. Тез-тез соатига қараб, ўрнидан турди. То эл ухлагунча эшигининг олдида папирос чекиб у ёқдан-бу ёққа юраверди. Охири муюлишдан юк машинасининг чироғи кўриниши билан шошиб дарвозасини оча бошлади. Машина ичкарига кириши биланоқ яшил дарвозанинг икки қаноти бекилди. То тонг ёришгунча тулука товуши эшитилиб турди.

Эрталаб ишга кетаётганлар унинг дарвозаси олдида тобут кўриб ҳайрон бўлишди. «Бечора кеча чойхонада суҳбатнинг гули бўлиб ўтирган эди-я, одамзоднинг умри шу-да! Эртага нима бўлишингни билмайсан». Бирпасда тумонат йиғилди. Ҳар ким ўзи билганча марҳумни таърифлади.

— Бечора, дуруст бола эди.

— Худо урган расво десангиз-чи.

— Унақа деманг, ўлганнинг орқасидан ёмонлаб бўлмайди.

— Тўғриси айтиш керак-да!

Шу гапларнинг устига участкавой келиб қолди. У кечаси шу уйга артелдан ўғирланган тулука туширилганини эшитган, мол билан қўлга тушириш учун атайлаб саҳарлаб келган эди. У эшик олдида тобут кўриб ҳайрон бўлди.

— Нима гап?

— Луқмонбекдан айрилиб қолдик, ўртоқ начайлик, — деди бир мўйсафид кўзига ёш олиб.

Милицонер уйга киришини ҳам, кирмаслигини ҳам билмай, туриб қолди. Шундай бир бахтсизлик юз берган жойга нима деб киради? Ўғрисян, деб ўликни ушлайди-ми? Дарҳақиқат, милицонернинг боши қотган эди. У ўйлаб-ўйлаб, бошини қашиганича орқасига қайтди.

У кетиши билан кўзларини ишқалаб Луқмонбекнинг ўзи чиқиб қолди. Нима бўлди? Ўлик тирилдими? Ё Луқмонбекнинг арвоҳими?! Юраги ёмонроқлар тўдадан суғурилиб жўнаб қолди. Қани бировдан садо чикса-чи! Луқмонбекнинг ўзи тилга кирди:

— Ўзи нима гап?

— Ўлмаганмидинг?!

Сир очилди. Маълум бўлишича, кеча Луқмонбек маҳаллага ясашиб берган тобутини писанда қилгани учун аччиғи келган маҳалла қариялари тобутни азонда Луқ-монбекнинг эшиги тагига ташлаб кетган экан.

Биров кулиб, биров сўкиниб эл тарқади. Луқмонбек тобутнинг бир чеккасига ўтириб папирос тутатар экан, такси ҳайдаб кетаётган шофёр йигит кабинадан бош чиқариб гап қотди:

— Бек ака, ўрнашиброқ ўтиринг, йўлда тушиб қолиб одамларни овора қилиб юрманг!

Жаҳли чиқиб кетган Луқмонбек ичкарига қараб қичқирди:

— Ҳой, тирикмисанлар, болтани олиб чиқларинг! Бояга такси йўловчини ташлаб келаётганида Луқмонбек тобутни тилка-пора қилиб бўлган эди. Шофёр бола яна гап отди:

— Кичикроқ келиб қолдими? Уста размерингизни билмас экан-да!

Луқмонбек унга қўлидаги болтани отмоқчи бўлиб турган эди, муюлишдан милицонер кўринди. Қандоқ қилиб дарвозага кириб кетганини ўзи ҳам билмай қолди.

1960 йил.

«ҚЎРИҚХОНА»

Тайёр ҳикоя

Одатда ёзувчи бирон асар ёзмоқчи бўлса, бош қаҳрамонининг ташқи қиёфасини бир одамдан, қилиқларини бир одамдан, саргузаштини яна бир одамдан олади. Воқеа ўтадиган жойни ҳар хил ерлардан йиғиб, яхлит бир манзара яратади.

Шу йил баҳорда республикамизнинг жанубий районларидан бирига борганимда, тайёр ҳикояга дуч келдим. Қаҳрамоним қиёфасини ҳар хил одамлардан йиғиб олмадим. Қилиқлари ҳам, гап-сўзлари ҳам, саргузашти ҳам, воқеа юз берган жой ҳам аниқ. Ўзимдан ҳеч нарса қўшмасдан ёздим. Агар ёлғон гапираётган бўлсам... келинг, қасам ичмай қўя қолай.

Ҳожиниса опанинг ери шундоққина катта йўлнинг бўйида. Янги каллакланган тутлар орқасидан шийпони кўриниб туради. Қачон қараманг, шийпон ортидан тутун чиққани-чиққан. Ҳожиниса опа ўтакетган чойхўр бўлгани учун самоварининг оташхонасидан ўт аримайди.

Дала шийпонига олиб борадиган йўл бошида чой яшигининг қопқоғига битилган: «Чет кишилар кириши тақиқланади. Штраф 15 с» деган ёзув бор. Бу ёзувни кўрган киши борки, ҳайрон қолмай иложи йўқ. Бу ҳам етмагандек, йўлнинг чап тарафидаги тутга кимдир «Қўриқхона» деган ёзув илиб қўйибди.

Ҳайрон бўлдим. Бу жойда қўриқхона нима қилади?! Ундан ташқари, «Штраф 15 с» дегани нима дегани? Ўн беш сўмми, ўн беш сутками, нима ўзи?

Чет кишилар кирса нима қилибди? Бу ер завод бўлмаса, илмий лаборатория бўлмаса, ажаб? Нима, ғўза тупини ўғирлаб кетадими?

Бу томонларга илгари ҳам кўп келганман. Аммо Кумушсой қишлоғига негадир йўлим тушмаганди. Лекин таърифини кўп эшитганман. «Кумушсой»ни баъзан парилар қишлоғи ҳам деб аташарди. Бу жойнинг қизларидақа чиройли қиз наинки Ўзбекистон, хатто Ўрта Осиё ва Қозоғистонда топилмайди, дейишарди. Қиз эмас, пари. Парилардан нуқсон топса бўлади, лекин буларнинг ҳуснидан тарикча нуқсон топиб бўлмайди. Қишлоққа жамики республикалардан совчилар келади. Не-не номдор артистлар, номи оламга кетган олимлар, атоқли шоирлар шу ердан уйланишган. Хатто «Баҳор» ансамблида ҳам кумушсойлик қизлардан учтаси бор.

Қачон янги кино олинадиган бўлса, бош ролда ўйнаш учун Кумушсойдан қиз олиб кетишади.

Шундай қилиб, Кумушсой қизлари ҳар тарафга учирма бўлиб кетаверишди. Ҳожиниса опа шу тўғрида кўп ўйлайдиган бўлиб қолди. Раисга: «Қизларимиз бошқа ёққа кетиб қолаверадими?» деганда, раис елкасини қисиб: «Кўнгиладан, ҳар ким хоҳлаган ошини ичади», деб ланж жавоб қилганди. Ҳожиниса опа оддий бир кетмончи аёл эди, гапи кимга ҳам ўтарди. Аммо тўрт йилдирки, у бригадага бошлиқ. Мехнат Қаҳрамони деган унвон олган. Область Советига депутат бўлиб сайланган. Энди кўлини қаёққа узатса етади. Раис ҳам у билан ҳисоблашадиган бўлиб қолган. У ишни бригададан йигитларни ҳайдаб, қизларнинг ўзини қолдиришдан бошлади. Биринчи мажлисда: «Менинг рухсатимсиз эрга тегмайсанлар», деган масалани ўртага қўйди.

— Агар йигит-яланг бригада ерини оёқости қиладиган бўлса, мендан ўпкаламайсанлар. Мард бўлса, совчи юборсин. Совчиларни ўзим мана шу шийпонда иззат-икром билан кутиб оламан.

Қизлар чувиллашиб бири астойдил, бири кўнгиладан учун хўп, деган бўлишди. Ана шундан кейин Ҳожиниса опа бригадага олиб борадиган йўл бошига: «Чет кишилар кириши тақиқланади. Штраф 15 с» деб ёзиб қўйди.

Иш пайтида пакал четидан қизларни имлаб чакирадиган йигитлар кўп бўларди. Тахтачадаги ёзувни писанд қилмайдиганлар ҳам кўп эди. Ана ўшанақаларни ушлаб, тахтача олдида олиб

келишар, бурнини тахтага ишкаб:

— Уқи, ўқи, нима деб ёзилган? — деб сўрашарди.

— Ўн беш сутка жазо, — деб жавоб қиларди масхара қилиб йигит.

— Йўк. Тушунмабсан, — дерди Ҳожиниса опа. — Ўн беш сотих ер чопасан, деган гап бу.

Ана шундан кейин қўлга тушган йигитнинг уст кийимини ечиб, майкачан қолдиришар, қўлига кетмон бериб, ер чопишга мажбур қилишарди.

Кунига икки-уч йигит қўлга тушар, шу йўсин қирқ-эллик сотих ғўза чопиқдан чиқарди.

Колхоз механизаторлари эрталаб идорада иш тақсимотида раисдан қизлар бригадасига юборишни сўрашарди. Бир кун ишлаб эртасига келмайдиган бўлиб кетишарди.

Шукур деган қош-кўзи попукдек тракторчи йигит кўпдан шу қизлар бригадасида бир кун бўлса ҳам ишлаб «яйраш»ни ният қилиб юрарди. Ў ниятига етиб, тракторини тариллатиб, Ҳожиниса опанинг ерига илжайиб келиб қолди. Яктагини ечиб, шийпон қозиғига илдию олифта юриш қилиб тракторига ўтирди. Чой ичмай ишга тушиб кетди.

Қизлар у пайкалга кириб кетиши билан яктагининг елкасига қизил помадада икки-уч жойга лаб нуҳасини туширишди. Чўнтагига духи сепилган, чети гажим рўмолча солиб қўйишди.

Шукур кечкурун ҳамма қизлар билан маза қилиб, қўл бериб хайрлашиб уйига кетди. Аммо эртасига юз-кўзи тимдаланиб, идорага дод деб келди. Хотини чўнтагидан духи сепилган чети гажим рўмолча топиб олиб, унинг устига, яктагида қип-қизил лаб изини кўриб, қипти тўполонни, қипти тўполонни!

Ана шундан кейин, Шукур қизлар бригадасига иккинчи қадам босмайдиган бўлиб, бадар кетди.

Эртасига бригадага бошқа механизатор келди. Униси ҳушёрроқ экан, ечган кийимини кийиқчага тугиб, кабинага олиб кириб қўйди. Тушликда шийпонда овқатини еб, хотиржам мудради. Аммо қизлар ҳам бўш келмади. У мудраганда, қошига ўсма суртиб қўйишди. Бечора кечкурун уйига бормай, ўртоғининг «куёв чақирди» тўйига борибди. Бўпти кулги, бўпти кулги.

Ана шундан кейин ёшгина, уятчангина механизатор бола келди. Онаси уни анчадан бери уйлантираман деб, муносиб келин тополмай юрганди. Қаёққа совчиликка борса, ўғлингиз латта экан, деб қайтаришарди. Бугун онасининг маслаҳати билан йигитча атайин қиз танлагани шу бригадада ишлашга келганди. Бригада қизлари бир қарашдаёқ унинг бўшанглигини билишди. Лақиллатмоқчи бўлишди.

Тушлик пайтида овқатланиб бўлиб, қизларнинг бири дўппи тикар, бошқаси шеригига соч ўрдиарди. Сожида деган шаддод қиз бурма болишни бағрига босиб ётаркан, бир чеккада хўриллатиб мастава ичаётган йигитчага гап қотди:

— Дадаси, овқатингизни ичиб бўлдингизми? Келақолинг энди, ўринни иситиб турибман.

Йигитчанинг қўлидаги коса тушиб кетай деди. Ўзи лавлагидай қип-қизариб кетди. Аввалига киприкларини пирпиратиб турди-да, кейин: «Э, бор-э», деб шарт ўрнидан туриб, девор орқасига ўтиб кетди. Аммо Сожида ҳамон бўш келмасди.

— Ҳой дадаси, ўсма сиқяпсизми, мунча ҳаяллаб кетдингиз?

Йигитча бошидан дўпписини олиб, тиззасига икки-уч марта шапиллатиб урдию даланинг ўртасидан орқасига карамай кетди. Шу кетганча қайтиб қорасини кўрсатмади.

Ҳожиниса опа қизларнинг шаддодлигидан ташвишга тушиб қолганди. Бригада ерига механизатор зоти қадам босмайдиган бўлиб кетди. Опанинг ўзи яхшигина механи-затор эди. Ҳазилнинг таги зил бўлиб кетганидан, ноилож ўзи трактор бошқаришга мажбур бўлди. Ёнига икки-уч қизни олиб, руль бошқаришни ўргата бошлади.

Ишқ дегани бошқача нарса экан. Йигитлар барибир паналаб, жўяклар орасидан эмаклаб бўлса ҳам қиз имлагани келишарди.

Қиз болани тақиқ билан ушлаб туриб бўлармиди. Улар ўрик қоқиб келиш, олма териш, молга ўт юлиш баҳонаси билан четга чиқиб дийдор кўришиб туришарди.

Бугун мен катта йўл бўйида опанинг шийпонига қараб, кирайми, кирмайми деб ҳардамхаёл турардим. Бир маҳал қизил «Жигули»ни гуриллатиб, Ҳожиниса опанинг ўзи келиб қолди.

— Ҳа, нима қилиб турибсиз?

Мен тахтачадаги ёзувни имлаб кўрсатдим.

— Сизга мумкин, — деди Ҳожиниса опа кулиб. — Бу ёзув ошиқ йигитлар учун.

У бу тарафдаги «Кўриқхона» деган ёзувни кўрмаган экан, жаҳл билан юлиб олдию кабинага ташлаб қўйди.

— Аламзада йигитлар қилган, эътибор берманг. Машинага ўтирдик. Йўл-йўлакай «Кўриқхона» сўзининг маъносини чақишга уринардим. Назаримда, бу дала, бу бригада ерлари чиройли қизларни сақлайдиган кўриқхонадай эди.

Ярим йўлга етганимизда, садақайрағоч тагидан бир йигит чўчиган мусичадай патирлаб тура қочди.

— Анзиратга келган. Югуришда область чемпиони. Бир ойдан бери тутолмаймиз. Барибир тутаман. Қопқон қўйиб бўлса ҳам тутаман. Бурнини ерга ишқаб ишлатаман.

Зимдан Ҳожиниса опага қарайман. У ниҳоятда кўхлик аёл эди. Тўмтоқ кошлари, чақнаган кўзлари бир кўрганни довдиратиб кўярди. У машинани бир маромда юргизар, кабинага кирган шамол ўримга сўз бермаган соч толаларини елкасидан олиб бўйнига ташлар, юзларини беозор савалагандек бўларди.

Ғўзалар бир текис чопилган. Аммо йўл ёқасидаги салкам бир гектарча ерда унча-мунча ўт кўриниб қоларди.

— Опа, ерингизга ўт оралаб қоптими? — дедим.

— Парво қилманг. Эртагаёқ ораста бўлади. Бу ошиқлар участкаси.

Маълум бўлишича, қонидани бузиб қиз имлагани келган йигитлар қўлга тушганда, чопиш учун қолдирилган участка экан.

Шийпонга етиб келдик. Шийпон эмас, янги тушган келиннинг уйи деса ҳам бўлади. Ҳаммаёқ озода, ораста. Атроф чиннидек супурилиб, кўлоблаб сув сепилган. Ариқ бўйида каттакон сариқ самовар вақирлаб қайнаб турибди. Деворда журналлардан қийиб олинган ҳинд киноартистларининг суратлари. Шу пайт орқа тарафдан овоз эшитилди:

— Ҳожи онага тўқсон бешдан дамла!

Ҳожиниса опа кулиб қўйди.

— Куриб кетмагурлар, қаттиққўллим учун шунақа деб чақиришарди. Ўзим ҳам ўрганиб кетибман. Аччиғим чиқмай қўйган.

У гапини тугатмаган ҳам эдики, тутзор томондан қизларнинг чувиллашган овози эшитилди. Ўша тарафга қарадик. Беш-олти қиз боя қайрағоч тагидан қочган чемпион йигитни судрагандек олиб келишарди. Йигит қизлар қўлидан қутулишга уринмас, гўё тақдирга тан бергандек, индамай келарди.

— Ҳа, қўлга тушдингми? Ўн беш сотих чопасан.

— Тан бердим, опа.

— Кўйлагини ечиб олинглар, — деди Ҳожиниса опа буйруқ оҳангида.

— Менинг ҳам битта шартим бор, — деди йигит ялингандек. — Чанқаганимда чойни Анзират оборсин.

— Яна нимани кўнглинг тусайди? Ўша жойга пақирда сув обориб қўямиз, истаганингча ичаверасан. Гап тамом. Қўлига каттароқ кетмон беринглар.

Йигит бошқа бир сўз демай, йўл бошлаган қиз орқасидан кетмонни судраб кетди.

Кун оғиб, узоқ-яқиндан бузоқларнинг маърашлари эшитила бошлаган эди. Опа билан хайрлашиб йўлга тушдим. Боя ўт босибди, деган жойимда чемпион йигит қора терга тушиб ғўза чопарди. Узоқда қўлига чойнак ушлаб турган Анзират яқин келолмай, опанинг кўзини шамғалат қилиш пайида эди.

— Ҳа, куёв бола, — дедим кулиб. — Аҳвол қалай? Йигит кетмонини бир дам марзага қўйиб, қаддини ростлади. Бошини сарак-сарак қилиб илжайди.

— Ҳамма дардга бор даво, ошиқнинг дарди бедаво, деб бекорга айтишмаган экан.

— Ия, шоир экансиз-ку, оғайни.

— Шоир ҳам гапми, — деди у, — халқ шоири, деяверинг.

У билан хайрлашиб, йўлимга кетдим. Орқадан кетмоннинг қарс-қарс ерга урилиши эшитилиб турарди.

СУЯНЧИҚ

Нима бало бўлдию Қумри холанинг Мозамбик деган юртни кўргиси келиб қолди. Аслида-ку у бунақа мамлакат борлигини билмасди. Қаёқдан невараси рангли телевизорни бураб қўйган экан, Мозамбикда пахта экишга ёрдамлашаётган ўзбек мутахассислари орасида қорақалпоғистонлик мусобақадози Гулойим Ширимбетова экранда лоп этиб кўриниб қолса бўладими! Ие, Гулойим борган жойга мен боролмайманми, дедию ўша ёққа бориш ҳаракатига тушиб қолди.

— Ҳой, менга қара, — деди чоли Шодмон ота. — Ёшинг бир жойга бориб қолган кампир бўлсанг, узоқ юртларда бир бало бўлиб қолсанг, ҳаммага ташвиш бўласан-да. Бу ёғини ўйладингми?

Қумри хола шу одамга текканига эллик йил бўлган бўлса, эллик йилдан бери гапини ўтказиб келган.

— Бирон марта тўшакда чўзилиб ётганимни кўрганмисиз, йўқ, аввал айтинг, вой бошим, вой оёғим, вой белим, деганимни эшитганмисиз? Туғилганимдан буён градус даражам ўттиз олтию иккидан юқори чиқмаган бўлса, кўзим бир чақирим наридаги одам билагидаги соатнинг неча бўлганини кўрса, қулоғим ўша соатнинг чиқиллаганини эшитса, хўш, нега мен бир бало бўлиб одамларга ташвиш бўларканман?! Бунақа хом гапларни гапирманг.

— Билиб қўй, — деди Шодмон ота, — агар сен борадиган бўлсанг, мен ҳам бораман.

Қумри хола хандон ташлаб кулди:

— Вой тавба, сиз Мазамбайда нима қиласиз? Шодмон ота шартта унинг гапини бўлди:

— Мазамбаймас, Мозамбик. Аввал номини бил.

— Гапимни бўлманг, у томонларга монтер керак, деб сизга ким айтди. Пахтакор керак, пахта экишни ўргатадиганлар керак. Шунинг учун бормоқчиман-да!

Чолнинг қовоқ-димоғи осилиб кетди.

— Йўқ, аввал менга бир айтиб қўйинг, қачонгача боладек орқамдан эргашиб юрасиз! Дастингиздан на курортга бороламан, на қурултойга. Тўй-пўйга борсам ҳам орқамдан бола киритасиз. Мажлисга борсам, деразанинг тўғрисида термосдан чой хўплаб ўтириб оласиз. Биламан, қизганасиз. Рашк ўлсин, шунақа бўлса. Ёшим ўлгур етмишга етганда, қайси бели майишган чол мени опқочиб кетарди.

— Нега бўлмасам мажлисга борганимда ярим соат ойнага қараб пардоз қиласан?

— Ажин ўлгурни бекитай, дейман-да. Дурустроқ кўринсам, кимга яхши? Сизга яхши. Палончининг хотини ҳалиям ўзини олдирмапти, деса ёмонми?!

Бунақа ғиди-биди гаплар уларга ош билан қатикдек бўлиб кетган. Икковлари рўзғор қуришганларидан бери мана ўн бир бола, ўгтиз икки невара кўрибдиларки, шу ғиди-биди тўхтамайди.

Бу ҳали ҳолва. Нақ ғалвалар бўлардики, кўни-кўшни ўртага тушарди. Хотинлар, келинчаклар, болалар томга чиқиб томоша қилишарди.

Шодмон ота унинг баланд пошнали туфлисини ўчоққа тикқанидан ҳам, бели бурма кўйлагига гугурт чақиб юборганидан ҳам бутун маҳалла хабардор эди.

Бир кун қоқ ярим кечаси дод-вой бўлиб қолди. Яна одам ёғилди.

Мўйловининг бир томони юлинган Шодмонбой амаки ич қўйлақда, сочи ёзилган Қумри холани ҳовлида қийқиртириб қувлаб юрипти. Ҳадеб, ўйнашингни кўрсат, дея бақиради.

Нима бўпти денг, Шодмонбой туш кўрса Қумриниса зоотехникнинг ўғли билан ўпишаётганмиш. Шодмонбой уйку аралаш ёнида ётган хотинини кучининг борича шапалоқлаб юборипти. Чўчиб уйғонган Қумри аввалига нима бўлаётганини билолмай ханг-манг бўлиб турипти-да, жонҳолатда эрининг мўйловига ёпишипти. Мўйловининг бир пойини узиб опти. Ана энди томошани кўринг. Хотин-халаж, катта-кичик ўртага тушиб уларни аранг

тинчиттишган.

— Э, туш ўлсин, тушга нималар кирмайди. Эсинг жойидами, Шодмон?

— Дод, бу рашкчи эрнинг дастидан! На уйқумда ҳаловат бор, на ўнгимда.

Яна бир куни куппа-кундузи жанжал чиқиб қолди. Шодмонбой хотинининг жемперини боши устида айлантриб, дод устига дод соляпти:

— Мана кўриб кўй, халойиқ. Гапларимга ишонмасанглар, манави савил қолгурни бир ҳидлаб кўринглар.

Том-тошдагилар тапир-тупир ерга сакраб унинг қўлидаги жемперни ҳидлаб кўра бошлашди. Ҳақиқатан ҳам жемпердан гуп-гуп тамаки ҳиди келарди.

— Қайси кашанданинг қўйнидан чиқиб келдинг? Ҳозир айтасан. Айтмаганингга қўймайман.

— Айтаман. Айтганим бўлсин. Ҳой, одамлар, гувоҳ бўлинглар. Манави шарманданинг нодонлигига гувоҳ бўлинглар. Бугун правление мажлиси бўлди. Янги бухгалтер ўлгур орқамга ўтириб қопти. Шунақаям чекаркан-ки, асти чидаб бўлмайди. Чекканда ҳам кошки дурустроқ папирос чекса. Ғирт тамакининг ўзини газитга ўраб чекаркан. Одамзод экану тупркулоснинг микробига тегса тил торттирмай ўлдиради-я. Тутуни ўлгур жемперларимнинг орасидан ўтиб, вужуд-вужудимга сингиб кетди-я!

Бу ҳам ўтди. Қош қорайган маҳали яна бир жанжал чиқди.

— Пиянистасан. Қайси алкаш ошиғингнинг олдидан келдинг? Мана, тумонат олдида айт. Қани энди қўлга тушдингми?

— Э, боринг-э, — деганди ўшанда Қумрихон. — Кўзингиз кўрми, мана, лунжгинам шишиб ётганидан ҳам билмадингизми? Милкларим пилла бўлиб кетган. Дўхтирга бориб жағ тишимни олдирдим. Дўхтир милкимга спирт суртиб қўйган. Шунинг ҳиди бу.

Агар бу хонадондан элик йил мобайнида бўлиб ўтган ғалваларни рақамлаб бир дафтарга ёзиб чиқилса, сони мингдан ошади, тахминан йигирмата обший дафтар тўлади.

Гап Қумри холанинг Мозамбикка кетиши масаласида бошланган эди. Ана энди шу гаплардан кейинги ғалвалардан эшитинг. Шодмон ота невараларини, келину куёвларини ўртага қўйиб уни сафардан қайтариш ҳаракатига тушди. Раисни ҳам, парткомни ҳам ўртага солди.

Албатта узоқ сафарга чиқадиган одам докторлар назоратидан ўтиши керак. Область касалхонасининг профессори Қумрихонни обдан текширди. Томир уришидан тортиб, нафас олишигача текширди. Кардиограмма қилди. Қон олди, ҳатто тупугини ҳам микроскопга солиб кўрди.

— Ёшингиз нечада, ўртоқ Ҳайитова?

— Олтмиш еттида.

— Қанақа касал бўлгансиз?

— Ҳеч қанақа.

— Қанақа дорилар ичгансиз?

— Умримда дори ичмаганман.

— Неча болангиз бор?

— Ўн бир болам бор. Невара-чевараларим қанчалиги эсимда йўқ.

— Чекканмисиз, ичганмисиз?

— Йўқ.

— Тишларингиз ясамами ё ўзингизникими?

— Ҳаммаси ўзимники, яқинда биттасини олдирдим. Олдирмасдим у тишимда ёнғоқ чаққандим. Дарз кетган экан, олдириб ташладим.

— Ё тавба! — деди профессор. — Бунақа соғлом одамни энди кўришим. Юрагингиз ҳам, томир уришингиз ҳам, ўпкангиз ҳам, борингки, бор вужудингиз ўн саккиз яшар қизники билан бир хил.

— Бунданам яхши бўлардим у амакингиз рашкчи-да, қийнагани-қийнаган.

Профессор қўллари икки томонга ёзиб ширин жилмайди.

— Агар менинг ҳам шунақа хотиним бўлса борми, рашк қилиш нима экан, ҳатто кўчага чиқазмай уйга қамаб, эртадан-кечгача қўш кўзойнак билан жамолига тикилиб ўтирардим. Бунақа хотинни хотин дейилмайди, бебаҳо хазина дейилади. Бунчалик ёш, навқирон сақланишингизга нима сабаб?

Кумри хола жавоб тополмай ўйланиб қолди.

— Ким билади, дейсиз. Балки жисмоний меҳнат билан шуғулланганимдандир, балки тез-тез ювиниб турганимдандир, балки бировларни иғво қилмаганимдандир, балки бўлар-бўлмасга қуймаганимдандир, балки ҳаром емаганимдандир...

— Ана, ана, — деди профессор буюк бир янгилик кашф қилгандек кўзлари яшнаб. — Э, яшанг. ҳамма гап шунда. Агар шу хилда яшашни давом эттирсангиз, юз йил яшайсиз. Унча-мунча оралаган ажин чекинади. Юзларингиз нақш олмадек яна қизил тортади. Чет элга боришга рухсат қоғози ёзиб бераман.

Кумри хола профессор олдидан қайтиб чикса, чоли эшик олдидаги навбатчи билан чойхўрлик қилиб ўтирибди.

— Ҳа, нима бўлди? — деди унга.

— Бўлди, соппа-соғ эканман. Шодмон отанинг ичи зил кетди.

Эртасига райкомнинг биринчи котиби Қумри холани суҳбатга чақирди. Дунёда бўлаётган сиёсий воқеалардан сўради. Ҳаммасига яхшилаб жавоб берди. БАМда нима бўлаётганини, КАМазда нима бўлаётганини, қайси космонавт қачон учгани, қанча учганини сўради. Қумри хола қотириб жавоб берди.

Хуллас, Қумри хола пахтакорларга консультация бериш учун Мозамбикка икки ойга кетадиган бўлди.

Шодмон ота уни йўлдан қайтариш мақсадида минг хил баҳона қидирарди. Охири ўйлаб-ўйлаб жуда зўр баҳона топди: кўрпа-тўшак қилиб ётиб олди. Бир ҳафта ўрнидан турмади. Тинмай кечаю кундуз вой-войлайверди.

— Хотин, омонатга ўхшайман. Беш кунлигим борми, йўқми? У ёқларда юрганинда бир бало бўлиб қолсам, энгагимни ким бойлайди?

Кумри хола кўрқиб кетди. Ростанам чолининг мазаси йўқ. Овқат ҳам емай қўйди. Алаҳсираб нукул ўлиб кетган онасини чақиради. Ҳатто васият ҳам қилди.

— Мени чиқараётганларингда орден-медалларимни битта ёстикқа эмас, ўн битта ёстикқа қадаб қўйинглар. Бегоналар кўтармасин. Урушда олган орденларимни ўғилларим, меҳнатдан олган орденларимни қизларим, медалларимни невараларим кўтарсин. Пенсия книжкамни собесга ўз қўлинг билан топшир. Янги уйланганимизда бирга тушган суратимизни катталаштириб ойнага солиб, ҳу анаву ерга илиб қўй. Хотин, сени жонимдан ҳам яхши кўрардим. Сенсиз бир минут ҳам туролмасдим. Сенсиз қаро гўрда қандоқ ётаман? Тез-тез бошимга бориб тур. Ғариб бўлиб ётмай...

Кумри хола фарёд уриб юборди. Ўша куниёқ Мозамбикка бормаيمان, деб жавоб қилди. Билетлар топширилди. Ҳужжатлар бекор қилинди.

Мана шу воқеадан кейин чол ўрнидан туриб кетди. Дард кўрмагандек яна дикиллаб юраверди.

Бу айёрликни сезган Қумри хола унга таъна қилмади. Ёнида шундоқ муҳаббатли, меҳрибон, кадрдон одами борлигидан кўнгли яйраб кетди. Ишдами, кўчадами юрганда лоп этиб кўзи олдига чоли келар, ички бир ҳаяжон билан дунёда шундай кадрдони, суянчиғи борлигидан энтикиб-энтикиб қўярди.

Тезроқ уйга боришга, чолининг оғзига ёқадиган бирон овқат пишириб беришга шошиларди.

О, муҳаббат, бир кун келиб сен буюк бир суянчиққа айланишингни ёшлар билишармикин?

БИР ЛАТИФА АЙТАЙМИ?

Ҳажвий фожиа

Нурматжон магазиндан ароқ олганида, «уйга бориб, ёнбошлаб майдалайман», деб ўйлаган эди. Лекин сумкасидаги шиша ҳар гал оёғига текканида эти сесканиб, оғзининг сўлаги оқаверди. Охири чидамай, чойхоначидан битта пиёла сўраб, «пича ютиб олишга» қарор қилди.

Чойхонада маҳалла оқсоқоллари гурунг қилиб ўтиришган экан. Нурматжон қанчалик ичағон бўлмасин, то кайф қилгунча оқсоқоллар олдидан одоб билан ўтарди. Кайфи ошгандан кейин, уларни бемалол туртиб ўтиш ҳам қўлидан келарди.

У, ассалому алайкў-ўм, деб кириб келди. Чолларни кўриши билан бу ерда ичишнинг сира иложи йўқлигига ақли етиб пешонаси тиришди. Орқасига қайтмоқчи бўлиб турганида Абдурайим ота деган чол қўлига бир пиёла чой тутқазди. Нурматжон атрофга аланглади, девордаги: «Спиртли ичимликлар истеъмол қилиш, бедана уриштириш, қарта ўйнаш тақиқланади», деган ёзувга кўзи тушиб баттар энсаси қотди. Боя у кирганда Абдурайим ота қизикроқ гапни бошлаб қўйган экан шекилли, чоллар, бу ёғини ҳам айтинг, дегандек унинг оғзига тикилиб туришарди.

— ...Шундай қилиб Насриддин Афанди эрталаб уйғониб, оғилхонасига кирса, эшаги ўрнида бир йигит боғлиқ турган эмиш...

Нурматжон ҳам, бу ёғи нима бўларкин, деб кулоқ тутди. Абдурайим ота ҳикоясини давом эттирди:

— Афанди хайрон бўпти. Ҳой, йигит, кимсан, бу ерда нима қилиб турибсан, эшагим қани, дебди.

Йигит тилга кирибди:

— Мен сизнинг эшагингизман. Аслида, мен туппа-тузук бир одамнинг фарзанди эдим. Аммо кўп ичардим. Кўп ичишимдан безор бўлган дадам, эшак бўлиб қол, деб қарғаганлар. Ана ўшандан кейин эшак бўлиб қолгандим. Сиз мени сотиб олганингизда бир ҳафталик нораства эшак эдим. Беш йил мени миндингиз. Хизматингизни ҳалол бажардим. Бугун тонг маҳали яна одамга айландим. Едирган емларингиз ҳурмати хайрлашиб кетай, деб кутиб турган эдим.

Насриддин Афанди унинг гапларига чиппа-чин ишонди. Яқинига келиб пешонасини силади.

— Отинг нима, йигит? — деди меҳр билан.

— Мирза Баҳром, — деди йигит.

Насриддин унинг бўйнидан арконни олиб, кўчага етаклаб чиқди.

— Энди гап бундоқ, укам, — деди у, — иккинчи ичма, дадангни хафа қилиб, яна ичворсанг, тагин эшак бўлиб қоласан. Тушундингми? Онанга, ака-укаларингга мандан салом айт. Агар яна ичиб, эшак бўлиб қолсанг, сени сотиб олмайман, шуни билиб қўй.

Насриддин эртасига бошқа эшак харид қилгани бозорга борган эди, Мирза Баҳромни учратиб қолди.

— Ҳа, Мирза Баҳром, тинч-омон, шўхлик қилмай юрибсанми? — деб сўради у.

— Мен Мирза Баҳром эмасман. У киши акам бўладилар. Каминанинг оти — Мирза Раҳмон. Акам яна ароқ ичиб қўйдилар. Ҳу ана у — даллол арқонидан ушлаб турибди.

Насриддин қараса, эшаги бошини осилтириб турибди. Жаҳл билан унинг олдида борди-да, кулоғига шивирлади:

— Мирза Баҳром бўлмай, ҳар бало бўлгин. Яна ичибсанда?! Сандақа субутсиз, ичадиган бемаза эшакни олмайман...

Бу латифани эшитиб ўтирган оқсоқоллар кула-кула мулоҳаза қилишга тушишди.

— Ичадиган одамда субут бўлмайди, деб шуни айтади-да.

— Муни қаранг-а, шунча йил эшак бўлиб, яғири чиқса ҳам яна ичибди-я, вой хайвон-е...

Бу гап нимагадир Нурматжонга тегиб кетди. Абдурайим ота атайин унга тегизиб айтдими ё гапнинг пайрови тўғри келиб қолдими, ким билади, дейсиз. Нурматжоннинг қошлари чимирилди. Бир нима деб Абдурайим отани узиб-узиб олай деса, тилига гап келмайди. Негаки, шу Абдурайим отанинг ўзига неча марта иккинчи ичмайман, деб сўз бергану яна ичворган.

Нурматжон зарда билан шарт ўрнидан турди-ю, кўчага чиқди. Шу ярамас ароқни ичмасам ўлиб қоламанми, деб уйи томонга равона бўлди. Лимонад дўконининг орқасида қоғоз стаканга ароқ қуйиб ичаётган йигитга кўзи тушиб, худди катта тезликда кетаётиб тормоз берган самосвалдек ғийқиллаб тўхтаб қолди. Йигит ичиб, афтини буриштирганча дўпписининг астарини ҳидлади. Нурматжон унинг олдига қандоқ бориб қолганини билмайди.

— Укам, истаканингиз бўшадими? Бериб тулинг! Ичадиган одам бир-бирига ҳамиятли бўлади. Бир-бирини қўллайди.

— Бемалол, дўстим.

Нурматжон сумкасидан шишани олиб, қопқоғини тишида очиб, қоғоз стаканга қуя бошлади. Стакан икки нотаниш ошна ўртасида уч марта бориб-келгандан кейин суҳбат илашимли бўлди.

Гапни биринчи бўлиб ким бошлаганини у ҳам, бу ҳам эслаёлмайди. Фақат Абдурайим деган чол уни эшак деганини айтганида, янги дўсти юпатиш учун юзидан чўлпиллатиб ўпгани эсида, холос.

— Шунақа дедими. Хафа бўлма, ошна. Дунёда ёмон одам кўп. Қани айт-чи, кимгаёмонлик қилибмиз. Мусичадек ювошгина бўлиб бир чеккада ароғимизни ичиб юрибмиз. Шуни ҳам кўролмайдиганлар бор. Ҳа, пулига чидасанг — сен ҳам ич. Буни йигитнинг хўрози ичади.

Янги дўстининг гапи Нурматжонга жуда ёқди. Шинаванда йигитлиги гапидан билиниб турибди.

— Тўғри айтасан, кадрдоним. Зар кадрина заргар билади, чилангар нимани билади. Яна битта опчиқайми?

— Кел, дўстим, эсдалик учун дўппиларимизни алмаштирамиз, — деди Нурматжон.

— Бўпти, — деди йигит.

Дўппидан кейин камарларини алмаштиришди. Ундан кейин қўл соатларини алиштиришди. Охири яна нимани алиштирганликларини ўзлари ҳам билмай қолишди.

Хуллас, Нурматжон қоқ ярим кечада гоҳ эмаклаб, гоҳ деворларни ушлаб аранг уйга етиб келди. Хотини, болалари ухламай, тиқ этса эшикка қараб ўтиришган экан.

Хотини унинг гиж бўлиб келганини кўрди-ю, энсаси қотганидан бетига ҳам карамай нариги уйга кириб кетди.

— Нега салом бермайсан? — деб бақирди Нурматжон унинг орқасидан.

Хотини йиғламсираб жавоб қилди:

— Яна ичибсиз-да...

Хотиннинг гапи оғзида қолди. Нурматжон бобиллаб берди:

— Нега мени эшак дейсан? Хотин ҳайрон бўлди:

— Қачон эшак дедим сизни?

— Яна ичдингизми, деганинг, сен эшаксан, деганинг бўлади, билдингми?

У гапини ҳам тугатолмади, орқасига тисарилиб-тисарилиб охири гуп этиб палосга чалқанча йиқилди. Йиқилди-ю, қотди-қолди.

Бир маҳал томоғи қақраб уйғонганида қаердадир, сичқонми, бир бало ниманидир тикирлатарди. Нурматжон тимирскиланиб бориб чирокни ёқди. Кўшнининг мушуги каравот тагидан сапчиб чиқиб ўзини балконга урди. Нурматжон ошхонага чиқиб умивальник жўмрагига оғзини тутиб сув ичмоқчи бўлди. Қани энди оғзи очилса. Чакаклари қотиб қопти. Икки бармоғини зўр билан оғзига тиқиб, пастки жағини силтаб тортди. Жиндек очилгандек бўлди. Гўдакка ўхшаб жўмракдан сув сўра бошлади.

Муздек сувдан сал ўзига келгандек бўлди. Тилини айлантирган эди, танглайи сип-силлик.

Нима гап? Танглай тиши қани? Тепа лаби худди туянинг лабига ўхшаб осилиб қопти. Ясама тишим ўлгур қаерда тушиб қолди экан, деб ўйлай бошлади. Бир маҳал қараса, тиши каравот тагида ётибди. Шошиб олди-ю, ювиб, лунжига тикди. Ўзиникига ўхшамайди. Ё боя қочган мушук кечаси билан мужиб хирпи қилиб қўйдимикан? Нурматжон ясама тишни қўлига олиб, астойдил тикилиб қаради. Ростдан ҳам уники эмас. Нурматжоннинг танглай тишининг ўнг томонидан иккита кумуш қопламаси бор эди. Бунда йўқ. Ё мушук таталаб олиб ташладимикан. Нурматжон каравот тагига эмаклаб кириб, роса қидирди. Йўқ. Бу танглай тиш катта. Милкларига ёпишмай тушиб кетяпти. Ахир, тиш нозик нарса. Этик бўлса бошқа гап. Кенг бўлса пайтава ўраб кийиб кетаверасан. Ясама тишга пайтава ўраб бўлмаса...

Нурматжон кўп ўйлади. Ўйлаган билан маст одамнинг ўйлагани нима бўларди: бир нарсани ўйласа, охири бошқа нарса билан тугайди. У бирон соат чамаси ўйлаб, бирдан калласига ярқ этиб кеча бирга ичган ошнаси келди. «У билан дўппимни алмаштирдим, камаримни алмаштирдим, соатимни алмаштирдим, ундан кейин нимани алмаштирган эдим, ия, танглай тиш ўлгурни ҳам алмаштирворган эканман-ку! Ошнамнинг оти нима эди? Уйи қаерда эди? Оббо, энди нима қилдим?»

Боя ичган муздек сув ичида ҳазм бўлмай ётган ароққа қўшилиб яна кайфини ошириб юборди.

Бундай пайтларда одам ё зўр бўлади, ё доно бўлиб кетади. Нурматжон зўр бўлмади-ю, доно бўлиб кетди. Ясама тишининг бирон чорасини топиш ҳаракатига тушди. Балконга чиқиб чирокни ёқди. Ўғли авиомодел ясашга ишқибоз эди. Унда хилма-хил асбоб-ускуналар, елимлар бўлар эди. Нурматжон бурчакдаги яшиқни кавлаштириб, сиқма елимни топди. «Супер цемент» деб аталган бу елим, дарҳақиқат, сувни сувга ёпиштиришдан бошқа ҳар қандай нарсани ёпиштира оларди. Бу гапни у ўғлидан эшитган. Синган чойнак борми, гул туваги борми, стулнинг синган оёғи борми, барини ўғли шу елим билан ёпиштирарди.

Нурматжон оғзида шақир-шуқир қилиб айланиб турган ясама тишни олди-ю, ич томонига бир қултумдан кўпроқ елим сиқиб туширди. Кейин дарров оғзини очиб, танглайига босди. У оғзини очганида ҳаво кириб, елим чунонам милкларини қисишга тушдики, қани энди чидаб бўлса. У ҳар нафас олганида елим баттар қотар, милкларини жингиртоб қилиб ташлар эди.

Тонготар маҳали «дод-дод»дан ҳамма уйғониб кетди. Нурматжон икки кафти билан чакакларини босиб у ёқдан-бу ёққа югурар, додлар, бола-чақалари орқасидан эргашиб нима бўлганига ҳайрон эдилар.

Уни «Тез ёрдам» олиб кетди.

Докторлар Нурматжоннинг жағига тиргович қўйиб ялтироқ омбур билан танглай тишни чиқариб олишди. Буни қаранг, танглай тишга илашиб кабобнинг битта жазидек қип-қизил гўшт ҳам узилиб чиқибди.

Лекин қўшни палатадаги беморнинг аҳволи ундан ҳам оғир эди. У оғзини чангаллаганча дод солар, милкани қисаётган протезга докторларнинг қўлини теккиздирмай, яқин келганни тепарди.

Ўша палатада ётган чол унинг бақаришларидан безор бўлиб, докторларга бир маслаҳат берди:

— Носми, мурчми ҳидлатинглар. Бир акса урса, оғзидан отилиб чиқиб кетади.

Қари билганни пари билмас, дегандек, чолнинг гапи рост чиқди. Ошхонадан бир кафт мурч опкелиб бурнининг катагига сепишган эди, чунонам бир акса урдик, ясама танглай тиш экан-ку, ҳатто пастдаги иккита бутун тиши ҳам отилиб чиқиб кетди, чикмай ўлсин, дераза ойнасига урилиб чил-чил қилди...

Бу воқеага ҳам анча бўлди. Нурматжон ўшандан буён маҳалла чойхонасига кирмай қўйган. Абдурайим отага бақамти келиб қолишга юзи чидамайди.

Бу ҳам майли-я, телевизорда нима айб. Айниқса, «Ҳайвонот оламида» деган кўрсатувга сира

тоқати йўқ.

Чунки эшак ҳам ҳайвонот оламига алоқадор махлуқ. Лоп этиб экранда кўриниб қолиши ҳеч гап эмас-да...

БУЗОҚ

(А. Қаҳҳорнинг газабига учраган ҳикоя)

Сотимжонни кўрмаганимга роппа-роса йигирма саккиз йил бўпти. Ўрта мактабни битирганимизда иккаламиз ҳам ўн еттида эдик.

Иттифоқо уни шу бугун учратиб қолдим. Семириб кетибди, негадир лабидан, оғзидан эски хурмачанинг иси келади.

Бундан йигирма саккиз йил олдин унинг қанақалигини айтиб берай.

Биринчи синфдан то ўнинчигача Сотимжон билан ёнма-ён туриб ўқиганмиз. Тўғриси айтсам, у ўлгудек ношуд, йўлини топиб юролмайдиганлардан эди. Математика дарсида масалани мен ечиб берардим. Расм дарсида-ку, шарманда бўларди. Ўрдакнинг суратини ишласа, лайлакка ўхшаб қоларди. Майли, буларни ҳам гапирмай қўяқолай. Унинг антиқа бир қилиғи бор эди. То ўрта мактабни битирганимизча ҳам у онасини эмарди.

Катта танаффусда ҳамма буфетга кириб кетса, у уйига чопарди. Онасини миқиллатиб тўйиб эмиб, яна чопиб қайтиб келарди.

Мабодо онаси тўйгами, азагами кетган бўлса, ўшаққа бориб йўлакка чақиртирарди, эшик орқасида тикка турганча эмиб, яна бўталокдек ўйнаб кетарди.

Сотимжоннинг дадаси у еттига кирганда ўлган эди. Ёлғиз қўл она, тирикчилик экан, анча қийналиб қолади-ю, орадан уч йил ўтказиб бошқа эрга тегади. Унчалик катта тўй бўлиб, сурнай чалинмаса ҳам, ҳарқалай одамлар келишган, яллагилар қўшиқ айтишган эди. Тўй тугаб, келин чимилдикқа кирган эди. Биз билан раққосани томоша қилиб турган Сотимжон хумор қилиб, бирдан ўзини чимилдикқа уради. Куёв олдида уялиб ўтирган онасига ҳикиллаб, куёвнинг энсасини қотириб, тўйиб эмиб олади.

Еттинчини битирганимизда бутун синфимиз билан болалар оромгоҳига юборишган. У пайтларда болалар оромгоҳларида жуда қаттиқ интизом бор эди, болаларни ташқарига чиқаришмасди. Сотимжон бир кундаёқ озиб чўп бўлиб қолди. Онасига одам юбордик. Келиб эмизиб кетди. Шундан кейин бечора она ҳар куни келиб завтрак ва тушлик олдида эмизиб, хотиржам уйига кетадиган бўлди.

Мана, орадан қанча вақт ўтиб кетди. Бу орада қанча воқеалар бўлди. Йигирма саккиз йил деганда уни энди учратдим.

Район ветеринария участкасига ишга ўтдим-у «Илғор» колхозидаги мол фермасида иккита сигир ҳаром ўлибди, деб эшитиб, акт тузгани бордим.

Буни қарангки, Сотимжон шу ерда ферма мудирини экан. Кучоқлашиб кўришдик. Ҳатто, ўпишдик ҳам. Ўпишганда лабидан, мўйлабидан ҳали ҳам эски хурмачанинг иси келарди.

Онасини сўрадим. Бечора бундан ўн бир йил олдин қазо қилган экан.

Энди иш тўғрисида гап кетди. Ферма ходимларини чақириб, иккала сигирнинг қанақа қилиб ўлганини суриштирдим.

— Бири анчадан бери касал эди. Қариб қолганди-да, — дейишди. — Аммо говмуш ўладиган эмасди. Мана, мудиримиз Сотимжон акамиздан сўранг, яхши говмуш эди. Сотимжон акамиз фақат шу говмушнинг сутини ичардилар.

Унинг гапини бошқаси тузатиб қўйди:

— Ичардиларинг нимаси, эмардилар, дегин.

— Шундоқ, шундоқ. Бечора жуда ювош эди, эмаётганларида худди ўзининг бузоғидек индамай, туриб берарди.

Масала менга равшан бўлди. Аммо ўлимнинг сабаби равшан эмасди.

— Нима бўлиб ўлди?

— Менимча ўлимига сабаб елини ийиб қолгани. Сотим акам дом отдихга кетган эдилар. Ўн

беш кун ҳазил гапми?! Соғай десак, ўн йилдан бери соғилмаган сигир — олдига одам йўлатмайди. Бошқа сигирнинг бузоғини юборсак, тешиб ташлайди. Сотимжон акамга ўхшатиб мўйлаб ёпиштириб эмгани борсак ҳам тешиб ташлайверди. Икки марта Сотимжон акамга телеграмма юбордик, етмапти. Бечора говмуш ўн беш кун соғилмай, эмизмай елини ириб кетди-ю, то Сотимжон акам келгунларича дунёдан ўтди. Сотимжоннинг кўзларида ёш йилтиради.

— Шундоқ бўлди, говмушимдан айрилиб колдим.

У шундай деди-ю, бирдан йиғлаб юборди. Уни юпата бошладим:

— Говмушим деб йиғлама, оқ сут берган онам деб йиғла.

Ана шундагина унинг лабидан, мўйлабидан нима учун хурмачанинг иси келганига тушундим.

ҚАРИГАН ҚАСАМ

Кампир тушида ўлиб қолганмиш. Чоли белини бойлаб йиғлаш ўрнига ҳиринг-ҳиринг кулармиш. Айниқса, жасади қабрга қўйилаётганда чоли аллақайси ашулани хиргойи қилаётган эмиш.

Кампир чўчиб уйғониб кетди. Қараса, чоли бемалол хуррак отяпти. У жаҳл билан чолининг биқинига битгани солди. Чол ҳовлиқиб ўридан туриб кетди. Тирсаги ясама тиш солиб қўйилган сув тўла стаканга тегиб кетди. Стакан сўридан тушиб синди.

— Ҳой, бу нима қилганинг, кампир?

Кампир кўрпани елкасига тортиб ўтириб олган, чолини ғажиб ташламоқчидек ўқрайиб турипти.

— Жинни-минни бўлдингми, бу нима қилиқ?! Соат учдан ошди-я, жанжалга кундузи вақтинг етмайдими-а?

— Менга қаранг, мен ўлсам суйинасизми, хафа бўласизми?

Чол хайрон бўлди. Нима дейишини билмай бирпас анграйиб, унга қараб турди.

— Қўй, хотин, ўлма. Ўлсанг мен нима қиламан? Аввал мен кетай: доғингни кўрмасдан олдин кетай.

— Хитрийлик қилманг. Ичингизда, қачон ўларкинсан, деб турибсиз, биламан.

Чол э, боре, деб яна ёстиққа бошини ташлади.

Қоқ ярим кечаси кампирнинг жанжал бошлашига кўрган туши сабаб бўлса, бунақа туш кўришига нариги маҳалладаги Бувниса кампирнинг бева қолиши сабаб бўлди.

Бувниса кампирнинг эри ўтган ой қазо қилди. Ана, шундан кейин буларнинг турмушидан файз кетди. Кампир эри сал кеч қайтса, пиёлани чойнакка, чойнакни товоққа уриб жанжал бошлайди.

Бунақа жанжалнинг ҳам сабаби бор. Чол бирон ойдан бери ҳовлига қарамай кўйди. Телевизорни тузаттириб келаман деб дастурхонга туғиб айвонга опчиқиб қўйганича, ҳали ҳам ўшандоқ турипти. Ҳар йили икки-уч марта хом-ток қилинадиган ток сўрида бир-бирига ўралишиб, узуми қайси, барги қайси билиб бўлмай қолди. Ғўрасига аллақачон кул тушиб кетган. Семиренко олма ўлгир-ку, тиргович қўйилмаганидан шохлари ерга тегиб ётибди. Чол бўлса, эрталаб чиқиб кетганича кечаси қайтади. Қаёқда санқиб юради, сўраса, ҳазилга олиб, кундошининг рўзғорини бутляпман, эртага томини суваб бераман, дейди.

Гапнинг очиғини айтганда, бева қолган Бувниса кампир қиз пайтида кампирнинг эри билан дон олишган. Ҳатто, иккаласи ота-оналарига билдирмай қочиб кетишганда Кўктерак деган жойдан тутиб келишган. Бувнисанинг дадаси, қизим эрсираб қопти, деб зудлик билан бир косиб йигитга бериб юборган. Ўшанда кампирнинг эри, Бувнисани бир кун бўлса ҳам хотин қилмасам палон бўлай деб қасам ичиб қўйган экан. Орадан олтмиш бир йил ўтди. Кечаги ой Бувнисанинг эри қазо қилди. Кампирнинг назарида худди ўша кундан бери эри уйга вақтида келмай қўйганга ўхшайди.

Мана, хатто, бугун тушида ҳам шу ишга алоқадор воқеанинг гувоҳи бўлди. Ҳеч бир дунёда олтмиш йиллик кадрдони ўлганда ҳиринглаб куладими? Бу туш бежиз эмас. Бир балоси бор, бу чолнинг.

Чол ёнбошига ағдарилиб хуррак тортди. Кампирга унинг бу қилиғи баттар алам қилди. Агар эртага ҳам кеч қайтадиган бўлса, онамникига кетиб қоламан, деб дилига туғиб кўйди. Қани, ёлғиз қолиб кунини кўрсин.

Айтганча кампир етмиш тўртга кирган. Онаси уни ўн тўрт ёшда тукқан бўлса, бу йил саксон саккизга кириб ҳилвираб турибди. Ўша ёққа борармиш.

У шундай ният билан уёқдан-буёққа ағанаб ухлаб қолди. Эрталаб чолнинг бақиршидан уйғонди.

— Афзал, турсанг-чи, ғафлат босиб ётаверасанми?! (Чол уни тўғич ўғлининг номини айтиб чақирарди).

Кампир шошиб кўзини очди.

— Нима дейсиз, Афзал? (Кампир ҳам эрини тўнғич ўғлининг номи билан чақирарди).

— Протез тишим қаёқда?

— Мен қаёқдан билай, истаконни ўзингиз тушириб юборган эдингиз-ку, Тузукрок қаранг.

— Қарадим, истакон синиғидан бошқа нарса йўқ. Бекитган бўлсанг бер.

— Вой, нега бекитаман? Кечаси Мош ўлгир девор тагида бир нимани қитирлатиб ёяётган эди. Ўша жойни қаранг.

Чол девор тагини қараса, ясама тиши икки бўлиниб ётибди. Мош ясама тишни суяк деб ўйлаб, бир-икки ғажиб кўрган, мазаси суякка ўхшамаганидан ташлаб кетган эди. Чол тишни кўлига олиб бошини сарак-сарак қилди. Нима қилишини билмай, анча вақтгача айвон лабида ўтирди. Кейин хотинига ялингандек сўри ёнига келди.

— Афзал, сенинг протезинг менга тушармикан?

— Вой, нима деяпсиз? Афзал, сиз от жағсиз, сизга тўғри келмас.

Чол унинг гапига қарамай, стакандаги кампирнинг протез тишини олиб лунжигга тикди. Дарҳақиқат кичик экан, оғзининг ўртасида қолиб кетди.

Бир ҳисобда чолнинг тиши сингани яхши бўлди. Ҳадеб Бувниса ўлгирнинг олдида гижинглайвермайди.

Кампир яқин бир ойдан бери унинг кийимларига дазмол босмай кўйган. Олифта бўлиб юраверадими. Чол соқолини шилта қилиб яктагига сув пуркаб дазмол босарди. Бугун тиши синиб баттар бўлди. Энди кўчага ҳам чиқолмайди.

Чолга алам қилган экан, чойга ҳам қарамай маҳаллага чиқиб кетди. Намозхон чоллардан ясама тишини бериб тур, деб икки-учтасига ялиниб кўрди, бўлмади. Бири тўйга борадиганман, деди, бири бенамоз одамга тишимни бермайман деди, бири хибсхатга тўғри келмайди, деди.

Кампир ҳовли супураётганда тажанг бўлиб қайтиб кирди-ю, подвалдан омбир, сим опчиқиб ясама тишини бир соатча уришиб омонатгина қилиб улади. Ариқ бўйида ётган мушукка ҳокандоз отиб чиқиб кетди.

Кампир унинг орқасидан мазза қилиб кулиб қолди. Чолининг қаёққа кетганини билади. Бошқа тиш яратгани дўхтирга кетган.

Бирдан кампирнинг юрагини ваҳм босди. Чол ўлмагур шу қилганингга мана, деб Бувнисаникига кўчиб кетса-я! Худо асрасин-е!

Чол шу кетганича қоронғу тушганда қайтди. Тиш докторининг миясини ачитиб, куни билан тепасида туриб янги тиш ясатиб опти.

Чол шошиб овқат еди-ю дазмол қиздириб шимиға, яхтакларига боса бошлади.

— Ҳа, мунча қистов? Уйланяпсизми?

— Шундан бошқа гап йўқми? Самарқандга кетяпман. Тўрт кунда келаман. Чемоданларимни тайёрлаб кўй.

— Самарқандда нима бор экан? Пенсияга чиққан одам уйда ўтирсангиз бўлмайдими?

— Сен нимани тушунардинг. Афросиёбдан топилган сопол синиқларини текшириб кўришга қарашворгин, дея Яҳёхон жияним чақиртиряпти.

Кампир ишонмади. Аммо бир сўзли чолга кор қилиш қийинлигидан энсаси қотиб, юзини тескари ўгирди.

— Билиб кўйинг, тўрт кунда келмасангиз, оймникига кетиб қоламан.

Эртасига чол кетди. Кампир армиядаги ўғлига посилка жўнатаман деб почтага кетаётган эди, эшигининг олдида ўтирган Бувнисани кўриб тўхтади. Ичида, адойи тамом бўпти-ку, деб кўйди.

Дарҳақиқат, Бувниса кампир, айниқса, эри ўлгандан кейин икки букчайиб қопти. Кўзи ҳам унча кўрмайди шекилли, кампир яқинига келганда ҳам танимади. Овозидан аранг билди. Ҳол-аҳвол сўрашишди. Кампир ундан кўнгил сўради. Бувниса ёлғизлигидан нолиди. Кейин кампирнинг тирикчилигини суриштирди.

— Турмуш ўртоғингиз омон-эсон юриптиларми? (Бувниса ҳам телевизор кўрадиган кампирлардан бўлиб, янгича гапларга ўрганиб қолган эди). Чолим ўлиб, пенсия тўхтаб қолди. Менга бермаяпти. Закса қоғозинг йўқ, дейди. Турмуш ўртоғингиз йўл-йўриқ биладиган одам, битта ариза битиб берармиканлар, деган эдим.

Кампирнинг хаёли бирпасда минг ёкқа бориб келди. Эрим Самарқандга кетдим, деб мени лақиллатиб, Бувнисаникида бекиниб ётган бўлса-я! Йўғ-е, ўлиптими!

Ундоқ десам, чолим бир сўзли. Йигит пайтида қасам ичкан-а, бир кун бўлса ҳам Бувнисани хотин қилмасам, палон бўлай... Вой шўрим!

Тўрт кун эмас, уч кунда чол қайтиб келди. Кампирига шифон отрез, бир халтада кўк майиз, бир халтада қовурилган нўхот, олтита нони пўлодий олиб кепти. Яхёхон жияни билан Шоҳи Зинда олдида суратга тушган экан, шуларни кўриб кампир эрининг Самарқандга борганига аниқ ишонди.

Хотиржамлик яхши нарса-да, одамнинг тушига ҳам яхши нарсалар киради.

Буни қаранг, кампир яна туш кўрди. Тушида келинлик пайти эмиш. Эри негадир эшикдан кирмай, ўз уйига девор ошиб тушаётган эмиш. Бир маҳал қараса Бувниса эрини калтак олиб қувиб келаётган экан, эри шунинг учун ҳам эшик қолиб девор ошаётган экан.

Кампир уйғониб, тушини яхшиликка йўйди.

— Хайрият, эримнинг касамини худо дилидан кўтарипти. Бўлмаса шундоқ йигитни Бувниса калтак олиб қувлармиди...

Шундан кейин кампир ёнбошлаб ҳуррак тортаётган эрининг орқа курагини авайлаб силай бошлади.

Шу топда эрининг улар уришиб қолган пайтларида, ху, қўша қаринглар, деган мулланинг соқоли куйсин, деб сўкишлари сира эсига келмасди.

Чолнинг соқолига ўхшаб оппоқ тонг ота бошлади.

ГҶШТНИНГ ЗАРАРИ ҲАҚИДА (1917-1991)

Ҳурматли ўртоқ газийта директори!

Газийтангизнинг саккизинчи саҳифасида босилган фан кандидоти Найим Каримупнинг шигрий қорхатини ўқиди-му тепа сочим тик бўлиб кетди.

Кўй гўштининг бир килоси олтмиш сўм бўлиб турган пайтда қорхатга бало борми. Ўзингизга маълумки, чоризм исканжасида инграган халқ оқ пошшонинг аблаҳлигидан бири икки бўлмай, кийими жулдур бўлса ҳам икки юзи кип-қизил, ўзи дўмбоққина бўлиб инсонийлик киёфасини йўқотган эди.

Улуғ Октябр инқилоби бундай ярамас ҳолга чек қўйди. Совет фуқаросининг қомати новдадек ингичка бўлиши шарт эканлигини ўзбеклар чор Россиясининг чекка ўлкасида яшашига қарамай дарров тушунди. Халқлар отаси Иосиф Сталин улуғ Лениндан илҳомланиб: «Йўқолсин бойлар!» деди. Бойлар йўқолди. Ғирт камба-ғаллар қолди. Мамлакатимиз камбағал, одамларимиз камбағал, хазинамиз камбағал, рўзғоримиз камбағал бўлиб қолди. Худо ҳар кимнинг феълига яраша берар экан. Етмиш тўрт йилдирки ғирт камбағаллик гаштини суриб келаяпмиз. Бой бўлишни асло истамаймиз. Бой бўлсак, албатта синф сифатида тугатилиб кетишимизни биламиз.

Хориждаги капитал исканжасида фарёд ураётган юртдошларимизга қарата: Кўринг, ҳавас қилинг, мен совет ватанининг фуқаросиман, деб айтиш ҳуқуқига эга бўлга-нимиз оламшумул тарихий воқеа бўлди. Раҳмат!

Қорхатда гўшт тўғрисида ҳам анча пасти-баланд гаплар ёзилибди. Очиғини айтиб қўяйки, масалани гўшт ҳал қилмайди. Шу гўшт ўлгирни емасак ўлиб қолмасмиз. Гўшт емагани учун ўлса Лев Толстой ўларди. Рабиндранат Тагор ўларди ва ниҳоят олти болани боқиб, ўзи гўшт емаган Толиб Йўлдош аллақачон, аллақачон кўкариб чиқарди!

Толстойлар, Тагорлар худонинг марҳамати билан энг узоқ умр кўрган инсонлардир. Толиб Йўлдош ҳам иншооллоҳ, юз ёшдан ошганлар қаторига кирса ажаб эмас.

Доҳий васиятларига содиқ қолиб, гўштни кўрсак тескари қараб ўтиб кетадиган бўлдик. Натижа ёмон бўлмади. Ҳаммамиз ёппасига хипча бел бўлиб олдик.

Тўғри, бу борада принципсизлик қилган пайтларимиз ҳам бўлди. Айниқса, олтмишинчи, етмишинчи йилларда Брежнев халқ саломатлигини ўйламай магазинларни озиқ-овқатга тўлдириб ташлади. Ўша йилларда унинг кўкраги орденга, бизнинг курсоғимиз овқатга тўлди. Ана шундан кейин семиришлар бошланди. Қора қош доҳиймиз халқни гўшдан сикмаганларга этак-этак орденлар сочди, ўзи ҳам ҳовучлаб олди. Костюмининг орқа томонига ҳам орден такди. (Олд томонида жой қолмаган эди.)

Ўша кезларни эслаганда ширин туш кўргандек бўламан. Қайта қуриш шабадаси эсиб, яйраган кўнгилларимиз янада яйраб кетди. Биз қайта қуришни меҳнаткашнинг қорнидан бошладик. Халқ соғлиғига шикаст етказадиган жамики гўшт-ёғларни йўқотдик. Шунинг шарофатидан девқомат ака-укаларимиз «Богатир» деган паҳлавонлар магазинига бормай «Детский мир»дан кийим оладиган бўлдилар.

Сиз, ўртоқ газийта директори, шигрий қорхатни босиб чиқариш ўрнига гўштининг инсон саломатлигига қанчалик зарар эканлиги тўғрисида мутахассислардан интервью олиб босишингиз керак эди. Афсуски, бундай қилмадингиз.

Қорхатда, қўлга тушган одам йигирма-ўттиз кишига ош дамлаб, сомса ёпиб, норин қориб, зиёфат қилиши керак, деб айтилган. Умарали Норматуп бир камбағал фан доктори, камтаргина профессор, ҳайратда қоладиган даражада хизмат кўрсатган фан арбоби, дорилфунуннинг бировга зарари тегмайдиган кафедра мудири ва ниҳоят Ҳамза мукофотининг жимгина лауреатидир. Ойлик маошини учма-уч зўрға эплаштирадиган, рўзғорга келин аянинг маошини,

қизи ва ўғлининг стипендиясини қўшмаса тирикчилиги танг аҳволга тушиб қолиши мумкин бўлган ночор оила бошлиғидир.

Ўзғорини амал-тақал қилиб ўтказаетган бир профессоргинага уялмай-нетмай қорхат ёзишга Найим Каримупни ким ва нима мажбур қилди?

Норматуп қўли очик, мард одам. Қорхатда айтилган жами таомларни бировдан қарз кўтариб бўлса ҳам пишириши мумкин.

Лекин масаланинг бошқа бир томони ҳам бор. Қорхат зиёфатига ўрганганлар ёмғир хат, шабнам хат, қиров хат, жала хат деган янги-янги одатларни ўйлаб чиқармасликларига ким кафил бўлади?

Ўртоқлар, Брежневнинг хатосини такрорламайлик. Гўшт ейиш каби ўтмиш саркитларидан қанча тез қутулсак, шунча яхши.

Ўзбекнинг нимаси кўп, оши кўп. Тирикнинг ҳам, ўликнинг ҳам ошини ейди. Никоҳда ош, суннатда ош, мархумнинг йигирмасида ош, йилида ош. Э, бунақада қадди-қоматдан ажралиб қоламиз-ку!

Биз бу соҳада балет раққосаларидан ибрат олишимиз зарур. Балетчилар бир ойда етти-саккиз кун овқат емай, қоматларини асрайдилар. Биз ҳам шундай қилсак бўлмасмикан? Овқатни қанча кам есак, қайта қуришга шунча кўп ҳисса қўшган бўламиз.

Йўқолсин қорхат! Йўқолсин ёғли қўй гўшти! Йўқолсин қассоб! Йўқолсин хўппа семизлар!

Биз камтар одамлармиз. Бўлар-бўлмасга мақтанавермаймиз. Қандайдир бир маҳбус қамоқхонада беш-олти кун очлик эълон қилганини бир йил газийтага ёзишди. Аммо биз етмиш тўрт йилдан бери эълон қилмасдан оч юрибмиз. Гиринг деганимиз йўқ-ку! Чунки ўша кунлари пешонамизга коммунизмнинг порлоқ нури тушиб турганди. Коммунизмда ифтор қиламиз, деб етмиш тўрт йилдан буён туз тотмай рўза тутяпмиз. Бу бугунги авлодимизни коммунизмда яшашига ишонганимиздандир. Нурли даргоҳга хипчагина, кичкинагина бўлиб кириб борсак қандай яхши. Раҳмат!

Ўзбек пахтакорларининг яна бир отаси (отаemiz бунча кўп экан?) Никита Хрушчев ўн беш йилда коммунизм қурамиз, деб айтган эди. Шу гапни совутмай, дарров коммунизмни қуриб олсак бўлар экан. Аттанг, энди кечикдик. Ўн беш йил нима деган гап. Кўз очиб юмгунча ўтди-кетди. Ўша пайтда ўн беш йилга кесилиб кетганлар муддатларини ўтаб, қамоқдан қайтиб келарканлар биздан, коммунизм тайёрни, деб сўрамоқдалар.

Андижонда қассобларни калтаклашипти. Жуда тўғри иш бўпти. Нурли даргоҳ сари дадил кетаётган халқимизни семиртирадиган ҳар қандай хатти-ҳаракатни қоралаймиз. Юнон саркардаси Искандар Зулқарнайми, хизмат кўрсатган артист Ёдгор Саъдиевми «Дастурхон тирикчилигимизнинг ойнасидир» деб айтган экан. Ана шундай тиниқ ойнамизга ҳар хил емишларни қўйиб уни хира, доғ қилмайлик.

Жаннатда кўрмоқ бор, емоқ йўқ, дейдилар. Коммунизм ҳам худди шунинг ўзи. Фақат фарқи шуки, унда кўрмоқ ҳам, емоқ ҳам йўқ. Бори ҳам талонга.

Ҳурматли Норматуп, иғволарга учиб қорхат ёзганларга ош қилиб берманг. Акс ҳолда, келажак авлод олдида, инсоният олдида юзи қора бўлиб қолишингиз мумкин.

Найим Каримупдек кандидатларга то фан доктори бўлмагунча орамизда жой йўқ. У «Қорхат» эмас, ёмонликдан дарак берувчи «Қорахат» ёзганлигини яна бир марта таъкидлаб ўтаман.

ОФТОБГА ЧИҚҚАН МУШУК

Идора бошлиғи эрталаб ишга мушугини ҳам олиб келадиган одат чиқарди. Тиззасига мушукни ўтқазиб, бир қўлида уни силаб, бир қўлида ҳужжатларга имзо чекадиган бўлди.

Йиғин пайтида ҳам коллектив олдида у мушугини силаб туриб нутқ сўзлади.

Шунда ходимлардан бирининг ғаши келиб:

— Хўжайин, ташқарида ҳаво яхши, офтоб чарақлаб турибди. Мушукни қўйиб юборинг, офтобда бир яйрасин, — деди.

Хўжайин шунақа гапни бир ҳафтадан бери кутарди. У салмоқланиб деди:

— Бу мушук текинга офтобга чиқмайди.

Шу-шу бўлди-ю, идора ходимлари ойига икки мартадан мушукни офтобга олиб чиқиб ўйнатиб келадиган бўлишди. Мушукнинг офтобга чиқиши унчалик қиммат эмас. Бир кишига эллик сўмдан, холос.

Хўжайин бир йилга қолмай мушук пулидан ўғлига «Жигули» олиб берди.

АЗИЗ ВА БОНАПАРТ

(Ёзувчиларнинг Дўрмондаги ижод уйидан репортаж)

Азиз Абдураззоқ хона эшигини очиши билан ваннахонада сув шилдираётганини эшитди. Ичкарига кирди. Қўлювгичда битта бақалоқ шиша устига жўмракдан сув оқаяпти.

— Ё пирим! — деди Азиз хайратда.

У эрталаб нонуштадан кейин кўчага чиқиб кетганича таксида магазинма-магазин юриб, икки соат давомида анаву ўлгирдан бирон шиша тополмай қайтиб келаётган эди. Қаранг, худонинг ўзи бир шиша бақалоғидан юборипти. Уни қўлига олди. Қоғози сувда ивиб хати ўчиб кетибди. Зар қопқоғига қаради. Унда «Париж, Коньяк» деган сўзлар ёзилган. Бу албатта «Наполеон», деган коньяк бўлса керак, деб ўйлади у. О, жуда қимматидан-ку! У шошиб шишанинг бурама қопқоғини очмоқчи бўлди. Тўхтади. Шошма, балки биров янглишиб менинг хонамга ташлаб кетгандир? Ёзувчилар ижод уйининг хоналари бир хил. Қоронғи йўлакда рақамини илгаш ҳам қийин. Йўқ, эгаси бошқа.

Қўлида бир шиша француз коньяги қилқиллаб... турганда қайси мард ўзини тия олади? Азиз турди, турди, охири нафс ғолиб келди.

— Абдураззоқов, — деди у ўзига ўзи. — Бошинга қўнган бахт қушини калтак билан хайдама. Оч. Ич! Эгаси янглишган бўлса, ўзидан кўрсин. Нодон бўлмаса шундок коньякни бировникига ташлаб кетадими! Эгаси келмай туриб оч. Бир-икки қултумини заҳар бости қил.

У шундай дедию шиша қопқоғини бураб очди. Қопқоқ бир марта очилган экан, дарров бурала қолди. Шиша оғзини хидлаб кўрди. Бай, бай, бай! Ҳиди бўйига етган қизнинг бўйнидан келадиган исга ўхшайди-я!

Шишани деразадан тушиб турган офтоб нурига солиб кўрди. Бирам тиникки, орка томондаги жами нарса аниқ кўринади-я. У битта пиёлани тўлдириб қуйди. Кўрқиб-кўрқиб битта хўплади. Томоғига, бўғзига атир хиди урилди. Пиёлани бир симиришда бўшатди. Боши бир ёқимли гарангсиди. Иккинчи пиёладан кейин қулоғига «Чўли ирок» куйи келди. Учинчи пиёладан кейин Брежневнинг пленумдаги нутқи эшитилди. Брежнев нутқ ирод қилаётганида эшитилиб турадиган тишнинг шақиллаши Қахрамон Дадаев чирмандасининг тарақлашини эслатди. Кейинги икки пиёла унга шундай роҳат бағишладики, худди уйланган кунининг эртасидаги окшом лаззати қайтиб келгандек.

Эшик очилиб, «Азизвой», деган товуш келди. У бошини кўтариб эшикка қаради. Унда бошига кемани тўнтариб кийгандек калпоқ билан Наполеон Бонапарт турарди.

— Э, Азиз, бормисан, жуда соғинтирдинг-ку. Мсье Холмирзаевни Бойсунда кўргандим, айтдими? Айтган бўлса дуруст, отасига раҳмат.

У келиб диванга ўтирди. Азизнинг мош-гурунч соқолларига меҳр билан боқди. Алпдек коматига қараб кўзлари ўйнади.

— Кел азизим, шу тарихий учрашувимиз учун биттадан отайлик. Борми?

— Йўқ-да, оғайни, — деди Азиз хижолат чекиб.

— Бўлмаса Қибрайга чиқиб, дўкондан олиб кела қол, — деди Бонапарт қалпоғини диванга бепарво ташлар экан.

— Кечирасан, мсье Бонапарт. Пул йўқроқ.

— Сенда қачон пул бўлгандики, энди бўлади, — деди Бонапарт ўпкалаб. — Ҳамид Ғуломникига, Асқадникига, Пиримкулникига бор. Биттагина шишани сендан аяшмас. Бир шиша арақ одамнинг хунимики...

Азиз астойдил куйиниб гапира бошлади.

— Шунақа дейсану, Бонапартчик, Ҳамид Ғуломникида Симонов, Асқадникида Мустай, Рамзникида Привалов деганлар ўтирипти. Пиримкул аканикига қандай кираман? У кишининг

уйларида устод Айний домла ўтириптилар.

— Оббо, — деди афсусланиб Наполеон. — Бўлмаса Толибникига ғир этиб бориб кел. У кўли очик, мард одам.

— Иложи йўк, — деди Азиз. — Беш кундан бери девонайи Машраб билан иккови жазавага тушиб кўчаларни, чойхоналарни бошига кўтариб ғазал ўқиб юришибди.

— Бўлмаса Мирмуҳсинникига бор. Мени танийди. Кисловодскда бирга дам олганмиз. Йўк, демайди. Бу масалада у жуда мард.

— Буниям иложи йўк, — деди Азиз афсусланиб. — Мирмуҳсин аканикида Хоразмшоҳ, Темур Малик, Жалолиддинлар ўтиришипти. Ҳозир у ерда матбуот конференцияси бўляпти. Яқинига йўлаб бўлмайди.

Бонапартнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Қоғоз тақчиллигидан фойдаланиб ҳамманг оғзаки адабиётга ўтиб кетдиларинг, шекилли. Бор, Одил Ёқубовнинг олдида бор. Бермаса хафа бўлишимни айт.

— У роман ёзаман деб Искандар Зулқарнайини чақирган экан. Уч кундан бери эшикни бекитиб гаплашгани-гаплашган. Ҳаммаёқ қилич-қалқонга тўлиб кетган.

Бонапарт ўйланиб қолди. Энди нима қилиш керак, деган савол кўз олдида кўндаланг туриб қолди.

— Менга қара, Абдулазиз, шу яқин ўтада Абдулла Қаҳҳорнинг боғини олган бир ёзувчи бор дейишади. Шундан топилмасмикан?

— Топилади. Унда ҳар хилдан бор. Фақат валютага беради.

— Долларгами, лирагами ё франкка?

Бонапарт шундай деб чўнтақларини титкилай бошлади. Анча уринди. Бирон чақа чиқмади.

— Хотиним, ярамас, чўнтагимни қоклаб қўйган экан.

Буюк саркарда, жаҳонга машҳур император, Москвадан қочган Наполеон билан Дўрмон султони, Арғининг ихтиёрий депутати Азиз Абдураззоқ иккови узоқ сукутда қолишди. Охири Азиз гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлиб ўзига хос, телетомошабинларга, радиотингловчиларга кўпдан таниш овозда деди:

— Ўзинг биз томонларда нима қилиб юрибсан, оғайни?

Бонапарт дарров жавоб берди. Унинг жавобида қанчалар ғам, қанчалар андух борлиги яримта нокка ўхшаган бурнидан билиниб турарди.

— Москвадан ўз ихтиёрим билан қайтиб кетаётганим-да бир кунимга яраб қолар деб олтинларимни йўлдаги кўлга ташлаб кетган эдим. Ўша кўлни тополмай қидириб юрибман. Қидириб-қидириб Орол бўйидан чиқиб қопман. Оролнинг Ороллиги қолмапти. Мен бўлганимда... — у шундай дея туриб аламдан кўксига муштлади. Кўли шапалоқдек орденга тегиб инграб юборди. Жаҳл билан орденни шартта юлиб олди. — Обор, шуни Олой бозорига обориб сотиб кел, ўлдим деганда ўн минг сўмга кетади.

— Э, — деди Азиз ҳафсаласи пир бўлиб. — Ўтган бозорда Людовик XII нинг орденини зўрға икки юз элликка сотганман.

— Мени ўша ландавурга тенг қилдингми? Бунақа гапни иккинчи оғзинга олма. У хасиснинг ордени темирдан эди. Меники олтин. Бриллиант бежамалари бор. Ўн мингга кетади!

Азиз унинг кўлидан орденни олди, шошганча ҳовли томон кетди. Остона ҳатлаши билан ҳандалак пўчоғини босиб олиб, оёғи тойиб кетди. Чалқанчасига йиқилди. Йиқилдию хуши жойига келди. Қараса, кўлидаги нарса орден эмас, чойнакнинг қопқоғи.

Шу пайт ҳовлиқиб Исҳоқ Ўктамов келиб қолди.

— Азизжон, — деди у. — Эрталаб келган меҳмон эсингиздами? Хонангизда бир бақалоқ шиша тўла кўтирга суртадиган дориси қолиб кетибди. Битта-яримта ичиб қўймасин, деб телефон қилди. Бу дорининг бир томчиси одамни жинни қилади, деб уч марта тайинлади.

Ўктамов энгашиб унинг юзига қаради. Қарадию кўрқиб кетди. Меҳмон уч марта тайинлаб

айтган иш бошланганга ўхшайди. «Укажон, сизга нима бўлди», деб қўлтиғидан кўтарди.

Азиз минғиллади.

— Менинг хонамда Кутузовнинг тепкисини еса ҳам одам бўлмаган аблаҳ, аферист Наполеон ўтирипти. Ҳайданг, уни!

— Хўп, хўп, укажон, Наполеон экан-ку, Гитлер бўлса ҳам Нюрнберггача кувиб борганим бўлсин.

Азиз кулди. Бу кулги соғ одамнинг кулгисига унчалик ўхшамасди.

НАПОЛЕОН МАМАЖОНОВ

Бу воқеани ёшлигимда тушимда кўрганманми, ўнгимда кўрганманми, эсимда йўқ. Балки ёшлик пайтларимда ўз кўзим билан кўргандирман, ё бировдан эшитгандирман. Лекин айтиб берса арзигулик воқеа.

Маҳалламизда Мамажон лўмбоз деган девдек киши бўларди. Бўйи унчалик дароз эмасди-ку, аммо энига қаричлаб ўлчаसा икки газдан ошиқ чиқарди. Ўтирганда думбаси куймоққа ўхшаб ёйилиб кетиб уч газча доира ясарди. Қорни шу қадар осилиб кетгандики, ўтирганда ерга ёзса бир кўрпачалик жойга нари кетиб қоларди. Киндиги қичиганда қўли етмай, оташкурак билан қашларди.

Унинг фарзандлари эсли-хушли, топармон-тутармон, тўкис, ҳамиятли бўлишди. Ўлар ўз оталарини сира ўкситиб қўйишмасди. Ювинтириб, кийинтириб туришарди. Чол ўрnidан туrolмас, ташқарига чиқолмасди. Шунинг учун ҳам болалари у ўтирган полнинг тагидан тешик очиб, пақир осиб қўйишганди. Чол ортиқча қийналмай, азият чекмай, ўтирган ерида ишини битқазаверарди.

Бир куни ховлига ўзбекча биладиган битта ўрис билан Абдуллажон деган биолог олим кириб келди. Чол билан куюқ кўришиб, ортиқча чайналмай мақсадни айтиб қўяқолишди.

— Сизга бир илтимос билан ҳайвонот боғи маъмурияти номидан келдик. Африкадан олиб келган туяқушимиз овқатдан заҳарланиб, ўлиб қолди. Туяқушнинг бу хилидан дунёда атиги иккитагина қолганди. Макиён бизда, хўрози Буюк Британияда. Яқинда уни Лондонга обориб хўрозига бостириб келгандик. Раҳматлидан икки дона тухум қолган. Уларни бостириб чиқаришга биронта ўзига мос парранда йўқ. Шу ой ичи бостирмасак палағда бўлиб қолади. У ҳолда тарих бизни кечирмайди. Агар шу тухумларни йигирма кун босиб берсангиз, жаҳон фанига буюк ҳисса қўшган бўлардингиз. Номингиз тарих саҳифаларига олтин ҳарфлар билан ёзиларди. Балки бирон илмий марказ ховлисига ҳайкалингиз қўйилиши ҳам мумкин. Йўқ деманг, агар муваффақият билан очиб чиқарсангиз, сизни умрбод нафақа билан таъминлашни ёзма равишда расмийлаштирамиз.

Мамажон лўмбоз, кечирасизлар, Мамажон ота ўйланиб қолди. Нима деса экан? Модомики, иш шу даражага етган экан, шу арзимаган юмуш билан бутунлай йўқолиб кетаётган парранданинг наслини сақлаб қолар экан, йўқ, дейиш гуноҳ-ку. Йўқ, деса худонинг ғазабига учрамайдими? Чол ўзини у ёққа-бу ёққа ташламай, дарров хўп деди.

— Опке, туяқушнинг тухумини, ўзим яхшилаб босиб, очиб чиқариб берганим бўлсин.

Ўша куни тушликка қолмай ҳайвонот боғидан усталар келиб уйларни оқлашди. Деразаларга оқ доқалар тутишди. Полларни ярқиратиб ювиб чиқишди. Эшик ва дераза тутқичларини спирт билан артишди. «Хонага халатсиз кириш ман қилинади», деган ёзув осиб қўйишди.

Кечга яқин иккита пар ёстикқа эҳтиёт қилиб ётқизилган, ҳар бири Мирзачўлнинг қовунидек келадиган тухумларни усти очик «Волга»да мелиса кўрикчилигида олиб келишди.

Отахоннинг кўпчиган ҳамирдек килкиллаб турган қорнининг киндик томони тагига патнис тиқиб аста кўтаришди. Ўрис олим қорин тагига эмаклаб кириб иккита тухумни қўйиб чиқди.

Шундан кейин айвонга иккита йиғма каравот қўйилиб, устига оҳорли оппоқ ғилоф кийдирилган кўрпа-ёстиклар тўшалди.

Мелисадан одам келиб, кўча бошига мошин киришини тақиқловчи белги билан «объезд» деган тахтача илиб қўйди.

— Отaxon, — деди ўзбек олим. — Менинг фамилиям Абдуллаев. Манавунинг фамилияси Соколов, билиб қўйганингиз яхши.

Икки олим унинг атрофида гирдикапалак бўлиб айланишар, сув деса сув, ош деса ош, оғзидан чиқмай муҳайё қилишарди. Кунига уч-тўрт маҳал кўлтиғига филнинг иссиқлигини ўлчайдиган бир ярим газ келадиган харорат ўлчагични қўйиб кўришарди. Йўталса иккови баб-

баробар сакраб туришарди.

Шу алпозда йигирма икки кун ўтди. Ҳамон жўжадан дарак йўқ.

Бир куни Абдуллаев отага деди:

— Отахон, синглим қизини чиқазаётган эди. Бир кунга рухсат берасиз. Эрталабки ошни ўтқазаману орқамга қайтаман, сизга Соколов қараб туради.

— Боравер, болам, бемалол тўйингни ўтказиб келавер, — деб унга рухсат берди Мамажон ота.

Авжи саҳар пайти эди. Осмон тўла юлдузлар бирин-кетин кўз юма бошлаган фараҳли тонг палласида чолнинг киндиги тагида бир нима чирс этгандек бўлди. Сал ўтмай кетма-кет чирсиллаган товуш қайтариларди. Худди ўша ерида нимадир ғимирлаётганга ўхшади. Ўхшади эмас, росмана ғимирлади. Чол қўрқиб кетди. У ўрис тилини яхши тушунарди-ю, гапириши «твоя-моя» эди.

— Сакалўп, — деди у ташвишли бир товушда. — Моя живёт землетресения делает.

Соколов аввалига чол нима деяётганига тушунмай серрайиб турди. Кейин бирдан ўйинга тушиб кетди. Шу ўйнаганича кўчага чиқиб, икки йигитни бошлаб кирди.

— Ну-ка, патсани, бабайский живёт поднимим.

Икки йигит чолнинг қорнини кўрпанинг қатини очаётгандек қилиб кўтариб туришди. Соколов қорин тагига эмаклаб кириб кетди-ю, сал ўтмай иккита лўмбоздек жўжани кўтариб чиқди.

— Айда маладес, айда Мамаджан, — деб қичқирарди у. — Один петух, одна маржа, айда маладес.

Агар йўлингиз тушиб қолса, шаҳримиздаги ҳайвонот боғига бир киринг. Албатта, киринг. Паррандалар сақланадиган жой олдида бир дам тўхтанг. Тепасига «Мамажон отанинг фарзандлари», деган ёзув илинган катакка қаранг. Унда етти-саккизта туяқуш жўжаси диконглаб ўйнаб юрипти. Буни қарангки, гердайиб юрган битта жўжахўро-зини Наполеон Мамажонов деб чақиришар экан.

Ишонмадингиз-а? Майли, ихтиёр ўзингизда.

БЕБОШ ҚАЛАМНИНГ ЁЗГАНЛАРИ

(Турсунбойнинг олтин кони)

Абдулла Қаҳҳорнинг боғига Турсунбой деган бир паҳлавон йигит тез-тез келиб турарди. У боғда гулларнинг тагини чопар, ўт юлар, дарахтларни суғорарди. Абдулла ака ундан пулни аямасди. Кибриё опа ўтин ёрдириб, дарахтларнинг қуриган шохларини кестириб Абдулла акага билдирмай пул берарди. Абдулла ака ҳам унга машина ювдириб Кибриё опага билдирмай чўнтагига пул солиб кўярди. Турсунбой кетар чоғида Абдулла ака: «Қани Кибриё, Турсунбойнинг меҳнат ҳақини беринг», деб яна икки кишини номидан пул беришарди.

Ҳабиб Абдуллаев, Халил Раҳматуллин, Муҳаммаджон Ўрозбоев ва Ҳадича Сулаймоновалар малинахўрликка келишди. Дастурхон тўкин. Ҳабиб ака Ўзбекистоннинг ер ости бойликлари тўғрисида, олтин ҳам, жез ҳам, нефть ҳам истаганча топилишини гапириб ўтирарди.

Шу пайт боғ этагида ўт юлаётган Турсунбой дарахт панасига келиб, Абдулла акани имлаб чақирди. Абдулла ака нима гапи бор экан, деб ёнига борди. Турсунбой уни етаклаб боғ этагига бошлади. Ниманидир астойдил ҳаяжонланиб гапирарди. Бир оздан кейин Абдулла ака кула-кула қайтиб келди.

— Нима гап, тинчликми? — деди Ўрозбоев.

— Турсунбой тушмагур олтин кони топибди. Эртага бориб иккаламиз қазиб олайлик, деяпти. Ўзингиз қазиб олаверинг, менда олтин кўп, дедим.

Меҳмонлар бу содда, довдир одамнинг гапидан кулиб кўя қолишди.

Кечкурун Турсунбой юз-қўлини ювиб сўрига келиб ўтирди. Абдулла ака бояги гапни сўради. Турсунбой нима деганини эслолмади. Абдулла ака қанча айлантирса ҳам нима деганини билмади.

Олтин кони масаласи унинг калласига бир келиб қайтиб кетган эди. Абдулла ака ундан: «Энди нима қилмоқчисиз?» — деб сўради.

— Қишлоққа бориб қариндош-уруғларни шилдим. Ҳамма жиянларимдан, тоғаю поччаларимдан уч сўм-уч сўмдан олдим. Ҳозир белимда эллик етти сўлқавой бор. Белим бақувват пайтида Москвага бориб бир ўйнаб келмоқчиман. Ўшанақаси Наманганга ҳам ўтиб келаман, — деди Турсунбой.

Абдулла ака унга ҳазил қилди.

— Мен ҳам бирга борардим пулим йўқ-да.

— Ташвишланманг, Абдулла ака, эллик етти сўм икковимизга бемалол етади. Ортганига совға-саломлар оламиз. Вақтимиз бўлса Хрушчевни ҳам бирров кўриб чиқамиз. Ўзбекларнинг одамгарчилигини кўрсатиб кўяйлик.

Маслаҳат билан икковлари Москвага борадиган, харажатларни Турсунбой кўтарадиган бўлди.

Эрталаб нонушта пайтида Абдулла ака, энди нима қиламиз, деб сўради. Турсунбой кеча нима тўғрида гаплашганини бутунлай унутганди. У вокзалнинг орқасидаги касалхонага бориб, тоғасини кўриб келмоқчилигини айтди...

Абдулла ака оламдан ўтгандан кейин Турсунбой кўринмай кетди. Ким билади, у Хрушчев билан учрашдими, ўзбекнинг кимлигини кўрсатиб қўйдими, билолмадик.

ҚИЛИЧ КЕСОЛМАГАН БОШЛАР

Ғафур Ғулом Аҳмаджон заргар деган бир кадрдони билан боғ сайрига бориб, беш кун қолиб кетди. Хаёл билан бўлиб уйга огоҳлантириб кетиш эсларига келмабди.

Беш кундан кейин қайтиб келиб, уйга қандоқ киришни билмай, ўйланиб қолишди. Аҳмаджон ака кўчадаги автомат телефондан Ғафур аканинг уйига қўнғироқ қилди:

— Муҳаррам опа, хавотир олманг, Ғафур ака бизникида эдилар. Андижондан меҳмонлар келишган эди, кўзғолишнинг сира иложи бўлмади. Бугун албатта борадилар. Хотиним бечора меҳмон кутаман, деб чарчаб қолди.

Муҳаррам опа жавоб қилди:

— Хотинингиз сизни қидириб бизникига келганлар. Ҳозир ёнимда туриптилар. Трубкини берайми?

Аҳмаджон ака бўшашиб трубкини жойига илиб қўйди. Иш чатоқ. Энди ҳеч қанақа баҳона ўтмайди.

— Аҳмаджон, — деди, Ғафур ака. — Қўлга тушдик. Эгилган бошни қилич кесмайди. Айда кетдик.

Икки ўртоқ дастрўмолларини оқ байроқ қилиб эшикдан киришди.

— Таслим бўламиз, бир қошиқ қонимиздан кечинглар, — дея гуноҳ қилган ёш боладек ҳиқиллаб тураверишди.

Муҳаррам опанинг кечиришдан бошқа иложи қолмаган эди.

ҚАЙСИ ОЙБЕК?

Ойбек ака янги асар устида ишлаётганда жуда хаёлчан бўлиб коларди. Бир марта кўришган одам билан кўзи тушиб қолса, яна кўришаварарди.

Домла Союз деворий газетасининг 1 май сониди: «Ойбек янги романини тугатиш арафасида» деган ахборотни ўқиб туриб:

— Ойбек? Қайси Ойбек, оббо гўдайган-е, — деб юборди.

Шундан кейин ҳуши ўзига келиб, деворий газетага, кечирасиз-да, деб, залга кириб кетди.

БЕЛИМДАН ЮҚОРИСИ ИШЛАМАЯПТИ

Союзда мажлис бўладиган эди. Ойбек билан Ғафур Ғулом учрашиб қолишди.

— Ғофир, — деди Ойбек. — Мажлисга кирасан-а? Бир кўп масалалар бор.

— Мазам йўқроқ, — деб баҳона қилди Ғафур Ғулом.

— Ия, нима бўлди, ўртоқ?

Ғафур ака чап кўкрагини кўрсатиб, шу ерим қаттиқ оғриб турипти, деди.

Бир оздан кейин иккови яна учрашиб қолишди.

— Ғофир, мажлисга кирасан-а, бир кўп масалалар бор.

— Мазам йўқ, — деди Ғофир ака.

— Ия, нима бўлди, ўртоқ?

Ғофир ака аввал қайси кўкрагини кўрсатганини унутиб ўнг кўкрагини кўрсатди.

— Шу ерим жуда оғриб турипти.

— Боя чап кўкрагим оғрияпти дегандинг. Энди ўнг кўкрагингни кўрсатяпсан. Мени лақиллатяпсанми, ғўдайган?

Ғафур Ғулом дарров жавоб қидди:

— Э, оғайни, умуман, белимдан юқориси мутлақо ишламай қўйди.

Ойбек аканинг унга раҳми келди.

— Ундоқ бўлса дарров уйингга бор. Шофёрга айтаман, обориб қўяди.

Ғафур ака унга миннатдорчилик билдириб, машинага ўтирди-ю дўсти Ахмадjon заргарнинг тўйига равона бўлди.

ЛУЧЧАК ШАФТОЛИ

Хоразмлик шоир Раҳим Бекниёз умрида луччак шафтолини кўрмаган экан. Абдулла Қаҳҳорни кўргани боғига кирганда домла дастурхонга ялтираб турган бир сават луччак шафтоли қўйди.

— Ия, — деди Раҳим Бекниёз, — домла, бу шафтолиларнинг жуни қани?

Абдулла Қаҳҳор жавоб қилди:

— Раҳимжон укам, сиз келасиз, деб шафтолиларни Қибрайдаги сартарошхонага опчиқиб жунини қирдириб келдим.

— Раҳмат, раҳмат, домла, бекорга овора бўпсиз-да, — деб миннатдорчилик билдирди Раҳим Бекниёз.

«КАЗБЕК» ТЕКИНГА ТУШДИ

Бир шоир (ҳозир Халқ шоири унвонини олган) Шайхзода домладан 200 сўм пул қарз олиб, бермай қочиб юрганди.

Домла пулдан кўнгил узолмай юрарди. Бир куни у Туроб Тўла билан учрашиб қолди.

— Бир иш бор, шоир афандим. Агар эпласангиз, осонгина 150 сўм ишлаб оласиз. Бир шогирдимиз мендан 200 сўм пул қарз олган. Шу қарзни сизга 50 сўмга сотаман, оласизми?

— Инсоф қилинг, Шайх ака, — деди Туроб тўла. — Миртемир домла ўша шоирга қарз берган 500 сўм пулни менга уч сўмга сотдилар. Агар хўп десангиз, ўша икки юз сўмингизга икки сўм берай. Ундиролмасам нақд икки сўмга куйиб қолишим мумкин.

Шайхзода ўйланиб туриб қўлини силтади.

— Бўпти. Унмайдиган 198 сўмдан нақд икки сўм яхши. Бугун ўнг ёнбошим билан турган эканман, икки қадам босмасимдан икки сўм ишладим. Қани, чиқазинг, шоир. Бир пачка «Казбек» текинга тушди!

ҚОВУН ТУШИРАЙ ДЕБМАН-КУ!

Миртемир домла кейинги пайтларда яхши эшитмайдиган бўлиб қолгандилар. Туйғун деган шоир вафот қилган куни жанозага машинасиз борақолай, деб кўчадан такси тўхтатдим. Қарасам, таксида домла Миртемир бир кучоқ гул кўтариб ўтириптилар. Аввалига, китобхонлар билан учрашувдан келяптилар, деб ўйладим. Аммо ёнларидаги ўриндикда бир коробка «торт» билан тўрхалтада иккита коньякни кўриб ҳайрон бўлдим.

— Йўл бўлсин, домла? — дедим.

— Туйғунникига. Союздан телефон қилиб соат иккида Туйғунникига келинг, дейишди. Тўйга курук бормай, деб магазиндан у-бу олдим.

— Домла, — дедим, — Туйғунникида тўй бўлаётгани йўқ. Бечора бандаликни бажо келтирипти. Пешин намозида жанозаси ўқилади.

— Ия, ия, оз бўлмаса қовун туширай депман-ку. У шундай деб, шофёрнинг елкасига қўлини кўйди.

— Бўтам, орқага қайт. Манагурларни уйга ташлаб, кейин борамиз. — Сўнг домла менга ўгирилиб: — Жанозадан кейин бизникига келамиз. Икковимиз манагуларни ичиб, Туйғуннинг «поминка»сини ўтказамиз, — деди.

ҚАЙТИБ БЕРМАСАНГ ҲАМ МАЙЛИ

Туйғун Ёзувчилар уюшмасида партком секретари эди. Ўша кезлари ёзувчилар пайдар-пай камалиб турган пайт.

Собир Абдуллани «Алпомиш» пьесаси учун нари обориб, бери опкелиб турган эдилар. Собир ака ана олиб кетади, мана олиб кетади, деб кечаси кийимини ечмай, тайёр бўлиб, тик этса эшикка кулоқ солиб ётарди.

Союздан секретар ўрис хотин телефон қилиб эрталаб соат ўнга зудлик билан ўртоқ Туйғун Шукуржоновга учрашинг, деб хабар қилди.

Собир ака Саодат опа билан, бола-чақалари билан, кўришолмай қолсак хайр энди, деб ҳаллослаганча уюш-мага етиб келди. Қабулхонада бир соат ўтирди, икки соат ўтирди, уч соат ўтирди. Туйғун у ёққа ўтади, индамайди, бу ёққа ўтади, индамайди. Охири, тоқати тоқ бўлган Собир Абдулла эшикни очиб қўрқа-писа ичкарига мўралади. Туйғун:

— Киравер, Собир. Бу ерда нима қилиб юрибсан? — деб сўради ундан.

— Соат ўнга чақирган экансан. Нима гап, тинчликми? Очигини айтавер, ҳаммасига тайёрман.

Туйғун унинг гапларига тушунмай хайрон эди.

— Айтавер, айтавер, нима гап?

Туйғун узоқ ўйлангандан кейин гапи ёдига тушди:

— Ҳа, энди эсимга тушди. Рўзгорга пул қолмаяпти. 50 сўм қарз сўрамоқчи эдим. Шунга чақирдим. Ойлик чикқанда қайтариб бераман.

Собир ака севиниб кетди. Ёнидан бир даста пул олиб столга ташлади.

— Шу икки юз сўмнинг ҳаммаси сенга. Қайтиб бермасанг ҳам майли.

У шундай деди-ю, тезроқ уйга бориб, бола-чақаларини тинчитиш учун хонадан ўқдек отилиб чиқиб кетди.

ЮР, ЮВАМИЗ!

Урушнинг охирларида «Бадавлат келин» деган ҳикоям «Ёшлар» газетасида босилган эди. Ҳикояда урушдан қайтиб келиб уйланомай юрган бир йигитнинг заёмдан 25 минг сўм пул ютгани ва шу пулга уйланиб олгани тасвирланган эди.

Ҳақиқатан ҳам ўша йилларда тирикчилик оғир, қимматчилик эди. Йигитлар тўйга пул тополмай осонгинаси шу, деб фронтдан уйланиб қайтишаётган эди.

Ўша ҳикоямни «Қизил Ўзбекистон» газетасида «Бизнинг воқелигимизга тухмат, фаровон ҳаётимизни қоралаб кўрсатган» деб ёзишди.

Ўша куни редакция олдида хафа бўлиб турган эдим, Ғафур ака келиб қолдилар. Аҳволимни кўриб, сенга нима бўлди, деб сўрадилар. Мени газетада уриб чиққанларини айтдим. Домла кулдилар.

— Вой тентак-е. Шунга хафа бўлиб ўтирипсанми? Биласанми, бир пайтлар мени уриб чиқмаган газета қолмаган. Ҳатто Кўйликдаги корейслар газетасида ҳам дўппослашган. Бу ҳам майли-я, Ачавотдаги лўлилар маҳалласида чиқадиган «Қизил лўли» деворий газетасида ҳам «Ғафир Ғилом вараг народ» деб ёзган. Фельетон бўлмаган ҳофиз ҳофизми, газетда урилмаган ёзувчи ёзувчими. Айда, кетдик. Газетада урилганингни ювамиз. Кечгача Ғафур ака билан юриб, хафачилигим ёзилиб кетганини билмай қолибман.

МАЗА БИЛМАСЛИК ДАРДИ

Дилда дардинг бўлмаса,
Сардафтаримни ковлама.
Машираб

Бир ошнам бор. Овқатнинг мазасини билмайди. Паловми, шовлами, шўрми, нордонми, унга барибир. Ишқилиб, овқат бўлса бас.

Бир куни ундан, маза билмайсан-ку, еган овқатингдан қандай роҳат қиласан, деб сўрадим.

— Таним роҳат қилганини ўзим билмаслигим мумкин. Ҳаёт учун мазанинг аҳамияти йўқ. Гап мазмунда. Қозонга гўшт тушганини, ёғу гурунч тушганини кўриб турсам, бўлди, бу масаллиқларнинг инсон ҳаёти учун қандоқ аҳамияти борлигини биламан.

— Шакар билан тузни қандоқ фарқ қиласан? — деб сўрайман ундан.

— Бу жуда осон нарса. Масалан, столнинг бир томонига жичча туз, яна бир томонига жичча шакар сепиб қўяман. Пашша талагани шакар, пашша таламагани туз. Пашша талаганидан бир қошиғини чойга соламан, пашша таламаганидан ярим қошиғини тўғралган помидорга сепаман.

Мана шунақа таъм билмайдиган одамнинг қўлига шеър тушиб қолса (худо бу кунлардан асрасин) нима бўларди?

Менимча, мана бундоқ бўлади-ёв!

«Шеър энига, яъни горизонтал ўттиз беш ҳарфдан иборат (9 см). Юқоридан пастга, яъни вертикал 14 сатр (25 см). Еттита ўхшатиш (биттаси жонсиз нарсага, олтитаси жонли нарсага ўхшатиш). Тўртта муболаға (Иккитаси тоққа, биттаси боққа ва яна биттаси денгизга қиёсланган). Жонворлардан: булбул, товус ва фил. Булбул 35 грамм, товус 4 кг. Фил олти тонна. Жами: 600435 кг.

Чет сўзлардан форсча битта, арабча иккита, татарча битта, ўрисча битта, қорақалпоқча битта. Шеър охирида шоирнинг таҳаллуси битта».

Қаранг: Бу шеър таҳлили эмас. Чайқовчининг уйи тинтилганда топилган буюмларга тузилган милиция акти.

Албатта инсон боласи учун маза билмаслик бир дард. Аммо адабий танқидчиликда маза билмаслик наинки дард, дард устига чиққан чипқон.

Шеър бу куй. Уни сўз билан таърифлаб бўлмайди. Қани, ким «Муножот»ни сўз билан тушунтириб беради?

Шеър шоирнинг дилига ғойибдан тушган нур. Шу нур шоир юрагидан чиқиб, шеърхоннинг юрагига кўчади. У мудраган хужайраларни уйғотади. Томирларини дутор ипидек таранг тортиб чертади. Йиғлатади, куддиради. Бутун вужудингни аллақандай хузур, аллақандай майинлик, аллақандай ҳазинлик чулғаб олади. Шеър куй, шеър дард. У дилда айтилмай қолиб кетган армон...

Шеърни ўлчаб бўлмайди. Заргар тарозига ҳожат йўқ. Шеър тарозиси ўқувчи қалбида.

Гаранглар кўшиқ конкурсларида ҳакамлик қилса, сўкирлар рассомларга ранг танлашни ўргатса, ҳид билмаслар гулзор оралаб юрса, алам қилмайдими?

Муҳтарам ўқувчи, «мақола автори биринчи сатрдан то охиригача ҳаммага отнинг калласидек таниқли танқидчига тош отибди», деб ўйламанг. Худо ҳаққи, бу гап ҳаёлимга ҳам келмаган. Агар бевош, тизгинсиз қаламим мендан сўрамай қоғозга ёзиб қўйган бўлса, менда айб йўқ.

МАСАЛИ ГУРБА*

Бир пошшо мушугини силаб, тахтда мудраб ўтирган эди. Нариги пошшодан базмга таклиф қоғози келди. Пошшо шоша-пиша бошига тож кийиб, совғасини қўлтиқлаб йўлга тушди.

Базм чинакамига шоҳона бўлди. Саройни айтмайсизми, ҳашамлари кўзни оламан, дейди. Дастурхонда дунёнинг жами бурчидан олиб келинган ноз-неъматлар бор. Пошшо оёғига нимадир суйкалаётганини сизди. Энгашиб стол тагига қараса, мушуги. Жонивор пошшога эргашиб, изма-из келган экан. Пошшо биров сезмасин деб икки этигини жуфтлаб мушукни беозор қисиб ўтираверди.

Қайтишда пошшо мушугидан сўради.

— Зиёфат зўр бўлди-а. Мен пошшо бўлатуриб бунақа меваларни кўрмагандим. Қалай, базм сенга ёқдими?

Мушук бош чайқади.

— Менга ёқмади. Шундоқ катта саройда битта ҳам сичқон йўк экан.

Қиссадан ҳисса:

Адабиётимиздан сичқон қидирадиганлар кўпайиб кетмадимикин?

* Гурба — мушук.

ЯНА БИР ТУРДИВОЙ (Хотира)

Турди пучукнинг айна кучга тўлган бўз болалиги туғишган она шахридан олисда, юрт соғинчи билан ўтди.

Бундан эллик икки йил олдин биз боя айтганимиздек, Турди пучук ҳеч кимга сўз бермайдиган, ўтирган ерини пулга сотиб оладиган, бошидан дўпписи тушиб кетса, пул тўлаб, бировга кўтартирадиган, орияти баланд йигит эди.

Бир хунук воқеа бўлдию бечора болалиги ўтган кўчаларни, сув ичган ариқларини ташлаб, олис юртларга бош олиб кетишга мажбур бўлди.

Маҳалла йигитлари гап ўйнашарди. «Гап»нинг нималигини биласизми? Ҳафтада бўладиган ўртоқлик базми. Ҳар бир базм иштирокчиси навбати келганда жўраларини меҳмон қилади. Ўша меҳмондорчиликда жўралардан бирига палов ошатилади. Агар у оғзи тўла ош билан отасининг номини айтса, кутулади, айтолмаса, зиёфат навбати унга берилади..

Турди пучук тўйларнинг хўрози, базмларнинг булбули эди. Ҳеч кимга сўзини бермасди. Жўралар унинг тилини қисик қилиб кўйиш чораларини ўйлашарди. Бир базмда Турди пучук мусалласни кўп ичиб ухлаб қолади. Жўралардан бири унинг тагига бир коса сув қуяди. Турди пучук ўзига келганда қараса, таги хўл. Саҳар пайти зиёфат бўлган уйдан қочади. Кўча қаттиқ совуқ эди. Турди уйига келгунча шимининг орқаси музлаб қолади. Турди икки кун кўчага чиқмай уйида қимирламай ўтиради.

Турди пучукнинг таги хўл бўлиб қолгани эртасигаёқ маҳаллага овоза бўлиб кетади. Ана шундан кейин Турди пучук туғилган маҳалласини, ёр-жўраларини, чўмилган анҳорларини ташлаб, узокларга бош олиб кетади.

Мана бугун орадан эллик икки йил ўтиб, у маҳалласига келяпти.

Қадрдон кўча, дилга ўрнашиб қолган пасти-баланд, баъзи жойларида наҳраси бор пахса деворлар...

Турди бобо келяптилар. Даставвал у киши болаликда ош еб, чойхўрлик қиладиган, кўприк биқинидаги чойхонага кирдилар. Чойхона ўша-ўша. Энди унда Ленин бурчаги йўқ, Маркснинг суврати ўрнига Навоийнинг сувратини рамкага солиб илиб қўйишти.

Турди бобо чой буюрдилар. Патнисда иккита нон, бир сиқим қанд билан чой олиб келган болани гапга солдилар.

— Болам, маҳалла аҳли тинч-омонми? Ўзбеклардан кўпчиликмисизлар? — деб сўради. Кейин у, шу самоварда Жўравой деган чойхоначи бўлгучи эди. Соғ-омон юриптими, — деб ўсмоқчилади.

Бола ўйланиб қолди. Кейин бирдан эсига тушиб суюниб кетди.

— Дадам айтган эдилар. Жўравой самоварчи Турди пучук деган бир дўсти орқасини хўл қилиб қўйгандан бир йил ўтиб, ўлган экан.

Турди бобо ғалати бир аҳволга тушиб қолди. Бу қандай гап, орадан эллик икки йил ўтиб, бир авлод алмашса ҳам, арзимас бир ишни одамлар унутолмаса!

Бу дунёда ҳеч ким ва ҳеч нарса унутилмайди, деган гап чиппа-чин экан.

Турди бобо маҳаллани айланиш ниятидан кечиб, орқасига қайтди. Ким билади, у бу томонларга қачон келади. Келадими, йўқми? Ўзи келмаса ҳам, Турди пучук номи маҳаллада ҳали узок яшашига ишонди.

ЭКОЛҮГИЯ ВА БИЗ

(Зарарлик касб)

Трестнинг ҳисоб-китоб ишлари бошлиқнинг таъбири билан айтганда, мўшний. Битта хайҳотдек катта хонада бош бўғолтир, учта ёрдамчиси, тўртта кичик бўғолтир, иккита ҳисобчи ва кассир Доноҳон ишлайди. Хонадагиларнинг Доноҳондан бошқа ҳаммаси чекадиганлардан. Чекканда ҳам тутунини тутунга улаб чекадиган кашандалар. Айниқса Хидиров деган биттаси бор, бай-бай-бай, сигаретни чекяптими, еяптими билиб бўлмайди. Кўз очиб юмгунча олдидаги тоғорадек кулдон тахта омборхонасидаги хода уюмига ўхшаб қолди. Чекиш авжга чиққан пайтларда ким қаерда ўтиргани кўринмай кетади. Шундай пайтларда қоғозларни тимирскилаб топиб, бир хонада бўлишларига қарамай, бир-бирлари билан телефонда гаплашишади.

Доноҳон тамаки тутунидан сасиб-бижғиб уйига келганда қайнонасида, эридан эшитадиганини эштади.

— Ҳой келин, нима бало, чилимнинг сувига бош ювганмисиз, сасиб кетибсиз-ку.

— Йўқ, — дейди пичинг билан эри. — Бизди хотин чилимди сувига бош ювмаган, тамакини қайнатиб «пепси-кўла» қилиб ичган. Э, боре, атир-патир суртиб ол, бўлмаса кечаси нариги уйга чиқиб ётаман.

Бу хил ҳаёт жонига теккан Доноҳон кашанда ҳамхоналари устидан вазирликка шикоят ёзиб юборди. Шикоятга ҳадеганда жавоб келавермади. Икки-уч марта телефон ҳам қилди. Охири, қўнғироқ қилганида, аризангиз коллегияда кўриладиган бўлди, деб жавоб қилишди.

Охири, вазирлик коллегиясининг қарори келди. Қарорда Доноҳоннинг маоши узоқ қаҳратон шимол конларида, газ ва кимё саноатида, атом электрстансияда ишлайдиганлар маоши билан тенглаштирилган эди. Ва шу ойлик устига қўшимча етмиш фоиз компенсация тўлансин, ҳамда у ҳар куни бир пакет сут, 50 мисқол сарёғ билан таъминлансин, харажатлар режадан ортик етиштирилган маҳсулот ҳисобидан олинсин, деб кўрсатилган эди.

Бу қарордан Доноҳоннинг кўнгли унчалик тўлмади.

«Тамаки тутунидан сасиб кетган жемпирларимга, кўйлагу кастюмларимга, сочларимга ўрнашиб қолган сасиқ ҳидга ким кампенсация тўлайди» деб нолиб, вазирликка яна ёзди.

Ҳозир Доноҳон коллегиянинг адолатли қарорини кутмоқда.

ТУРМУШ ЧОРРАҲАЛАРИДА (Муносиб мукофот)

Бошқармадан устига сурғуч ёпиштирилган иккита конверт келди. Бирида корхона маъмуриятидан зудлик билан алоҳида ўртак кўрсатган ишчилардан беш кишини «Фахрий ёрлик»қа тавсия қилишлари сўралган. Иккинчисидан илғор ишчиларни мукофотлаш учун йигирма беш минг сўм ажратилгани айтилган.

Шу муносабат билан директор Дармонов бош муҳандис Дадашевни, рабобчўм раиси Зайнуллинни, бош бўғолтир Маллаевни хузурига чақирди. Мукофотлар эга-эгасига топшириладиган бўлди.

Ортиб қолган беш минг сўм билан битта «Фахрий ёрлик»ни кимга бериш кераклиги тўғрисида узоқ ўйлашди. Маслаҳат бошбух Маллаевнинг ўзидан чиқди.

— Ахрайник — Сангин отага бериб қўяқолайлик.

— Сангин ота Дармонов акамизнинг қайноталари бўладилар, гап бўлмасмикин?

— Бўлмайди. Бунга мен кафил, — деди Зайнуллин.

— Ундок бўлса, у кишининг қайси хизматлари учун мукофот берамиз?

Бу саволга Маллаев жавоб топди.

— Албатта, у кишининг дарвозахонада таҳорат қилиб, намоз ўқишдан бошқа ишлари йўқ. У кишини корхона мулкани талон-тарож қилишга, ўғрилиққа йўл бермаган фидойи ахрайник деб ёзамиз.

Дадашев ҳам қизишиб кетди.

— Мундоқ қилайлик, бўлмасам. Учунчи сехда ишлайдиган Сарваров ҳар кўчага чиқиб келишида икки килодан сарёғни салафан халтага солиб, шимининг ичида опчиқиб кетади. У кунига икки мартадан кўчага чиқиб келмаса кўнгли жойига тўшмайди.

— Бўлмайди, — деди бунақа ишларни ўзи ҳам кўп қилиб кўрган Зайнуллин.

— Сарваров чолни бир урса ўлдириб қўяди. Девдек кучи бор. Бунақа чолларнинг қўлига тушадиган анойилардан эмас у.

— Э, қизиқ одам экансиз-ку. Ўзи билан гаплашамиз. «Фахрий ёрлик» пенсага чиқишингда керак бўлади, пули отахонга деймиз. Қўлга тушиб беравер, ўртоқлик судида кўриб ўзимиз оқлаб оламиз, деймиз. Йўқ демайди. Кўндиришни менга қўйиб бераверинглар.

Шу кунгек Дадашев Сарваровни кўндирди. Эртага смена тугаш пайтида шу тадбирни ўтказадиган бўлишди.

Сарваров вахтадан ўтаётганда ахрайник отахон шартта биллагидан ушлаб, қани, иштонни еч, депти. Сарваров унинг қўлини қайириб орқасига бир тепкан экан, чол муккаси билан тушиб қимирламай қопти. Оғзидан оқ кўпик келаётганини кўрганлар дарров «Тез ёрдам» чақиршипти.

Эртасига Дадашев сехга кириб Сарваровга ўдағайлади.

— Одам эмас экансан! Сўзида турмайдиган номард экансан. Нега ваъдангни бажармадинг? Ахир келишган эдик-ку.

Сарваров тўнғиллади.

— Иккинчи чиқишимда ушлаши керак эди. Биринчи чиқишимдаёқ ушлаб ўтирипти бу мияси айниган чол. Солдим, айлантириб...

Зайнуллин ўйлаб-ўйлаб яна бир чора топди. Чолни ўғри ушлаш пайтида шикастланган қаҳрамон, деб мукофотга ёзадиган бўлишди. Сарваров эса «Фахрий ёрлик»ларинг керак эмас, менга тўрт хонали квартира берасанлар, бермасанлар қилган ишларингни овоза қилиб юбораман, деб ғалва кўтарди. «Фахрий ёрлик» рўйхати бошқармага юборилган эди. Энди уни қайтариб бўлмасди.

Шундай қилиб Сарваров ҳеч бало қилмай қўшалок мукофот эгаси бўлди.

Ахрайник чолга ҳали ҳам қон қуйиш давом этмоқда...

ЁР ИЗЛАБ

(Бадиий очерк)

Саънат саройида бўлаётган Саккизинчи март халқаро хотин-қизлар кунига бағишланган тантанали йиғилишга мени киритишмади. Эшикда турган тилла тишли жужур-ний хотинга ичимда йиғилиб қолган ҳамма гапларни тўкиб солдим.

— Ахир, мен ўн гулидан бир гули очилмаган 72 ёшли йигит бўлсам, нечукки сен мени отахон, дейсан. Мен бу ерга ўзимга муносиб ёр излаб келганимни биласанми?

У бўлса мени масхара қилаётгандек тилла тишини кўрсатиб кулди. Кулиб туриб менга ғалатиноқ қараш қилди. Ҳе йўқ-бе йўқ, мени олмайсизми, деб юборди-я! Сесканиб кетдим. Унга дурустроққарадим. Бинойидек. Қадди-қомати ҳам жойида. Ҳали қирқдан ошмаган, башарасида битта ҳам ажин йўқ. Жуда менбоп аёл экан. Унга сузилиб туриб, «олганим бўлсин», дедим. У бўлса эртага МВДга совчи юборинг, улар министрнинг олдига кириб, подполковник Холдоровага совчиликка келдик, деб айтишсин, деди.

Бир қочиш қилдим! Ўлай агар, бунақа қочишга ОБХССнинг ити ҳам етолмайди.

КЕЧАСИ СОАТ 3 ДА БЕВА ЁЗУВЧИНИНГ КАЛЛАСИГА КЕЛГАН ГАПЛАР

Қайта қуриш бундан қирқ йил олдин бошланган бўлса-ю, отанг билан онанг ҳам қайта ишланган бўлса, сени ким туғарди?

* * *

Бакироқ, ёқимсиз кўшиқчи энди авжига чиққанда тўхтатиб, соат неччи бўлди, деб сўраш керак.

* * *

Баъзи ёш қизлар ёзувчиларнинг пули кўп деб ўйлашади. Ёзувчига эрга тегиб кўришса қанақалигини билишарди. Шу мирқурук ёзувчига-ку, эрга тегибсан, кўраяпсанки тирикчилик ўтмаяпти. Ажраладиган бўлсанг, бўйнингдаги етти шода дурни, кулоғингдаги бриллиант кўзли зиракни, бармоғингдаги олмос қадалган узукни сотмасдан олдин ажралсанг бўлмасмиди?

* * *

Телестудиядаги чиройли диктор қизларни ишдан бўшатиб, ўрнига кампирларни қўйиш керак. Чолларнинг кўнглини бузишга йўл қўймаймиз. Ветеран пенсионерларнинг талаби шу!

ПЬЕСАЛАР

КЕЛИНЛАР ҚЎЗҒОЛОНИ

УЧ ПАРДАЛИ ҲАЗИЛ

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Ф а р м о н б и б и . Оила боши, 75 ёшда.
Б а ш о р а т . Ўринбойнинг хотини, тикувчи.
Б ў с т о н . Маҳкамнинг хотини.
Л у т ф и . Аскарнинг хотини.
С о т т и . Комилнинг хотини.
М у х а й ё . Маъмурнинг хотини.
М е х р и . Ҳакимнинг хотини.
Н и г о р а . Тўхтанинг хотини.
Б е г о н а х о т и н .
Ў р и н б о й . Экономист.
М а х к а м . Бухгалтер.
А с қ а р . Милиция полковниги
К о м и л . Ўқитувчи.
М а ъ м у р . Артист.
Ҳ а к и м . Врач.
Т ў х т а . Кенжа ўғил.
У с т а Б о қ и . Ямоқчи.
М у х б и р .

БИРИНЧИ ПАРДА

Пойафзал ремонт қиладиган устанинг будкаси. Тепасида «Аҳолига маиший хизмат кўрсатиш шаҳар комбинатининг филиали № 1» деган ёзув.

У с т а Б о қ и . *(будка олдини супуриб)*. Ох, тонгги концертдан зўри бўлмайдиди-да. *(Қонга кўзи тушиб.)* Оббо, кампири тушмагур-е! Буларни ўн беш марталаб ремонт қилганман. Яна опчиқибди. Бало, бало, бу кампир. *(Саҳна пардасини кўрсатиб.)* Мамлакатимизнинг территорияси худди шу ерга келганда тугайди. У ёғи бошқа мамлакат. Мана шу парда чегара. У ёғи хотин пошшонинг юрти. Бу пошшоликнинг ўз қонуни, ўз урф-одатлари бор. Ажабланманг. Тўғри гапни айтяпман. Пошшо хотиннинг етти ўғли, етти келини, қирқ бир невараси бор. Жами бўлиб бу уйда эллик олти киши туради. Кампир Горисполкомга бориб, жанжал қилавериб, охири шу дўконни очтирди. Ҳар куни бу уйдан бир қоп жағи айрилган, пошнаси кўчган, йиртилган этик дейсизми, туфли дейсизми, тапочка дейсизми, чиқаверади. Кечгача ямаганим-ямаган. Нариги маҳалла у ёқда турсин, ёнимдаги қўшнилари ҳам бирор нимасини менга яматолмайди. Кампирнинг эски-тускисидан бўшамайман. Бугун ўн кун бўлди, шу хотин кенжа ўғлини уйлантирди. Тўй-томошанинг шовқин, карнай-сарнай товушлари чегаранинг бу томонига ҳам эшитилиб турди. Ишонмаяпсиз-а? Йўқ, ишонинг. Хотин пошшонинг юртини бир кўрасизми? Кўрсатай-а? *(Саҳна четига кичкиради.)* Ҳой, ким бор? Чегарани очинглар.

Очинглар деяпман!

Аста-секин парда очила бошлайди. Катта ҳовли.
Н и г о р а ички кийимда, елкасида ғилдирак хала-хўп билан чиқади.

Н и г о р а. Тўй билан бўлиб, ўн кундан бери зарядка қилолмадим. Белларим қотиб, ланж бўлиб кетяпман.

Ғилдиракни белидан айлантриб сахнанинг у бошидан бу бошига бориб келаверади. Шу пайт қўлида обдаста ушлаган байнона — Ф а р м о н б и б и чиқади Келинини шу алпозда кўриб, қўлидаги обдастани ташлаб юборади.

Ф а р м о н. Бу нима, ажинами? Ҳой, тўхта! Тўхта, дейман!
Н и г о р а. Ҳозир, ҳозир, ойижон. Яна беш минут зарядка қилай.
Ф а р м о н (*ерга ўтириб олади*). Войдод! Уйимга ажина келди. Уйимдан фаришта қочди. Қанақа балога гирифтор бўлдим.

Эшиклар очилиб, ўғиллари, келинлари югуриб чиқа бошлайдилар.

Ҳ а к и м. Бошланди. Нима гап? Тинчликми? Ўғри тушиптими?
Ф а р м о н (*ўтириб олганича*). Анавуни қаранглар, анавуни!

Белида ғилдирак айланаётган Нигорага караб ҳамма ҳайрон туриб қолади.

Эри кани, эри ўлгур кани? Чақиринглар.
Ў р и н б о й. Тўхтавой, ҳой Тўхтавой. Турмайсанми, ука. Ҳовли қиёмат бўлиб кетди-ку.
Ф а р м о н. Ғафлат босиб ётмай ўл! Хотининг қўйнингдан чиқиб кетса билмасанг, ҳовлида қиёмат кўпса билмасанг.

Кўзларини уқалаб Тўхтавой чиқиб келади. Келинлар орасида шивир-шивир гап. Эрмак қилиб кулишади.

С о т т и. Келин ухлатмаган-да.
Л у т ф и. Қўйсангиз-чи, овсин!
Б ў с т о н. Бу десангиз...
М е ҳ р и. Оғзидан сўлаги оқяпти. Қазии едириб туриш керак. Женьшень деган доридан опкелиб бераман. Бўлмаса йиқилиб қолади.

Ф а р м о н. Бўлди, кўп валдирамаларинг. (*Тўхтага.*) Бу ёкқа кел. (*Тўхта бир хотинига, бир келин аяларига ҳараб онаси томон юра бошлайди.*) Мен сенга ким бўламан?

Т ў х т а. Ойим бўласиз.
Ф а р м о н. Хўш, менга айт-чи, сенга она керакми, хотин керакми?
Т ў х т а (*ўйлаб қолади. Комил унга иккита бармогини кўрсатади*). Икковингиз ҳам кераксиз.

Ф а р м о н. Сенга оқ сут берган онангдан хотин азиз бўпти-да. Йўқ, бунақаси кетмайди. Хотинингни ҳозир ойисиникига элтиб қўясан.

Т ў х т а. Нимага, ойижон?
Ф а р м о н. Нимага-нимагаси йўқ. Қўясан, вассалом.
Т ў х т а. Уйланганимга бир ҳафта бўлгани йўғ-а, ойижон. Акалар, бир нарса денглар.
Ў р и н б о й. Бир-бирининг дийдорига ҳали тўйгани йўғ-а, яна озроқ қўйиб беринг. Балки бир-биринглар билан тил топишиб кетишарсизлар.

Ф а р м о н (*елкасига ғилдирак ташлаб майкачан турган Нигорани кўрсатиб*). Шу шарманда

билан тил топишаманми? Аҳволини қара!

Меҳри дорга ёйилган дастурхонлардан бирини Нигоранинг елкасига ташлаб кўяди.

А с қ а р. Ҳали ёш-да, ойи. Бир-икки ой ўтсин, қолипнингизга солиб оласиз.

К о м и л. Ойижон, бу келинчак ҳали минилмаган тойдек нарса, ўзингиз эгарлаб, оғзига нўхта солиб оласиз.

С о т т и (*ўзича тўнгилаб*). Минилмаган эмиш. Тавба!

Ф а р м о н. Ҳой бола, менга қара, хотинингни яна шу алпозда кўрсам, мендан хафа бўлмайсан. Э, боринглар-е. Бет-қўлларингни ювларинг. Таҳоратим ҳам ушалиб кетди.

Л у т ф и. Ўзингиз чақирдингиз-ку, ойижон.

Ф а р м о н. Сенларни эмас, эркакларни чақирганман. Жўналаринг!

С о т т и. Ҳозир иссиқ сув чапиштириб бераман. Таҳоратингизни янгилаб оласиз, ойижон.

Б ў с т о н (*чиқиб кетаркан*). Патхалим ўлгур. Шу десангиз...

Б а ш о р а т. Суйкалмай жонинг чиқсин! (*Ҳали ҳам елкасида дастурхон билан турган Нигорага.*) Мана шу Соттихон овсинингизга эҳтиёт бўлинг. Асло сир айта кўрманг, дарров сотади. Ишонмагин дўстингга, сомон тикар пўстингга.

М у х а й ё. Шпион бу ўлгур, шпион!

М е х р и. Бу шпион ўлгур ҳаммамизни нервний қилиб кўйган.

Чиқиб кетишади. Саҳнада Тўхта билан Нигора.

Т ў х т а. Нигорахон, мен сизга нима деган эдим? Ойим сал қаттиқроқлар демаганмидим. Шу ўлгур гимнастикани уйда қилсангиз бўлмасмиди?

Н и г о р а. Бунчалик эканликларини қаердан билибман?

Т ў х т а. Ўзингиз ўйлаб кўринг. Ахир қайнона олдига келин деган яланғоч чиқадими?

Н и г о р а. Нега яланғоч бўларканман? Мана булар нима? (*Майка-трусикларини кўрсатади.*) Ахир телевизорда ҳам шунақа чиқаман-ку.

Т ў х т а. Телевизор бошқа, ойим бошқа.

Н и г о р а. Менга қаранг, Тўхта ака. Мен сизга тегаётганимда ойингизнинг шунақаликларини билиб текканман. Бу кампир сени еб кўяди, дейишди, мясорубкадан ўтказворади, дейишди, сени эшак қилиб устингга миниб олади, дейишди. Сени игнанинг тешигидан ўтказворади, дейишди. Бурнингдан ип ўтқазиб, туяга ўхшатиб етаклаб юради, дейишди.

Т ў х т а. Билар экансиз-ку!

Н и г о р а. Бу гапларнинг ҳаммасига битта қилиб жавоб берганман.

Т ў х т а. Нима деб жавоб бергансиз?

Н и г о р а. Парво қилманглар, бунақа кампирларнинг йигирматасини чойнак-пиёлага ўхшатиб тоқчага териб кўяман, деганман.

Т ў х т а. Вой-бў, ҳали шунақамисиз?

Н и г о р а. Шунақалигимни била туриб, нега кўркмай совчи кўйдингиз?

Т ў х т а. Ахир мен сизни севаман.

Н и г о р а. Келин аяларимнинг аҳволини кўриб, яна битта бўшашган келин келмасин, сал зўрроғидан бўлсин, деб қидириб юрган эдим, деб айтган эдингиз-ку. Жуда ойингиз боп келинман. Суюнаверинг. Энди уйимизда революция қилсак бўлади. (*Йиғлайди.*)

Т ў х т а. Йиғламанг. Аммо-лекин биласизми, ойимнинг унвонлари қанақа?

Н и г о р а. Биламан, шаҳарда у кишини Генерал кампир деб аташар экан.

Т ў х т а. Йўқ, шаҳарда шунақа дейишади. Аммо маҳаллада у кишини Маршал кампир дейишади-я.

Н и г о р а. Нима, сиз мени сира ҳам кўрқмайди, деб ўйлайсизми? Агар етти келин кўлни кўлга бериб, бир жанг қилсак, Маршал кампирнинг бошига қуршовда қолган фельдмаршал Паулюснинг кунини солишимиз ҳеч гапмас.

Т ў х т а. Бас. Кириб кийинайлик. Чикиб қолсалар нонуштани ҳам татитмайдилар.

И к к о в и чикиб кетишади. Орқадан пойлаб С о т т и киради.

С о т т и. Нима дейди? Қуршов? Паулюс? Тушунолмайд қолдим-да. Памятим ўлгур, айнияпти.

Бирин-кетин келинлар чикиб ҳовлини йиғиштира бошлайдилар. Бири дордан кирларни олади, бири чорпоёга жой қилади, бири ҳовлини супура бошлайди. Ичкаридан Ф а р м о н б и б и нинг овози.

Ф а р м о н. Келинлару, ҳой келинлар. Ҳой, тандирга ким ўт қалаган? Нонни ёпмайсанларми?

Б ў с т о н. Вой ўлай. (*Шошиб чикиб кетаркан.*) Шу десангиз...

Л у т ф и. Бутун фикру-хаёлим Нигорахонда. Бечорага ёмон бўлди. Ойим энди унга кун бермайдилар.

М е х р и. Битта йўли, А, Б, В, Г, Д витаминларидан еб туриши керак, бўлмаса ҳолдан тойиб қолади.

М у х а й ё. Овсинингиз хийлача бор. Аямга осонликча жilовини тутқазиб қўймайди.

Л у т ф и. Шундоқ дейсизу, ўзимдан қиёс. Келганимда типратиконга ўхшаб ҳурпайиб, дуч келганга игнамни санчирдим.

Б а ш о р а т. Эсингиздами?

Л у т ф и. Бўлмасам-чи. Ойимнинг кўлига тушдим у елкамни ким силаса, мушукдек мудрайдиган бўлиб қолдим.

М у х а й ё. Ойим типратиконни тескарисига силаб ухлатадиганлардан.

Б а ш о р а т. Зўрдан зўр чикса, зўр бўйнини қисар.

Л у т ф и. Самолётни айтинг, ўргилай, самолётни. Осмони фалакни гулдиратиб келаётган самолёт уйимиз тепасига келганда пилдирпис қилиб, овозини чиқазмай ўтади.

М у х а й ё. Мулла акангиз-чи, беданага ишқибоз. Шундоқ сайроқи беданаларни топиб келадилар. Шўрликлар ойимни кўриши билан соқов бўлади қолади.

Л у т ф и. Қўшнимизнинг хўрози.

М е х р и. Хўроз! Зўр хўроз-да.

Л у т ф и. Ўлгур ҳам анчадан бери қичқирмай қўйди.

М у х а й ё. Ойимдан кўрқади. Кўрқади, ўргилай.

С о т т и. Нонушта тайёр!

Бирин-кетин эркаклар чикиб кела бошлайдилар.

М а ъ м у р. Уйқуга тўймай ўлиб кетарканмиз-да. Бор, сочикни олиб кел!

М у х а й ё. Хўп бўлади.

Ў р и н б о й. Жойни яна чорпоёга (*сунага*) қилдиларингми? Янги дазмолланган шим билан қандоқ ўтираммиз?

М а х к а м. Ҳали ҳам бўлса жойни манави столга олинглар.

К о м и л. Шунақа қилинглар, барака топгурлар.

М е х р и. Мумкинми? Ойим стулда ўтиролмайдилар, нерв системалари кўтармайди.

А с қ а р. Бир амаллаб кўндираммиз. Ёйим шим билан ишга бориб бўладими?

М а ъ м у р. Менга барибир.

К о м и л. Сен халтурачи-отарчиларга тўйларда чорпояга шунақа жой қилишади. Ўрганиб қолгансан-да. Сотти, жойни бу ёққа ол.

С о т т и. Йўқ. Ким айтди сизларга, каллайи-саҳардан посбон бўлиб олинглар деб. Чорпояга ўтирасизлар.

А с қ а р (*Ўринбойга*). Ака, Мингбоевни биласиз-а, шу қанақа одам?

Ў р и н б о й. Қайси Мингбоев? База директорими? Нима эди?

А с қ а р. Ўзим, шундай.

Ў р и н б о й. Бир гапни бошлагандан кейин бу ёғини ҳам айт-да.

А с қ а р. Шунчаки сўрадим-да.

Ў р и н б о й. Милиция шунчаки сўрамайди. Ичинг тўла сир, ука.

А с қ а р (*Маъмурга*). Аввалги куни кимнинг тўйига боргандинг? Ким тўйга айтса кетаверасанми? Бир кун эмас, бир кун бизга гап теккизасан. Ўша тўй қилган Мингбоев кеча қамалди.

К о м и л. Иши божамга оширилипти. Базани ҳам божам ревизия қиляпти. Мингбоев жуда устаси фаранг одам экан.

М а ъ м у р. Ҳунаримиз шу бўлгандан кейин ким тўйга айтса кетаверамиз-да. Бизга така бўлсин, юз грамм сути бўлсин.

А с қ а р. Сен билан қанақа гаплашса бўлади, ука? Қанақа?

М а ҳ к а м. Нодонсан, ука, нодонсан. (*Кўлидаги чўт тошларини туртиб*). Биринчидан, қонун бор, иккинчидан, одамгарчилик бор, учинчидан, инсоф деган нарса бор. Ана шулар олдида пул бир тийин. Билдингми?

К о м и л. Акамни қара. Ўттиз йилдан бери бухгалтерлик қиладилар, қўлларида энг камида йигирма миллион сўм пул ўтган.

М а ҳ к а м. Ўн-ўн беш миллиард десанг-чи.

К о м и л. Эллиқдан ортиқ ревизия кўрганлар. Ҳамма вақт ҳисоб-китоб тўппа-тўғри чикқан. Бу нимадан? Тўғрилиқдан. Инсофдан. Кўзингга қара, бола.

Ҳ а к и м. Ҳамманглардан ўзиминг ҳунарим дуруст экан. Пул тутмайман.

М а ъ м у р. Воҳ, пул тутмайман эмиш. Дўхтирлик ҳам иш бўптими? Ҳар ўн беш кунда мояна пойлаб ўтирасиз.

А с қ а р. Сенга қандай қилиб бас келиб бўлади, яхшиси сени ойимга айтиш керак.

М а ъ м у р. Йўқ, йўқ, ойимга айтманг.

К о м и л. Ойимга ўхшаб...

Шу пайт Ф а р м о н б и б и, унга эргашиб С о т т и киради. Кампир К о м и л нинг «Ойимга ўхшаб...» деган сўзини илғаб қолади.

С о т т и. Ойимлар...

М а ъ м у р. Яхши ётиб турдингизми, ойи?

Ф а р м о н. Ҳа, нима? Ойисига ўхшаса ёмон бўптими? Сен етимчаларнинг бошини икки қилган ким? Агар ойингга ўхшаган хотин шаҳарда битта бўлса, ойинг. Иккита бўлса ҳам шу ойинг. Бева бошим билан топган-тутганларингни маҳкам ушлаб, шунча уй қурдим. Маза қилиб ўтирибсанлар. Рўзғоринг бут. Бу нимадан? Ойингнинг саранжомлигидан. Бировга муҳтож қилмадим. Қўни-қўшнилардан бир кафт туз, битта пиёз сўрамадим. Хумчанг тўла мой, қоп-қоп уну, гуруч. Ҳа, ойингга ўхшаса ёмон бўптими? Ҳамма хотинлар ойингга ўхшаса жон-жон дейди. Бу гап сени гапингмас. Сени хотининг Меҳрини гапи.

С о т т и. Тўғри. Ие, ойи, бу кишини хотинлари менман-ку.

Ф а р м о н. Ие, сен буни хотини эдинг-а, йўқ, йўқ, бундан бу гап чикмайди, янглиштириб юборибман. Отанг раҳматлик эркакликни ўрнига қўярди. Раҳматликни ҳамма Азим шер деб атарди. Юрса ер титрарди. Йўталса, дарахтдаги қушлар парр этиб учиб кетарди. Акса урса,

осмонда момақалдироқ бўлиб, чақмоқ чақарди. Раҳматлик хотин кишини гапини гап демасди. (*Кўзига ёш олиб.*) Шундоқ одам тупроқда ётибди. (*Бирдан ўзига келиб*). Кенжа келин қани? Нега кўринмайди?

А с қ а р. Шунча гап бекорга кетди-я.

С о т т и. Янги келин-куёв мисоли Лайли-Мажнун. Бир-бирини ялаб ўтиришгандир-да.

Ф а р м о н. Ялашмай бор бўлишсин. Ҳозир кун қисқа, кечаси узун.

М е х р и. Ўзлари нимжонроқ эдилар-да. Калорияли овқатни кам ейдилар. Ё женшень...

Ф а р м о н (*энсаси қотиб*). Чақир.

С о т т и югуриб чикиб кетади.

Шу келиним барака топгур кўп мўмин-қобил чикди-да.

Б ў с т о н бир сават иссиқ нон олиб чиқади.

Б ў с т о н. Мана ойижон, шу десангиз...

Ф а р м о н. Ичкарига опкириб қўй. Мана, юмшоққина буханка нонлар, мана шуларни енглар.

Ҳ а к и м. Ҳай, майли, майли.

М а х к а м. Иссиғидан ейлик-да, ойижон.

Ф а р м о н. Совигани тешиб чикмас. Бу нонлар невараларимга, пионер лагерига олиб бораман. Ўзингни боланг ейди. Айтгандай, Асқаржон болам, ишга боргину машинангни ғир этиб қайтариб юбор. Бирров Октошга бориб келаман.

А с қ а р. Идоранинг машинаси, мумкинмас. Ёнида қизил чизиғи бор. Гап бўлади. Қонунга сиғмайдиган ишни қилмайлик-да.

Ф а р м о н. Болангни кўриб келаман-а. Чизиғи борлиги учун айтяпман-да.

К о м и л. Асқар тўғри айтяпти. Ўзимизнинг машинамиз бор-ку. Ўшанда боринг. Мана келинингиз Соттихон ўзи машинани ҳайдаб бориб, ўзи ҳайдаб олиб келиб қўяди.

Ф а р м о н. Яп-янги машинада-я? Эсинг борми? Октошнинг ўнқир-чўнқир йўлларида машина расво бўлади. Ҳар бири саксон сўмли ғилдирак едирилиб адои-тамом бўлади-ку.

Ў р и н б о й. Чойдан бер. Ҳукуматники едирилмайдими?

Ф а р м о н. Ҳукуматникини жони қаттиқ. Юбормайсанми? Отагинанг шундоқ Азим шер бўлиб бир гапимни икки қилган эмас.

М а х к а м (*Асқарни туртиб*). Хўп деб қўя қол. Бўлмаса қутулмайсан.

А с қ а р. Бўпти. Аммо-лекин бошқа тарафларга бориб юрманг.

Сотти Нигора билан Тўхтавойни бошлаб чиқади.

С о т т и. Лайли-Мажнун. (*Нигорага*). Энгашиб салом қилинг.

Н и г о р а. Салом!

Ф а р м о н (*газаб билан*). Қайси гўрда тарбия кўргансиз? Ота-онангиз ахлоқ, одоб деган нарсаларни ўргатмаганми? (*Юзини тескари ўгиради.*)

С о т т и. Эгилиб салом беринг!

Эркакларнинг ҳаммаси ханг-манг бўлиб қараб туришипти. Лутфи Бўстоннинг кулоғига шивирлайди.

Л у т ф и. Ҳозир бир ишқал бўлади.

Б ў с т о н. Шу десангиз, ҳеч бало бўлмайди. Кенжа овсин бўш келмайдиганга ўхшайди.

Л у т ф и. Шундоқ қилсин. Бизларга ҳам шу баҳона йўл очилади.

Б а ш о р а т. Кичкина деманг бизни, кўтариб ураман сизни, деганлари шу экан-да.

Ф а р м о н. Ҳой, бола, ўламан-қоламан, шуни олмасам ўзимни ўлдираман, деб топган хотининг шуми? Йўқот бунингни? Агар қўйвормас экансан, отагинагни арвоҳини ўртага соламан.

Т ў х т а. Ойи, ҳозир хотин қўйиш тақикланган.

Ф а р м о н. Сен қўймасанг, мен қўяман.

Т ў х т а. ЗАГСдан сизми ё мен ўтганманми? Мени қўядиган хотиним йўқ.

Ф а р м о н (*ўрnidан туриб кетади.*) Кўрдингларми, буниям бурнидан ип ўтказиб олган. (*Бирпасда ҳаммаёқ тўс-тўполон бўлиб кетади. Маҳкам онасини жойига ўтқазади.*)

М а ҳ к а м. Ахир, онажон, нима қиласиз ёшларнинг ишига аралашиб, билганича яшайвермайдими?

Ф а р м о н. Бу уй ҳам бир ҳукумат. Ҳа, бир мамлакат. Ўз пошшоси, ўз қонуни бор.

Л у т ф и (*Соттини кўрсатиб*). Ўз шпиони ҳам бор.

С о т т и. Эшитдингизми? Эшитдингизми? Эрига творог қилиб берсам ҳам ёқмайман.

Ф а р м о н. Вой, сен ўлгурнинг ҳам тилинг чиқиб қопти-ку. Манавини келганига ўн кун бўлмай бошқа келинларимни ҳам йўлдан урди. Войдод, войдод...

С о т т и. Вой, ойимни ўлдириб қўясизлар...

А с к а р. Ўзингизни босиб олинг. Ҳо, Ҳакимжон, успакаюший дорингдан бер. (*Ҳаким саквояждан таблетка олиб онасининг кафтига қўяди. Кампир дорини ютади.*)

К о м и л. (*Нигорани етаклаб четга олиб чиқади*). Жон синглим, икки-уч кун кампирнинг айтганларини қилиб турунг. Кейин бу ёғини бир бало қилармиз. Бунақада бўлмайди. Икки қўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас, деб бекор айтмаган эканлар. Бир ҳафта, бир ҳафта. Нима десалар шуни қилинг.

Н и г о р а. Икки кун.

К о м и л. Савдолашманг, ўн кун. Бўптими?

Ҳ а к и м. Келинг, келинг...

Н и г о р а (*ўйланиб*). Майли, уч кун.

К о м и л. Мана бўлди, ойижон. Ўзинглар гаплашишни билмайсизлар. Келин ҳали ёш. Унга рўзғор тутиш, янги уйда янгича муомала қилишни ўргатишимиз керак. Мана, ўзим ўргатдим, тушунтирдим. (*Нигорага имо қилади.*)

С о т т и. Шу ўғлингиз бошқача-да.

Н и г о р а (*Ф а р м о н б и б ининг олдига келиб, эгилиб салом беради*). Мени кечиринг, ойижон, ёшлиқ қилибман. (*Ҳамма баробар чапак чалиб юборади.*)

М а ь м у р. Қайнона-келин бхай, бхай. Шу хурсандчиликка юз граммдан чой отайлик.

М а ҳ к а м. Мир, мир.

М а ь м у р. Кампир эриб кетдилар, юз грамм чой тутинглар.

Х а к и м. Ойим шунақалар, бир пов этиб ёнадилару дарров ўчадилар.

А с қ а р. Нима бало, Ҳаким, ҳалиги дорингда бир гап борми, ойимни дарров бошқача қилиб қўйди-я.

К о м и л. Шу доридан тез-тез бериб тур.

Ф а р м о н. Сенларга гап топилди-я. Мен яхшига яхши, ёмонга ёмонман. Отагинанг раҳматлик ҳам эрталаб менга эгилиб салом берардилар.

К о м и л. Дадам бечорага ҳам кўп қийин бўлган экан-да.

Ф а р м о н. Бўпти, гапни чўзма. Чойларингни ичиб бўлган бўлсаларинг, ишларингга жўналаринг. (*Кампир дастурхонга фотиҳа ўқийди. Ҳаммалари ўринларидан турадилар. Кампир ичкарига кириб кета бошлайди. Аввал Маҳкам, ундан кейин Ўринбой, кейин кетма-кет бошқалари йўтала бошлайдилар.*) Ҳа, нима бўлди, кўксов бўлиб қолдиларингми? Мунча йўталасизлар?

М а ь м у р. 100 грамм шамол чўнтакни бу ёғидан кириб 50 грамм бўлиб чиқиб кетяпти-ку,

мулла жирингдан...

Ф а р м о н. Э, ҳа, ҳозир.

Кириб кетади. Хотинлар ҳам кийингани кетадилар.

Ф а р м о н б и б и чиқади. Ҳамёнини очиб чорпоя суянчиғига пул териб чиқади. Еттита бир сўмлик, еттита эллик тийинлик кўяди.

М а х к а м. Ҳеч бир сўмдан ошмас экан-да.

Ф а р м о н. Вой, сенга яна ҳисоблаб берайми? Беш тийин автобусда боришингга, беш тийин келишингга, эллик тийин обедга. Ўттиз тийин сигаретага. Бир тийин гугуртга. Тўққиз тийин унча-мунча харажатларингга. Сенларга ҳам эллик тийин камлик қиялпими?

Келинлар чиқиб эллик тийиндан олиб сумкаларига сола бошлайдилар. Этаги тиззасидан юқори, ёқаси декольте кўйлак кийган Н и г о р а чиқади. Ҳамма ҳанг-манг бўлиб қараб қолади.

Ф а р м о н. Вой шарманда. Вой беюз. Бу қанақаси? (*Ўғилларига.*) Қочларинг. Индамай қараб тургани уялмайсанми? (*Ўзи ҳам юзини тўсади.*) Кир уйга, кир деяпман!

Н и г о р а. Нима гуноҳ қилдим, ойижон?

Ф а р м о н. Ойи дема-е, юзсиз.

Ҳ а к и м. Ҳамма ёшлар ҳам шу-да, ойи.

Ф а р м о н. Сен аралашма. Сен докторман деб хотинларни ечинтириб, кўкрагига кулоғингни тутиб, бетинг қотиб кетган. Оппоқ билагидан ушлаб томир кўравериш этинг ўлиб қолган.

Н и г о р а. Гуноҳим нима ахир?

Ф а р м о н. Шир яланғоч чиқа қолгин эди. Кийим киймай яланғоч юра қолгин.

С о т т и. Ҳозирги ёшларда уят борми, ойижон.

Ф а р м о н (*Тўхтага*). Эрмисан, нимасан? Хотининг акаларинг олдида яланғоч юрса ҳам этинг жимирламайди-я. Аслида сен ўзингни худо урган. Опкир уйга. Этаги узунроқ кўйлак кийдир. Кўкраги ўлгурга ҳам бир нима ёпиб кўй.

Т ў х т а. Хўп, хўп, ойижон, ҳозир. (*Нигорага*). Уйга кира қолинг. Бошқа кўйлак кийиб олинг.

Н и г о р а (*овозини борича*). Вой, мен қанақа уйга келин бўлиб тушдим. Ўн саккизинчи асрга қайтиб кетдим-ку.

Ҳ а к и м. Келин хужумга ўтди.

Н и г о р а. Бу қайси хонлик замони? Қайси феодалнинг уйи?

А с қ а р. Ёмон бўлди. Келин сиёсий томондан оляпти.

Н и г о р а. Горкомга бораман. Арз қиламан. Тошкентдек шаҳри азимда бир феодал оила бор, текшириб чора кўринглар дейман.

А с қ а р. Бизга гап тегмаса гўрга эди.

Н и г о р а. Улар кулоқ солмаса телевизорга бориб, миниатюрочиларга илтимос қиламан, башарангларни кўрсатаман.

Ф а р м о н. Э, ҳой тирранча, мени ҳеч ким, ҳеч нарса қилолмайди. Мен пенсионерман.

Н и г о р а. Бўлмаса, социал таъминот министрлигига бориб арз қиламан.

Ф а р м о н. Бор, ундан каттасига бормайсанми. Бор-э...

Н и г о р а. Пенсиянгни тўхтатириб кўяман.

Ў р и н б о й. Оббо, келини тушмагур, ёмон жойдан ушлади.

М а х к а м. Пул масаласи ойим учун жиддий масала. Қани, бу ёғи қандай кўчаркин.

Ф а р м о н (*гап тополмай қийналиб туради. Зўрма-зўраки кулади*). Сизлар нима қилиб томошабин бўлиб турибсизлар? Ишингизга жўнамайсизларми?

А с қ а р. Машина келсин.

Ф а р м о н. Э, машинанг ўлсин. Мунча имиллайди? (*Низорага.*) Вой, айланай, мендан хафа бўлдингми? Қўй, хафа бўлма. Қани, юр-чи, иккаламиз ичкарига кириб бир мурасага келиб олайлик. (*Соттига.*) Сен юр! (*Тўхтага.*) Сен қол!

К о м и л. Ойим таслим бўляпти.

А с қ а р. Бу бир тактика. Ойим арслонга ўхшаб иш тутадилар. Бир қадам орқага чекиниб туриб, сакраб ҳамла қиладилар.

Л у т ф и (*Соттига*). Кирмайсизми? Ойимни соялари бўлиб юрардингиз-ку!

Б ў с т о н. Шу десангиз... Бу ерда нима гаплар бўлишини билиб туришлари керак-ку.

М у х а й ё. Шпионлик қилмасалар туropolмайдилар.

С о т т и, Ҳазилларинг ўлсин. (*Чиқиб кетади.*)

Ў р и н б о й. Тўхтанглар! (*Маҳкамга.*) Мен сенга кимман?

М а ҳ к а м. Акам бўласиз, акам.

Ў р и н б о й (*Комилга*). Мен сенга ким бўламан? Сендан сўраяпман?

К о м и л (*зўрга*). Акам бўласиз.

Ў р и н б о й (*Маъмурга*). Сенга-чи, сенга ким бўламан?

М а ъ м у р. Акажоним бўласиз, акажоним.

Ў р и н б о й. Сенга-чи Асқар? Нега индамайсан? Оғзингга талқон солиб олганмисан? Гапир.

А с қ а р (*зўрга*). Акам бўласиз.

Ў р и н б о й (*жонланиб*). Бу бошқа гап. Раз мен сенларга ака бўлганимдан кейин, ўласанларми мени айтганимни қилсаларинг. Эртага шанба, индинга якшанба, ойим икки кун кўчага чиқазмайди. Ҳаракатларингни қилиб қўйсаларинг-чи.

М а ҳ к а м. Тўғри, бу бир, икки кун диққатвозлик, бу икки, анови ўлгурдан бир шиша эплаш керак, бу уч.

К о м и л. Э, қўйсаларинг-чи. Ёшларинг бир жойга бориб қолди. Шунча ичдиларинг, шохларинг чиқдимми?

Ў р и н б о й. Сен иложи борича жим тур.

А с қ а р. Комил тўғри айтади. Ўша ўлгурни ичмасаларинг бирор нарса бўлиб қоласизларми?

Т ў х т а. Нима кераги бор? Ойим билиб қолсалар, хафа қиладилар.

Ҳ а к и м. Тўғри, сира иложи йўқ. Ойим эшикдан обиск қилиб киритадилар.

М а ъ м у р. Агар мана бу акаларимиз хўп деса олиб келишни иложини қиламиз.

Ў р и н б о й (*Комилга*). Бир шишагина олиб келайлик. Агар жонинг чиқиб кетсаям. Фақат бир шиша.

К о м и л. Уф... хўп. Бу энг охиргиси бўлсин.

М а ъ м у р. Ие, шунча одамга бир шиша нима бўлади? Яна тағин икки кун-а. (*Асқарга*). Сиз ҳам бир шишага рози бўлинг. Бир шиша, холос.

А с қ а р. Вой-бў, э, хўп-эй.

М а ъ м у р. Ана, икки шиша бўлди. Энди олиб келишни йўлини қилиш керак. Ака, қари билганни пари билмас дейишади. Сиз юз грамм маслаҳат беринг.

М а ҳ к а м. Ўринбой ака, сизни қорнингиз бот-бот оғриб туради. Ишдан қайтаётганингизда йўлда грелкага бир шишани солиб қорнингизга босингизу вой-войлаб киринг, бу бир. Ўзимиз суяб уйга олиб кириб ётқизиб қўямиз, бу икки.

Ў р и н б о й. Ҳа, ука, бу масалада сен академиксан-а. Лекин грелкани қаердан оламан?

М а ъ м у р. Ўзим топиб бераман. Ўрдадаги аптека олдида учрашамиз. Биттаси бўлди, энди иккинчисини қандай қилиб олиб келамиз, яна ўйланг.

М а ҳ к а м. Ҳақим, сен докторсан. Бир шиша ароқни олиб, қоғозини кўчириб ташла-да, лотинча бир бало деб ёзиб ёпиштириб қўй. Манави сумкангда келса ойим билмайдилар. Кўрсалар ҳам дори деб ўйлайдилар.

Ў р и н б о й. Бу масалада устаси фарангсан-да.

М а ъ м у р. Оббо сиз-эй. Доим шунақа сув қўшилмаган гапларни топасиз.

М а х к а м. Ҳа, энди, акаси... Кўпни кўрганмиз-да. Зарур бўлган пайтда хотинига чап бериб, арокдан клизма қилганларни ҳам кўрганмиз.

М а ъ м у р. Шуниси яхши экан. Закуска керак эмас.

К е л и н л а р. Биз тайёр.

Ў ғ и л л а р. Қани кетдик.

Олдинма-кетин чиқиб кетишади.

Ф а р м о н (*ичкаридан*). Нега кўнмас экансан? Кўнасан. Мен сени ўғри бўл деяётганим йўқ. Шунча келинларим сенга ўхшаган одам. Ҳаммаси айтганимни қилади.

Н и г о р а. Мен кўнмайман. Сиз ахир замонамиздан икки юз йил орқада қолиб кетгансиз-ку.

Ф а р м о н. Э, менга артистлик қилма. (*Соттига.*) Бу келин осонликча бўйин эгадиганга ўхшамайди. Қилт этган товуши, ғиринг деган гапи менга етиб турсин. Тушундингми?

С о т т и. Хўп бўлади, ойижон. Кўзим дурбин, кулоғим микрофон. (*Ўпишаётган Нигора билан Тўхтани кўриб қолади*). Вой шармандалар, куппа-кундузи-я. Вой эрсирамай ўлгур-ей.

Ф а р м о н. Нима бало деб жавраяпсан?

С о т т и. Бу ёққа қаранг, бу ёққа!

Ф а р м о н (*уларни кўриб юзини тўсади*). Ҳаё деган нарса йўқ бу беномусларда. Отанг раҳматлик шундоқ Азим шер бўла туриб бир марта ҳам кундузи ўпмаганди. Болалар ухлагандан кейин чироқни ўчириб қўйиб, кейин ўпардилар.

С о т т и. Ҳозиргилар унақа эмас. Дуч келган жойда ўпишаверади.

Ф а р м о н. Менинг уйимда бунақаси кетмайди. Кўрсатиб қўяман.

Нигора билан Тўхтани кувиб кетади.

Парда тушади.

У с т а Б о қ и. Кампир ҳозир дазмолдек кизиби турибди. Яқинига бориб бўлмайди. Яхшиси кампир ҳовридан тушгунча жиндеккина ўз ҳолига қўййлик.

Чирок ўчади.

ИККИНЧИ ПАРДА

Саҳна олдидаги воқеа.

У с т а Б о қ и. Тамом. Кампирнинг заказидан кутулдим. Сал кам бир қоп эски-туски. Кампири тушмагур то мана мен қоққан нағал қолгунча яматаверади. (*Девордаги михга илинган китобчани олиб, тиззасига қўяди.*) Энди прејскурант бўйича қилинган ишларга баҳо қўямиз. Демак, ҳисоб-китоб. Саксон тийин, олтмиш тийин. Бир сўм саксон, бир сўм ўн, етмиш...

Замонавий калта юбка кийган Н и г о р а киради. У с т а Б о қ и унга ҳайрон қараб туради.

Маршал кампир уни қандоқ қилиб шу ахволда кўчага чиқазди экан-а?

Н и г о р а. Уста амаки, ойим ҳали келганлари йўқми?

У с т а Б о қ и. Маршал эрталаб чиқиб кетганича ҳали қайтгани йўқ.

Н и г о р а. Хайрият-е. Кўчага чиққанимни аямга айтиб қўймайсизми?

У с т а Б о қ и. Хотиржам бўлавер, қизим, Уста амакинг хоинлик қилмайди.

Н и г о р а. Раҳмат сизга. *(Сумкасидан бир газета олиб унга узатади)*. Тўртинчи саҳифасидаги фельетонни яхшилаб ўқиб олинг. Ойим келганда ўқиб берасиз.

Н и г о р а югуриб парда орқасига кириб кетади.

У с т а Б о қ и. Нега? О, бечора бола. Бу кампир ҳали сени не кўйларга соларкин? *(Газетани ўқийди)*. «Кейинги пайтларда... *(Қадам товушларини эшитиб орқасига қарайди)*.

Олдинда Ф а р м о н б и б и, орқасида бошига катта тугун кўтарган Соттихон киради.

Ф а р м о н. Тинчгина ўтирибсанми, Боқи?

У с т а Б о қ и. Тинчлик. Чегарада ҳеч қандай фавқуллодда ҳодиса рўй бергани йўқ.

Ф а р м о н. Бизникига ҳеч ким келгани йўқми?

У с т а Б о қ и. Йўғ-е.

Ф а р м о н. Ҳеч ким чиққани ҳамми? Бизнинг заказ бўлдимми?

У с т а Б о қ и. Бўлди, гатоп.

Кампир қопдаги ремонт қилинган пойафзалларни кўздан кечириб, тагидаги нархларга норози қарайди.

Ф а р м о н. Жами қанча бўпти?

У с т а Б о қ и. Ўн саккиз сўм.

Ф а р м о н. Бу устахона ҳукуматникими, ўзингизникими?

У с т а Б о қ и. Аҳолига маиший хизмат кўрсатиш бўйича-шаҳар бошқармасининг филиали. Тушундингизми?

Ф а р м о н. Хўп анойи мижоз топибсан-да, а? Бекор айтибсан. *(Унинг олдида тўртта бир сўмлик ташлайди.)* Шу бўлади.

У с т а Б о қ и. Қолганини ёнимдан тўлайманми? Чўзиб қўйинг, онажон. Бу ҳукуматнинг пули. Тийинига хиёнат қилиб бўлмайди. *(Ф а р м о н яна беш сўм ташлайди.)*

Ф а р м о н. Шу етади. Қани, Соттихон, ўргилай кўтаринг.

У с т а Б о қ и. Ҳой, ҳазиллашманг.

Ф а р м о н. Кўп хира бўлма. *(Уни туртиб чиқиб кетади.)*

У с т а Б о қ и. Хайрият-е, бу гал ҳисоб-китоб тўппа-тўғри бўлди. Ярмини беришини биламан-да, шунинг учун икки баробар қилиб айтгандим. Агар тўққиз сўм десам албатта тўрт ярим сўм берарди. Бу кампир миллионер. Бугун оила аъзолари маош оладиган кун. Кўрайликчи, нима бўларкин? Ҳой, ким бор? Чегарани оч!

Яна ўша ховли. Кеч пайти, Н и г о р а чиқади. Унинг эгнида эрталаб кампир кийдириб қўйган узун кўйлак. Этаги ерга судралиб келяпти.

Ф а р м о н. Ҳа, кўнмас экансан, мулойим бўлиб қоқсан-ку. *(Нигора унга яқин келгач)*. Қалай, кизим, тинч ўтирибсанми? Мен йўғимда ҳеч ким сўрамадимми? Телефон ҳам қилмадимми?

Н и г о р а. Ҳеч ким келгани йўқ.

Ф а р м о н. Ҳой Сотти, кирим-чиқим дафтарларингни олиб чик!

С о т т и *(столча кўтариб чиқади. Унда счёта ва бир неча қалин дафтарлар бор)*. Мана, тайёрман, ойижон.

Ф а р м о н. Бошладик.

Ф а р м о н б и б и келини Сотти билан ҳисоб-китоб қилиш учун тайёр ўтиришипти. Ўғли Асқар билан келини Лутфиниса ўз уйлари томон ўта бошлайдилар.

Ф а р м о н. Қаёққа? Маошни ташлаб кетинглар. *(Соттига)*. Соттиниса, «Кирим дафтари»ни

очинг.

С о т т и. Ҳаммаси тайёр. Бошладик.

А с қ а р. Буни қаранг-а, сал бўлмаса эсимдан чиқай депти. Ассалому алайкум, ҳозир-ҳозир.

Ф а р м о н. Бўла қол, полковник, пул оляпсанми ё қўлтиғингни қашлаяпсанми?

А с қ а р. Мана, мана, ойижон.

Ф а р м о н (*пулни олиб эринмай санайди. Чўтга тош ташлайди*). Ёзиб қўйинг, Соттиниса. Қани, берироқ кел, полковник. Энгаш: энгаш деяпман. (*Асқарнинг қўйин чўнтагига қўл тициб иккита ўн сўмлик олади.*) Бу нима?

А с қ а р. Ия, қолиб кетибди-ку. Буни қаранг-а.

Ф а р м о н. Бўлди, кетавер, полковник. Соттиниса, манаву йигирмани ҳам ёз!

Л у т ф и. Мана, ойижон.

Ф а р м о н (*пулни санаб чўт ташлайди*). Чўғи ўлгур пас-ку. Беш сўми қани? Сумкангни қара!

Л у т ф и. Мана, ойижон, ўзингиз берган 50 тийин қолди. Э-ҳа, смена инженеримизнинг туғилган кунига коллектив совға олмоқчи. Мендан ҳам беш сўм ушлаб қолишди.

Ф а р м о н. Туғилмай ўлсин, туғилмайгина ўлсин. Манавуни, 20 сўмни қизингга жўнат. Москва деган шаҳарда ўқиса-ю, ҳолидан хабар олмасаларинг. Авжи имтиҳон пайтида болагинам бировга зор бўлиб қолмасин. Билиб қўй, қиз боланинг зориқиши ёмон йўлга юриши. Почтадан жўнатиб қвитанциясини ўзимга опкелиб кўрсатасан.

Л у т ф и. Раҳмат ойижон.

Ф а р м о н. Шошма. Ўтган ой 25 сўм жўнатганман. Мана яна 10 сўм. Ўттиз сўм бўлди. Соттинисо, «чиқим дафтари»га 30 сўм харжни ҳам ёзиб қўйинг. Ўзингга нима керак?

Л у т ф и. Ўғлингизга битта кастюм олсак.

Ф а р м о н. Ҳукумат мелисаларга текинга ялтироқ тугмали кастюм-шим беради. Бошқа гапинг йўқми?

Л у т ф и. Ахир тўй-ҳашамларга милиция формасида борадиларми?

Ф а р м о н. Ннма, бориб бўлмайдами? Ор қиладими? Кимсан полковник. Учраганки милиция зоти бўлса, ҳаммаси ёғочдек тик котиб, честь беради. Ўзингга нима керак?

Л у т ф и. Ҳеч нарса керакмас.

С о т т и. Следующий.

Маҳкам билан Бўстон киради. Улар кампирга салом бериб ўз уйлари томон кета бошладилар. Кампир уларни тўхташга ундаб имо қилади. Икковлари нима гаплигини дарров пайқаб шошиб чўнтак кавлай бошлайдилар.

Ф а р м о н. Жуфтакни уриб қочиб қолмоқчимидиларинг?

М а ҳ к а м. Оз бўлмаса эздан чиқай деган экан-да. Ҳозир, ҳозир боплаймиз.

Ф а р м о н. Ҳамманг ҳам шунақасанлар. Маош олганда эсларинг кирди-чикди бўлиб қолади.

М а ҳ к а м (*ёнидан ҳамёнини олиб ичидаги пулларни, ҳатто танга-чақаларини ҳам онасининг олдидаги дастурхонга тўқади*). Бўлдими? Қутулдимми?

Ф а р м о н. Йўқ, хали бўлгани йўқ. Нега оқсаяпсан? Оёғинг оғрияптими? Қани, ўша оғриган оёғингни туфлисини ечгин-чи.

М а ҳ к а м. Ие, ие, қўйинг-е.

Ф а р м о н. Еч деяпман.

М а ҳ к а м. Ойи, қизикмисиз? Келинларим олдида мулзам қилманг.

Ф а р м о н. Гапни айлантирма, еч.

М а ҳ к а м. Хўп бўлади, мана.

Ф а р м о н. Йўқ, ўнг оёғингникини еч.

М а ҳ к а м. Хўп.

Ф а р м о н. Нима, ўнг билан чапни фарқига бормай қолдингми? (*Маҳкам ўнг оёғидан*

туфлини ечади. Кампир туфлини ичига қўлини тиқиб 25 сўмликни топади.) Бу нима?

М а ҳ к а м (*ўзини гўлликка солиб*). Ия, қизиқ бўлди-ку? Ё тавба! Буни бу ёққа ким тиқиб қўйипти? Ё тавба! Мен бухгалтерман-а.

Ф а р м о н. Мен пулни ҳидидан биламан. Билиб қўй, пулни ютворсанг ҳам топаман. Кўзларим ренген бўлиб кетган. Бор, кетавер. (*Маҳкам аста кета бошлайди.*) Сотти, 25 сўмни ҳам ёз!

Б ў с т о н (*сумкасидан пул олиб узатади*). Мана, шу десангиз, ойижон.

Ф а р м о н. Шу десангиз демай гапир. Ҳаммаси шуми?

Б ў с т о н. Ойижон.

Сотти кампирнинг қулоғига шивирлайди.

Ф а р м о н. Нега кўп?

Б ў с т о н. Яна алимент юбориптилар. Аммо бу пулга, шу десангиз... боламнинг ўзига велосипед олиб берсам дегандим.

Ф а р м о н. Сотти, пулни менга бер. Эллик сўм экан-а. Почтадан ўзига қайтариб юбор. Мен бунақа пулдан ҳазар қиламан. Болани ўзим боққанман. Бу ёғига ҳам қурбим келади. Велосипедни ўзим олиб бераман. (*Пулни Бўстонга беради.*) Почтадан жўнатиб қвитанциясини ўзимга кўрсатасан. (*Соттига*). Ўша эски эри ўлгурнинг ишхонасига менинг номимдан хат ёзиб бер. Иккинчи пул юборма, деб ёз. Юборса парткомга ёзиб шармандасини чиқазаман. Ўзинга нима керак?

Б ў с т о н. Шу десангиз...

Ф а р м о н. Шу десангиз демай гапир!

Б ў с т о н. Хўп бўлади, ойижон. Шу десангиз... ишхонамиз ёнидаги дўконга японча жемпер кепти. Шундан биттагина олсам. Шу десангиз... илтимос, ўшандан биттасини олиб беринг. Жон ойижон, илтимос.

Ф а р м о н. Тавба, япончасини кийгилари кепти. Ўзимизники тешиб чиқадими? Бозорда ивирсиб юрадиган қаёқдаги қаланғи-қасанғи хотинларнинг эғнида японча жемпер. Ўшаларнинг тенги бўлдингми? Одамларга ҳайронман, хўрозқандни ҳам чет элники бўлса ялайман, дейди. Жемперинг ҳали яп-янги, Соттиниса, сен машинадан бензин қуйиб, жемперини ювиб бер. Беш-ўн кун хиди келса ҳам ўзи ўлгур топ-тоза бўлади.

Б ў с т о н. Шу десангиз... хўп бўлади, хўп...

Ф а р м о н. Ўтавер... бор!

С о т т и. Вой, следующий.

М у х а й ё пилдираб уйи томон кета бошлайди.

Ф а р м о н. Ҳой, ҳой, ғилдирак. Қаёққа?

Муҳайё эшитмаган бўлиб унга қарамайди.

Ф а р м о н. Ҳой ғилдирак, ҳой мультфильм! Сизга айтяпман. Кулоқни том босганми?

М у х а й ё (*ноилож тўхтади*). Нима дейсиз, ойижон?

Ф а р м о н. Бу ёққа келнинг, қоқиндиқ. Бўйларингиздан ўргилай, яқинроқ келинг. Кармонни очинг, гиргиттон. Нима бўлса ҳаммасини сочинг, қоқиндиқ.

М у х а й ё (*сумкасини унинг олдига қўяди*). Мана, сумканиям ола қолинг.

Ф а р м о н (*ичидаги пулларни олиб, сумканинг ўзини суриб қўяди*). Бу ёғи ўзингизга буюрсин. Сизга нима керак, ўргилай?

М у х а й ё. Ҳалиги... вой... орқа томонидан тугма қадайдиган нарсадан...

Ф а р м о н. Нима бало экан? (*Сотти Ф а р м о н б и б и нинг қулогига шивирлайди.*)

С о т т и. Ўлсин, лефчик-да!

Ф а р м о н. Ёз. Отини айтмай, нархини ёзсанг, ўзим тушунаман. Бўлдимми?

М у х а й ё. Импортнийсидан бўлса.

Ф а р м о н. Вой, импортнийси керакми? Чити ҳам бўлаверади. Тешиб чиқмайди.

Кўчадан Ў р и н б о й вой-войлаб киради.

Ф а р м о н. Ҳа, нима бало бўлди?

Ў р и н б о й. Қорним, қорним бураб оғрияпти.

Ф а р м о н. Вой, мен ўлмасам. Бирон дори-пори қилдингми?

Ў р и н б о й (*қорнига босган грелкани кўрсатиб.*) Ҳозир ўтиб кетади. Йўлда аптекадан грелка олдимۇ чойхонадан қайноқ сув қуйдириб қорнимга босиб келяпман.

Ф а р м о н. Совиб қолгандир. Менга бер, тўкиб ташлаб қайноқ сув қуйдириб берай.

Ў р и н б о й. Жудаям қайноғи бўлмайди. Ҳозир роса тобига келган пайти. Менга тегманглар.

Ф а р м о н. Яна ўзинг биласан. Ўзингдан ўтганини ўзинг биласан, болам.

Ў р и н б о й. Ойи, ойи, пулимни олинглар. Илтимос, пулни олинглар.

Пулни бериб, инқиллаганича уйига кириб кетади.

Ф а р м о н. Соттинисо, буни ҳам ёзинг. Болам бечора шу қорин оғрнғидан сира қутулмади-да. Яна пул кетказиб, грелка сотиб олипти-я. Уйга келганда-ку, бутилкага иссиқ сув қуйиб берардик. (*Маъмурга қараб.*) Сен нега тиржаясан? Бор, акангга қара, ёнида ўтир!

М аъ м у р. Ҳозир, ойижон.

Ф а р м о н. Ўргилай, Соттинсо, «кирим дафтари»ни ёпинг. Энди «чиқим дафтари»ни очинг.

С о т т и. Мана, тайёрман, ойи. Ие, следующий.

Б а ш о р а т. Мана, ойижон.

Ф а р м о н (*Башоратга*). Кам-кўстингни айт. Нима керак?

Б а ш о р а т. Бир товукқа ҳам дон керак, ҳам сув керак, дегандек...

Ф а р м о н (*гапини бўлиб*). Мақол қўшмай гапир. Мақол ҳам ўлсин, бўлар-бўлмасга сукулмай.

Б а ш о р а т. Мақол сўз кўрки, ўзингиздан қолар гап йўқ. Дўст бошга, душман оёққа қарайди, дегандек... Туфлимнинг ранги ўчиб, тумшуғи ялпайиб кетибди.

Ф а р м о н. У с т а Б о қ и ўлгурга тўғрилатиб берсам бўлмайдимми?

Б а ш о р а т. Эскини ямасанг эсинг кетади, дегандек... Етти марта тагига чарм қоқиб берган.

Ф а р м о н (*Соттига*). Ёз. Туфли деб ёз. Яна нима керак?

Б а ш о р а т. Еган оғиз уялар, «Қудачилик — минг йилчилик», ўзингиз биласиз, биттаю-битта қизим. Кўзимнинг оқу қораси, ҳалиги қудаларимни бир чақирсам дегандим.

Ф а р м о н. Қуда, куда. Қудаларингни тинч қўй. Бунақада бошингга чиқариб юборасан. Улар хўп зиёфатимизни ейишган. Сарполарни тўққиз-тўққиз қилиб кийишган. Қиз узатдингми, энди жим ўтир... Бўлди, кетавер.

Б а ш о р а т. «Юзга айтганни захри йўқ», «Оларда кирар жоним, берарда чиқар жоним», қўйинг, ойи. Зикналигингиз жонимга тегди. Рўзғоримни бўлак қилиб беринг ё мени жавобимни беринг.

Ф а р м о н. Нима?

Б а ш о р а т. Кетаман.

Ф а р м о н. Қаёққа?

Б а ш о р а т. Ойимникига.

Ф а р м о н. Ёшинг эллиқдан ошиб қолган бўлса, ойинг неча ёшдалигини ўзиям билмаса. Сенга кўзи учиб тургандир. Борсанг танирмикан?

Б а ш о р а т. Нега танимас эканлар?

Ф а р м о н. Кўзи кўрмай қолганига ўн етти йил бўлган.

Б а ш о р а т. Ўзимни кўрмасалар, овозимдан танийдилар.

Ф а р м о н. Қулоғини том босиб қолганига йигирма йилча бўлиб қолган. Қулоғини остида замбарак отсанг ҳам эти сесканмайди.

Б а ш о р а т. Ойим кўрмасалар ҳам, овозимни эшитмасалар ҳам ҳидимдан биладилар.

Ф а р м о н. Сенда ҳид коптими?

Б а ш о р а т. «Ичингдан чиққан балога, қайга борай давога» — яхшиманми, ёмонманми — ойимни фарзандиман. Ойим мендан тонмайдилар. «Кўнғиз боласини оппоғим деяр экан, типратикон юмшоғим деяр экан», «Ҳар кимники ўзига, ой кўринар кўзига».

Ф а р м о н. «Кўп гап эшакка юк».

С о т т и. Следующий.

Ҳ а к и м киради.

Ф а р м о н. Яхши келдинг, болам. Акангга дори-пори қилиб бер.

Ҳақим акасининг уйи томон юради.

Т ў х т а. Аввал мен билан расчёт қилиб кет. Хотининг қани?

Х а к и м. Мана, ху ана...

Ф а р м о н. Бўпти, кетавер.

М е х р и киради, пулни беради.

С о т т и. Следующий.

Ф а р м о н (*Меҳрига*). Сенга нима керак?

М е х р и. Ҳар бир медицина персонали академик Иван Павлов назариясига биноан, шахсий гигиенани ўзига шартли рефлекс қилиб олиши керак.

Ф а р м о н. Гапни ғижимламай гапир. Муддаонгни айт.

М е х р и. Медицина ҳамширалари маникюр қилиб юришлари шарт...

Ф а р м о н. Тирноқ бўяйдиганми? Хина қўя қолсанг бўлмайдимми?

М е х р и. Хина, бу хина академик Иван Павлов ҳайитда...

Ф а р м о н (*Соттига*). Хинани ҳайитда қўяркан. Хўп, майли, ҳарна бўлса ҳам дўхтир деган оти бор. Кимсан Ф а р м о н б и б ининг келини, деган оти бор. Неча пул туради?

С о т т и. Етти сўм олтмиш тийин.

Ф а р м о н. Етти сўм ёз. Олтмиш тийинини ўзинг топасан. Олтита овсинингдан 10 тийиндан олсанг, олтмиш тийин бўлади. Улар ҳам фойдаланишади. Билиб қўй, бптга ўзингга эмас. Бўлди, кетавер.

Ў г и л л а р у ёқдан бу ёққа закуска кўтариб ўта бошлайдилар.

Нима бало. Бу ёққа серқатнов бўлиб қолдиларинг?

А с қ а р. Акамдан хабар оляпмиз.

Ф а р м о н. Акангни тинч қўйинглар. Касал одамни нотинч қилманглар. Бирпас жони ором олсин. Хўш, (*Нигорага*.) бунга ҳеч нарса керакмас. Келинлик сарполари яп-янги турипти. (*Соттига*.) Ўзингга нима керак? Сенга нима ҳам керак бўларди. Ҳамма вақт уйдасан. Тамом, дафтарни ёп.

К о м и л кириб, индамай пул бериб чиқиб кетади.

С о т т и. Шу ўғлингиз жуда бошқача-да. Ўзи пулини олиб келиб беради-я.

Ф а р м о н. Ҳа, нимасини айтасан? Қани энди, электрдан, газдан, телефондан, водопроводдан қанча қарзимиз бор. Опчиқ қоғозини.

С о т т и. Ҳисоблаб қўйганман. Ҳаммаси 43 сўм.

Ф а р м о н. 43 сўм? Вой-бў... Ҳой, бунақада тилладан тоғинг бўлса ҳам, емирилиб кетади-ку. Битта чирокни ёққанда, биттасини ўчириш керак. Счётчик ўлгур ғир-ғир қилиб пулни сўриб кетаверади. Бўлдингми, Сотти? Ҳаммаси неча пул бўпти?

С о т т и. Бўлдим. 925 сўму 74 тийин.

Ф а р м о н. Бўпти, бор энди, уйдагиларни опчиқ. (*Сотти пижамаларни опчиқади.*) Мулла акаларингни чақир.

С о т т и. Мулла акалару!..

Ўғиллар уйларидан чиқишади. Сотти ўғилларга бир хил пижамаларни тарқата бошлайди.

Ф а р м о н. Уйда кийишга. Ўринбойгинам, тузук бўлиб қолдингми?

Ў р и н б о й. Ойижон, бу модадан қолган-ку. Ие, инкубатордан чиққандай бўлиб кетдик-ку.

Ҳ а к и м. Больница десак ҳам...

Ф а р м о н. Кўп вақилламаларинг. Қани, уйингга бор ҳамманг.

Ў ғ и л л а р. Раҳмат, ойижон.

Кетишади.

Ф а р м о н. Келинлару... Чиқ ҳамманг.

К е л и н л а р чиқиб келишади. Сотти уларга ҳам бир хил халат тарқатади.

Ф а р м о н. Кир қилмай, ҳадеганда кир машинасига солавермасдан кийинглар. Кийим деганни дазмол тўзитади. Ҳадеб дазмол босаверманглар. Хўпми? Муборак бўлсин.

К е л и н л а р. Раҳмат, ойижон.

Ф а р м о н. Қани, уларингга боринглар. (*Кетишади.*) Соттинисо, қани «кирим дафтари»ни ёпиб, «чиқим дафтари»ни очинг-чи.

С о т т и. Хўп.

Бир қўлида «ВЭФ» радиоси, бир қўлида газета билан У с т а Б о қ и киради. Радиода манқа ашула ғириллаб эшитилиб турипти. Деразадан Нигора уларга қараб туради.

Ф а р м о н. Тағин қанақа шум хабар топиб келдинг? Тинчликми?

У с т а Б о қ и. Энди шунақа бўп қопти. Хафа бўлмайсиз-да.

Ф а р м о н. Нима бўпти?

У с т а Б о қ и. Газетада жиндак туртиб ўтишипти.

Ф а р м о н. Нима бўпти?

У с т а Б о қ и. (*газетани кўрсатиб*) Жиндек туртиб...

Ф а р м о н. Кимни?

У с т а Б о қ и. Сизни.

Ф а р м о н. Мени? Ўқи, ўқи-чи!

У с т а Б о қ и. (*ўқийди*). «Кейинги пайтларда қайноналар билан келинлар ўртасида жиддий конфликтлар содир бўлмоқда...»

Ф а р м о н. Секинроқ ўқисанг-чи. Кар эмасман, эшитаман.

У с т а Б о қ и. «Ўтмиш сарқити бўлган бу ярамас одат ханузгача бахтиёр оилаларимизга заҳар солиб келади».

Ф а р м о н. Турган жойидан ўқи.

У с т а Б о қ и. «Тошкентлик қайноналар...» Мана эшитдингизми? «Тошкентлик қайноналар, Ҳожинисахон, Ойшахон, Султонхон ая ва бошқалар томонидан...» Эшитдингизми? Ва бошқалар томонидан... келинларга бой-феодалларча муомала қилинаётганини биз алоҳида таъкидлаб ўтамиз. Ушбу фельетон юзасидан ўз фикр ва мулоҳазаларингизни ёзиб юборишингизни сўраймиз». Тамом.

Ф а р м о н. Мени отим чиқмади-ку? Мени отим йўқ. Мени отим йўқ.

У с т а Б о қ и. Чиқди-ку.

Ф а р м о н. Қани?

У с т а Б о қ и. «...ва бошқалар» дегани сиз деганида.

Ф а р м о н (*жаҳл билан санчиб ўрнидан туриб кетади*). Сени бу ёққа ким чақирди? Хотин-халаж бор уйга индамай бостириб кираверасанми?

У с т а Б о қ и. Кўп ўдағайламанг. Мен сизни огоҳлантиргани келгандим. Яхшилик қилмоқчи эдим. Спз эса, яхшиликни билмадингиз. Газетада «ушбу фельетон юзасидан ўз фикр ва мулоҳазаларингизни ёзиб юборишингизни сўраймиз» дейилган. Мен ҳам фикр ва мулоҳазаларимни ёзиб юборсам, сизниям фамилиянгиз фельетонга аниқ ёзилади.

Чиқиб кетади.

Ф а р м о н. Ҳой, Боқижон, тўхта! Мен тушунмапман. Келиним сомса ёпяпти, иссиққина иккитасини еб кет. Чой ҳам тайёр. Боқи, тўхта. (*Боқи қулоқ солмай кетгач.*) Вой, энди нима қилдим? Бу мени газетага фельетон қилдириб, шарманда қилмаса гўрга эди-я. (*Эшик тақиллайди.*) Қара, Сотти, ким келяпти?

С о т т и чиқиб кетади. Бир оздан кейин бўйнига магнитофон осган р а д и о м у х б и р ни бошлаб киради.

М у х б и р. (*индамай атрофни айланиб, ўзига керакли объектни қидира бошлайди.*) Салом, ўртоқ Бобоева!

Ф а р м о н. (*огоҳлантириб*). Мени ўғлим мелиса.

М у х б и р. А? Яхши.

С о т т и. Мени эрим институтда домла.

Мухбир объект қидиришда давом этади.

Ф а р м о н (*хавотирланиб*). Ҳой, ким бу? Нега сўрамасдан эшикни очасан?

С о т т и. Ўзингиз оч дедингиз-ку.

Ф а р м о н. Мен оч десам, сўрамай-суриштирмай очаверасанми?

С о т т и. Қаёқдан билай?

Ф а р м о н. Ҳой тўхтасанг-чи, кимсан ўзинг?

С о т т и. «Тўхта» дегандан кейин тўхтанг-да!

М у х б и р. Менми? Мен режиссёрман, радиодан...

Ф а р м о н. Ҳалиги қўлини мана бунақа қиладиганми?

М у х б и р. Йўқ, у дирижёр. Режиссёр бу... мухбир-да. Мана документим.

С о т т и. Ҳа-ха, режиссёр экан.

Ф а р м о н. Режиссёр.

С о т т и. Ойи, сизни овозингизни ёзгани кепти.

Ф а р м о н. А? Шундайми? Мен ашула айтишни билмапман-ку.

М у х б и р. Лутфи Бобоева сизни келинингиз бўладими?

Ф а р м о н. Сотти. Лутфи ўлгур мени сотипти.

С о т т и. Э, йўғ-е, сотса мен билардим. Сотгани йўқ.

Ф а р м о н. Келиним Лутфи Бобоеванинг эри полковник. У мени энг яхши кўрган келинларимдан бири.

М у х б и р. Менга шу киши ҳақида репортаж ёзишни топширишган эди. «Юлдуз» фирмасига бориб цех бошликларп билан гаплашдим. Уларнинг фикрларини ҳам ёзиб олдим. Энди уйда — оила шароитида қандай яшаётганларини ёзиб олмоқчи эдим. Шунинг учун сизнинг келинларнингиз тўғрисида айтадиган илиқ гапларингиз керак. Сиз айтиб турасиз, мен ёзиб оламан.

С о т т и. Ана, оий, овозингизни радиога ёзиб кетар эканлар.

Ф а р м о н. Ия, шундайми? Ҳой, Соттинисо, дастурхон ёз. Тезда чой-пой олиб кел. Бўлмаса, ўғлим, мен айтай, сиз ёзинг. Келингинам бирам мўмин, бирам қобил. Ҳамма ишни ўзи қилади. Пазандалигини айтмайсизми?

М у х б и р. Ҳозир, ойижон. Биласизми, менга фон керак эди-да.

Ф а р м о н. «Пон?» Йўқ, бизда «пон» йўқ.

М у х б и р. Фон, фон.

Ф а р м о н. «Пон»инг нимаси?

М у х б и р. Яхшиси, келинларингизни чақиринг, ойижон.

Ф а р м о н. Келинларни нима қиласан? Улардаям «пон» йўқ.

М у х б и р. Мен уларни фон қиламан.

Ф а р м о н. Келинлару... Чиқ ҳамманг. (*Келинлар чиқишади.*) Манаву мулла акаларинг сизларни «пон» кплармиш. Радиодан кепти. Режиссёр.

К е л и н л а р. «Пон?»

М у х б и р. (*келинларга яқин бориб*). Биласизларми, опажонлар, фон, бу...

Ф а р м о н. Ҳой, режиссёр. Уларга яқин бормай бу ёқдан туриб гапир.

М у х б и р. Хўп, хўп.

Ф а р м о н. Ўт бу ёққа! Ҳой, сенга айтяпман!

М у х б и р. Мана ўтдим. Биласизми, опажонлар, менга фон керак. Яъни иш процессининг овози. Ҳа, айтгандай, Лутфихон Бобоева ким?

Л у т ф и. Мен.

М у х б и р. Сиз қозон билан капкир олиб чиқинг.

Ф а р м о н. Нима бало, овқат қилмоқчимисан?

М у х б и р. Йўқ, менга овози керак.

Ф а р м о н. Бўпти, бор, олиб чиқ.

Л у т ф и қозон билан капкир олиб чиқади.

М у х б и р. Бу ёққа олиб келинг! (*Лутфига.*) Фараз қилингки, сиз ош қияпсиз. «Ҳой овсин, тўғралган сабзини олиб келинлар», «хўп бўлади». «Ҳой овсин, гуручни ювиб келинг», дейсиз яна. Сизлар эса «ҳозир» дейсизлар. Хуллас, сиз, ўртоқ Лутфи Бобоева, жудаям хушмуомалалик билан капкирни қозонга уриб, овқат қияпсиз. Тушунарлими? Мен кўлимни туширишим билан бошлайсиз. Хўш, хўш, энди так... кечирасиз, келинларингиз орасида майин куладигани борми?

Ф а р м о н. Ҳа, бор. Мана, Сотти жуда майин, жуда чиройли кулади.

М у х б и р. Сиз бу томонга ўтинг. Демак, сизга вазифа бундай. Ҳовлидаги келинларни хурсандчилигини, сизнинг кулгингиз орқали беришимиз керак. Шундай хушчақчақ кулингки, радио тингловчиларимиз, «еттита овсиннинг аҳиллигини қаранглар», деб таажжубланиб, ҳавас

қилсинлар. Кулгингиз табиий чиқсин, юракдан берилиб кулинг. Хўш, сиз, онажон, «радио микрофони Фармон бибининг мухташам ҳовлиси ўртасига ўрнатилган» деганимдан кейин, сизга микрофонни тутаман. «Ҳи», деб гапимни тасдиқлайсиз. *(Чой хўшлаб.)* Демак, бошладик. Тўхтанг, тўхтанг, мен ўзим кўлимни тушириб ишора қиламан.

«Қадрли радио тингловчилар, «Юлдуз» фирмасининг илғор тикувчиси Лутфихон Бобоевага бағишланган эшиттиришимизни бошлаймиз. Биз радио тингловчилардан қайнона билан келинлар аҳил яшамаётганлиги ҳақида кўплаб хатлар оламиз. Шу хатларга жавобан биз микрофонимизни етти келин билан аҳил яшаётган оила — Фармон бибининг мухташам ҳовлиси ўртасига ўрнатганмиз». *(Кўлини туширади.)*

Ф а р м о н. Ҳи...

М у х б и р. Ёмон чикса, қирқиб ташлаймиз. «Етти қават кўрпача устида нуроний бир онахонимиз ўтирибдилар. Бу киши етти ўғил, етти келиннинг онаси. Қирқ бир неваранинг бувиси. Шу хурсандчиликдан фойдаланиб, Бобоевалар билан таништириб ўтмоқчиман. Лутфихон Бобоева оилада пазанда, хушмуомала, кўллари гул келинлардан бири. Ҳозир Лутфихон ая ҳовлида ош қияптилар. *(Кўлини тушириб, имлайди.)* Мана, ўнг томонимизда эса, олтита келин бир-бири билан иноқ бўлиб рўзғор иши билан шуғулланияпти. Бири сабзи тўғраган, бири ҳовлига сув сепган, бири ўсма сикқан, бири эрини шимиға дазмол босган, бири... Хуллас, бу оилада қайнона билан келинларни ораларидан қил ўтмайди. Бу ҳовлида доим осойишталик ҳукм суради. Мана, бахтиёр келинларнинг кулгисини бир эшитинг-а. *(Кўли билан имо қилди.)*

Сотти ёқимсиз кулади.

М у х б и р. Стоп! Стоп! *(Сотти тўхтамайди.)* Стоп деяпман. *(Ф а р м о нга.)* Аяжон, тўхтатинг!

Ф а р м о н. Ҳой, Сотти, тўхта, тагин нима дейсан?

М у х б и р. Бўлмади. Бе«фон» ёзамиз.

Ф а р м о н. Йўқ, «фон» билан ёзмасанг бўлмайди. «Фон» билан ёзасан. *(Мухайёга.)* Ҳой, сен ҳам кул!

М у х б и р. Йўқ, йўқ, ойижон, керакмас. Режиссёр сизми, менми?

Ф а р м о н. Бу уйда мен режиссёр. *(Мехрига.)* Сен ҳам ўт! Учаловинг яхшилаб кул. *(Келинлар зўрма-зўраки куладилар. Мухбир «стоп», «стоп» деганича уларга мурожаат қилади. Ахири уларни тўхтатади.)* Яна нима дейсан?

М у х б и р. Не удовлетворяет.

Ф а р м о н. Нима?

М у х б и р. Қаноатлантирмайди. «Бе«фон» ёзсак, зўр чиқади.

Ф а р м о н. Яхши чиқадими ишқилиб? Бўпти, сенлар боравер. Бу мени овозимни ёзаркан. Хўш, бўлмаса, мен гапираман. Мени эрим раҳматликни Азим шер дейишарди. Ҳамма беданага ишқивоз бўлса, у киши фонусга ишқибоз эдилар. Доим фонус кўтариб юрардилар.

М у х б и р. Тўхтанг. Эрингизни нима алоқаси бор? Лутфи Бобоева ҳақида гапиринг.

Ф а р м о н. Лутфи Бобоева менинг энг яхши кўрган келиним бўлади. Унга ўзим тарбия берганман. Мўмин, қобил бола. Уй ишларини ўйнаб-кулиб бажаради. Ҳурматимни қилади. Пазандалигини айтмай қўя қолай. Лағмонни сочининг толасидек ингичка чўзади, чучварани данакдек тугади. Ёпган нонлари лолага ўхшаб қизаради. Ҳам ишда, ҳам рўзғорда илғор бўлган севикли келиним билан фахрланаман. Мен умуман эр-хотиннинг ишига аралашмайман. Олган маоши билан ишим йўқ. Кам-кўстига яратсин, деб ўзларига қўйиб бераман.

Мухбир ўрндан туриб, нарсаларини йиғиштириб кета бошлайди.

Ф а р м о н. Ҳой, ҳой, ёзиб бўлдингми? Мени овозимни ёзганинга радио пул тўлайдими?

(Мухбир бошини иргайди). Мени фамилиямни биласан-а? Бобоева бўламан. Адресимни биласан. Пулни албатта юбор. Мен пенсионерман. Эсингдан чиқмасин.

М у х б и р чикиб кетади. Эшик тарақлаб очилади, ҳовликиб У с т а Б о қ и киради.

Ф а р м о н. Яна қайақа шум хабар олиб келдинг?

У с т а Б о қ и. Маъмуригиз яна тўйга боришти. Эшитяпсизми? Маҳкам қассоб тўй қияпти. Маъмур ўртага тушиб олиб, рубоб билан роса ашулани оляпти. Эшитинг, кулоқ солинг-а. Дўпписига роса пул қистиришти. Икки чаккасп пулга тўлиб кетди.

Ф а р м о н *(сапчиб ўрнидан туриб кетади. Соттига буюради).* Юр. *(Уста Боқига.)* Сен ҳам юр!

У ч о в л а р и шошиб чикиб кетишади. Бир оздан кейин кўча томондан уларнинг овози эшитилади.

С о т т и. Такси!

Ф а р м о н. Ҳой, такси!

У с т а Б о қ и. Тўхтади. Югуринг!

К е л и н л а р айвон олдиға югуриб чиқишади. Ннгора уларнинг аҳволиға кулади.

К е л и н л а р. Чақирдиларми?

Н и г о р а. Ҳеч ким чақирган йўқ. *(Яна кулади.)*

Б а ш о р а т. «Менам эдим сенингдек, сен ҳам бўдарсан менингдек». Кулманг, ўргилай, кулманг.

Н и г о р а. Кулаётганим йўқ. Бери келинлар. Ўтиринлар, опалар. Аҳволингизни кўриб, ачиниб кетяпман.

Б а ш о р а т. Келганингизга энди ўн кунча бўлди. Ҳеч гапдаи хабарингиз йўқ. Бу уйдаги келинлар тухум босиб, жўжа очишдан бошқа ҳамма ишни қилишади.

Н и г о р а. Наҳотки, сизлар шунга чидаб юрибсизлар?

Б а ш о р а т. Иложимиз қанча? Қайнонанинг бир пуфласа, шамол, тўполон бўлиб кетади. Ухлаганда ҳам икки кўзини очиб ётади. Бирор ёққа кетса, Соттихон деган шпионини постга ташлаб кетади.

Н и г о р а. Шу аҳволга чидаб юраверасизларми? Бўлмасам бир хотиржам гаплашар эканмиз-да. Масалан, мен бу аҳволда, эрксиз кулдек яшашга асло рози эмасман. Наҳотки етти киши, бир кишига бас келолмаймиз. Ўйлаб кўринг, менинг тарафимга ўтсангиз, ҳаммамиз бир ёқадан бош чиқариб курашсак, бу уйдаги тартиб-интизом албатта ўзимиз хоҳлаганча бўлади.

Эшик тарақлаб очилади. Ф а р м о н б и б и М а ъ м у р нинг кўлидан судраб киради.

Ф а р м о н. Мана, кўринлар бу тасқарани. Вой, сен кимга ўхшадинг? Отанг мўмин, қобилгина одам эди. Сабр-қаноатли эди. Битта аканг бухгалтер, биттаси терговчи, биттаси полковник, биттаси доктор, биттаси экономист, ниманга етказолмаяпсан? Бизни эл-юрт олдида шармандамизни чиқардинг-ку, ярамас. *(Мушт ўқталиб кела бошлайди. Асқар унинг йўлини тўсади).* Қоч, сен нари тур. Ўлдираман бу артистни.

А с қ а р. Йўқ, бу артист эмас. Бу — артистларга иснод келтириб юрган отарчи. Урган билан бу ярамас отарчини тузатиб бўлмайди. Яхшиси 15 суткага қамаб қўйиш керак.

М а ъ м у р. Ашула айтгани қамаш керак, деган қонун йўқ. Ашула айтгани қамашса, биттаям ашулачи қолмас эди.

К о м и л. Ҳукумат қамамаса, ўзим ертўлага қамаб қўяман.

М а ъ м у р. Ертўла зах, овозим ўтириб қолади.

Л у т ф и (*тамоша залини кўрсатиб*). Ойи, қаранг, шунча одам қараб турибди-я!
Ф а р м о н (*залга қараб*). Шарманда бўлдим. Уйга киринглар! Бу ярамас билан ичкарида гаплашаман. Дарвозани бекит! Бекит! Бекит, деяпман!

П а р д а.

УЧИНЧИ ПАРДА

Парда олдидаги воқеа.

У с т а Б о қ и аллақандай кўшиқни хиргойи қилиб туфли ямаяпти. Ф а р м о н б и б и чойнак-писла кўтариб киради. У сал хомушроқ.

У с т а Б о қ и. Келинг, генерал? (*унга табуретка қўйиб беради.*) Тинч-омонмисиз? Келинлар тинчми? Неваралардан хабар борми? Сал хомушроқ кўринаспиз?

Ф а р м о н. Сўрама, устам. Тушларим алағда-чалағда бўляпти. Отагинанг ҳар куни тушимга киради.

У с т а Б о қ и. Тушга нималар кирмайди, дейсиз. Кеча менинг ҳам тушимга Азим амаким кириптилар. Негадир хафароқ кўриндилар. Гап сўрасам юзларини тескари ўгириб олдилар.

Ф а р м о н. Ия, сенинг ҳам тушингга кирдиларми? Бунда бир гап бор. Чолим бечорага бу дунёдаги ишлардан биронтаси маъкул бўлмай арвоҳи чиркиллаб қолганга ўхшайди. Сизга нима бўлди, десам индамайди. Ҳой, сизга нима бўлди, десам яна индамайди. Охири этагига ёпишиб олганимдан кейин, айтадиган гапини айтди.

У с т а Б о қ и. Нима дедилар?

Ф а р м о н. Келинларингни нега қийнайсан? Уларни ўз холига қўй, дейди.

У с т а Б о қ и. Ия, дўппини олиб қўйиб ўйлайдиган гап айтибдилар-ку.

Ф а р м о н (*чой қўйиб устага узатади*). Жуда юрагим сиқилиб кетди. Сен билан бирпас гаплашиб, чигилимни ёзай дедим. Ҳар қалай сен чолимни қадрдони эдинг. Овозгинасини эшитгансан.

У с т а Б о қ и (*чой ҳўплаб*). Агар Азим отам «келинларингни тинч қўй» деган бўлсалар, бунда бир гап бор. Менга қаранг, қариганингизда шулар билан ади-бади айтишиб сизга нима зарур. Келинг, ўз ҳолларига қўйворинг. Билганларини қилишсин.

Ф а р м о н. Шундоқ дейсан, Боқижон, бу лапашанглар рўзғор тутишни эплаёлишармиди. Ахир етти оила еттига бўлиниб кетса, бир-биридан меҳр қочади. Бир-бирига бегона бўлиб кетишади.

У с т а Б о қ и. Мен сизга айтсам, Генерал, яқиндаги тишлашади, узоқдаги кишнашади, билдингизми? Бир-бирппп соғиниб, кадр-қимматли бўлишади.

Ф а р м о н. Шундоқ дейсану, Боқижон, буларнинг бошини бир қилгунимча нақ ўлиб бўлганман-а. Шунча йил йиққан-терганларппми совуриб юборишади.

У с т а Б о қ и. Олд келинингизнинг етти боласи бор. Кенжатоингиздан бошқа ҳаммаси бир уй боланинг ота-онаси. Рўзғорни шундоғам эплашсинки. (*Ширин ўй суриб.*) Бир тасаввур қилиб кўринг. Етти келин етти қозонда овқат қилди. Сиз айвонда, у ёнбошингизда, бу ёнбошпнгизда болиш. Бир чеккадан келинлар овқат опкелишади. Бири чучвара, бири манти, бири кабоб, бири сомса, бири лағмон, бири палов, яна бири жўжахўрознинг шўрвасини кўтариб келади. Сиз ҳаммасини жиндек-жиндек татиб кўриб охири оғзингизга ёққанини олиб қоласиз. Келинлар ишдан келганда сизга бири рўмол, бири кўйлак...бири пайпоқ, бири жерси пальто, бири кремплан кўйлак... Очиғини айтсам, оқпошшонинг онаси ҳам мунақа роҳатни кўрмаган.

Ф а р м о н (*У ҳам хаёлга бералиб*). Ох-ох, шундоқ бўлса кошқийди. Рўзғори бўлак

бўлгандан кейин меҳри қочиб, қайда кўрдим қора эшагим, деб қолмасмикин.

У с т а Б о қ н. Йўқ, йўқ, болаларингиз бунақа эмас. Сизнинг тарбиянгиздан чнққан болаларнинг ҳаммасида сифат белгиси бор.

Ф а р м о н. Бу гапни қўя тур. Амакинг тушимга ҳар кирганда фонусимни эҳтиёт қил, мендан қолган бу мерос фонусни тўнғичим Ўринбойгинамга бер, деяверади. Бу нима дегани экан?

У с т а Б о қ и. Бунда катта гап бор. *(Кулади.)* Офагинамни битта сирларини очиб қўйсам мени арвоҳ урмасмикин?

Ф а р м о н. Ўзи нима эди-ю, арвоҳи нима бўлади. Айтавер.

У с т а Б о қ и. Отамнинг фонуслари сирли фонус эди. Менга айтинг-чи, ота ўша фонусларини бирон марта ёққанларини кўрганмисиз?

Ф а р м о н. Йўғ-е. Қирқ йил бирга умр кўриб бирон марта фонус ёққанини кўрмаганман. Аммо бир минут ёнидан қўймасди. Кундузлари ҳам фонус ўлгурни кўтариб юрарди. Кечаси бошига қўйиб ётарди. Бир марта фонусига керосин куйганимда, мендан сўрамай нега ёғ қуясан, деб роса қиёмат қилганди. Жаҳли чиқиб фонус пилигини суғуриб ташлаб, ичини чайқаб бошқатдан ёғ қуйдиргани кўчага чиқиб кетганди.

У с т а Б о қ и. Ҳа, балли. Отам раҳматлик фонуснинг ичига керосин қуймасдилар. Ароқ қуярдилар. Кўчаларда холироқ бурчакларда тўхтаб фонус пилигини миқ-миқ қилиб сўрардилар. Кечалари бош кўтариб, бир-икки пилик сўриб қўярдилар.

Ф а р м о н. Вой, қуриб кетсин. Нега оғзингиздан қўланса ҳид келади, десам жигарим касал дерди. Гап бу ёқда экан-да.

У с т а Б о қ и. Ўлганни орқасидан ёмонлаб бўлмайди. Тушга кирганнинг гапидан чиқиб бўлмайди. Отам нима деган бўлсалар шуни қилинг. Келинларни озод қилинг, фонусни Ўринбойга беринг. Шунда тушингизга кирмай қўядилар.

Ф а р м о н. Тиригида дурустроқ гап оғзидан чиқмаган чолимдан ўлганда чиқадими? Ҳай, мен кетай, келинлардан хабар олай, мен йўғимда сулаймон ўлиб, девлар қутулган бўлмасин.

У с т а Б о қ и. Ҳар қалай арвоҳ арвоҳ-да. Кечалари безовта қилмасин. Бир ўйлаб кўринг.

Ф а р м о н ҳардамхаёл, паришон бир алпозда чиқиб кетади.

У с т а Б о қ и. Кампирнинг юрагига кутқу солиб қўйдим. Уйга кириб роса ўйлайди. Гапим томир-томиригача борди. Энди кенжа келинни пишитиб қўйиш керак. Сираям бўш келмасин. Кампир ҳозир эллик процент юмшади. Яна бир ҳаракат қилсам шалвираб келинларининг оёғи тагига тушади. Қани, бир қарай-чи, яна жазаваси тутиб қолмадимикин. Ҳой, ким бор, чегарани очинглар! Оч!

Аста парда очила бошлайди.

Сахнада Сотти билан Ф а р м о н б и б и. Телефон жиринглайди. Сотти телефонга югуради, трубки олиб гаплаша бошлайди.

Ф а р м о н. Ким экан бемаҳалда телефон қоқадиган?

С о т т и. Катта қудангиз, «шу десангиз»ни онаси.

Ф а р м о н. *(трубки олиб)*. Лаббай? Вой қудагинамдан ўргилай, эсон-омон юрибсизми? Ҳа, худога шукур. «Шу десангиз»ни камроқ гапиринг, миям ачиб кетди. Оқтошга бориб келдим. Невараларингиз чопқиллаб юришипти. Хўп, ўргилай, хўп. «Шу десангиз» унақа жим бўлиб кетманг. Хўп, хўп, албатта бораман. Қизингизга ҳам айтиб қўяман. *(Трубки қўяди.)* «Шу десангиз»ни кичкина синглисинн бир жойга фотиҳа қилишибди. Тўйга қарашиб юбор демоқчи-да. Дарди бўлмаса телефон қилармиди? Ҳозир бориб, қизини терисини капрон пайпоқдек шилиб оламан. Телефон қил деб, ойисига ўзи айтган. *(Дарвоза қўнғироғи чалинади.)* Қара-чи, Сотти, ким келибди? *(Ўзи уйга кириб кетади.)*

Нихоятда ясанган ўрта яшар бир хотин тугун кўтариб киради.

Сотти. Келсинлар.

Хотин. Фармон бибининг уйлари шуми?

Сотти. Ҳа, шу.

Хотин. Адашмаган эканман. Ўзлари бормилар?

Сотти. Ҳозир чақираман. Ойи, ойи, меҳмон келди.

Фармон. Ким экан? *(Чиқади. Нотаниш хотинни кўриб, ҳайрон қараб қолади.)* Келинг, ўргилай. *(У билан кўришади.)* Сотти, дастурхон ёз!

Сотти айвонга кўрпача солиб, дастурхон ёзади. Хотин икки тугунни айвон лабига қўйиб ўтиради. Хотин дастурхонга фотиҳа ўқийди. Сотти самовар келтиради. Ҳол-аҳвол сўрашади.

Фармон. Айбга буюрмайсизу, сизни танимайроқ турибман.

Хотин. Эҳтимол танимассиз, сизнинг таърифингизни кўп эшитганман, кўпдан бери бир дуонгизни олай деб, орзу қилардим.

Фармон. Қадамларингизга ҳасанот. Хуш келибсиз.

Хотин. Мени ҳам ўғил-қизларим бор. Улар ҳам сизнинг болаларингизга ўхшаб, мартабаликкина бўлса деб ният қилганман. *(Тугунни ечиб, ҳар хил совға-саломларни Фармон бибининг олдига қўя бошлайди.)*

Фармон. Нима қиляпсиз? Қўйинг, айб бўлади.

Хотин. Вой нега айб бўлар экан? Худога шукур, топармон-тутармон ўғлим бор.

Фармон. Ўғлингиз нима иш қилади?

Хотин. Базага мудир. Сизга нима керак бўлса, менга айтинг. Гилам керакми, гарнитур керакми, пахтагулли чойнак-пиёла керакми, ҳаммаси бор.

Фармон. Ҳеч нарса керакмас.

Хотин. Мабодо керак бўлиб қолса дейман-да.

Фармон *(шубҳаланиб)*. Бу хотиннинг ичида бир дарди бор. Башорат келиним айтгандай: «Бир балоси бўлмаса шудгорда қуйруқ на қилур». *(Хотинга.)* Ишқилиб ўғлингиз тинч-омон юрибдими?

Хотин. Хўжалик ишидаги одамда тинчлик бўлармиди? Ўзи емай, еганларни кўролмайдиганлар кўп.

Фармон *(ўзича)*. Энди даромадини бошлади. Қани, авжини ҳам эшитай-чи.

Хотин. Яқинда қиз чиқардим. Шуни гап-сўз қилишибди. Ўғлимнинг устидан у ёққа ёзишибди, бу ёққа ёзишибди, яшшамагурлар. Чақувдан бўлиб, қамалиб қолди.

Фармон. Айби йўқ бўлса, ҳукумат адолат қилиб қўйиб юборади.

Хотин. Энди шундоқ дейсизу, онажон, ҳаракат қилиб қолган яхши-да. Бир ўғлингизнинг божаси прокурор, бир ўғлингизни терговчи-милиция деб эшитган эдим.

Фармон *(энсаси қотиб)*. Ҳа, шунақарок.

Хотин. Сиздек хотиннинг фарзанди она гапини олади. Бир гаплашиб шу ишни босди-босди қилиб юборсангиз, қанақа бўларкин? Қиёматли опа-сингил тутиниб кетардик.

Фармон. Нималар деяпсиз?

Хотин *(ўзича)*. Қиёматли опа-сингил бўлиб кетамиз, деганим ёқмади. Пулдан чўз, деёлмай турибди. *(Фармонбига)* Ўртага тушинг. Ҳар қанча харж бўлса, мана мен турибман. Ўғлимни турмадан чиқазсалар ҳеч нарсамни аямайман. Очикчасига гапирганимга хафа бўлмайсиз.

Фармон. Э, гап бу ёқда денг. Агар шу ишингизни тўғрилаб берсак, қанча пул бермоқчисиз?

Хотин. Беш минг. *(Чой ҳўплаётган Сотти қалқиб кетади. Уни кўрган хотин, жонланиб.)*

Ўғлим чиққандан кейин, яна 10 минг бераман. *(Бу гап Сотти қийқириб юборади.)*

Ф а р м о н *(аввал Соттига бир хўмрайиб қарайди, кейин ўзини гўлликка солиб)*. Ўғилларим кўнармикан? Уларни ўзлари билан гаплашиш керак. Сотти, ҳой Сотти. *(Соттини туртиб ўзига келтиради.)* Бор, мулла акаларингни чақир.

Х о т и н. Онасиз ахир, ўғилларингизни кўндириг. Бир оғиз гапга 15 минг олсангиз ёмонми?

Ф а р м о н. Хўп, кўндиришга ҳаракат қилиб кўраман.

Ичкаридан ўғиллари чиқишади.

Ф а р м о н. Мана шулар менинг ўғилларим

Ўғ и л л а р. Ассалому алайкум!

Ф а р м о н. Ҳаммаси мени ҳурмат қилишади. Ҳозир сўрайман. Болажонларим!

Ўғ и л л а р. *(қўлларини кўксига қўйиб)*. Лаббай, ойижон?

Ф а р м о н. Болаларим, сизларга ҳаром томоқ едирганманми?

Ўғ и л л а р. Нима деяпсиз, ойижон?

Ф а р м о н. Шошманглар, сизларга ўғирлик қилгин, деб ўргатганманми?

Ўғ и л л а р *(қатъий)*. Йўқ.

Ф а р м о н. Мени бир гапимни икки қилганмисизлар?

Ўғ и л л а р. Йўқ.

Ф а р м о н. Мен ўртага тушсам, пора оласизларми?

А с қ а р. Сиз ўртага тушмайсиз.

Ф а р м о н. Борди-ю, ўртага тушсам-чи?

К о м и л. Биз сизни иззат-ҳурмат қиламиз. Ҳамма айтган гапингизни бажарганмиз. Аммо бу илтимосингизни ўлсак ҳам бажармаймиз.

Ф а р м о н. Болажонларим!

Ўғ и л л а р. Лаббай?

Ф а р м о н. Раҳмат сизларга! Раҳмат. Энди эшитинглар. Манави хотиннинг ўғри, муттаҳам ўғлини қамокдан чиқаришимиз керак экан. Бунинг эвазига бу хотин бизга 15 минг сўм берар экан. 15 минг сўм-а...

А с қ а р *(телефон трубкасини олиб)*. Рухсат этинг, ойи...

Ф а р м о н. Қўй, болам, қўй. Энди сизларга рухсат. Боринглар! *(Ўғиллари чиқиб кетгач.)* Энди, меҳмон, бизни кечирасиз. Сизни илтимосингизни бажаролмаймиз. Бошқа илтимос бўлганда майли эди. Мени Башорат келиним айтгандай: «Нима эксангиз, шуни ўрасиз». Энди боринг. Совғангизни ҳам олиб кетинг.

Х о т и н *(оғир аҳволда қолиб)*. Мени кечиринглар...

Кетади.

Ф а р м о н. Вой буни қара-я. Эшиқдан ҳалимдай мулойим бўлиб кириб келишидан бир балоси бор-ов, деб ўйловдим-а. Бу ер юткур испикулон мени нима деб ўйлаяпти ўзи? Мен у ўйлаган хотинлардан эмасман-а! Ҳой, Сотти, бўл тезроқ. Кийиниб чиқ. Қудамникига кеч қоламиз.

С о т т и. Ҳозир, ойижон, ҳозир.

Ичкаридан олти келин чиқади.

Н и г о р а. Рози бўладилар, кўндираммиз.

Л у т ф и. Ҳаммамиз илтимос қилсак, албатта кўнадилар.

Б а ш о р а т. «Яхши гап билан илон инидан чиқар».

М у ҳ а й ё. Борди-ю, уришиб берсалар-чи?

М е х р н. Э, кўп инжиқлик қилманг. Бўлмаса, планимизни бузиб кўясиз.

К е л и н л а р (*Бўстонга*). Кўркманг, айтинг, айтаверинг.

Б ў с т о н. Шу десангиз... ойижон... Мен ҳам сиз билан борсам дегандим. Агар рози бўлсангиз, дарров кийиниб чиқардим. Шу десангиз...

К е л и н л а р. Хўп дея қолинг, ойижон... Ахир сингилларини тўйлари-я... Илтимос сиздан...

Ф а р м о н. Сенлар жим тур. (*Бўстонга*.) Сизга нима бор, ўргилай? Эрга тегаётган сизми, синглингизми? Тўй маслаҳатини сизсиз, ўзимиз пишитиб келамиз.

Б ў с т о н. Ойижон, шу десангиз... Мен ойимнинг бош боласиман-а. Бормасам хафа бўлади.

Ф а р м о н. Шу десангиз... бўлмаса сиз боринг, мен қолай. Бўлди, кўп минғирлайверма. Бормайсан, гап тамом!

С о т т и. Тайёрман, ойижон. Калитни беринг.

Ф а р м о н (*калитни беради*). Уф, нима бало суртдинг? Сасиб кетибсан-ку?

С о т т и. Тугмасини босса, повиллаб отиладиган атирдан сепаман деб, адашиб пашша ўлдирадиган «Аэрозол» ўлгурни сепиб юборибман.

Ф а р м о н. Уф, нари тур-е! Машинани ойнасини очиб кўй. Ҳой келинлар, мен устиларингдан қулфлаб кетаман. Эрларинг дайдиб самовар-памоварга чиқиб кетмасин. Уришмай, талашмай ўтиринглар. Бугун отдих. Ҳеч қаёққа чиқмайсизлар.

К е л и н л а р. Майли, ойижон, майли. Машина ойнасини ёпиб ўтиринг, бўлмаса шамоллаб қоласиз.

— Яхши бориб келинг.

— Соттихон, қудаҳоламга айтинг, ойимга яхна чой қилиб берсинлар.

— Тинч ўтирамин.

— Машинани секинроқ юргизинг.

Ф а р м о н (*ўзича*). Ё тавба, буларга бир нарса бўлганми?

Чиқиб кетади.

Б ў с т о н. Эрга теккунча қора ерга тегсам бўлмасмиди?

Б а ш о р а т. Қўйинг, йиғламанг, ўзи шундоғам юрагимиз сиқилиб турибди.

М у ҳ а й ё. Бир қориндан талашиб тушган сингиллари тўй бўламан деб турса-ю, боролмасалар-а. Бу қандай гап бўлди?

Н и г о р а. Бу уй эмас, турма.

М е х р и. Келинлар, бир ҳасратлашайлик.

Б а ш о р а т. Ҳасратга бало борми? Ҳасрат қилавериб, қилавериб бетимга ажин тушиб кетган. Ўрта Осиёнинг харитасига ўхшайман. «Ойни этак билан ёпиб бўлармиди», ўргилай. Менга қаранг, Нигора, кўзголонни шу бугуноқ бошлаймиз.

Н и г о р а. Бўпти, ҳозирок бошлаймиз. Демак, биринчи вазифа эсларингиздами?

К е л и н л а р. Ҳа. Аввал эркаларни ўз томонимизга оғдириб оламиз. Кейин улар билан маслаҳатлашиб иш тутамиз. Ҳозир ҳовлида «биз бу уйдан кетамиз» деб бакирамиз. Тушунарлими? Қани, бошладик.

К е л и н л а р. Биз бу уйдан кетамиз...

Меҳри, Муҳайё ва Бўстон жойларидан кимирламай турадилар.

Н и г о р а. Сизларга нима бўлди?

М у ҳ а й ё. Қандоқ бўларкин-а?!

М е х р и. Асаб системамга таъсир қилмасмикин?
Б а ш о р а т. Э, ланж бўлмай кетинг. Кемага тушганнинг жони бир.
М у х а й ё. Ойим бизни еб қўймасмикинлар?
Н и г о р а. Қўрқманг, кураш қурбонсиз бўлмас. Бошладик.

Олти келин баб-баробар, «бу уйдан кетамиз!» деб қичкира бошлайдилар. Т ў х т а югуриб чиқади.

Т ў х т а. Хой, сизларга нима бўлди?
Н и г о р а. Сиз нари туринг. Аралашманг!
К е л и н л а р. Бўлинг, овсин, чакқон, чакқон қимирланг.
— Машнна чақирдингизми?
— Мен тайёрман.

К е л и н л а р уйларида юкларини кўтариб чиқишади. Уларнинг шовқинидан эрлари хайрон бўлиб киришади.

Ў ф и л л а р. Ҳа?
Н и г о р а. Биз бу уйда, бунақа шароитда яшаёлмаймиз. Ҳаммамиз кетамиз.
Ў ф и л л а р. Қаёққа?
К е л и н л а р. Микрорайонга.

М е х р и. У ердаги янги уйлар академик Иван Павлов назариясига мос. Ҳамма томондан санитария қоидаларига риоя қилинган. Ошхоналарининг девори оқ чиннидан. Иссиқ сув бир ёқдан, совуқ сув бир ёқдан шилдираб оқиб туради.

— Поллари паркет.
— Хоналарини шамоллатадиган вентиляцияси бор.
— Ваннахонаси пошшоларнинг саройига ўхшайди.
— Кир ювганда мағзава тортадиган канализациясини айтмайсизми?

Н и г о р а. Ана шунақа ажойиб уйларга кетамиз.

М а ъ м у р. Бўпти. *(Муҳайёга.)* Аввал икковимиз алоҳида гаплашиб репетиция қилиб олайлик.

И к к о в и чикиб кетади.

Ҳ а к и м. Ҳар бир медицина персонали диагнозни бемор олдида қўймай, алоҳида хонада консилиум қилади. Юринг.

Хотинини опкириб кетади.

А с қ а р. Жонидан, сиз машҳур тикувчисиз. Кийим деганни алоҳида хонада примерка қилинади. Юринг, ўша ерда гапларингизни бир примерка қилиб оламиз.

Л у т ф и билан чикиб кетади.

М а ҳ к а м. Биз молия ходимлари ҳисобдан адашиб кетмаслик учун алоҳида хонада ҳисоб-китоб қиламиз. Юринг, қиладиган ишимизни чўтга солиб кўрай.

Б ў с т о н н и опчикиб кетади.

К о м и л. Бизнинг хотин ҳозир йўқ. Маликаи Дилором келгунча манаву романни охирлатиб қўяман. *(Чиқиб кетади.)*

Ў р и н б о й. *(Башоратга.)* Сиз булар ичида энг каттасиз. Ҳар бир гапни ўлчаб

гапиришингиз керак. Унинг устига ательемодни энг зўр бичиқчисисиз. Орқангиздан академиклар, министрлар, халқ артистларининг хотинлари эргашиб юради. Ҳар бир гапни андозага солиб гапиришингиз керак. Юринг, гапингизни андозага соламиниз.

И к к о в и чиқиб кетишади.

Т ў х т а. Энди нима бўлади?

Н и г о р а. Бпттаси ҳам ваъдасида турмади-я!

Кулис ортидан келинларнинг бакиргани, йиғиси эшитилади. Ҳамма ўғиллар уйларида додлаб чиқишади.

Ҳ а к и м. Э, ойим билан очиқчасига гаплашишимиз керак. Бўлмаса, хотинларимиздан ажралиб қоламиниз.

Н и г о р а. Мулла акалар, мен ойимни жуда яхши кўриб қолдим. У киши жуда ажойиб одам эканлар. Ҳеч ким ўз айбини билмайди, деганларидек, ойимлар ўз айбларини ўзлари билмаяптилар. Ахир, ўзинглар ўйлаб кўринглар. Меҳмонга боролмасак, меҳмон чақиролмасак, хоҳлаган кийимимизни кия олмасак, кўнглимиз тусаган овқатни пишириб ея олмасак. Кинотеатрларга бориш у ёқда турсин, уйимиздаги телевизорни фақат «Оталар сўзи, ақлининг кўзи» бўлганидагина кўрсак. Мен бу уйга янги келган одамман. Лекин аҳволларингни кўриб бунақа яшаб бўлмаслигини билиб турибман. Сизларнинг бепарволикларингиз гашимни келтиряпти.

М а х к а м. Кенжа келиннинг таъналари тўппа-тўғри, бу бир, янги келган одам аҳволимизнинг дарров билади, бу икки. Ўзимиз сезмаймиз, ўрганиб кетганмиз, бу уч. Уят, уят, бу тўрт.

М а ъ м у р. Бирон жўяли маслаҳат беринг, кўпни кўрган одамсиз, ака.

М а х к а м. Мен нима дейман, бу бир, мана, домла ганирсин, божаси прокурор, закон билади, бу икки.

К о м и л. Мен боғам билан ойимни йўлга солиш учун дунёдаги жами юридик қонунларнинг ҳамма моддаларини қўллаб кўрганмиз. Иш чиқмаган. Манаки терговчи бир нима десин. Бунақа ишларнинг кўпини ҳал қилган.

А с қ а р. Биз онажонимизни жуда яхши кўраминиз. Кекса одам, диллари оғримасин, деб қаттиқ гапирмаймиз. Уйимизнинг аҳволини қаранг, келин, бу уйни бузиш мумкин эмасмиш. Ойимни тарбиялаш у ёқда турсин, ҳатто мана бу уйни бузиб, ўрнига янгисини қуролмаймиз. Бу уйга ҳаммамизнинг киндик қонимиз тўкилган эмиш. Уйимизни деворларида дадаминиз раҳматликнинг панжаларини изи қолганмиш. Ойимиздан бекитган пулга янги уйни лойиҳасини чиздириб қўйганмиз. Тайёр бўлганига бир ҳафта бўлди. Шу ҳақда ойим билан очиқчасига гаплашмоқчи бўлгандим, фойдаси бўлмади. Энди ўзларинг билганларингни қилинглар.

Н и г о р а. Сизлар ҳурмат қиламиниз деб, қул бўлиб юрибсизлар-ку. Асқар ака, бу милиция полковнигининг гапи эмас. Сиз қанчалаб жиноятчиларни тўғри йўлга солиб юборгансиз. Ойимга нима бўпти? Тузатиш мумкин.

А с қ а р. Қўлингиздан келса, марҳамат, тузатинг.

Н и г о р а. Менга қўйиб берсанглар, эртагаёқ ойимни бошқача қилиб қўярдим.

Ҳ а к и м. Сиз бу ишни қилсангиз ярашади. Ҳали ойим бўйнингизга минганларича йўқ. Яна уч кун жим туриб берсангиз, мулла минган велосипеддек ювош бўлиб қоласиз.

М а ъ м у р. Э, бўлмаган гапни қўйинглар. Конкрет гаплардан гапиринглар. Ака, ака, сизнинг каллангиз Госпландек аниқ ишлайди. Бир ишлатинг. Мана бундоқ қилиб бармоғингизни пешонангизга тираб, бир ўйланг. Жами сув қўшилмаган гаплар сиздан чиқади.

М а х к а м. Ҳаммамиз бир мулоҳаза қилиб олайлик. Демак, ойим эркимизни қўлимиздан олиб қўйганлар. Демак, биз эркимизни қўлга олиш учун курашишимиз керак. Ана, энди мақсадимиз аниқ бўлди. Ҳар соҳани ўз министрлиги бор. Ойимга ўхшаган кампирларнинг

министрлиги қаерда? Йўқ.

Ҳ а м м а. Тўғри, йўқ.

М а х к а м. Тўғри, йўқ. Демак, ойнмларнинг устларидан ҳеч қаерга шикоят қилиб бўлмайди. Кийим ғижим бўлса, дазмоллаймиз. Уйимиз бузилса, ремонт қиламиз, оймларни дазмол қилиб бўлмаса, ремонт қилиб бўлмаса, раҳматлик дадамиз Азим шерни чақириб, «бу кампирингизни тарбия қилиб беринг», деёлмасак. Демак, биз фақатгина у кишининг онгларига таъсир қилиб, қайта тарбиялашимиз керак.

Ҳ а м м а. Во...

Ў р и н б о й. Шошма, шошма, ўйлаб-ўйлаб шу гапни топдингми? Ойим ҳозир неча ёшга кирдилар?

Ҳ а м м а. 75 га.

Ў р и н б о й. Ҳа, балли, 75 ёшга кирган бўлсалар, у кишини тарбиялаш учун яна 25 йил вақт керак. Ана унда нима бўлади? Ана унда 100 га кирадилар. Ўйлаб-ўйлаб топган гапини қаранг-а. Барибир ҳеч иш чнқмайди. Тарқалинглар. *(Ҳамма у ёқдан бу ёққа ўйланиб юради.)*

Н и г о р а. *(бирдан)*. Топдим!

Ҳ а м м а. А? Нима?

Н и г о р а. Шошманглар, бу ниҳоятда махфий бўлиши керак. Юринглар, ичкарида гаплашамиз.

Чирок ўчиб бир оз паузадан ксйин ёнади. Ф а р м о н билан С о т т и қудасиникидан келяпти.

Ф а р м о н. Вой-вой, маҳалласининг болаларини шумлиги, машинамга мих билан чизиб кўяди, деб ўтиргандек бўлмадим.

Парда орқасидан к е л и н л а р чика бошлайдилар.

К е л и н л а р. Ассалому алайкум, яхши бориб келдингизми?

— Чарчамадингизми?

— Ҳаммаси тинчми?

Б ў с т о н. Қалай шу десангиз, тўй маслаҳати биттими?

Ф а р м о н. Э, шу десангиз... демай гапирсангиз-чи. Шу десангизни ойнингиздан эшитавериб бошим оғриб келяпман. Онангни тўйга тайёргарлиги йўқ экан. Нимангиз бор десам, нуқул 4 та патнис билан ўнта пиёласини кўрсатади. Ойингни олдидан шу десангиз... беш юз сўмга тушиб келяпман. «Тўйни ресторанда қиламан, ҳамма нарса тап-тайёр бўлади, ортиқча ташвиш қилиб юраманми?» дейди. Қурғурни гапида жон бор. Ҳақиқатан ҳам тўй қиламан деб, оёғи куйган товукдек питиллаб, кўйди-пишди бўлиб юргандан кўра, ресторанда қилиб кўя қолган яхши. Шунча азобни нима кераги бор. Жонини хузурини билади қудам.

С о т т и. Пишиқ-да ўлгур, пишиқ.

К е л и н л а р. Раҳмат сизга, ойижон, раҳмат.

У с т а Б о қ и. Одамлару одамлар, боғда битган бодомлар, эшитмадим деманглар. Бугун маҳалламиз клубида «Келинлар кўзғолони» деган ажойиб томоша кўрсатилади.

К е л и н л а р. Вой, ойижон, биз ҳам борайлик.

— Илтимос сиздан, жон ойи.

Ф а р м о н. Жим бўлинглар. Клубда сенларга пишириб қўйибдимми? Бугун телевизорда «Оталар сўзи, ақлинг кўзи» бўлади. Ўшани кўрасизлар. Юр ҳамманг!

Б о қ и. ...«Келинлар кўзғолони» деган ажойиб томоша кўрсатилади.

К е л и н л а р. Жой ойижон, хўп дея қолинг.

Ф а р м о н. Ҳой, Боқи, билети қимматми?

У с т а Б о қ и. Сизга барибир эмасми? Ё томошага бормоқчимисиз?

Ф а р м о н. Ҳа.

У с т а Б о қ и. Ундай бўлса, сизларга текин.

К е л и н л а р. Ана, текин экан. Текин... хўп дея қолинг.

Ф а р м о н. Бўпти, юринглар.

Декорациялар ўртасида яна худди шундай кичик декорация, олти ўғил хотинлари ролида, Мақкам Ф а р м о н б и б и ролида чиқади. Ф а р м о н б и б и ва келинлари сахна четидаги стулларда ўтиришибди.

У с т а Б о қ и. Ҳо, артистлар, тайёرمىсиз? Қани, бошладик.

Парда очилади. Сахнада Ф а р м о н б и б ининг кийимини кийиб олган Мақкам турибди.

М а ҳ к а м. Келинлару...

К е л и н л а р. Хув... *(Залдан.)*

Ф а р м о н. Э, сенлар жим ўтиринглар. *(Залдан.)*

М а ҳ к а м. Ҳой, келинпошшо, бўлинг тезроқ, «Кирим», «чиқим» дафтарини олиб чиқинг.

К о м и л. Тайёрман, ойи.

М а ҳ к а м. Қани энди ҳисобла-чи, водопроводга, светга, телефонга, газга қанча тўлашимиз керак экан?

К о м и л. Ҳаммасини ҳисоблаб қўйганман.

С о т т и. Мен биламан, 43 сўм. *(Залдан.)*

К о м и л. Ўзим ҳам биламан, 43 сўму 00 тийин.

М а ҳ к а м. Вой-бў, 43 сўм. Ҳой, бунақада тилладан тоғинг бўлса ҳам емирилиб кетади-ку. Битта светни ёққанда, иккинчисини ўчириш керак-да. Счётчик ўлгур ғир-ғир қилиб, пулни сўриб кетаверади-ку. Тайёرمىсиз, келин?

К о м и л. Тайёрман, бошладик.

А с қ а р *(киради)*. Салом ойижон. Мана. *(пул беради.)*

М а ҳ к а м. Чўғи пас-ку? Беш сўми қани?

А с қ а р. Смена инженеримизни туғилган кунига коллективимиз совға тайёрлаётган эди. Мендан ҳам беш сўм олиб қолишди.

М а ҳ к а м. Туғилмай ўлсин, туғилмайгина ўлсин. Лекин барибир мени ҳисобимда яна ўн етти сўм етмай турибди.

К о м и л. Мана мундоқ қилинг, топасиз.

М а ҳ к а м. Қани, менинг олдимга келинг-чи, келинпошша. *(Асқар яқинлашади.)* Бисмиллоҳи раҳмону раҳим. *(Кўкрагига қўл тикади.)* Ҳеч нарса йўқ экан.

К о м и л. Вой адо бўлсин.

Ф а р м о н. *(залдан)*. Вой, бу мени кўрсатяпти!

К е л и н л а р. Йўқ, ойижон, ахир бу спектакл-ку.

Т ў х т а *(калта юбка ва майкада)*. Ойижон, бир шаҳарга тушиб келсам дегандим.

М а ҳ к а м. Вой, ўзим айланай. Бўйларингизга қоқиндиқ. *(Ролдалиги эсига тушиб.)* Ие, вой шарманда, вой беюз!

Т ў х т а. Вой, ойижон, гуноҳим нима?

М а ҳ к а м. Ширяланғоч юра қолгин эди. Қипяланғоч юра қолгин эди.

Т ў х т а. Бу уй эмас, турма. Ҳа, турма.

Чиқиб кетади.

М а ҳ к а м *(Асқарга)*. Нима камчиликларинг бор? Нима дейсан?

А с қ а р. Ойижон, уйимизни аҳволига караб бўлмайди. Ўғилларингиз сиздан яширган

пуллариға янги уйни лойиҳасини тайёрлаб қўйишган. Ана шу янги уйни қурсак яхши бўлади.

М а х к а м. Бекор айтибсан. Бу уйга болаларимни киндик қони тўкилган. Бу уйнинг деворларида чолгинамнинг панжасининг излари турибди. Бу уйда 41 та неварам туғилди. Бу уйни бузмаймиз, ҳеч қаёққа кетмаймиз.

А с қ а р. Қўйинг, ойи, бу уйда мен ортиқ туролмаيمان. Кетаман.

М а х к а м. Вой адо бўлинг сиз. Қаёққа кетасиз?

А с қ а р. Ойимникига.

М а х к а м. Боринг, кетсангиз кетаверинг.

А с қ а р. Худо олсин бу уйингизни. Елкамнинг чуқури кўрсин.

Кетади.

К о м и л. Вой савил-ей. Следующий!

Ф а р м о н. Мени кўрсатяпти. Ҳой! (*Ўрнидан туриб кетади, келинлар чувиллашиб жойига ўтқазиб қўйишади.*)

М а ь м у р. (*тилдираб киради*). Ассалому алайкум.

М а х к а м. Ғилдирак, ҳой ғилдирак.

М а ь м у р (*юршида давом этиб*). Ассалому алайкум.

М а х к а м. Ҳой, ғилдирак, сизга айтяпман. Қулоқни том босганми?

М а ь м у р. Вой мемими?

М а х к а м. Ҳа, сиз, акаси жонидан. Э, ойиси жонидан. Вой, ўзим ўргилай сиздан. Бўйларингизга бўйгумор.

М а ь м у р (*уялиб*). Вой, қўйинг, ойи.

М а х к а м. Қани гиргиттон, сумкангизни кўп ғижимламай очинг-чи, ичидагиларни мана бу ерга сочинг-чи.

М а ь м у р. Вой, сумкамниям ола қолинг, ойнжон.

М а х к а м. Ўзим айланай. (*Комил Маъмурнинг сумкасидан пул олади.*) Мана сумкангиз. Сизга нима керак?

М а ь м у р. Менгами? Ҳалиги...

М а х к а м. Туфлими? Ичкўйлакми?

М а ь м у р. Ишхонамизда путёвка бераётган экан. Ўғлингиз билан бир Кавказ томонларни айланиб келсак.

М а х к а м. Вой, Кавказда нима қиласиз? Пишириб қўйибдими? Мана, телевизорда ҳар ҳафтада икки марта «Оламга саёҳат» деган эшиттириш беради. Ўшани кўриб, уйда кўмилиб ўтираверинг. Ҳалиги, илонлар дейсизми, филлар дейсизми, айиқлар дейсизми, маза қилиб кўриб ўтирасиз. Кавказга боргунча туғинг. Ҳой, менга қаранг, нимага туғмайсиз? Ўғлим бечора иккита бола билан ўтиб кета берадими?

М а ь м у р. Вой, шунга шунчами, ака? Ие, ойи. Юз граммлик гап экан-ку. Туғардиму фигурам бузилиб қолишидан кўрқаман.

М а х к а м. (*Комилга*). Ҳой келин, «кирим» дафтариға ёзиб қўйинг. Бу келиним шу бугундан бошлаб тўққиз ой, тўққиз ҳафта, гўққиз кун, тўққиз соатдан кейин туғиши керак.

М а ь м у р. Зикналигингиз қолмади-қолмади-да. Жонимга тегиб кетди. Кетаман.

М а х к а м. Қаёққа?

М а ь м у р. Ойимникига.

М а х к а м. Вой, ундан нарига ўтиб кетинг.

К о м п л. Навбат кимники?

Ў р и н б о й киради, пул беради.

М а х к а м. Кам-кўстингни айт, нима керак?

Ў р и н б о й. Бир товукқа ҳам дон керак, ҳам сув керак дегандак...

М а х к а м. (*гапани бўлиб*). Мақол қўшмай гапир. Мақол ҳам ўлсин, бўлар-бўлмасга суқилмай.

Ў р и н б о й. Мақол сўз кўрки. «Бор товоғим, кел товоғим» деганларидек, қудаларимни бир чақирсам деган эдим.

М а х к а м. Қуда, куда, қудаларингни тинч қўй. Қиз узатдингми, энди жим ўтир.

Ў р и н б о й. Зиқналигингиз жонимга тегди. Кетаман.

М а х к а м. Қаёққа?

Ў р и н б о й. Ойимникига.

М а х к а м. Ёшинг 50 дан ошиб қолган бўлса, ойинг неча ёшлигини ўзиям билмаса. Сенга кўзи учиб тургандир. Борсанг танирмикан?

Ў р и н б о й. Танийдиларми, танимайдиларми, эшитадиларми, эшитмайдиларми, ҳидимдан биладилар.

М а х к а м. Сенда ҳид нима қилади?

Ў р и н б о й. Ўзимни ҳидим бор-ку.

М а х к а м. Нафталин ҳиди.

Ў р и н б о й. Қариманми-қуриманми, ойимни қизиман. Мендан тонмайди. Ҳар кимники ўзига, ой кўринар кўзига. Қуриб кетсин, шу уйингиз.

К о м и л. Яна ким бор?

Ҳ а к и м. (пул беради). Ассалому алайкум.

М а х к а м. Сенга нима керак?

Ҳ а к и м. Академик Иван Павлов назариясига биноан ҳар қуии калориясиз суюқ овқат ичавермасдан витаминли, калорияли овқат ейиш керак. Мен қўй гўшти, қўй ёғидан ош емоқчиман.

М а х к а м. Бугун шўрва бўляпти. Ҳаммамиз шўрва ичамиз. Паловни пайшанба куни еймиз.

Ҳ а к и м. Бунақа қилсангиз кетаман.

М а х к а м. Вой, сен ўлгурдан ҳам гап чиқадими? Сендан-а? (*Залда ўтирган Нигорани кўрсатиб*.) Вой-дод, манавини келганига ўн кун бўлмай, бошқа келинларимниям йўлдан урибди.

Ў р и н б о й. Тугунларини кўтариб чиқишади.

М а х к а м. Келинлару...

К е л и н л а р. (*залдан*). Хув...

Ф а р м о н. Жим бўлинглар. Бу мени кўрсатяпти дедим-ку.

У с т а Б о қ и. Йўқ, йўқ, сиз эмас, ўтиринг.

М а х к а м. Шартларингни айтинглар.

Ў р и н б о й. Ҳар бир оила ўзига ўзи қозон қайнатсин.

Ҳ а к и м. Ҳар бир оила меҳмон чақириш, меҳмонга бориш ҳуқуқига эга бўлсин.

М а ъ м у р. Ҳар бир оила аъзоси кинотеатрларга бориш, маданият ўчоғларида ҳордик чиқариш ҳуқуқига эга бўлсин.

А с қ а р. Шу пайтгача йиғилиб қолган оила бюджетидан ҳар бир оилага янги уй қуриб берилсин.

Т ў х т а. Ҳар ким олган маошини ўз эҳтиёжига яраша сарф қилиб, модний кийимларни кийишга руҳсат этилсин.

Ҳ а к и м. Оилада шпион штати қисқартирилсин.

К о м и л. Йўқ, йўқ, йўқ.

Ў р и н б о й. Агар шартларимизни бажармасангиз биз ҳаммамиз кетамиз.

Ҳ а м м а. Кетамиз!

М а ҳ к а м (*Ф а р м о н б и б и га*). Фармонбону, маслаҳат бер, нима қилай? Келинларим кетиб қолса, ўғилларим хотинсиз қолади-ку. Ахир 41 та неварам бор.

Ф а р м о н (*кулганича*). Ҳой кампир, сени миянга эски замонни ачиган-бижиган қилиқлари қолиб кетган. Шундай яхши келинларингни қийнаб қўйибсан-ку. Уларни шартини бажариб, эркларини ўз қўлларига бер!

М а ҳ к а м. Шартларингизга кўндим. Ҳаммаларингиз эркинсизлар.

Кичик парда ёпилади.

Ф а р м о н (*кулиб*). Буни режиссёри ким?

Б о қ и. Ростини айтайми?

Ф а р м о н. Айтавер.

Б о қ и. Кенжа келинингиз Нигорахон.

Ф а р м о н. Раҳмат сизларга. Жуда маза қилиб томоша қилдим. Кенжатоим Тўхтавойдан кўнглим нотинч эди. Ўлиб кетсам бу бўшашганинг холи нима кечади, дердим. Бахтига сен учрадинг. Энди кўнглим тинч.

Ў г и л л а р. Нима гап, ойижон? (*Парда орқасидан чиқиб.*)

Ф а р м о н. Ўзларингни билмасликка солманглар. Сизларга раҳмат, бу...

Ҳ а м м а. Бир...

Ф а р м о н. Саломат бўлинглар... бу...

Ҳ а м м а. Икки...

М а ҳ к а м. Сиз ҳам саломат бўлинг, юзга киринг...

Ҳ а м м а. Бу уч.

Ф а р м о н. (*залга қараб*). Ана кўрдингларми, минг марта эшитгандан бир марта кўрган яхши.

У с т а Б о қ и. Бунинг ҳаммаси ҳазил. Лекин ҳазилда ҳам, озгина чини бўлади. Актёрларимиз ошириб юборган бўлсалар, кечирасизлар.

Ф а р м о н. Шу пайтгача булар мени чилдирмамга ўйнаб келишди. Энди мен буларнинг чилдирмасига ўйнайман. Қани, чалинглар!

П а р д а

1976 йил.

КУЁВ

Пьеса

(Уч парда, уч кўринишли комедия)

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР:

Ғанивой — селекциячи, бева, 67 ёшларда.

Қудрат — унинг ўғли, 50 ёшларда.

Раҳима — Қудратнинг хотини.

Баҳри — Ғанивойнинг катта қизи.

Назми — кичик қизи.

Эркин — Қудратнинг ўғли. Фотограф.

Жўравой — Ғанивойнинг кўшниси.

Маҳсум — Назмининг эри.

Зебиниса — колхоз раиси.

Анзират

Жамила

Холниса

Зумрад

Раҳбар

Қумри

Асал — қишлоқдаги бева хотинлар.

Биринчи парда

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Озода, шинам ҳовли. Ўртада чорбоқка чиқадиган эшик. Девор орқасидан теплица томи кўриниб турибди. Эрталаб, тонготар пайт. Айвонга нонушта тайёрланган. Саҳна четида Ғани ота залга тескари қараб табуреткада ўтирибди. Оёғи тагида тоғора. Унда ювиб, сиқилган кийимлар. Айвонда ўғли Қудрат билан келини Раҳима унга ҳайрон қараб туришипти. Қудрат узоқ паузадан кейин телефон трубкасини олиб, шангиллаб гапира бошлайди.

Қудрат. Э, тезроқ келмайсанми, опа? Ҳаммаёқ қиёмат-қойим бўлиб кетди-ку. Гапни чўзма. Келсанг биласан. Айтиб қўймасам, кейин мендан хафа бўлиб юрасан. Поччани ҳам олакел. Ҳа, айтганча, командировкада эди-я. Ўзинг келавер, бўлмасам.

Трубкани жойига қўйиб, айвондан тушиб, дадаси олдига келади.

Шу яхшимас-да, дада. Мусича кукуламай туриб олиб, саҳардан ҳовлига чиқиб кир ювганингиз нимаси? Одамлар кўриб қолишса биз нима деган одам бўламиз? Унақа қилманг-да, дада.

Ғани. Ҳа, ёқмадимми? Номус қилдингми? Агар номус қилиш қўлларингдан келадиган бўлса, энди кўрасанлар. Кўйлак-иштонимни автобус остановкасигача опчиқиб юваман.

Тоғорадаги кирларни кўтариб кўча томонга юрабошлайди.

Р а х и м а. Ахир, унақамас-да, дадажон. Бизни эл-юртга шарманда қилмоқчисиз. Эгнингиздан пеш тушган кийимни пеш ювиб турган бўлсак. Икки ҳафтадан бери кийимингизни бизга бермай ўзингиз ювяпсиз. Муни қаранг, очилмапти. Кири шундоқ турипти. Унинг устига дазмол қилмай кийиб кетипсиз. Биров кўрса, кир ювмай келинингнинг кўли синсин, демайдими.

Ғ а н и. Жонинг ачимай қўяқолсин. Жони ачидиганим ўн бир йил бўлди, қора ернинг тагида ётипти. Тирикчилигим ит ётиш, мирза туриш бўлиб қолганига ўн бир йил бўлган. Обидагинам бўлганда менга бу кунлар қаёқда эди.

Р а х и м а. Биздан нима ёмонлик кўрдингиз, ахир? Овқатингиз тайин, ўрнингиз солиғлик, кирингиз ювиқлик, яктагингиз у ёқда турсин, пайтавангизга ҳам дазмол босамиз, ўнгигаям, тескарисигаям босамиз. Дурустроқ кийиниб юринг, деймиз. Кимсан, бутун мамлакатга таниқли лимончи селекционер бўлсангиз. Ҳафтада бир телевизорга чиқиб лимондан гапирсангиз, газетаю журналларда тинмай светной суратингиз чиқиб турган бўлса. Ҳали Туркменистон, ҳали Тожикистон, ҳали Қирғизистондан телефон устига телефон қилиб, лимонни қанақа экади, кўчатидан биттагина олишни иложи борми, деб сўраб туришган бўлса. Сал мундоқ ўз обрўингизга яраша иш тутингда, жон дадажон.

Ғ а н и. Кечкурун бўлди дегунча ҳамманг уй-уйингга кириб кетасан, магазин қоровулининг итидек битта ўзим қоламан.

Р а х и м а. Вой, уйга кириб ётинг. Биров кирма деяптими? Чойхонага чиқинг. Клубга боринг, мана шундоқ ёнимизда. Ҳар куни индийский кинолар бўлади.

Ғ а н и. Кино дейди-я. Обидагинам ташлаб кетгандан буёқ кино нималигини билмайман.

Қ у д р а т. Энди қандоқ қиламиз, дада. Аноси ўлмаган ким бор, атоси ўлмаган ким бор, қандоқ қиламиз.

Ғ а н и (*сапчиб ўрнидан туриб кетади*). Ия, ия, ҳали ниятларинг шумиди?! Онангни кетидан мени ҳам жўнатмоқчимисанлар? Ўлимимни кутиб ўтирган экансанлар-да. Йў-ўқ, мен ҳали-вери ўлмайман. Бу дунёдан умидим кўп. Қиз олиб сенларни бир кўйдирмасам!

Қ у д р а т. Сал пастроқ тушинг, дада, жуда баландга чиқиб кетдингиз.

Ғ а н и. Уйланомайманми, а, уйланомайманми? Шу зах, қоронғи уйда кўкрагимни захга босиб муздек ёстикни кучоқлаб ғингишиб ётавераманми?!

Қудрат билан Раҳима бир-бирига маъноли қараб олишади.

Р а х и м а. Вой, тавба! Ўгай онали бўладиганга ўхшаймиз. Нотавон кўнгилга қўтир жомашов, деган экан, бир доно одам. (*Кесатиб.*) Қанақасидан бўлсин, боевойроғиданми, ё пишиб, етилиб ана кетаман, мана кетаман деб ҳилвираб турганиданми? (*Қудрат унинг ёнига келиб, кўп жигига тегаверма дегандек, сонини чимчилайди.*) Карнайчи билан сурнайчига хабар бериб, оқардга ёзилиб қўйиш керак экан. У ўлгурларнинг ҳам қўли-қўлига тегмайди.

Кўчадан дод устига дод солиб Н а з м и киради. Ҳансираб, терлаб кетган, сочлари тўзғиган.

Н а з м и. Вой дод! Вой дод! Онагинамдан айрилиб қолдим. Меҳрибонимдан айрилиб қолдим. Сандиқ тўла сариқ гул, тақсам адо бўлмайди, онагинамни дардини айтсам, адо бўлмайди. Шу ҳовлиларда селкиллаб юрсангиз бўлмасмиди? Савлатим онам, давлатим онам. Бизни одам қилгунча сочи супурги, қўли косов бўлган онам. Вой дод! Вой дод! Кимларга айтай юракдаги дардимни!

Қ у д р а т. Бўлди-ей, онангни ўлганига ўн бир йил бўлди-ю, энди йиғлайсанми? Ўлганда қаёқда эдинг, курортда эдинг. Телеграмма берсам ҳам келмагансан. Йигирмасига зўрға етиб келгансан.

Н а з м и. Вой, менга нега зуғум қиласиз, акажон? Ахир серсам ўлгурни мазаси йўқ эди.

Путёвкамдан ҳали ўн етти кун бор эди.

Ғ а н и. Дод, де, онанг тирилиб келади.

Н а з м и. Онагинамни бошқатдан ўлдирдинглар. Бу гапларни эшитиб, гўргинангизда қандок ётибсиз, онажон. Уй тўла лимон, биттагинасини емай ўлиб кетган, онагинам.

Қўлида гулкайчи билан узумни хомток қилаётган Жўравой у томонга қарайди.

Ж ў р а. Тинчликми? Нима гап бўлди? Биронтаси яна лимон узиптими?

Ғ а н и. Бу ёқдан айланиб чиқ. Дардимни сен биласан. Эллик йиллик девор-дармиён кадрдонимсан.

Ж ў р а девор ошиб тушади.

Ж ў р а. Ўзи нима гап бўлди? Ҳой, қизим, сен бирпас шанғилламай тургин.

Қ у д р а т. Дадам уйланмоқчилар.

Р а ҳ и м а. *(севиниб)*. Шундоқ, ўргилай.

Ж ў р а. Ия, ростданми? Ё, тавба! Уйланиб нима қиласан? Дардисарни бошингга урасанми? Тўрингдан гўринг яқин бўлиб қопти-ку, уйланишга бало борми! Хотин зотининг турган-битгани даҳмаза-ку. *(Белбоғидан тортиб силкитади.)* Э, бу аҳволда тўйнинг эртасига ўлиб қоласан. Лимон еявериб, лимон гулини ҳидлайвериб совуғинг ошиб кетибди.

Ғ а н и. Кўп валдирама. Отам раҳматли тўрт марта уйланганлар. Узумни гўрасини ғарч-ғарч чайнардилар, турпни сувини ичардилар, хом анорни емасалар ухлолмасдилар. Шунча нордон нарса еб совуқлари ошмаган. Қайтага саксон бир ёшларида Ҳасан-Ҳусан фарзанд кўрганлар. Сен нима деб ўтирипсан, лимон дейди-я!

Н а з м и. Вой дод! Олган хотини Ҳасан-Ҳусан туғиб берса ҳовлининг ҳаммасини олиб қўяди. Ойимдан қолган меросга эга чиқади.

Қ у д р а т. Овозингни ўчир! Ойингдан нима қопти? Битта мис баркаш билан тўртта сопол лаган қолган. Ол, керак бўлса!

Б а ҳ р и *(эшикдан кирганига анча бўлган. Гапларга қулоқ солиб турган эди)*. Ҳали шунақами, ҳали шунақами? Ўттиз иккита неварга кўрган, еттита қуда тутган одамдан шу гап чиқдими? Вой, қудаларим олдида нима деган одам бўламан? Невара-чевараларимга нима дейман? Яқинда қиз узатадиган одамман. Ухожорний чолнинг невараси экан, деб совчилар остонамдан қайтиб кетади. Ҳой, Қудрат, нима қилиб серрайиб турибсан? Чақир ўғлингни. Эркиннингни чақир!

Қ у д р а т. Нима қиласан, уни, опа?

Б а ҳ р и. Чақир уни. Чақир дедимми, чақир!

Қ у д р а т. *(уйга қараб)*. Ҳо, Эркин, Эркин-ов! Суратни кейин ишларсан, бу ёққа чиқ!

Ичкаридан бўйнига фотоаппарат осган, соқоли кўксига тушган Э р к и н чиқади.

Б а ҳ р и. Мана! Мана! Мана шу невараси бўлади. Неварасининг соқоли кўксига тушади. Невараси ҳассасига таяниб қолган чолга қайси ликилдоқ кампир тегади. Бу гап кимдан чиққан бўлса, номаъқул бузоқнинг гўштини епти.

Р а ҳ и м а. Қўйинг, опа, уйлансалар уйланақолсинлар. Кўнгил экан-да!

Н а з м и. Вой дод! Кеннойим дадамдан қутулолмай юрган экан. Бу гап шу кишидан чиққан. Бир коса ош бериш, битта кўйлагини ювиш малол келганидан дадамни уйлантирмоқчи. Қайси келин эр уруғига эл бўлган!

Б а ҳ р и. Агар дадагинам сизларга малол келаётган бўлсалар, мен олиб кетаман. Бизникида турадилар.

Ж ў р а. Баҳри, сени яхши биламан. Эрингни ҳам кафтимнинг чизигидек точний биламан. Биринчидан, Ғани бир буюм эмас, ҳамма олиб кетаверадиган. Уй керак бўлса, республиканинг қайси бурчагига борса профессорлар ололмаган уйни беришади. Негаки, бунақа лимончи ҳали етти иқлимда пайдо бўлмаган. Бу гап, гап эмас. Иккинчидан, сен уни бекорга олиб кетмайсан, уни ўзидан кўра пенсияси керак сенга, билдингми?

Б а ҳ р и. Сиздан қачон бир ширин гап чиққандики, энди чиқади. Манави келин билан Жўравой тоғанинг тили бор.

Н а з м и. Ойимни ҳам шу келин сил қилиб ўлдирган.

К у д р а т. Оғзим бор, деб ҳар гапни айтаверасанми? Ўчир овозингни!

Н а з м и. Агар дадам уйланадиган бўлсалар, хотинларига сирка ичириб, акашак қилиб ўлдираман. Лимонхонага ўт қўйиб, кулини кўкка совураман.

Ж ў р а. Энди менга кдранглар. Бунақа валақ-вулуқ қилган билан иш битмайди. Дўппини олиб қўйиб, гаплашайлик. Мен Ғанивой томонда туриб гаплашай. Сизлар кўпчиликсизлар, мен томонга икки киши ўтсин. Шунда икки ёқ баб-баравар овозга эга бўлади. Қани, ким ўтади? *(Назми билан Баҳри ҳаммага синчковлик билан қараб туришади.)* Ҳой келин, сен мен томонга ўт. Эркин ҳам ўтсин.

Б а ҳ р и. У ёш бола-ку. Нимани билади.

Ж ў р а. Ия, ия! Шу ёш болами? Соқолини қара. Лев Толстойга ўхшайди. Хўш десангиз, бу томони ҳал бўлди. Гап бундоқ. Мен томондагилар Ғанининг уйланишига тарафдор. Сиз томондагилар қарши. Келишдикми? Қани, қайси томондагилар гап бошлайди?

Н а з м и. Мен бошлайман. Биз қаршимиз.

Ж ў р а. Сабабини айт.

Н а з м и. Қаршимиз, вассалом.

Ж ў р а. Бу гап эмас. Даданг олтмиш етти ёшда. Гражданлик ҳукуқи ўзида. Бола-чақаларидан тинчиган. Бирини эрга бериб, бирини уйлантириб, қарзидан қутулган. Энди уйланмоқчи экан, ихтиёри ўзида. Сен қарши бўласанми, бўлмайсанми, буни аҳамияти йўқ.

Н а з м и. Бой, амаки, билиб гапиряпсизми?

Б а ҳ р и. Булар шунақа, поччанг ўлгур ҳам агар мен ўлиб қолсам, бу ёқдан тупроққа тикади-ю, мозорбошидан қайтишда сурнай чалдириб, биттасини уйга олиб келади.

Ғ а н и. Куёвимни кўпам ёмонлайверма. Дуруст бола у.

Б а ҳ р и. Ёмонлаётганим йўқ. Битта яхши эркак сизми? Шундоқ онагинамни арвоҳини чирқиллатяпсиз.

К у д р а т. Бунақа майда, ипирисқи гапларни қўйинглар. Асосий гапдан гаплашайлик. Дадам ейиш-ичишдан кам эмаслар. Кийимлари ювуқсиз қолгани йўқ. Аммо қариганда битта танмахрам зарурлигини биламан. Аммо олтмиш етти ёшга кириб уйлансалар, эшитган қулоққа жуда хунук гап-да.

Ж ў р а. Қудратжон, сен ҳам ўзимни боламдексан. Киши кексайганда ётиб қолиши бор. Ётиб қолган кишининг ҳар хил ҳолати бор. Келин ечинтириб қаролмаса. Қизлар келиб қаролмаса. Сенлар ҳам бир қарайсанлар, икки қарайсанлар, учинчи галда бурниларингни жийирасан. Шунақа пайтда фақат битта танмахрам бу ишга ярайди. Ҳамманг ўз бола-чақаларинг билан оворасанлар. Мана, ўтган ҳафта даданг касал бўлиб қолди. Ҳамманг ишдасанлар. *(Ғанига.)* Нима еган эдинг, ҳа, қулупнай еб, кетидан хом сут ичган экан. Келин яқинига келолмади. Кунига мен ярадим. Ечинтириб, ўзим кийинтирдим. Хўш, шу инсофданми? Мен бўлмасам, беланиб ётаверармиди? Қани, бирортанг айт-чи, яна шунақа бўлса, *(Назмига)* сен қарайсанми, *(Баҳрига)* ё, сен қарайсанми? Манави келин-ку мутлақо қаролмайди. Масаланинг бу томонини ҳам ағдариб қаранглар-да.

Н а з м и *(узоқ паузадан кейин)*. Майли. Мен розиман. Аммо битта шартим бор.

Ж ў р а. Қанақа шарт, айт!

Н а з м и. Агар хотин олсалар, бу уйда турмайдилар. Дом-помга чиқиб кетадилар.

Ж ў р а. Ўзи қурган уйни ташлаб кетадими? Ундан ташқари кишлокда ортиқча уй йўк. Бўладиган гапдан гапир. Лимонхонани ташлаб қаёққа кетади?

Б а х р и. Уйланадиган одам бу ёғини ҳам пишиқ қилсин-да.

Ж ў р а. Унақа аҳмоқ гапни гапирма. Ўзларингга гап тегади. Бордию ичқуёв бўлиб кетса, чидайсанларми?

Н а з м и. Вой дод! Бизни ташлаб хотинлариникига кетмоқчимилар?! (*Чанак чалиб додлайди*).

Ғ а н и. Бўлди, овозингни ўчир-эй!

Қ у д р а т. Жўравой амаки, бояги гапларингизни хўп танамга ўйлаб кўрдим. Жуда доно гапларни айтдингиз. Мен дадамнинг уйланишларига розиман.

Р а х и м а. От қаёққа юрса, арава ҳам ўшаққа юради. Менам розиман.

Н а з м и. Мен икки дунёда рози эмасман.

Қ у д р а т. Сени рози-розимаслигинг копейка. Ўзинг уч марта эрга тегдинг, биздан қайси бирига розилик сўраган эдинг. Кўчага чиқиб эркак зотини кўрсам, куёвим шу бўлса керак деб, эҳтиётдан салом бериб ўтаман.

Ж ў р а. Болам, эшак миниб оёқ остини кўргандан, туя миниб узоқни кўрган яхши дейдилар.

Н а з м и. Қачон эшак минибман?! Оғзингизга қараб гапиринг, амаки.

Ж ў р а. Сени эшак минди деяётганим йўк, болам. Бу бир мақол.

Н а з м и. Мақол ҳам ўлсин. Энди шу битта эшак қолганди мақол бўлмаган.

Қ у д р а т. Билиб-билмай гапга аралашмай тургин, мақолни тагида бир гап бордирки, гапга кистирыптилар. Гапиринг, Жўравой амаки.

Ж ў р а. Гапдан ҳам адашиб кетдим. Нима эди? (*Ўйлаб*). Ҳа, топдим. Узоқни ўйлаш керак, болам. Дадам кичкина одам эмас. Кимсан, Ғани лимончи! У яратган лимон навлари бутун Ўрта Осиё ва Қозоғистонга машҳур бўлган. Ҳатто Кавказдан одам келиб, кўчат олиб кетяпти. Ғанивой бугун Фарғонада бўлса, эртага Хоразмда. Бирон ой йўкки республика ё областга бормаган бўлса. Областма-область юриб, лимончиларга консультация беради. Шундоқ дадаларинг борлигига севинмайсизларми. Кўкси тўла орден. Сал кунда герой бўлиб кетадиган ҳоли бор. Ана шу одамнинг ёнида иссиқ-совуғидан хабар олиб турадиган, орқасини қашлаб қўядиган бир танмахрам бўлса, эҳ-хе, бу чол тушмагур, нима ишлар қивормайди, дейсиз. Апельсин билан мандарин чатишмаси аллақачон битиб кетарди. Битта ўзларингни ўйламангларда! Республикани ўйланглар. Тушундингларми?!

Б а х р и. Апельсин ўлгур билан мандарин ўлгурни уйланмай чатиштира бўлмайдимми!

Н а з м и. Ҳа-я, дадам уйланмасалар апельсин куриб кетгур чатишмайдимми?

Ж ў р а. Ўзимни қизим эмассан-да. Шундоқ бўлганда ҳозир битта шапалоқ ердинг.

Қ у д р а т. Тўхтанглар. Жўравой ака, гапларингиз бир каттакон олимнинг гапига тенг келадиган гап бўлди. Дадамга қанча яхши шароит яратиб берсак, у киши шунча яхши ижод қиладилар. Ҳой, Баҳри, ҳой, Назми, сенларни бу атрофда ҳеч ким фалончининг хотини, дейдимми? Йўк, демайди. Ҳалигача Ғани лимончининг қизи, дейди. Лимонини еганданкейин, лимончиниям ҳурмат қилгин-да. Дада, қизларингиз вақиллайверади. Ўзим совчи бўлиб уйлантирганим бўлсин.

Р а х и м а. Бу оиладан битта ақлли бола чиқиб қолган экан-да.

Ж ў р а. Энди бундоқ қилайлик. Куёв бола билан уйга кирайлик. Сизлар ақллашиб, қаерда Ғанибоп келин борлигини билиб, рўйхат қилинглар. Бўптими? Ё, Ғанивой, кўзингни остига олиб қўйганинг бормн?

Ғ а н и (*уйманиб*). Кўз остига-ку, олганим йўғ-а. Аммо Абдумажиднинг онасини ҳам рўйхатга киритиб қўйинглар.

Н а з м и. Вой дод! Асло рози эмасман. Ойим раҳматли шундан хавотирда эдилар. Ойим

тирикликларида ҳам дадам шу Зумрад кампир билан дон олишиб юрардилар. Эшитганман. Тегирмон орқасида соатинг неча бўлди, деб билагидан ушлаганларини одамлар неча марталаб кўришган. Ёши эллик бешга кириб, ҳалиям улама такади. Магазинда сумкасида пул олаётганда битта қоғоз ерга тушиб кетганмиш. Олиб қарашса, журналда чиққан дадамнинг светной сурати эмиш. Шармандаси чиқиб ура қочганмиш. Мода бўпти деб, билагига эркаклар соатини тақиб юради. Сира рози эмасман.

Г а н и. Билиб-билмай гапираверма. Дамский соатнинг милига кўзи ўтмайди. Мили йирик, яхши кўринадидеб, шунақа катта соат такади, билдингми?

Н а з м и. Балки соатни ҳам ўзингиз олиб бергандирсиз.

Ж ў р а. У бўлмаса, агрономни онасини кўрншсин.

Б а ҳ р и. Вой, савил, дадам шуни оладиларми? Шарм-ҳаё борми у кампирда. Ўз кўзим билан кўрганман. Ҳар куни тонг отиши билан майка кийиб, қишлоқ кўчасида ярим соат югуради. Ҳа, деса, эрталабки зарядка дейди. Шунақа қилса, қон босими ошмасмиш. Импап бўлмасмиш.

Э р к и н. Маладес кампир.

Қ у д р а т. Сен аралашма, бор, уйга кир.

Н а з м и. Ёмоннинг бир қилиғи ортиқ, дегандек, бозорга валасапит миниб борганига ўлайми.

Б а ҳ р и. Неварасини тўйида белига рўмол ўраб индийча ўйнаган.

Р а ҳ и м а. Бошида эри йўқ. Ўзини шунақа қилиб овутади-да. Эрга тегса, қуйилиб қолади. Ойдек келин бўлади. Ёшлигида жудаям чиройли бўлган дейишади-ку. Мачит бузилса меҳроби қолар, дегандек, ҳалиям юзидан нур ёғилиб туради.

Ж ў р а. Ҳа, чиройликка чиройли эди. Эри ишқибоз бўлиб қолиб, Чуст деган жойнинг Олмос деган парилар қишлоғидан опқочиб келган эди. Акалари ўлдираман деб, қишлоғимизда икки ой пичоқ яланғочлаб юришган.

Н а з м и. Чиройли бўлмай ўлсин. Минг чиройли бўлгани билан, бари бир попирис чекади.

Р а ҳ и м а. Боя айтдим-ку, бошида эри йўқ, деб. Хумор бостига попирис чеккан бўлса чеккандир. Эрга тегса, дарров хумори босилади, қолади.

Э р к и н. Битта ўртоғимнинг бувиси бор. Жуда зўр кампир.

Қ у д р а т. Ҳалиям шу ердამисан? Бор, уйга кир.

Ж ў р а. Ҳайдамай тур болани. Қани, айт-чи, Эркинбой, қайси ўртоғингни бувисини айтяпсан?

Э р к и н. Биткомбинатда биз билан ишлайдиган фоточи ўртоғим бор. Оти Аркадий.

Н а з м и. Ўрисми?

Э р к и н. Йўқ, оти Ориф. Биз уни янгичасига Аркадий деймиз. Бувиси жуда чиройли. Қишда музларни тешиб чўмилади.

Б а ҳ р и. Э, анаву Қумри кампирни айтяпсанми, у ғирт жинни-ку. Қишда сой бўйига борсангиз, шир-яланғоч бўлиб, музни тешиб, чўмилаётганини кўрасиз.

Қ у д р а т. Қишда чўмилишни тан соғлиққа жуда фойдаси кўп-да. Қишда чўмиладиганларни морж дейишади.

Н а з м и. Вой ўлай, морж Шимолий кутбда яшайдиган ҳайвон-ку. Зоопаркда кўрганман.

Ж ў р а. Қанақаси бўлса ҳам рўйхатга олиб кўяверинглар-чи. Биронтаси маъкул бўлиб қолар.

Қ у д р а т. Райисполком раисининг онасини ҳам ёзиб қўйинглар.

Р а ҳ и м а. Хозмаг мудирининг онаси ҳам дуруст хотин.

Н а з м и. Тиши ўзиникими ё ҳукумат қўйиб берганми?

Қ у д р а т. Сенга бари бир эмасми? Ё тиши ўзиники бўлса, овқатни кўп ейдими?

Н а з м и. Бўлмайди. Бошини юваётганда кўришган экан, бўйнида совун кўпирмасмиш.

Р а ҳ и м а. Шу ҳам гап бўптими. Кўпирмаса кўпирмас. Эрга тегса кўпириб кетади. Эрининг ўзи кўпиртироради.

Ж ў р а. Эсларингга келганини ёзиб кўяверинглар-чи. Бир чеккадан совчиликка бораверасизлар.

Н а з м и. Вой, мени дадамга кимлар тегмайди. Қаёқдагн қаланғи-қасанғиларга бораверманглар.

Қ у д р а т. Синглим, дадамиз бари бир ҳаммасини ололмайдилар. Биттасини оладилар. Аммо-лекин танлаб олиб берамиз.

Н а з м и. Ҳали тўй ҳам бўладими?

Ж ў р а. Тўй эмас-ку, тўйчик қилиб берасизлар-да.

Б а ҳ р и. Карнай-сурнай чалинадими?

Ж ў р а. Карнай чалдирсак, айб бўлар-ов! Сурнай чалдириб кўяқолсакмикин.

Ғ а н и. Ҳеч нарса чалдирмаймиз.

Н а з м и. Албатта чалдирмайсиз-да. Ё ёнбошига лента тақилган, олдига кўғирчоқ бойланган «Чайка»да қишлоқ айлантирмоқчимисизлар?

Ғ а н и. Мени калака қилма, болам.

Н а з м и. Ойигинаминг қўллари теккан бирон буюмни қолдирмайман. Элакниям, самоварниям, чўян дазмолниям олиб кетаман.

Қ у д р а т. Уйни шипшийдам қилиб кетганинг етмасмиди? Ҳар келганингда бирон нарсани судраб кетасан. Говмиш сигиримизниям етаклаб кетгансан, елинига ойимни кўли теккан, деб. Уялмайсанми?

Н а з м и. Нега уялар эканман? Келин аям ойимни кадрига етмаганди. Ўзини қадрламаган, сигирини кадрлармиди.

Ғ а н и. Опкет, нимаики қолган бўлса, ҳаммасини ол. Ойингни кўли теккан деворни ҳам кўчириб кет. Фақат менга тегма. Тинч қўй.

Б а ҳ р и. Ана кўрдингизми, ҳали хотин олмасдан бизни бегона қиляптилар. Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр. Кўрармиз?

Р а ҳ и м а. Гапимни тескари тушунманглар. Келин аям дадамдан қачон кутуламан, деб пайт пойлаб ўтирган экан, деб асло ўйламанглар. Отамдан мен ҳеч қачон тирноқча ёмонлик кўрмаганман. Ўз қизларидек кўрадилар. Раҳматли қайнонам ҳам фариштадек хотин эдилар. Энди қандоқ қиламиз. Отамизга ҳам жабр бўлиб кетди. Бир танмахрам керак, албатта. Агар хўп десанглар, бир кампир бор. Бичиш-тикишга чевар. Пазандалигини айтмайсизларми! Ўзи ниҳоятда озода. Совунга чидасанглар бўлди. У ёққа ўтса ҳам, бу ёққа ўтса ҳам кўзига совун кўринса бўлди. Ҳар қандай ишини ташлаб, кўлини ювади. Бир кунда юз марта совун кўрса, юз марта кўлини ювади. Чойнак-пиёла у ёқда турсин, қозонни ҳам атир совунда ювади. Сухбати ширин хотин. Бир гаплашган, яна гаплашсам дейди.

Н а з м и. Оббо, жуда мақтавордингиз-ку.

Р а ҳ и м а. Асло мактаётганим йўқ. Сизлар ишонмайсизлар деб, кўп яхши ишларини айтганим йўқ. Агар бу хотин мактайдиган ёзувчининг кўлига тушса, эҳ-ҳе, нималар демайди. Сизларга ёлғон, менга рост, сигир соққанда куёвининг арағидан пахтага томизиб, елинини артади.

Э р к и н. Сутини ичганлар кайф қиларкан-да.

Н а з м и. Сигирни елинига дазмол ҳам босади, деб кўяқолинг.

Р а ҳ и м а. Шунақа ишонмайсизлар-да.

Н а з м и. Э, ўлсин, Жамила холами? Дадамни эски жазманлари. Бўлмайди. Атир сурмаса, уйқуси келмайди. Нима бало, атирни бошидан қуядими, кўчадан ўтса, уч кунгача атир ҳиди келиб туради. Магазинга келган атирларни сотмай, ўзи олиб кўяди. Бўлмайди.

Р а ҳ и м а. Бўлмасам, сартарош Ориф сарикнинг қайнонасини олиб берайлик.

Қ у д р а т. Қайси Ориф сарик? Тушунтириброк айт. Ким экан, гапни чўзмасдан айт-қўй-да.

Р а ҳ и м а. Учкўприкдаги сартарош Ориф сарик деган бор-ку. Ўшанинг қайнонаси. Яқинда

уйида катта жанжал чиқди. Сарик ўлгур арзимаган нарсалардан жанжал чиқазиб, бечора кампирни қийнапти. Кампир бечоранинг шу қизидан бошқа боласи йўқ, борадиган жойи йўқ. Ҳовли-жойини сотиб, куёвининг қўлига берган. Тунов куни аптекани ёнида кўриб қолган эдим. Бечора йиғлаб-йиғлаб ҳумордан чиқди. Тенгим чиқса тегиб кетганим минг марта яхши эди, дейди бечора. Менимча, шуни ҳам рўйхатга киритиб қўйиш керак.

Ж ў р а. Жуда Ғанибоп кампир экан. Хўш, ўзинг нима дейсан, ошнам?

Ғ а н и. Майли, шунга боринглар.

Н а з м и. Ҳеч ким бормасин. Рўйхатдагиларни аввал маҳалласидан, куда-андаларидан ўзим суриштираман. Ана ундан кейин совчиликка борасизлар.

Қ у д р а т. Сен аралашадиган иш бузилмай қолмайди. Жим турсанг бўларди.

Б а ҳ р и. Келинпошша билан икковимиз борамиз. Назми, сен бошқа иш қил.

Н а з м и. Ҳо, ёқадими? Бўладиганини бўладиган, бўлмайдиганини бўлмайдиган қиладиган ўзимман. Қани, менсиз бир кадам босиб кўринглар-чи. Ишонган тоғда кийик ётмас, деб шуни айтарканлар-да. Агар дадам хотин олсалар, бўғизлайман, деган ким эди?

Б а ҳ р и. Сингилжон, жаҳл устида одам нималар демайди. Жўра амакимни гапларини эшитдинг-ку. Дадам қулупнай еб, кетидан хом сут ичиб, касал бўлганларида кунларига сен ярадингми, мен ярадимми? Бу ёғинн ҳам ўйлаш керак. Агар гапнинг пўскалласини айтсам, шу ишни қилсак ойим раҳматли гўрларида тинч ётадилар. Дадамнинг нотинчлиги онагинамнинг арвоҳини безовта қилади. билдингми?

Ж ў р а. Баҳрғг, ўзинг аёл ктгшп бўлсанг ҳам, аммо ўтил боланинг гапини қилдинг. Демак, Ориф сарикнинг қайнонаси, шундайми? Бўпти. Тугун-терсақларни тайёрланглар. Бўлди, энди мен уйга чиқай. Хотиним қидириб юргандир.

Н а з м и. Шошманг, амаки. Совчиликка боришни бир-иккп кун кечиктириб туришга тўғри келади. (*Ўзича пичирлаб.*) Мен тирик эканман, бу уйга хотин зоти оёқ босмайди.

Ж ў р а. Яна қандоқ гап топдинг?

Н а з м и. Кампир дегани, бу дунёга меҳмон дегани. Бугун бор, эртага йўқ. Ҳаммаси пишиб, хилвираб турган нарсалар. Бптгасини суриштирмай олиб берсагу уч кун ўтмай ўлиб берса. Нима, уч кунлик омонат она деб бир йил қора кийиб юрамизми? Яхшилаб суриштириш керак.

Ғ а н и (*тоқати тоқ бўлиб*). Ахир, нима қил дейсан, жон болам.

Н а з м и. Бояги рўйхатни менга беринглар. Поликлиникадан ҳаммасини делосини олиб, ўқиб чиқаман. Ўладиганини ўладиган, қоладиганини қоладиган қилиб, ажратаман. Ана шундан қилиб жони қаттиғини танлаймиз.

Қ у д р а т. Каллангга қойилман!

Ғ а н и. Э, калласи курсин.

М а х с у м жиндек кайф билан киради.

М а х с у м. Саломлар бўлснн.

Р а ҳ и м а. Нима бало, кайфингиз борми? Унақа одатингиз йўқ эди-ку, куёв тўра.

М а х с у м. Тўйдан келяпман, келинпошша.

Н а з м и. Қанақа тўй? Эрталабдан қайси гўрда тўй бор экан?

М а х с у м. Ими-жимиди тўй, хотин. Хуфия тўй. Ориф сарикни қайнонасини эрга бериб келяпман. Эл уйғонмасдан тўйни қилиб, битта киномеханикка узатдик. Келинни жўнатиб, Ориф ака икковимиз келин-куёв соғлигига жиндек-жиндек қилдик.

Б а ҳ р и. Қайси кампирни айтяпсиз?

М а х с у м. Ўзинг тушунтир, хотин. Келинпошшанинг маҳалласидан-да. Ўзингиз тушунтиринг, келин. (*Раҳимага қарайди.*) Тилим келишмаяпти.

Р а ҳ и м а. Боя мен айтган Ориф сарикнинг қайнонаси эрга тегиб кетипти.

Ҳамма бир-бирига ҳайрон қараб қолади.

Ғ а н и. Шуни ҳам худо кўп кўрди-я. Олғирлар илиб кетишипти-я!

Ғ а н и хўл кийимлар солинган тоғорани кўтариб, кўча эшиги томон юрабошлайди.

Н а з м и. Ҳа, қаёққа? *(Севиниб.)* Куёв тўра?

Ғ а н и. Автобус истансасига. Ўша ерда кир юваман. Аҳволимни бутун қишлоқ, бутун район, бутун область билсин.

Э р к и н. *(Кесатиб.)* Кўчада кир ювишингизни чет эл радиосида ҳам гапириб қолишса керак. Бу ишингиз — ғирт хато.

Қ у д р а т. Катталарнинг гапига аралашма, деб неча марта айтганман. *(Дадасини орқасидан.)* Ҳой, дада, бизни шарманда қилманг. Ҳой, дада...

Гапи оғзида қолади. Ғ а н и кўчага чиқиб кетади. Ҳамма жнм, фақат Назми хурсанд.

Парда.

Иккинчи парда

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Яна ўша ҳовли. Чорбоққа очилган эшикдан лимонхонанинг ич томони кўриниб турипти. Ғуж-ғуж лимонлар кўзга ташланади. Р а ҳ и м а ҳовли супурипти. Томда, чердак эшигидан Э р к и н нинг боши кўриниб қолади. У ниманидир қидирипти. Эшикдан Б а ҳ р и киради.

Б а ҳ р и. Яхши ўтирипсизми, келинпошша. *(У ёқ-бу ёққа қараб.)* Дадам кўринмайдиларми?

Р а ҳ и м а *(у билан кўришаркан.)* Сартарошга кираман, ҳаммомга тушаман, деб, сочик қўлтиқлаб чиқиб кетгандилар.

Э р к и н *(чердак эшикчасидан бошини чиқазиб.)* Ойи, ойи, манави нима? *(Ҳовлига бир бойлам қоғоз ташлайди.)*

Р а ҳ и м а. Нима бало экан? *(Қоғоз бойламининг чангини қоқиб оча бошлайди.)* Эски-туски қоғозлар-ку.

Б а ҳ р и. Ҳовлининг васиқаларидир-да. *(У ҳам қоғозларни титкилаб.)* Қудратнинг фронтдан ёзган хатларимасми?

Р а ҳ и м а. Укангизнинг хатлари учбурчак букланган бўларди. Ҳаммасини пачка-пачка қилиб, ипга бойлаб, сандиққа солиб қўйганман. Бу бошқача хатларга ўхшайди.

Б а ҳ р и *(бир хатни қўлига олади.)* Вой, ўлсин, лотинча ёзилган-ку. Кўринг-чи, сиз эскича ўқигансиз, биларсиз. *(Қоғоз орасидан бир сурат ерга тушади. Шошиб уни олади ва тикилиб қолади.)* И-и-й-я. Ё тавба! Манавиниси дадамлар-ку!

Р а ҳ и м а *(у ҳам суратга тикилиб.)* Вой, рост. Жуда ёш пайтлари экан. Ёнларидаги ким бўлди? Ойдек нарса экан. Қош-кўзлари попуқдек. Бурнилари чимчилаб қўйгандек. Қаранг-а, икковлари бошларини бошларига тегизиб тушишган экан.

Б а ҳ р и. Шошманг, шошманг. Пешоналари, ияклари кўзимга жуда таниш кўриняпти.

Р а ҳ и м а. Э, ўлсин. Анави Зумрад кампир-ку.

Б а ҳ р п. Бўлди, бўлди, ўшанинг ўзи. Вой ўлмагур-е, ёшлигпда жудаям чиройли бўлган эканми?

Р а ҳ и м а. Ҳалиям чиройли. Қош-кўзлари ёниб туради. Бу суратнинг олинганига камида эллик йил бўлган чиқар.

Б а ҳ р и. Тўғри. Эллиқдан кам эмас.

Р а ҳ и м а. Дадамиз ёшлиқларида жуда ухажорний бўлган эканлар, дейман.

Б а ҳ р и. Дадам ҳали ҳам бўш келмайдилар. Кампирларни кўрсалар, оғизларидан сўлак оқади.

Э р к и н (*настга тушиб, кийимларидан чангни қоқаркан*). Ойи, қанақа қоғозлар экан?

Р а ҳ и м а. Арзимаган, кераксиз қоғозлар...

Э р к и н. Менга беринг, ўчоққа обориб ёқвораман.

Р а ҳ и м а. Йўқ, унақа қилма. Балки керак бўлиб қолар.

Б а ҳ р и. Бор! Сен аралашма. Ундан кўра уйни қоронғи қилиб, кеча олган суратларингни ишлаб чиқ.

Э р к и н. Шошманг, лентам қурисин. Роса қизиқ суратлар олганман. Қишлоқ у ёқда турсин, бутун районни айланпб, жамики кампирларнинг суратини олиб келганман. Ҳаммасп во чиққан!

Э р к и н уйга кириб кетади.

Р а ҳ и м а. Қани, хатни ўқиб кўрайлик-чи. (*Ўқийди*.) Вафоли ёрим Ғанивой ака!

Бу кеча опга қараб сизни ўйладим. Кўз олдимга Алпомишдек қоматингиз келаверди. Зебининг тўйига куёвнавқарлар келганда, сиз сурнайчининг орқасида экансиз. Девордан қараб турган эдим. Ўзим тикиб кийдирган дўппини бошингизда кўриб, юракларим дукиллаб уриб кетди. Белингиздаги белбоққа ғазал битгандим. Ўқиб кўрдингизми, ёрим? Бугун эрталаб акам бир гап топиб келдилар. Сиз тегпрмон бошидаги Ақром дудукнинг қизи Обидага уйланармишсиз. Шу гапни эшитиб, кўзларимга дунё қоронғу бўлиб кетди. Наҳотки рост бўлса! Колхоз боғида, ой тепамизга келганда йиғлаб-йиғлаб нима дегандингиз? Нима дегандингиз, бевафо?! Даданг бермаса, нариги қишлоққа қочиб кетамиз, сендан бошқасини олсам, отимни бошқа қўяман, демаганмидингиз?

Билиб қўйинг, тўйингиз бўлган куни кўчанинг бошидан сурнай чалдириб сиз келасиз, бу бошидан тобутда мен келаман...

Ўзимни осиб қўймасам, Шоҳимардон пирим урсинлар.

Ушбу мактуб хатни кўз ёшларим, жигар қонларим билан ёздим. Бахтсиз ёрингиз Зумрад, деб билгайсиз.

1938 йил, жавзо ойининг 19 инчи чаҳоршанба кунп».

Б а ҳ р и. Вой-бў! Ошиқлик манаунақа бўларкан.

Р а ҳ и м а. Дадам роса бевафолик қилган эканлар. Бечора қон қақшаб қолган экан.

Б а ҳ р и. Ий, ий... орқасини қаранг, яна нималар ёзилган.

Р а ҳ и м а (*хатнинг орқасидаги ёзувни ўқийди*). «Агар ўша Ақром дудукнинг қизига уйланадиган бўлсангиз, тўй куни ҳовлидаги беҳининг шоҳига ўзимни оспб қўяман. Билиб қўйинг, хат қолдираман. Ўзимни ўлдиришимга нима сабаб бўлганини ёзиб қолдираман. Юртга ўзингиз жавоб қиласиз.

Бу оламдан кўзим юмсам, Ғанининг дастидан, дснглар...»

Б а ҳ р и. Вой, ғазалга дадамни номларини ҳам киритворибди...

Р а ҳ и м а. Куйиб кетган-да, бечора. Вой, рост, бир гап бўлган эди. Зумрад хола ёшлигида битта йигитни яхши кўриб қолиб, ўзини осган дейишувди.

Б а ҳ р и. Шунга ўхшаган гап бўлувди шекилли.

Р а ҳ и м а. Кап-катта хотин нега марварид тақади, десам, ҳа, билдим. Томоғимдаги арқон изи кўринмасни, деб тақаркан-да.

Б а ҳ р и. Бурма ёқа кўйлак кийиши ҳам шундан экан-да.

Р а ҳ и м а. Зумрад хола ҳалиям суксурдек.

Б а ҳ р и. Пигурасиям сақланган. Ғоздек юради. Башарасида битта ҳам ажин йўқ.

Р а х и м а. Терисини торттиради, ўргилай, торттиради.

Б а х р и. Қўйсангиз-чи, йў-ўқ, бўлмаган гап. Битта артисткани биламан. Терисини торттирганда бир кўзи қулоғининг олдига бориб қолган. Гажаги ўша сурилган кўзп устидан осилиб туради. Йў-ўқ, Зумрад хола терисини торттирмаган. Асли тоза хотин. Сира айнамайди. Қизларинн биласиз-ку. Қандоқ чиройли. Асал айнимас, сарёқ сасимас, деб шуни айтишади-да. Қани, бошқа хатларни ҳам бир титиб кўрайлик-чи (*қоғоз ўрамларини титкилаб, бир сурат олади*). Вой, ўлай, бу қанақаси?! Тағин биттаси билан суратга тушган эканлар.

Р а х и м а (*суратни олади, тикилиб қарайди*). Э, ўлсин. Бу анави агрономни онаси Раҳбар хола-ку. (*Орқасидаги ёзувни ўқийди*.) «Ушбу сурат Термиз шаҳринда, 1939 йилнинг асат ойинда сувратчи Ашот Карапетян томонидан олинган».

Б а х р и. Дадам уйланганларидан кейин ҳам тинч юрмаган эканлар-да.

Р а х и м а. Вой, сиз билмайсиз. Дадам шу Раҳбар хола билан Термизга қочиб кетганларида, тоғаси аэропланда учиб бориб беш кун деганда топиб, олиб келган. Келгандан кейин Тошкентдагн катта дўхтирларга кўрсатишган экан. Манави сурат ўлгурни ўшанда олдиришган-да.

Б а х р и. Ойим бечорани ҳам кўп куйдирган эканлар.

Р а х и м а. Нимасини айтасиз. (*Яна қоғозларни титкилашади*).

Б а х р и. Қанақа хатлар экан?

Р а х и м а. Буёғидаги хатларнинг ҳаммаси Зумрад холаники. Факат биттаси Раҳбар холаники. (*Хатни ичида пичирлаб ўқийди*.) Термпздан қайтариб олиб келишганда, уйида қандоқ хангомалар бўлганини ёзипти. Акасинпнг урганими, дадасининг, ертўлага қамаб кўйганими, онасининг туйнукдан нон ташлаганими, Ғанижон, деб додлаганими, ҳаммасини ёзипти.

Б а х р и. Тавба! Эркакларнинг хунук-чиройлиги бўлмас экан-да. Дадамнинг нимасига ошиқ бўлишади. Шалдир-шулдур коксуяк бўлсалар.

Р а х и м а. Унақа деманг. Дадамнинг кўзларида ажиналари бор. Хотин киши, бир қарасалар, ўқ теккан каптардек таппа-таппа йиқилаверади. Яхшилаб тикилсалар, хотннкн зоти бор, илон авраган қуёндек эсанкирайди-қолади.

Б а х р и. Энди бўлди. Хатларни кечқурун эрмак кнламнз. Назмихон қайнсинглингиз келиб қолса, ҳамма хатларнн тортиб олиб, дадамни шармандаи шармисор кнлади. (*Ичкарига қараб*.) Ҳой, Эркин бу ёққа чиқкин!

Э р к и н (*ичкаридан овоз беради*). Бирпас сабр қи.тинг, хознр чиқаман.

Р а х и м а. Бир нарса эсимга тушиб қолди. Биласизми, дадам болаларни батареяли чироғини кўтариб, томга чиқиб кетганларича, соатлаб йўқ бўлиб кетардилар. Томда нима қиласиз, дада, десам, уйга чакка томяпти, шуни сувааяпман, дердилар. Вой, дада, саратонда ҳам чакка ўтадим, десам, кўпам маҳмадона бўлма, дердилар. Энди билдим, хатларни чнрокқа солиб ўқирканлар-да. Томдан кузлари кизариб, ўпкалари тўлиб, хўрсиниб тушардилар.

Б а х р и. Ёшликда берган кўнгил, айрилмас бало бўлар, ўргилай. Эски муҳаббатларнинг ярасини янгилаб тушарканлар-да.

Э р к и н (*чиқади*). Нима дейсиз, оий?

Р а х и м а. Бу ёққа кел, болам. Манави суратларни аппаратингда кўчириб, катта қилиб бер. Шу бугун тайёр бўлсин, хўпми?

Э р к и н (*суратни қўлига олиб*). Ким экан? Ия, отамлар-ку. Ёнларидаги ким? Бувимларми?

Б а х р и. Гапга аралашавермай, ойинг айтганини қил. Кечгача тайёр бўлсин.

Э р к и н (*хеч нарса тушунмай*). Хўп. Бўпти. Каттароқ бўлаверсинми?

Р а х и м а. Қанча катта бўлса шунча яхши.

Э р к и н. Бўпти, қотирамыз.

Б а х р и. Шошма, бола. Дадамни суратларидан ҳам беш-олтитасини катталаштириб қўй, керак бўлади.

Р а ҳ и м а. Орденлар билан тушган суратларидан бўлса яна яхши. (*Эркин «хўп, хўп», деб яна уйга кириб кетади*).

Б а х о и. Ойим раҳматли кўп мўмин-қобил хотин эдилар-да. Дадамнинг шунча қилиқларини ҳам кечириб келганлар.

Р а ҳ и м а. Сиз билмайсиз, раҳматли дадамни жамики кийимларига мунчоқ тақиб ташлаган эдилар. Кир ювганимда кўрганман. Мунчоқ дейсизми, тумор дейсизми, ҳаммасидан бор эди. Бари бир фойдаси бўлмаган. Ўша Зумрад хола билан тут тагида гаплашиб турганларида ушлаб ҳам олганлар.

Шу пайт Н а з м и кўлидаги оғир тугунни аранг кўтариб кириб келади.

Н а з м и. Яхши ўтирибсизларми? Нима бало, ҳаммаёқ жимжит.

Б а ҳ р и. Жимжит бўлса, ана, сиз келдингиз, тўполон энди бўлади-да.

Н а з м и. Дадам қанилар? Куёв бола кўринмайдилар?

Р а ҳ и м а (*маъноли қилиб*). Сартарошга кираман, ундан кейин ҳаммомга тушаман, деб чиқиб кетганлар.

Н а з м и. Шундо-оғ денг... Жуда ўзларига оро бериб қолдилар. Тавба! Қари одам жикиллаб юрса, ярашмас экан.

Б а ҳ р и. Дадангиз қачон жикилламагандилар. Ҳаммавақт серкнинг отидек гижинглаб турадилар-ку!

Н а з м и. Кеч қолдим, деб югуриб, ўпкам оғзимга келди. Химчисткага у-буларни берган эдим. Қани акам?

Б а ҳ р и. Келиб қолар. Ишдан чнқиб келади-да.

Н а з м и. Эркин нима қилди? Суратларни олиптими? Қачон кўрарканмиз?

Р а ҳ и м а. Онали бўламан, деб шошиб кетяпсиз-да, сингилжон. Ҳали келса кўрарсиз, кула-кула ўларсиз. Жудаям шошманг. Оначангиз келар ҳам, қилиғини чиқазар ҳам, ўртага совуқчилик тушар ҳам.

Шу пайт эшик олдида машина тўхтаган овоз эшитилади. Бир оздан кейин эшикдан Қ у д р а т билан М а х с у м кирадилар.

М а х с у м. Кино бошлангани йўқми?

Н а з м и. Қанақа кино?

М а х с у м. Хотин танлаш киноси. Эркинжон олган қўлбола кино.

Н а з м и. Шундо-о демайсизми?

Б а ҳ р и. Эркинни чақиринглар, кеч кириб, қоронғи тушиб қолди. Деворга парда-мардасини оссин. Дадам келишлари билан кинони бошлаймиз. Дадамнинг ўзларидан дарак йўқ-ку.

Қ у д р а т. Хотинлар ҳаммоми олдидаги сартарошхонада кўргандек бўлувдим.

Б а ҳ р и. Ё тавба! Хотинларнинг хиди келади, деб атайин хотинлар ҳаммоми ёнидаги сартарошхонага бориптилар-да. Бўлмасам қишлоқда еттита сартарошхона бор-а!

Қ у д р а т. Ҳаммомдан кип-қизил бўлиб, буғланиб чиқаётган хотинларни кўриб, сал бўлса ҳам хуморлари босилади.

М а х с у м. Сартарошхонадан чиқиб, хозмагга кириптилар. Иккита шам олиб, этикнинг кўнжигга қистириптилар. Ундан кейин гулчи ўртоқлариникига бориб, бир даста антиқа гуллардан олиб, Қўштут томонга кетаётганларини одамлар кўришипти.

Н а з м и. Вой, мен ўлай. Дадам бирорта ер юткур кампир билан кечаси, холироқ, электр йўқ жойда учрашарканлар. Шам ёқиб кўйиб гаплашарканлар. Гул ҳам ўша ўлгур шум кампирга олинган.

Б а ҳ р и. Ошиқ-мошиқлик ҳам эви билан-да. Гул кўтариб, свиданияга бориш ёш-ялангга

ярашади.

Р а х и м а. Дадангизники бошқача, ўргилай. Гулнинг ёнида шами ҳам бор.

Э р к и н (*уйдан чиқиб*). Э, ха-а! Қоронғи тушипти-ку. Кинони бошласак ҳам бўлар экан.

Қайтиб кириб кетади. Бир оздан кейин елкасида оқ сурп чодир, кўлпада проектор аппаратни билан чиқади.

Аппаратни табурутқа устига қўпиб, шнурни айвондаги розеткага тикади.

Пардани дсворга ўрнатади.

Мана, бпз тайёр. Учинчи сигналдан кейин томоша залига одам қўйпмайди.

Қ у д р а т. Шошма, бола. Дадам келсинлар. У киши бўлмасалар, томошанг бир пул. Дадам қаёқда қолиб кетдилар? Қоронғи тушиб қолди-ку.

Б а х р и. Биронта ташландик тегирмондами, овлоқ дала шийпонидами жононлари билан ўтиргандирлар.

П а з м и. Ўлиптими. Қоронғи тушиб қолганда-я?

Р а х н м а. Қоронғи тушиши айни муддао-ку. Шам ёқадилар.

Н а з м и. Э, шамлари курсин, тутамай.

Б а х р и. Унақа дема, жинни. Шамни фонусга қўйиб, гул хпдлаб, яйраб-яйраб ўтиргандирлар.

Шу пайт эшикдан Ғ а н и киради. Уларнинг гапларига бирпас қулоқ солиб туради. Кейин йўталади.

Ҳаммалари унга ўгирилиб қарайдилар.

М а х с у м. Қаёқларда қолиб кетдингиз, дада?

Ғ а н н. Жуда меҳрибон бўлиб қопсизларми? Юргандим санқиб.

П а з м и. Қаёқларда юргашгизни биламиз. Сизга бунақа қилиқлар ярашмайди, дада.

Ғ а н и. Ўзимда айб. Кенжатоим деб қўп эркалатдим. Она қизим, деб эркалатдим. Оппоқ қизим деб эркалатдим. Нима десанг, олиб бердим. Лўмбоздек бўлиб қолганинда ҳам тойлоқдек қилиб, опичиб юрдим. Ана шундай қилиб, бошимга чиқазиб олдим. Тилинг жуда ҳам бурро бўлиб кетди. На катгани биласан, на кичикни. Айб ўзимда.

Н а з м и. Мен тоғдан келсам, бу кнши боғдан келадилар. Бу гапни гапга нима алоқаси бор. Қаёқда юрибсиз, десам, эркалатиб, бошимга чиқазворганман, дейсиз. Ўзи сизга бир бало бўлган. Битта мегажин бошингизни айлантириб, лакалов қилиб қўйган. Бўлмасам кап-катта одам куппа-кундузи кўчанинг ўртасида шам ёқиб, гул кўтариб юрадими?

Ғ а п н. Э, гап бу ёқда экан-ку. Оғзим бор деб, гапираверасанларми! Сартарошга кириб, сочимни олдирдим, ундан кейин ҳаммомга тушдим.

Н а з м и (*кесатиб*). Хотинларнинг ҳаммомига тушдингизми?

Ғ а н и. Вей, қанақа одамсан ўзинг. Ахир бугун ҳаммом эркаларга ишлайдиган кун. Сани эринг умрида ҳаммомга тушмаган-да, билмайсан. Саратонда эрингни ёнига бориб бўлмайди. Ундан сасиган тухум ҳиди келади.

Махсум ўзини четга олиб, ёқасини хидламоқчи бўлади.

Н а з м и. Эримга тпл теккизманг. Йилда бир марта чўмилсалар ҳам, жуда тоза ювинадилар. Ундан кўра нимага гул кўтариб юрганингизни гапиринг. Куппа-кундузи шам ёқиб халойиққа эрмак бўлиб юрганингизни гапиринг.

Ғ а н и (*тажанг аҳволда*). Э, эси йўқ. Сен нимани биласан. Мозорбошига бордим. Ойингни кабрига шам ёқдим. Гул қўйдим. Обидагинам уч кундан бери тушимга кириб, ухлатмайди. (*Ҳаммалари бирдан жим бўлиб қолишди*).

Р а х и м а (*Баҳрининг қулогига шивирлайди*). Дадамга инсоф кирганга ўхшайди. Совчилик бекор бўлди-ёв.

Б а х р и. Зора шундоқ бўлса. Мозорбошига бориб, тавба қилганга ўхшайдилар.

Ғ а н и (*уларнинг пичирлашаётганларига жаҳли чиқиб*). Яна нима деб иғво қияпсизлар. Мен бориб Обидагинамдан розилик олиб келдим. Ёлғиз қолдим, дедим. Яккамохов бўлиб қолдим, дедим. Келинларингга, куёвларингга, қизларингга, ўғилларингга эрмак бўлиб қолдим, мени одам ўрнида кўрмай қўйишди, дедим. Ҳайхотдек уйда битта ўзим арвоҳга ўхшаб тонг оттиряпман. Ўлиб қолсам, бир ҳафтадан кейин, сасиб кетганимдан кейин билишади, дедим. Мени кечир, бир танмахрам керак бўлиб қолди, дедим. Қариганда ётар-турарим бор, иссиқ-совуғим бор, дедим. Мана, киш келяпти. Печкани оловига тикилиб, тонг оттириш осонми? Киш кечасидек узун кеча оламда бўлмайди. У ёққа юраман, бу ёққа юраман, дераза олдига келиб ўтираман. Кўчага чиқай десам, совуқда қаёққа бораман. Мен тенги чоллар кампирининг қўйнида орқасини қашлатиб ётипти. Қайси ковакка сиғаман, ўзинг айт, дедим. Мени ҳеч қайси ўртоғим меҳмонга чақирмай қўйди. Ҳаммаси мендан кампиринн қизғанади. Тўйларга борганимда қайси жойга ўтирсам, ўртоқларим кампирини қўлтиғидан кўтариб, бошқа ёққа бориб ўтиради. Янги йил кутгани кишлоқ ветеранлари пул йиғишиб, хотинлари билан клубда ўтириш қилишди. Мени айтишмади. Нега айтмадиларинг, десам, хотини борларни айтдик, дейишди. Обида, энди розилик бер, бир бошимни икки қилай, дедим. Шундай қилиб, онингларни розилигини олиб келдим. (*Ҳамма жим. Ҳеч кимдан садо чиқмайди.*)

Б а х р и. Дадажон, бунчалигини билмаган эканмиз. Бизни кечиринг. Устингиз бут, қорнингиз тўқ бўлса бўлди деб, юрган эканмиз.

Р а х и м а. Тани бошқа дард билмас, дегандек, бу ёғини ўйламаган эканмиз. Сизга жуда-жуда қийин бўлиб кетган экан.

Қ у д р а т. Дада, мени кечиринг аслини олганда, уйланишингиз эшитган кулоққа жуда хунук гап. Аммо... мен жуда кўп ўйладим. Бунақада, одамлар нима деркин, дейдиган бўлсак, бу ёруғ жаҳонда яшаб бўлмайди. Одамлар нима деркин, деб ЗАГСга бормай, тўйлар қилдик. Мана, ёшлар ЗАГСдан ўтиб, тўй қилишяпти, ҳеч ким бир нима деяётгани йўқ. Одамлар нима деркин, деб уй қурганимизда кўча томонга дераза очмасдик. Мана, очдик, ҳеч ким кечаси келиб, эр-хотин ётганимизда деразадан мўралаётгани йўқ. Кўчага эр-хотин чиққанимизда одамлар нима деркин, деб ўзимиз олдинда, хотинимиз кетинда юрдик. Мана, куппа-кундузи падрушка қилиб юрибмиз. Ҳеч ким бир нима деяётгани йўқ. Энди одамлар нима деркин, деб сизни уйлантирмай юрган эканмиз. Уйлантирганимиз бўлсин. Одамлар бир кун гап қилади, икки кун гап қилади, қарабсизки, ўрганиб кетишади. Гапирмай қўйишади. Гапириш қаёқда, шунақа гап қиладиган бева чолларнинг ўзлари уйланиш ҳаракатига кириб қолишади. Эрга тегмайман, деб ноз-фиروق қилиб юрган кампирлар ҳам қимирлаб, девордан мўралаб, чол танлайдиган бўлиб қоладилар.

Ғ а н и. Аммо-лекин, Қудрат, гапнинг ўғил боласини гапирдинг. Ўқиган одам бошқа экан-да. Оғзингда илминг бор сени.

Э р к и н. Мени ҳам ўзимга яраша ишларим бор. Кино кўрадиган бўлсанглар, бошлай, бўлмасам дов-дастгоҳимни йиғиштириб, бошқа тирикчилигимни қилай. Бошлайми?

М а х с у м. Бошланг, бир кўриб қўяйлик.

Э р к и н (*девордаги чодир ёнига келиб*). Азиз томошабинлар. Бугун биз сизларга «Қишлоғимиз ва районимизнинг пири бадавлат кампирлари» деган фильм намойиш қиламиз. Сиз бу фильмда колхоз ветеранлари, II Жаҳон уруши йилларида эрлари ўрнига далага чиқиб кетмон чопган, пахта терган фидокор, вафодор, ажойиб фарзандлар ўстирган қаҳрамон, колхоз даласида фидокорона меҳнат қилиб, пахтадан энг юқори ҳосил олган табаррук пахтакор, ҳар қути уруғдан 125 килодан пилла олган пиллакор, ҳар бир сигирдан йилига уч тоннадан сут соғиб олган (*ўтирганларга қараб*) кўп сут соққанларни нима дерди? Суткор дермиди, сигиркор дермиди?

М а х с у м. Бари бир, нима десангиз ҳам бўлаверади.

Э р к и н. Ажойиб сут соғувчи онахонларимизни кўрасиз. Уларнинг ҳар бири ватан олдида,

халқ олдида, қилган ажойиб хпзматлари учун орден ҳамда медаллар билан мукофотланганлар. Бу ажойиб, покиза, беминнат, меҳрибон, вафодор, болажон...

Н а з м и. Гапни чўзмай, картинкангни бошлайвермайсанми? Мунча чўзасан.

Э р к и н. Қоидаси шунақа-да, аммажон. Шундай қилиб, кампирлар тўғрисидаги диафильмимизни бошлаймпз.

М а х с у м. Нима дединг? Мультфильм дедингми? Кампирлар энди мультфильм бўлдимми?

Э р к и н. Мультфильм эмас, диафильм. Диафильмда фақат сурати кўринади. Қимирламайди ҳам, гапирмайди ҳам.

Қ у д р а т. Шундоқ демайсанми, боласи тушмагур.

Эркин пардага оқ халат кийган, кўлида сигир соғиш аппаратини ушлаган кампирнинг суратини туширади.

Э р к и н. Бу донгдор сигир соғувчи — Холниса она Эркаева. Бу табаррук онахонимиз ҳар бир сигирдан йиллига уч минг литрдан сут соғиб олади. Бева, эри 1956 йилда вафот қилган. Икки қизи эрга теккан. Ўртанча ўғли билан бирга туради. Келини билан ораси бузилган. Омонат кассада етти минг сўм пули бор. Область миқёсидаги пенсия ҳам олади. Қалай, бўладими?

Ҳеч кимдан садо чикмайди.

Н а з м и. Бўлмайди, бу кампир нос чекади. Бошқасини кўрсат.

Э р к и н. Бўпти.

Экранга товуклар орасида бир сават тухум кўтариб турган кампиршо суратини туширади.

Асал хола. Машҳур товукбоқар. Иккита медали бор. Халқ хўжалиги кўргазмасининг қатнашчиси. Тўрт қизи бор. Узатилган. Неваралари ҳам бор.

Каттакон ҳовлида бир ўзи туради. Яқинда сигири тукқан. Сутини текинга яслига беради. Баланд пошнаги тупли кияди. Улама соч тақади. Қалай, бўладими?

Н а з м и. Бўлмайди. Сочидан сузма халтанинг ҳиди келади.

Р а х и м а. Уни ундоқ, буни бундоқ деяверманг-да. Бошидан сузма халтанинг ҳиди келиши сочини қатиклаб ювганидан. Эрга тегса, ҳар куни чўмилади. Ҳиди қолмайди.

Н а з м и. Бўмайди, бўмайди. Бошқасини кўрсатсин.

Э р к и н. Хўп, хўп, дедим-ку. Талашманглар, манави қутида ҳали кампир кўп. Тонг отгунча кўраман, десангиз ҳам етади.

Экранга магазин прилавкаси олдида турган гажакдор бир жувоннинг суратини туширади.

Республикада хизмат кўрсатган савдо ходими Жамила Оллоёрова. «Савдо аълочиси» нишони бор. Ёши эллик тўққизда. Онаси уйғур, отаси наманганлик. Битта ўғли бор. Ичкуёв бўлиб, хотининикига кетиб қолган. Ҳар гал бола тукқанда опкелиб ташлаб кетади. Жамила хола шунақа болалардан еттитасини боқиб, вояга етказган. Ўғли йилда бир келиб, Жамила холанинг топган-тутганини машинага босиб, олиб кетади. Келини билан юз кўрмас бўлган. Ўзи жуда болажон хотин. Озода. Қозонни ҳам, чойнак-пиёлани ҳам атир совунда ювади. Магазинга келган француз атирларини сотмай, ўзига олиб қолади. Ундан гуп-гуп атир ҳиди келади. Участковой милисанинг дадаси оламан деганда тегмаган. Қалай, бўладими?

Қ у д р а т. Бошқасини кўрсат. Бу хотин ёшлигида сал анақароқ бўлган. Айтиб бўлмайди. Аммо-лекин пули кўп. Бошқасини кўрсат.

Э р к и н. Хўп дедим-ку. Ўзим ҳам бўлмасов, деб ўйлаган эдим-а. Мана, бошқасини кўрсатаман.

Экранга вслосипед миниб кетаётган олтмиш ёшлардаги хотин сурати туширилади.

Анзират хола. Ҳамманглар танийсизлар. Велосипед пойгасида хотин-қизлар орасида биринчи ўринни олиб, чемпион бўлган. Ҳозир аёллар ўртасида республика велосипед пойгасига тайёргарлик кўряпти. Ҳар куни кечкурун соат олтидан кейин катта тош йўлда машқ қилади. Эри йўқ. Ажрашган.

Б а х р и. Кўй, бунақалар дадамга тўғри келмайди. Икки кунда адои тамом қилади.

Ғ а н и. Дарров йўққа чиқарманглар-да. Ўйлаб кўриш керак. Ҳозирча рўйхатга киритиб қўяверинглар, ўйлашиб кўрамиз.

Н а з м и. Вой, савил, шунга кўнгиллари кетганга ўхшайди. Ҳой, дада, ўйлаб гапиряпсизми? Агар шуни оладиган бўлсангиз, бу уйларга ўт қўйвораман.

Ғ а н и. Мунча шошасан. Оламан деяётганим йўқ-ку. Ниҳояти рўйхатда туратурсин, дедим, холос.

Р а х и м а. Ҳа, рост, шунақа дедилар. Майли, бошқасини кўрсатақол.

Э р к и н. Хўп, дедим-ку.

Экранга чўмилиш кийимидаги олтмиш ёшлардаги хотиннинг ҳовуз бўйидаги толга суяниб турган тасвири туширилади.

Бу аямизни бутун қишлоқ, бутун район, ҳатто областда ҳам Морж ая дейишади. Қумрихон ая қирчиллаган қиш чилласида ҳам ҳовузнинг музини тешиб чўмилади. Совуқ забтига олган, тарновларга муз осилган, асфальт йўллар ойнадек йилтираб муз бойлаганда, одамлар пўстинга ўралиб юрганда бу Морж ая каналда чўмиладилар. Баъзан маҳалла ҳовузидаги музни лом билан тешиб, ичига тушиб ўтирадилар. Ёшлари олтмишда. Икки қиз, бир ўғиллари бор. Неваралари ҳам рўзғорли бўлиб кетган. Каттакон ҳовлида бир ўзлари турадилар. Бир сигир, тўрт қўйлари, ўн олти та товуқлари бор. 110 сўм пенсия оладилар. Кассада ҳам унча-мунча пуллари бор. Социал таъминот министрлигидан йилига бир марта марказий курортларга путёвка беришади. Қора денгиз ҳамда Болтиқ денгизларида чўмилиб, баданларини офтобда қорайтириб келадилар. «Огонёк» журналининг муқовасида рангли суратлари чиққан. Ана шундан бери бутун дунёдаги чоллардан ошиқона хатлар келиб туради. Область бўйича қишда музни тешиб чўмиладиган морж хотинлар секциясига бошчилик қилдилар. Яхши дутор чертадилар. Ялла айтишда бу аяга тенг келадиган қўшиқчи йўқ. Йилда бир-икки марта радиода шу ая айтган қўшиқлардан эшиттириб туришади.

Ғ а н и. Шуни ёзиб қўйинглар.

Б а х р и. Ёқмай ўлсин. Сизга тегармиди. Не-не қўшқават белбоғ бойлаган чолларга тегмаган, сизга тегармиди.

М а х с у м. Ҳозирча ёзиб қўятуринглар.

Н а з м и. Вой, қўйинглар. Қишда ҳам дадамларни музда чўмилтириб васпалиний локки қилиб қўяди.

Қ у д р а т. Э, ўрганиб кетадилар.

М а х с у м. Яхши бўлади. Ҳар куни эрталаб лунги кўлтиқлаб ҳаммомга бориб юрмайдилар. Ёзиб қўй рўйхатингга.

Ғ а н и. Ҳар куни эмас-э.., ёшим кетиб қолган.

Н а з м и. Мунча кампир танлайсизлар? Дадамга номига хотин бўлса бўлди-да.

Ғ а н и. Оғзингга қараб гапир. Э, эси йўқ.

Р а х и м а. Хўп, рўйхатга олдик. Эркин, ўргилай, бу ёғидагиларни кўрсат.

Э р к и н. Хўп, дедим-ку. Мана.

Экранга «Москвич» рулида ўтирган Зумрад кампирнинг сурати туширилади. Кўкрагида катор орденлар.

Қошига ўсма қўйган. Бўйнида қават-қават марварид.

Бу кишлоғимизнинг собиқ саксон центнерчи пахтакори. Халқ хўжалиги ютуқлари виставкасининг бир олтин, икки кумуш медалларига сазовор бўлган, текинга «Москвич» машинасини мукофотга олган Зумрад ая Хамрокулова.

Н а з м и. Вой дод! Аям раҳматли дадамни шу хотин билан тегирмоннинг орқасида ушлаб олгандилар.

Ғ а н и. Оғзингга қараб гапир. Лотерея текшираётган эдик.

Н а з м и. Лотереяни тегирмон орқасида, қоронғи тушганда текширадими?

Ғ а н и. Тегирмон деразасидан ёруғ тушиб турган эди.

Қ у д р а т. Ун гарди ўрнашиб қолган тегирмон деразасидан ёруғ тушадими? Бўладиган гапни айтсангиз-чи, дада.

Э р к и н. Нима қилдинглар? Рўйхатга киритасизларми, йўқми? Бошқасини кўрсатаверайми?

Ғ а н и. Шошма бунга ҳам рўйхатга киритиб қўй. Албатта кирит.

Э р к и н. Хўп, хўп, дедим-ку.

Б а ҳ р и. Дада, рўйхатингизда кампир тўлиб кетди-ку.

Ғ а н и. Ҳа, энди эҳтиёт шарт-да. Бири бўлмаса, бири бўлиб қолар, дейман-да.

Б а ҳ р и. Пишиқсиз-да, дада. Аммо-лекин Зумрад холани суратларини кўриб бошқача бўлиб кетдингизми?

Р а ҳ и м а. Зумрад хола шунча ёшга кирсаям, башарасида битта ажин йўқ. Икки юзидан қон томаман, дейди. Фигурасиям балериналарникидан қолишмайди. Юрганда қаддини букмай, ғоз юради. Гапирганда башарасини тириштирмай, текис гапиради.

Н а з м и. Қаёқдан биласиз фигураси яхшилигини? Бўлмаган гап. Ҳойнаҳой ичидан белини сириб бойлаб юрар.

Б а ҳ р и. Қўйсанг-чи, ҳаммомда кўрганман... Бойламаган.

Н а з м и. Бари бир бўлмайди, бўйнида чандиғи бор.

Р а ҳ и м а. Бу гапингиз тўғри. Бўйнида чандиғи борлиги рост. Бечора ёшлигида бир йигитга ошиқ бўлиб (*Ғани томонга имлаб қўяди*), ўшанинг ишқида ўзини ҳовлисида беҳига остан экан.

Ғ а н и. Ҳой, ҳой! Нимага шама қияпсан? Нега мени имлаб кўрсатасан? Бу гаплар тухмат.

Р а ҳ и м а (*унинг гапига парво қилмай давом этади*). Чандиғини бекитиш учун ўзиям ўн бир қават марварид, тўрт қават дур тақиб юради.

Ғ а н и. Бўпти. Кўп вайсайвермаларинг. Ёз, дедимми, ёз! Хотин танлайдиган менми, ё сенларми? Қани, яна борми?

Э р к и н. Бор, мана.

Экранда японча зонтик тутган, прическали, икки кулоғида каттакон ойбалдоқ, пардоз-андози жойида, бир қўлида мушук кўтарган хотин кўринади.

Бу — Раҳбар хола. Агрономимизнинг онаси. 27 йил яслига мудир бўлганлар. Республикада хизмат кўрсатган маданият ходими унвонига сазовор бўлган. Шу кунларда бола-чақали бўлган акаларимиз, опаларимиз яслида шу онахонимиз қўлида тарбия кўрганлар. Республика миқёсидаги шахсий пенсионер. У кишига автобуслар текин. Ҳовлига налог тўламайдилар. Электр, водопровод, газ текин. Ҳар йили кўшимча яна бир ойлик пенсия оладилар. Йилига бир марта хоҳлаган шахрига поездда текинга бориб-келишга ҳаққи бор. Аптека дорилари ярим баҳода. Бир марта марказий курортга текин путёвка олади.

М а х с у м. Жуда дадам боп аёл экан. Ёзиб қўйинглар.

Б а ҳ р и (*пичинг ҳилиб*). Термиз томонга ҳам поезд текин бўлса керак?

Н а з м и. Бу нима деганингиз, опа? Тушунолмадик.

Р а ҳ и м а. Аллақайси бир йигит билан 1938 йилда Термизга қочиб кетган экан, деб эшитган

эдик. Дада, билмайсизми, ким билан қочган эди?

Ғ а н и. (*хижолатда, гап тополмай*). Билмадим. Хабарим йўқ.

Р а ҳ и м (*тичинг билан*). Шундо-о денг... Хабарлари йўқ экан.

Э р к и н. Бўлдими? Рўйхатга кирсинми?

Б а ҳ р и. Рўйхатга ёзманглар. Бўлмайди.

Ғ а н и. Ёзаверинглар!

Н а з м и. Йўқ. Бошқасини кўрсат!

Баҳри туриб Эркиннинг қулоғига нимадир деб пичирлайди. Эркнн «хўп», деб бош ирғиб қўяди.

Э р к и н. Азиз кинотомошабин ўртоқлар. Энди навбат - антика суратларга. Марҳамат.

Экранда Ғани билан Зумрад кампирнинг ёшлигида, бошини бошига тегизиб тушган сурати кўринади.

Н а з м и. Булар кимлар? Икковиям кўзимга иссиқ кўриняйтп.

Улар гаплашаётганда Ғани секин туриб, қочмоқчи бўлади. Қудрат тўнининг баридан тортиб, ўтказиб қўяди.

Р а ҳ и м а. Жудаям таниш одамлар. Қош-кўзлари кимгадир ўхшаб кетяптп.

М а х с у м. И-и-и-й, манаву дадамлар-ку! Э, дада, сиз-ку.

Ғ а н и. Э, йўғ-э!

Қ у д р а т. Манави Зумрад хола-ку!

Ғ а н и. Бўмаган гашш гапирма.

Э р к и н. Азиз кинотомошабин ўртоқлар, бу суратга жиндек изоҳ беришга мажбурман.

Ғ а н и. Бас қил. Сенга ким қўйипти, катталар гапига аралашини.

Н а з м и. Майли, гапирсин!

Э р к и н. Кўпчилик кинотомошабинларнинг илтимосига кўра гапиришга мажбурман. Ўртоқлар, бу сурат Ғанивой Аъзамов билан Зумрад Хамроқуловларнинг ёшлик пайтлари. Сурат 1938 йили Марғилон шаҳрида Мардухаев деган суратчи томонидан олинган.

Н а з м и. Ана, ўша пайтда бўнинда чандиғи йўқ экан.

Б а ҳ р и. Ўзини осмасидан олдин тушган сурат экан-да.

Қ у д р а т. Суқсурдай йигит бўлган экансиз-да, дада.

Ғ а н и. Бўлди, кўпам менп калака қилаверманглар!

М а х с у м. Бўлди, бошқа суратингиз бўлмаса, дўконингизпп ёпинг.

Э р к и н. Яна битта қолди. Мана.

Экранга Раҳбар билан Ғанининг, худди аввалгисидек бошини бошига тегизиб тушган сурати тушади.

Н а з м и. Тағин бу қанақаси бўлди?

Э р к и н. Бу сурат бувам билан Раҳбар холанинг Термизда Карапетян деган суратчпга олдирган суратлари.

Ғани яна қочишни мўлжаллаб, энгашиб жойидан кўзғалганида яна Қудрат этагидан тортиб, ўтказиб қўяди.

Б а ҳ р и. Бу қанақаси бўлди, дада?

Ғ а н и. Эски гапни титкилаб нима қиласанлар. Бу — 1939 йилдаги гап. Салкам 45 йил олдинги гап бу. Энди, йигитлик экан. Шўх, олов эдик.

Б а ҳ р и. Йигитлик ҳам ўлсин, шунақа бўлса.

Э р к и н. Картинка тамом. (*Бориб пардаларни йиғиштира бошлайди.*)

Р а ҳ и м а. Мана, келинликка номзод кампирларни кўрдик. Эркинжон барака топсин,

ҳаммасини таржимаи ҳоли қанақа, нимаси бор, нимаси йўқ, ҳаммасини айтиб берди. Эндп нима қилайлик, рўйхатга кирганларникига бирин-кетин совчиликка бораверайликми?

Б а х р и. Борамиз-да. Бошқа иложимиз йўқ. Бирдан-бир ишимиз шу. Дадамизнинг бир бошларини икки қилишимиз керак. Эртаданок ҳаракат бошлаймиз.

Н а з м и. Илло-билло менсиз бормайсизлар. Дадам менга ёққанини оладилар.

Ғ а н и. Ё тавба. Нега сенга ёққанини оларканман? Ўзимга ёққанини оламан.

Қ у д р а т (*ўрнидан туриб, у ёқдан-бу ёққа юради*). Дада, калламга бир фикр келди. Шу ишни шундоқ қиладиган бўлсак, онам раҳматлининг арвоҳларини чирқиллатмайлик. Ўз тенги хотинларни йиғиб, бир дастурхон ёзайлик. Индинга онагинам эллик саккизга кирардилар. Туғилган кунлари бўлади. Рўйхатга кирган хотинларни шу кунга чақирайлик. Совчи бўлиб, тугун-терсак кўтариб юргандан кўра, шу ерда, уйимизда уларни гапга солиб кўриб, бўладиганини кўндирайлик. Бўлмайдиганлари меҳмон бўлиб келиб, кетаверади. Хўш, нима дейсизлар?

Б а х р и. Қудрат акамнинг гапларида жон бор. Одамларга эрмак бўлгандан мана шу иш маъқулроқ.

М а х с у м. Қайин онамиз раҳматлининг арвоҳлари ҳам шод бўлади. Ўзингиз нима дейсиз, дада?

Ғ а н и. Сизлар нима десангиз, шу-да!

Шу пайт девор наҳрасидан Ж ў р а в о й нинг боши кўринади.

Ж ў р а. Нима қилиб валақлаб ўтирибсизлар? Радионн қўймайсизларми?

Қ у д р а т. Нима гап, тинчликми?

Ж ў р а (*транзисторни деворга қўйиб*). Эшитиб кўринглар.

Р а д и о... Энди сўзни колхозимизнинг раиси Зебиниса Маҳкамовага берамиз. Марҳамат, Зебиниса опа.

З е б и н и с а. Бугун колхозимиз аъзолари учун унутилмас кундир. Кекса боғбонимиз, ажойиб селекционер Ғани бобо Аъзамовнинг Давлат мукофотига сазовор бўлиши қалбларимизни чексиз ғурурга тўлдирди. Ғани бобо бутун мамлакатимизда ажойиб соҳибкор лимончи сифатида машҳурдир. Мен бутун колхозимиз аҳли номидан, шахсан ўз номидан Ғани бобони юксак мукофот билан чин дилдан табриклайман. Ажойиб боғбон ота, сизга муваффақиятлар тилайман. Шахсий ҳаётингизда катта омадлар тилайман.

Н а з м и. Вой дод! Онагинам бўлганларида юраклари ёрилиб кетарди.

Қ у д р а т. Э, бас қил! Шундоқ яхши кунда ҳам додлайсанми?

Р а х и м а. Энди дадажонимизга тегадиганиям тегади, тегмайдиганиям тегади.

Н а з м и. Тегиб бўпти. Мен тирик эканман, бу уйга хотин зоти келмайди.

Ҳамма Ғанивойни ўраб олиб, табриклай бошлайди.

Ж ў р а (*ўзини девордан ташлаб*). Ҳой, ҳой, менга ҳам қолсин. (*Одамларни иккига ажратиб, Ғанини қучоқлаб, даст кўтаради.*) Қадрдоним! Минг йиллик ўртоқжоним! (*Белини маҳкам қисади.*)

Ғ а н и. Ий, ий, бўлди. Белни единг. Вой, белим! Белни единг-а, номард. (*Қизлари, келин уни Жўранинг қучоғидан аранг қутқариб олишади.*)

П а р д а

Учинчи парда

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Яна ўша ҳовли. Деворларга Ғанивойнинг ҳар хил ҳолатда тушган суратларн катталаштириб осиб қўйилган. Чорбоғ эшигидан теплица кўриниб турипти. Унда лимонлар ғарқ пишган. Эшик олдидаги дарахт шохига салла, чопонлар илинган. Остонага нкки-учта обдаста қўйилган. Айвон олдидаги ялангликка стол-стуллар қўйилган. Саҳнанинг бир бурчаги парда билан тўсилган. Унда темир ўчоқ, самовар. Курсида беш-олтита чойнак ва пиёлалар териб қўйилган.

Ғ а н и самоварга ўт ташляпти. Б а ҳ р и билан Р а ҳ и м а стол ясатишяпти. Эшикдан оғир сумка кўтарган Н а з м и киради.

Н а з м и. Автобус ўлгурда бирам одам кўп, бирам кўп. Осилиб келдим-а!

Теплица эшиги олдида қўйилган обдастага қоқилиб кетади.

Бу нима бало? Ия, чопонга бало борми?

Б а ҳ р и. Дадангни қилган иши-да. Келадиган хотинлар лимон узмасин, деб шунақа қилганлар-да.

Н а з м и. Тавба. Обдаста билан салла-чопонлар бўлса, хотинлар кўрқарканми? Шунақа ирим борми? Эшитмаган эканман.

Б а ҳ р и. Бунақа ирим йўқ. Хотинлар обдастани, салла-чопонни кўриб, нчкарига намозхон эркаклар таҳорат олгани кириб кетган экан, деб ўйлашади.

Н а з м и (кулади). Дадамдан ҳар бало чиқади. (*Баҳрини излаб, четга чақиради.*) Опа, бир ишни бошладим. Энди дадам хотин олиб бўптилар. Бу ёғини пишиқ қилиб келдим.

Б а ҳ р и. Нима бало қилдинг?

Н а з м и. Ранс опанинг олдида кириб, роса йиғлаб бердим. Дадам уйланыпти, жон опа, уни бу йўлдан қайтаринг, қариганда элга эрмак бўлмасин, дедим.

Б а ҳ р и. У нима деди?

Н а з м и. Ҳеч нарса дегани йўғу, аммо билиб турибман, гапим унга маъқул келди.

Б а ҳ р и. Тайинли бир гап айтдимми?

Н а з м и. Айтмасаям, айтгандек ҳаракат қилди. Дадамнинг уйланиши унга ёқмагани шундоққина билиниб турди. Пайтдан фойдаланиб бугунги ўтиришга уни таклиф қилдим. Албатта бораман, деб ваъда берди. Ана энди қизиқ бўлади.

Б а ҳ р и. Чакки қипсан-да, синглим. Дадам бечора уйлансалар уйланиб қўяқолганлари маъқул эди.

Н а з м и. Вой дод! Сиз ҳам ўша томонга оғиб кетдингизми? Ишонган тоғда кийик ётмас, деб шуни айтадилар-да.

Б а ҳ р и. Ҳар ҳолда яхши иш қилмапсан.

Н а з м и. Бу гапни ҳидини чиқазманг. Билмагандек, елиб-югуриб хизмат қилаверинг. Менам шундоқ қиламан. (*Пардани кўтариб.*) Вой, дадажон, дастурхонга лимонлардан бермайсизми?

Ғ а н и. Тўкилганларидан битта саватчага териб қўйганман. Ўшани дастурхонга қўйинглар.

Б а ҳ р и. Буришган-қуришганларни дастурхонга қўядими, билиб гапиряпсизми?

Ғ а н и. Еса бўладими?

Н а з м и. Йўқ, дадажон. Меҳмондан овқат аяб бўлмайди. Апельсин билан мандарин чатишмасидан берасиз. Еб дуо қилишади.

Ғ а н и. Йўқ, йўқ. Унга қўл текизманглар. Тажриба апельсин у.

Н а з м и. Хотинларни шунақа қилиб эритамиз-да. Агар дадамга тегсанглар, ҳар куни шунақа апельсин ейсизлар, деймиз.

Б а ҳ р и. Назми рост айтяпти. Хотинларни шунақа қилиб эритамиз. Хотин оладиган эркак аввалига ҳеч нарсасини аямай туриши керак.

Ғ а н и (*малол келгандек ўрнидан туриб*). Бўлмасам сенлар узмаларинг. Ўзим бир-иккита узиб бераман.

Н а з м и. Унақа курумсоқ бўлманг. Мана шу тоғорани тўлдириб узиб берасиз.

Ғ а н и га эргашиб, тоғора кўтариб теплицага кириб кетади.

Р а ҳ и м а. Кенжатоё-да, айтганини қилдиради. Шу ерда туриб янги апельсинга ҳали оғзим теккани йўқ. Назмихон ҳар келганларида халтани тўлдириб узиб кетадилар.

Б а ҳ р и. Ҳа, Назми шунақа тентак. Ҳеч ким унинг бир гапини икки қилмайди. Ундан ойим раҳматли ҳам кўрқиб турардилар.

Ичкаридан Ғ а н и билан Н а з м ининг овози эшитилади.

Ғ а н и. Бўлди, бўлди, деяпман сенга! Ҳой бола, энди калтак ейсан мендан.

Н а з м и. Худо олсин лимонингизни. Лимон ўлгур одамдан азиз бўптими? Ойимнинг ўзлари апельсин еёлмаганларига яраша маъракаларига келганлар есин.

Ғ а н и. Суюлма. Чик, ташқарига! Бўлди, деяпман сенга. Кулоқ деган нарса борми сенда.

Ғ а н н тоғора тўла апельсин, лимон кўтарган Н а з м ини ҳайдагандек теплицадан итариб чиқади.

Н а з м и. Яна уч-тўртта узай.

Ғ а н и. Мени хонавайрон қилдинг-ку, эси йўқ. Бунақалигини бўлсам, сира-сира уйланаман, демасдим-а.

Н а з м и (*Баҳрига имлаб*). Кўрдингизми, бошланди. Уни хотинлардан шундай совутайки, ўзи билмай қолсин.

Ғ а н и (*ҳали ҳам аламдан жавраб юрипти*). Эсиз, эсиз, шунча апельсин! Неча йилдан бери кечани кеча, кундузни кундуз демай, уришиб етиштирган меваларимни шарт-шарт узди-олди-я! Ҳали комиссия ҳам кўргани йўқ эди.

Н а з м и. Э, комиссиянгиздан ўргилдим. Болаларингиз еёлмаса, невараларингизни оғзи тегмаса. Э, бунақа лимонхонага ўтлар тушиб, ёниб кетмайдими!

Ғ а н и. Ҳой, ҳой, оғзингга қараб гапир.

Ж ў р а (*девор наҳрасидан дастурхонга ўралган тоғора узатади*). Ҳой, Раҳима келин, бу ёққа қара. Манавини ол. Аянг сомса ёпган эди. Дастурхонга қўясизлар. Ҳозирча ўроғлик турсин, иссиғида ўртага қўясизлар.

Р а ҳ и м а (*бўй чўзиб, тоғорани оларкан*). Оҳ, оҳ, тандир сомсанинг ҳиди ҳам бошқача бўлади-да (*Ичкарига кириб кетади*.)

Ғ а н и. Бу ёққа чиқмайсанми?

Ж ў р а. Чиқаман. Сен сал дурустроқ кийиниб олсанг бўларди. Ҳой, келин, манаву куёвболани ясантирмайсизларми? Янги тўнларини олиб чиқинглар.

Р а ҳ и м а. (*уйдан янги тўн, дўпти олиб чиқиб, унга кийдиради*). Яна нима керак, дадажон?

Ж ў р а (*унинг кўкрагидаги орденларга қараб*). Ия, ия, жуда кўп экан-ку. Генералларга ўхшаб кетдинг-ку!

Н а з м и (*унга қараб хахолаб кулиб юборади*). Ахир, дадажон, келин аямнинг «Қаҳрамон она» медалларини ҳам тақиб олибсиз-ку.

Ғ а н и. Ие, шунақа бўптими? Эркинга орденларимни тақиб қўй, дегандим. Бу нодон бола адаштирворипти-да. (*Кўкрагидан битта медални олиб Раҳимага узатади*.) Ма, олиб қўй. Эҳтиёт қил, болалар ўйнаб, йўқотиб қўямасин.

Ж ў р а. Хотин зоти эрга тегса, сенчалик эрга тегди-да. Бахти бор хотин тегди, ошнам. Энди кимга оғиз солсанг, ғиринг демай тегиши аниқ.

Н а з м и (*ўзича*). Ғиринг демай тегиши керак эмиш. Кўрамиз, тўй эмас, қиёмат бўлади.

Ғ а н и. Ҳой келин, яна битта медаль қопкетибди-ку, Халқ хўжалиги виставкасидан берган катта «Олтин медаль»ни олиб чиқ. Кўзойнагимни қутисига солиб қўйгандим.

Р а х и м а. Хўп бўлади, дадажон. (*Кириб кетади. Бир оздан кейин медални олиб чиқиб, унинг кўкрагига тақиб қўяди.*)

Ж ў р а. Космонавтларга ўхшаб кетдинг-ку.

Ғ а н и. Деворга кўнган ҳаққадек шақиллайвермасдан бу ёққа чиқ. Менга далда бўласан. Сал таптимни олиб турасан.

Ж ў р а. Хўп. (*Девор орқасида кўринмай кетади.*)

Ғ а н и. Хушёр бўласизлар. Хотинлар агар лимонми, апельсинми узадиган бўлса, ҳаммаёқни остин-устун қилиб юбораман.

Ж ў р а (*киради*). Мана, биз келдик. Хизмат-пизматинг бўлса айтавер.

Ғ а н и. Самоварга ўзинг қара. Мен қозонга қарай.

Кўчадан машина моторининг гуриллагани эшитилади. Бир оздан кейин қўлида машина калитини ўйнаб, З у м р а д хола киради.

З у м р а д. Яхши ўтирибсизларми, келинпошшалар. Ҳа, Ғанивой, яхши юрибсанми? Э, Жўра ўлгур, сенам бормисан? Тирик экансан-ку (*Аёллар билан кўришади.*)

Ж ў р а. Ке, Зумрад. Тинчмисан?

З у м р а д. Юрибман. Юрмай қаёққа борардим. Ғани, уйланиб олганинг йўқми? Агар уйлансанг, мендан кўрадиганингни кўрасан. Хотин оладиган бўлсанг, ўзимни оласан.

Ғ а н и. Семириб, гумбаз бўлиб кетибсан. Менга кўплик қиласан.

З у м р а д. Мен тегаман, дедиму сен ўлгур ноз қилдингми. Тегаман десам, жон-жон дерсан.

Ж ў р а. Зумрад, асл ўзинг Ғани боп хотинсан. Тегиб қўяқол.

З у м р а д. Бу бевафодан бир панд еганман. Энди бас. Бундан қирқ беш йил олдин ваъдани менга бериб, Обидага уйланиб кетган. Чирқиллаб қолганман.

Ж ў р а. Ўшанда ўзингни беҳига осгандинг шекилли.

З у м р а д. Бўлди, кўп вақиллайверма. (*Аёллар олдида кетади.*)

Ж ў р а. Ғани, менга қара, ошна. Ҳали ҳам бўлса шу Зумрадни олиб қўяқол. Йўқ, демайди. Ҳали ҳам кўнгли сенда. Ҳар қалай эскириб қолган бўлса ҳам аҳду паймонларинг бўлган. Ёшлиқда берган кўнгил...

Ғ а н и. Ҳали сабр қилиб тур-чи... Шу гапинг кўнглимдан ўтиб турганди. Бошқаларини ҳам бир кўрайлик.

Велосипед кўнғироғини жиринглатиб, эшик олдида шим кийган А н з и р а т хола кўринади. Велосипед кўнғироғини кетма-кет босади.

А н з и р а т. Ҳой, ким бор? Кираверсам бўладими?

Ғ а н и. Киравер, бу сенга раиснинг кабинети эмас. Звонок чалмай киравермайсанми? Шунақа бюрократ бўпсанки, звоногингни ҳам ўзинг билан олиб юрасан.

А н з и р а т кириб, велосипедни деворга тираб қўяди.

Ж ў р а. Анзират, сира қуйнлмадинг, қуйилмадинг-да. Кап-катта хотин велосипед минишига бало борми?

А н з и р а т. Нега қуюларканман? Битта қуйилган сенлармисанлар? Белларинг обкашдек эгилиб, юрсаларинг осма соатнинг капгирига ўхшаб лапанглайсанлар.

Ғ а н и. Минавер, минавер велосипедингни. Ўлмайсан. Дунёга устун бўласан.

А н з и р а т. Албатта ўлмайман. Ўлсам ҳам сендан кейин ўламан. Юз йил яшашга қасам

ичиб қўйганман.

Ж а м и л а (*эшикдан бош суқади*). Мумкинми?

Ж ў р а. Мумкин, мумкин, киравер. Яхши юрибсанми, Жамилабону?

Ж а м и л а. (*киради*). Ўх-хў, ишлар катта-ку. Яхши қипсан, Ғанивой. Шунақа яхши кунларда мархумларни эслаб туриш керак. Раҳмат сенга. (*Келиб икковлари билан кўришади.*) Шу баҳона эски дугоналаримиз билан бир гаплашарканмиз.

Ж ў р а. Бай-бай-бай! Қанақа атир қуйдинг? Ҳаммаёқ сасиб кетди-ку.

Ж а м п л а. Франсузский атир, билдингми! Бир шишаси 60 сўм туради.

Ғ а н и. Бунақасини сенга ўхшаган магазинчилар қуяди. Осон пул топишни биласанлар.

Ж а м и л а. Сенлар шунақасанлар-да. Отики магазинчи бўлса, ўғри дейсанлар.

Ариқ бўйида совунга кўзи тушиб қолади. Энгашиб, ариқда қўлини юва бошлайди.

Ғ а н и. Ана, энди совунга қирон келтиради. Бир кунда ўи марта совунга кўзи тушса, ўн марта қўл ювади. Қўллари ҳам оқ ем бўлиб кетгандир.

Жамила сумкасидан дастрўмолча олиб, қўлини арта бошлайди.

Ж ў р а. Тайёр тоза сочиқ бор-ку. Ўшанга артавермайсанми?

Ж а м и л а. Ўзинг биласан-ку, меҳмонга борсам ўзимнн пиёлам, қошиғимни олиб бораман.

Биров қўл артган сочиққа ўлсам ҳам артмайман.

Ғ а н и. Бунақада сени икки дунёда ҳам эр олмайди.

Ж а м и л а. Тегмайман ҳам-да, зарур кептими?

Ж ў р а. Атир сепишингдан эрсираганга ўхшайди, деб юрган эдим. Демак янглишибман-да.

Ж а м п л а. Янглишганда қандоқ. Сапсемига янглишгансан. (*Хотинлар томонга ўтиб кетади.*)

Ғ а н и. Олифтагарчилигини қара-я. Кўнглинг эркак тусамаса, нега пардоз қиласан? Эркак зотини кўрсанг тутдек тўкилиб кетаман дейсану.

Қ у м р и х о н а я киради.

Қ у м р и. Ассалому алайкум. Дўмбоққина бўлиб юрибсанми, Ғани полвон?

Ғ а н и. Худога шукр. Ўзинг қалайсан, ўрдакка ўхшаб қишин-ёзин сувда сузиб юрибсанми?

Қ у м р и. Ҳа, энди бу ҳам бир гап-да. Худо ҳар бандасига битта эрмак бериб қўйган. Сувни кўрсам, балиқ бўлиб кетгим келади.

Ж ў р а. Гузардаги Пинхас ямоқчи дўконига сенинг журналда чикқан светной сувратингни ёпиштириб қўйипти. Уялмайсанми, сувратга ширяланғоч тушипсан-а.

Ғ а н и. Бу журнал бутун дунёга тарқайди.

Қ у м р и. «Огонёк» журнали чет элларга ҳам тарқайди.

Ж ў р а. Роса шарманда бўпсан-ку.

Қ у м р и. Нега шарманда бўларканман? Фигурам яхши. Баданим тоза. Бутун дунё хотинларини кўзи куйсин, деб шунақа қилганман.

Ғ а н и. Дунёнинг жамики шаҳарларидан сенга хат келармиш, шу ростми?

Қ у м р и. Рост. Кўпларини ўқиёлмайман. Англизча, франсузча, японча, испанча, итальянча хатларга жавоб беролмайман. Неварам Тошкентдан келганда олиб кетиб, ҳаммасига жавоб ёзади.

Ж ў р а. Ия, неваранг шу тилларнинг ҳаммасини биладимми?

Қ у м р и. Билади. Чет тиллар институтида дарс беради-ку, билмайдими. Билади. Билмаганини биладиганларга ёздирди.

Ғ а н и. Ёшинг бир жойга бориб қолди. Қишда музларни тешиб чўмилишингни бас қил.

Қ у м р и. Бекорларни айтибсан. Қирчиллаган кишда, қирқ градус совукда музни тешиб чўмилмабсан, дунёга келмабсан.

Ж ў р а. Тойлоқов телевизорга чиқиб, бугун совук палон градус бўлади, дегандаёқ этларим увишиб, аъзойи баданим музлаб кетади.

Қ у м р и. Топлоқов совук бўлади, деган куни мен яйраб кетаман.

Ғ а н и (*сесканиб*). Э, нафасинг ўзингга урсин.

Қ у м р и хотинлар томонга ўтиб кетади.

Ж ў р а. Қишда чўмиладиганлар жуда соғлом бўлади, дейишади.

Ғ а н и. Яхшиям бошида эри йўқ. Агар эри бўлганда муздаккина баданини битта кучоқлагандаёқ васпалиний локкий бўлиб қоларди.

Ж ў р а. Хотин эмас, муз кучоқлагандек бўларди, десанг-чи.

Эшикдан японча зонтик тутган, прическаси ҳафсала билан тузатилган, пардоз-андози келишган, икки кулоғида тилла балдоқ Р а х б а р киради.

Ж ў р а. Э ке, ке, Раҳбарой. Аҳволинг яхшими, тинч-омон юрибсанми?

Р а х б а р. Ўзинг тинчмпсаи? (*Ғанига.*) Қалайсиз, чарчамайгина юрибсизми, Ғанижон ака?

Ғ а н и (*довдираб, ўзини йўқотади*). Ҳа, энди, ҳалиги...

Р а х б а р (*уни аҳволини тушуниб*). Майли, майли, ўзингизга келганингизда гаплашармиз. (*Нариги томонга ўтиб кетади*).

Ж ў р а. Сенга нима бўлди? (*Пешонасини ушлаб кўради.*) Иситманг йўқ-ку. Ўзингни тут-да, ошнам.

Ғ а н и (*кўксини чангаллаб*). Ҳозир, хозир ўтиб кетади.

Жўра унинг аҳволини кўриб, маъноли кулиб кўяди. Холниса, Асал хола ва бир қанча хотинлар тугун-терсак кўтариб, улар билан саломлашиб, ўтиб кетадилар. Одатдаги эсон-омонлик, кўришиш, ҳол-аҳвол сўрашишлар бўлиб ўтади.

Б а х р и. Хуш келибсизлар. Қани, дастурхонга марҳамат.

З у м р а д. Дастурхонга ўтириш қочмас. Бир лимонхонани кўрсак бўларди. Таърифини хўп эшитганмиз. Радиода ҳам, телевизорда ҳам шу лимонхонанинг гапи. Бир кўрайлик. (*Теплица томон юриб, остонадаги обдаста ва дарахт шохига илинган салла-чопонларни кўриб тўхтайдди.*) Вой, ўлсин, эркаклар таҳорат олгани шу ёққа кириб кетишган экан-ку. (*Орқасига қайтади.*)

Н а з м и. Лимонхонага кирмасангиз ҳам мевасини есангиз бўлди-да.

Дастурхон устига ташлаб қўйилган докани очиб юборади. Қатор бир неча вазада апельсин, лимонларни кўрган хотинлар хайратда бир дақиқа қимирламай қоладилар. Колхоз раиси Зебиниса киради.

З е б и н и с а. Иш вақтида нима қилиб тўй-тўйлашиб юрибсанлар. Пенсияга чиқиб олиб, ис чиққан жойдан қолмаяпсанлар. Шунақа қилаверсаларинг, ҳаммангни қийқиртириб эрга бериб юбораман.

З у м р а д. Ҳали эрсираганимизча йўқ. Кечалари тушинг бузилаётган бўлса, ўзинг эрга тег.

З е б и н и с а. Бошимда худога шукур эрим бор, лочиндек, қарчиғайдек...

А н з и р а т. Вой, лочиндек, қарчиғайдек эмиш. Башарасига қаратиб талинкадек вентилятор қўйсанг, шамоли нариги қишлоққа учуриб юборади.

З е б и н и с а. Чолимни ёмонлама. Эрларинг йўқ, алам қилгандан шунақа деяпсанлар.

Эрларинг тириклигида ғиди-биди қилиб, роса қийнардиларинг. Ана энди эски пайтавасига ҳам зор бўлиб ўтирипсанлар.

Қ у м р и. Ҳой менга қара, ўртоқ Маҳкамова. Аввал мундоқ салом-алик қил. Ҳол-аҳвол сўра. Эшикдан кирмай, тешикдан бпзга ўдағайлайсан. Энди бизга гапинг ўтмайди. Биз радио айтгандек, қарилик гаштини сураётган пенсионерлармпз. Билдингми? Бизга ғўдайма. Колхозда қиладиганимизни қилиб бўлганмиз.

З е б и н и с а. Нима, нима? Колхоздан ҳали қарзинг кўп. Маслаҳат билан сендака кампиршолардан битта бригада тузмоқчи бўлдик. Жамики бригада бошлиқлари сенларга починайса қилади. Уйда занг босиб, моғорлаб, ўтирмай, мундоқ далага чиқасанлар. Ёшларга йўл-йўриқ кўрсатасанлар. Пахтада ҳам, чорвада ҳам, пиллада ҳам тажрибаларинг кўп. Шунча билиму хунарни гўрга олиб кетмоқчимисанлар? Ҳамма илму хуналарингни худди сигир соққандек қилиб ёшларга олиб бераман. Навоий бобо нима деганлар, биласанларми, билмайсанлар, «Хунарни асрабон нетгумдир охир, олиб тупроққами кеткумдир охир». Сенлар ҳам хуналарингни олиб кетмай, ёшларга бериб кетасанлар.

З у м р а д. Сени раис қилиб бошимизга бало орттпрган эканмиз-ку.

Қ у м р и. Мен аҳмоқ бўлмасам, шу раис бўлсин, деса қўл кўтараманми-я!

З е б и н и с а. Ке, қўй, бошқа гаплардан гаплашайлик. (*Ғанига*). Ҳа, Ғанивой, аҳволларингиз қалай? Хотин-потин оладиганмисиз, ё йўқми? Пешонада хотин олиш битилганми, йўқми? Эртага пешонангизни ренгенга солдириб кўраман.

Ж ў р а. Раис, ренген керакмас. Кўзойнак тақиб пшонасини мен қараганман. Хотин олади, деб ёзилган. Аммо кимлигини ўқий олмадим, ёзилмаган.

З е б и н и с а. Мана, шунча хотин. Танласин, оламан деганини олиб бермасам, отимни бошқа қўйганим бўлсин.

Н а з м и. Раис опа, кечаги гапингиз бошқачароқ эди-ку.

З е б и н и с а. Сенга ҳеч нарса деганим йўқ эди-ку.

Н а з м и. Тилингиз билан айтмасангиз ҳам кўзингиз билан бошқа гапни айтиб турган эдингиз шекилли.

З е б и н и с а. Тавба, гапирадиган кўзим борлигини билмаган эканман. Хўш, бунақа майда гапларни қўяйлик. Қизлар, менга қаранглар. Яқинда областда бир лекция бўлган эди. Асли сенлар эшитсанг бўларкан уни. Лекциянинг номи «Ёлғизлик» деб аталади. Одамзоднинг ёлғиз яшаши умрдан ўн уч процентини юлиб кетаркаи. Доктор бунга жуда ғалати мисоллар келтирди. Бир Фотима-Зухралар бор экан. Биттаси ўттиз беш ёшида эри ўлиб, бева қолади. Эри ўлгани бошқа эрга тегмайди. Муни қарангки, эри бори саксон етти ёшда ўлади, эри йўғи эллик тўрт ёшда ўлади. Социолог олимлар бева эркак ва бева аёллар умрини ҳисоблаб чиқишипти. Хотини бор эрлар бева эркаклардан ўн саккиз, йигирма уч йил ортиқ яшаган. Ёлғизлик эркакми, хотинми, бари бир, асаб системасини емираркан. Иштаҳа ҳам бўғиларкан. Ҳавас йўқола бошларкан. Гўзалликка, санъатга, эртанги кунга интилиш аста сўна бошларкан. Натижада қарилик эрли хотинларга нисбатан воҳли бошланаркан. Эрли хотин ёқи хотинли эркакларда ҳаётга интилиш кучая бораркан. Яхши кийиниш, ўзига оро бериш, куй ва қўшиқ тинглашга интилиш кучаяркан. Тажанглик ўрнини аллақандай мулойимлик эгалларкан. Пардоз-андоз қилишга майл кучаяркан. Ўша лекторни қидириб юрибман, топсам, ҳаммангни йиғиб бир эшиттираман.

Ж ў р а. Шунақа қилгин, раис опа.

З е б и н и с а. Сенларда ўзи инсоф деган нарса борми? Пенсионерман деб бошимизга чиқиб оласашар шекилли. Нима десаларинг хўп, деб қўл қовуштириб турган бўлсак. (*Бармоқларини бир-бир букиб гапиради.*) Қулоғи эшитмайдиганларга аппарат олиб бердик, бу, бир. Тиши йўқларга протез қўйдириб бердик, бу, икки. Кўзи хира тортганларни кўрикдан ўтказиб, франсузча гардишли кўзойнак қилдириб бердик, бу уч. Тоғора қўлтиклаб, ҳаммомга бориб

юрмаларинг, деб уйларингга оппоққина ванна курдириб бердик, бу тўрт. Яна нима керак бўлса, тайёр турибмиз. Хўш, нега сенлар айтган гап бўлаверади-ю, бизники бўлмайди. Оппоққина ваннанинг хузурини ўзларинг кўраверасанларми?

З у м р а д. Бачкана бўлмай ўл. Ярашадиган гапдан гапир.

Р а х б а р. Менга қара, Зеби, ўзинг хўп эсли жувонсану, аммо баъзи-баъзида айнаб турасан-да. Хўш, менга бир айтиб кўй-чи, эрга тегиб биз нима рўшнолик кўрамиз? Илгариги кампирлар азбаройи мухтожлигидан эрга тегарди. Ҳозирги кампирлар ҳукумат билан теппа-тенг. Пенсияни жарақлатиб олиб туришипти. Электрдан тортиб газгача, водани сувидан тортиб уйни налогигача теппа-тенг. Зарур кептими, битта сассиқ чолга тегиб, пайтавасини ювиб, қизларидан туртки эшитиб...э, бор-э!

З е б и н и с а. Бўлди, бошқаларни ҳам йўлдан урма. Сен тегмасанг, жон-жон деб тегадиганлар бор. Фақат истиҳола қилиб, одамлар нима деркин, деб дамани ичига тортиб туришипти. Бир гапни айтиб берай. Ўтган куни областда колхоз ветеранларининг кенгаши бўлди. Облисполкомнинг залига одам сиғмай кетган. Кўкси тўла орденли чол-кампирлар савлат тўкиб юришипти. Нима бўлди, дегин? Биздан борган чолларни залга киритишмади. Ёмонам ўсал бўлиб қайтворишди.

Қ у м р и. Чолларимиз нима гуноҳ қилишган экан?

З е б и н и с а. Борган чолларнинг кийимига қараб бўлмайди. Оқ кўйлакка қизил тугма қадалган. Дўпписининг ёғи чиқиб кетган. Шими ўлгурга бир умр дазмол тегмаган. Соқоллари ўсиб, патак бўлиб кетган. Борларинг, одамга ўхшаб келларинг, деб қайтарворишди. Номусларга ўлдим, ер ёрилмади-ю, эрга кириб кетмадим. Агар шу бечора чолларнинг сенларга ўхшаган хотини бўлганда, чакмоқдек кийинтириб, майлисга юборарди. Тортинмай айтаверларинг, биронта чолни кўз остига олиб қўйган бўлсаларинг, менга шипшиб қўйсаларинг, бас! Бу ёғини ўзим келиштирвораман.

А н з и р а т. Менга қара, раис. Эрга тегадиган бўлсак, сени агитациянгсиз ҳам тегаверамиз. Ташвиш қилмай қўяқол.

З е б и н и с а. Сенлар ўзларингни ўзларинг хор қиляпсанлар. Шундоқ замонда давру даврон сурмай, қавакда занг босиб ётиш, ўзини ўзи хор қилиш эмасми? Хў, ярамас, шум кампирлар.

З у м р а д. Шу бир оғиз агитациянг билан тўс-тўполон қилиб, ҳамма кампирлар эрга тегиб кетади, деб ўйляяпсанми? Нима, биз сенга ёш боламизми?

З е б и н и с а. Менга бари бир. Узоқ яшайман, маза қилиб яшайман, десаларинг эрга тегасанлар. Моғорлаб, занглаб ўлиб кетамиз, десаларинг, майли, ўлиб кетаверларинг.

Р а х б а р. Албатта, ҳамманинг ҳам узоқ яшагиси келади.

Ж а м и л а. Кимни яшагиси келмайди. Ҳамманинг ҳам яшагиси келади.

З е б и н и с а. Яшагинг келса, эрга тег.

Х о л н и с а. Нималар деяпсиз, раис, бизни ким оларди?

А с а л. Ҳа-я, кимгаям керакмиз.

З е б и н и с а. Ахир инсоф ҳам керак-да. Бу дунёга нимага келгансанлар? Қўша-қўша бола туғиб, боқдиларинг. Болаларингни боласини ҳам боқдиларинг. Хўш, қачон ўзларинг учун яшайсанлар? Эрларинг бўлса қўл ушлашиб бормаган жойларинг қолмайди. Кўрмаганингни кўрасан, емаганингни ейсан, киймаганингни киясан. Ўзларингни бозорга солгунча бозорларинг ўтиб кетади. Сал кунда пуф сассиқ бўлиб, биров қарамайдиган ҳолга келасанлар. Гапни ўғил боласини айтсам, эрга тегсаларинг бетларингдаги ажинлар тарқаб кетади. Оқарган сочларинг яна қораяди. Юрган йўлларингда минғиллаб ашула айтадиган бўласанлар. Эр қанақа бўлиши эсларингдан чиқиб кетган-да. Жон эр, жон олов, деган экан битта доно.

Ж ў р а. Бопладинг, раис.

Ғ а н и. Зеби бало. Гапни жуда олади-да!

Телефон жиринглайди. Назми трубкини кўтаради.

Н а з м и. Ким дедингиз? Раис опаи, ҳозир бераман. Опа, сизни сўрашяпти.

З е б и н и с а. Эшитаман. Ҳа, ўзим. Ким дединг? Қаердан? Э, шунақами? Ҳозир етиб бораман. *(Трубкини жойига қўяди.)* Гап шу. Агар эрга тегаман десанглар, эрталаб соат тўққиздан кеч соат еттигача заявқаларни ўзим қабул қиламан. Мана, Ғани отани қаранглар. Қарчиғайдак бўлиб, тўлишиб, оқи-оққа, қизили-қизилга ажралиб турипти. Бу кишига теккан хотиннинг жони роҳатда ўтади. Ҳали Кавказ, ҳали Украина, ҳали Тожикистон, ҳали Белоруссияга саёҳат қилгани қилган. Ким шунга тегаман, деса, кўлини кўтарсин.

З у м р а д. Э, бор-э. Бунақа иш ими-жимиди бўлади.

З е б и н и с а. Нега ими-жимиди бўларкан? Ўғрилиқ қияпсанми, ими-жимиди қиласан. Ҳозир эрга тегадиган аёл газетага эълон беряпти. Ёшим палонда, оғирлигим мунча, тишим ўзимники, менга палон ёшдаги соғлиги яхши эр керак. Хоҳловчилар палон адресга мурожаат қилсин, деб газетага эълон беряпти.

А с а л. Ё, тавба, ажаб замонлар бўлди-да.

З е б и н и с а. Бўпти мен кетдим. Мени йўқлаб одам кепти. Хайр. Аммо гапларимни танларингга яхшилаб ўйлаб кўринглар. Хайр.

Чиқиб кетади. Пауза. Ҳамма жим.

А н з и р а т. Бор-э, деб эрга тегворай дейману, шу, куда-андаларимдан уяламан-да.

Р а ҳ и м а. Э, аямиз тушмагур-э! Ҳар кимнинг ҳузур-ҳаловати ўзига.

Ж а м и л а. Бу раис тушмагур ҳаммамизнинг юрагимизга ўт ёқиб кетди.

Р а ҳ б а р. Бир ҳисобда унинг гаплари тўғри. Эрта-индин пақ этиб ўлиб кетсак, палончи эр қилмай оламдан ўтди, деб гўримизга мрамар тош қўярмиди? Икки ўртада шўппайиб, ёлғизликда ўтиб кетганимиз қолади.

Ж а м и л а. Э, ёлғизлик курсин. Ёлғизлик ҳеч кимнинг бошига тушмасин. Битта қилтиллаган чолинг бўлса ҳам жикиллаб кун ўтганини билмай қоласан. Бола-чақа ўз роҳати билан овора. Кези келганда яшаб юрганинг уларга малол келаётганга ўхшаб кетади.

Х о л н и с а *(хаёлга берилиб)*. Чолинг бўлса. Ўтин ёриб, сабзи тўғраб берса. Ўчоққа ўт қалаб, жаз-биз қилсанг. Ҳовлига сувларни сепиб, жой қилсанг. Магнитофонда яхши ашулани қўйиб қўйсанг. Чол-камбир ўтириб то ош дам егунча чойни майдалаб ўтирсанг. Э, бу гаплар энди бир эртак бўлиб қолди.

Н а з м и. Бу шум камбирлар шу топда кўзимга бало бўлиб кўриняпти.

Р а ҳ и м а. Энди айниманг. Уйга меҳмон айтиб қўйиб, шунақа дейсизми? Ойингизни булар ўлдириптими? Бўладиган ишни қилайлик.

Б а ҳ р и *(ичкари уйдан дутор кўтариб чиқади)*. Ҳой, меҳмонга келганмисизлар ё азагами? Қумрихон ая, ўладиган дунёда бир яйраб қолайлик. Битта ялла айтиб беринг.

Қ у м р и. *(дуторни олиб)*. Чалмаганимга ҳам анча бўлиб қолганди. Хўп, анаву чолларнинг юрагини бир ўйнатай. Нимани айтиб берай? Ҳой, Ғанивой, қанақасидан бўлсин. Ўйғлатадиганиданми, кулдирадиганиданми, ўйнатадиганиданми?

Ж ў р а. Ўйғлатадиганини нима қиласан? Кўнгилни бўшатадиганидан айт.

Қ у м р и *(дуторни чертиб, аввалига маст, кейинчалик баланд пардада қўшиқ бошлайди)*.

Турналар учса қарайлик,

Марғилоннинг йўлига.

Ҳиди келса маст бўлайлик

Ҳандалакнинг бўйига.

Ҳандалак бўйликкинам

Сен унда зор, мен бунда зор.

Тўтиқушнинг боласидек
Иккаламиз интизор.
Интизорлик торта-торта
Танда тоқат қолмади.
Йўл чивиндек сарғайиб
Учарга ҳолат қолмади.

Шу пайт телефон жиринглаб қолади, кўшиқ тўхтайди.

Ж ў р а. Ашулани белига тепти-да.

Н а з м и (*трубкани олиб*). Лаббай. Дадамларми? Шунақами? Ҳозир айтаман. Хўп. Дарров борармишсиз. Кинога оладиганлар дедимн, олимлар келди дедимн, ишқилиб, катта одамлар келганмиш, сизни кўриб, гаплашишармиш. Лимон масаласида эмиш.

Ғ а н и. Бўптн. Ҳозир бораман. (*Кўча томонга юраркан, орқасига қайтиб, теплица эшигини қулфламоқчи бўлади.*)

Б а ҳ р и. Қулфламанг, уят бўлади-я. Нима қиласиз, хасис деган ном орттириб. Очик тураверсин. Лимонларингизни бўри емайди.

Ғ а н и (*калитни ёнига солиб, кўча томон юради*). Жўравой, мен келгунча сиз меҳмонларни чой-пойидан хабар олиб тур.

Ж ў р а. Бошқа ишим йўқми? Уйга телевизор устаси келмоқчи эди. (*Ғанижонга эргашиб чиқиб кетади.*)

Э р к и н уйдан бир даста журнал билан каттакон альбом кўтариб чиқиб, хотинларнинг ўртасига ўтириб олади.

Э р к и н. Ҳозир сизларга бир нарсаларни кўрсатаман. Томоша қиласизлар. Манави журнал Францияда чиққан. Икки бети тўла бувамни мақтаб ёзган. Суратларини қаранг. Лимонхонада олинган. Қойилмисизлар? Манави журнал Чехословакияда чиққан. Бунда ҳам бувамни суратларини босиб, ўзларини мақтаган. (*У беш-олти журнални хотинларга беради.*) Буниси Испанияда, буниси Англияда, буниси Венгрияда, буниси Болгарияда... Энди девордаги суратларга қаранглар. Мана, бувам космонавт Жоннибеков билан тушганлар, буниси Фидель Кастро билан, лимонхонамизга келганда олганман. Манавиниси Людмила Зикина билан. Э, кўраверасизлар ҳали. Манавиниси Аркадий Райкин келиб бувамнинг янги нав апельсинларини кўраётганда олинган. Манаву халқ артистлари Сора Эшонтўраева билан Ҳалима Носировалар лимонхонага келишганда олинган. Қойилмисизлар? Бувам оладиган хотиннинг пешонаси ярқираган бўлади. Мана, мана, бувам илғор колхозчилар қурултойи минбарида гапираётган расмлари. Буни Пенсон деган зўр фоточи олган.

Р а ҳ б а р. Олдиндан оққан сувни кадри йўқ, деб шуни айтишаркан-да. Ғани ака жуда буюк киши эканлар.

З у м р а д. Зўрликка зўрку-я, аммо сал бевафороқ-да.

Қ у м р и. Сизни олмагани учун шунақа дейсиз, ўргилай. Ўзи қариб қолган бўлса ҳам, битта хотинни тўтидек яшнатиб олиб юрадиган ҳоли бор.

З у м р а д (*Раҳбар томонга имлаб, пичинг билан*). Бунақалигини биз қаёқдан билардик. Юртма-юрт қочиб юрганлар билади буни.

Р а ҳ б а р. Кесатманг, кесатманг. Ўтган гапни қовламанг. Ўлган илоннинг бошини кўзғатманг. Бу гапга қирқ йилдан ошган. Сизга алам ўтган-да, сира унутолмайсиз.

З у м р а д. Бир айтдим-қўйдим-да.

Эркин журналларни йиғиштириб олади.

Э р к и н. Картинка тамом. Опкетаверайми? Бўпти. *(Нарсаларни олиб, уйга кириб кетади.)*

Қ у м р и *(қўлидаги дуторнинг у ёқ-бу ёғини кўриб)*. Ясалганига бирон саксон йил бўлгандир. Обидани чарларида ҳам шу дуторни чалгандим.

Н а з м и. Вой, ойимни тўйларига келганмисиз?

Қ у м р и. Нега келмас эканман? Ёр-ёрни ҳам ўзим айтганман. Ойингдан икки ёш кичик бўлсам ҳам, жуда бало эдим. Катта-катта базмларда ялла айтардим.

А н з и р а т. Мени тўйимда айтмагансан. Ўшандан бери кўзимга ёмон кўринасан.

Қ у м р и. Акам раҳматли уйга қамаб қўйган эдилар. Келолмаганман. Эрга текканингга неча йил бўлди, Анзират?

А н з и р а т. Бир кам қирқ йил бўлди. Ҳозир шу юришингни, валасапит минишингни аканг кўрса, нақ терингни шилиб оларкан-да.

Қ у м р и. Акам раҳматли эскича одам эдилар-да. У киши ҳам урушда ўққа учиб кетдилар.

Н а з м и. Дадам идорага кетдилар. Йўқларида лимонхонани бир томоша қилинглари. *(Назми боғ эшиги олдидаги обдасталарни тегиб юборади.)* Кираверинглари! *(Хотинлар бараварига ўринларидан туриб, лимонхона томон юра бошлайдилар.)*

Б а ҳ р и. Сингилжон, дадамдан балога қолмасмикинмиз?

Н а з м и. Шу хотинлар лимонларни битта қўймай узиб олса жуда яхши бўларди-да. Айни муддао бўларди.

Б а ҳ р и. Нега унақа дейсан?

Н а з м и. Хотинлар дадамини кўзига бало бўлиб кўринсин дейман-да. Ҳаммасини кувиб соларди.

Р а ҳ и м а. Хой, Назмихон, ўргилай. Бунақа ният қилманг.

Н а з м и. Сиз аралашманг, кеннойи. Ҳар қалай, нима қилса ҳам бегонасиз. Қонингиз қўшилмайди. Дадамини уйлантириб, қозон-товоғини бўлак қилмоқчисиз. Биламан.

Р а ҳ и м а. Вой, ўлай! Э, боринг-э, билганингизни қилинг, менга нима! *(Жаҳл билан уйга кириб кетади.)*

Н а з м и. Қани, кираверинглари дедим-ку!

Р а ҳ б а р. Ҳой, қўйинглари. Ганивой аканинг тажриба лимонлари-я. Йўқ, кирманглари.

Н а з м и. Сиз хўжайинлик қилманг. Нима, дадамини хотинимисиз? Кираверинглари.

З у м р а д. Йўғ-э, балога қолмайлик.

Н а з м и. Балога қолмайсизлар. Комиссия кўрадиганини кўриб бўлган. Бу ёғини дадам сизларга қолдирганлар. Бемалол узаверинглари. Ҳаммаси сизларники.

Хотинлар журъатсизлик билан теплицага кириб кетишади. Ичкаридан уларнинг овозлари эшитилиб туради.

— Ҳой, қанақа бўларкин-да.

— Ганивойнинг кўзига шумшук бўлмасмикинмиз?

— Гулиданам узайлик. Лимон гулидек хушбўй гул дунёда бўлмайди.

— Келиним лимонга бошқоронғи эди. Биттагина узақолай.

Н а з м и. Мана, мана, сумкаларингни тўлатиб олинглари.

Бир оздан кейин хотинлар тўр халта, сумка, тугунларда лимон-апельсинларни аранг кўтариб, чаккаларига лимон гулларини тақиб чиқишади.

Х о л н и с а. Қишда музни тешиб чўмиладиганлар лимонни кўп есин, деган. Китобда шундай ёзилган.

Ж а м и л а *(лимон гулини ҳидлаб)*. Муни қаранг-а, билмас эканман. Лимон гулининг ҳиди олдида франсуз атири капийка экан.

А н з и р а т. Қани, қизлар, шу Ғанивойни бир дуо қилайлик. Боғи бундан ҳам обод бўлсин. Обрўси борган сари баланд бўлаверсин.

Ж у р а в о й киради. Улар қўлидаги тугунларни кўриб ханг-манг бўлиб қолади.

Ж ў р а. Бу қанақаси? Инсофларинг борми, ўзи...

Ж а м и л а. Ҳа, нима бўпти?

Ж ў р а. Нима бўпти, дейди-я! Бу апельсинларни етнштиргунча Ғани бечора нақ адои тамом бўлай деган-ку. Нега уздинглар? Комиссия кўриши керак эди. Виставкага юбориладиган апельсинлар эди.

Р а х б а р (*хижолат бўлиб*). Мен текканим йўқ. Назмихон эшикни очиб бердилар. Хоҳлаганча узаверинглар, дедилар.

Ж ў р а. Назми, сира эсинг кирмади, кирмади-да. Дадангни ажалидан беш кун олдин ўлдирасан. Ҳеч дадангни аясанми ўзи?! (*Хотинларга.*) Уз, деса сенлар ҳам узавердингларми? Энди жуда ёмон бўлди. Ҳали келса бу аҳволни кўриб, жинни-минни бўлиб қрлмаса гўрга эди.

Н а з м и. Ҳеч бало бўлмайди. Лимон ўлсин, одамдан азиз бўлмай. Хижолат бўлманглар, ўзим жавоб қиламан. Бунақа хасис чолга қайси хотин тегади. Ким тегса ҳам сил бўлиб ўлади. Дадамни хўп қилиқлари борки, жони тошдан бўлса ҳам хотин киши уч кунга чидамайди. Ойим раҳматлини ҳам шу зикналиклари ўлдирган.

Б а х р и. Оғзим бор, деб ҳар гапни гапираверасанми, дадам унақа одам эмаслар.

Н а з м и. Қанақаликларини ҳозир келганларида кўрасизлар. Тўртта сап-сарик лимон деб, ҳаммаёқни остин-устун қиладилар. Ҳамманинг дилини хуфтон қиладилар. Вой дод, бу қанақа молпараст зикна, хасис ота! Ўз болаларидан, меҳмонларндан иккитагина қуришқоқ лимонни аяйдиган ота қанақа ота, ахир!

Ж ў р а. Бақирма-е. Ўз отангни шундоқ дейишга қандоқ тилинг борди?

Н а з м и. Билиб қўйинглар, холажонлар. Мана шу қурумсоқ чол хотин олмоқчи. Тегманглар, асло тегакўрманглар унга. Сил қилиб, рақ қилиб, импай қилиб ўлдиради сизларни.

Шу пайт Ғ а н и киради, қизининг лўлилик қилиб, шанғиллашига кулоқ солиб туради.

Ж ў р а. Ҳой қизим, бас қил. Биламан нега унақа қилаётганингни. Дадам хотин олмасин, деб уни ҳаммага ёмонлаяпсан. Бу ишинг яхши эмас. Унинг устига, даданг бечора етти йнл кечани-кеча, кундузни-кундуз демай қиймалиб етиштирган апельсин гибридини талон қилдинг. Отага ҳурмат шуми?

Н а з м и. Сиз аралашманг. Сиз бегона одамсиз.

Ж ў р а. Э, бор-э! Сенга гапирди нима-ю, деворга гапирди нима. (*Жаҳл билан чиқиб кетади.*)

Ғ а н и (*чидаёлмай қизининг олдига келади*). Овозингни ўчир! Эси йўқ. Жўравой оиламизга энг кадрдон киши. Отанг қатори одам. Ҳамма гапингни эшитдим. Мени жиғимга тегиш учун шунақа қилгансан, майли. Истаганингда додла. Мен ўз қароримдан қайтмайман. Бу ердаги апельсинларни вайрон қилсанг яна етти шаҳарда теплицам бор. Ҳаммасида лимону апельсинлар шиғил пишиб ётипти. (*Хотинларга.*) Яхши қипсизлар. Ўзларинг узганларинг жуда соз иш бўпти. Ўзим шунчалик узиб беролмасдим. Кўзим қиймай, қўлим қалтираб апельсинларни узолмасдим. Ош бўлсин. Бола-чақаларинг билан бирга баҳам кўринглар. Асло хижолат бўлманглар. Мен энди Термизга кетдим. Телевидениядан оператор келган. Кино қилмоқчи. У билан Термизга бораман. Раҳима, келин, кийим-бошимни чамадончага солиб бер. Ҳозир йўлга чиқамиз.

Боядан бери хижолат чекиб турган хотинларга жон киради.

Ж а м и л а. Ғанивой, энди бизни кечирасан-да. Беодобчилик қилиб қўйдик.

З у м р а д. Жуда хунук иш бўлди-да. Назмихон олаверинглар, деганларига биз ҳам суриштирмай узаверибмиз.

Ғ а н и. Асло хижолат бўлманглар, деяпман-ку. Ахир, бу нарсаларни одамлар есин, деб экканман-да.

Қ у м р и. Э, барака топ. Боғинг бундан ҳам обод бўлсин. Обрўйинг ортаверсин.

Раҳима кичкина чамадонча олиб чиқади. Ғанижон беихтиёр Раҳбарга қарайди. Узок қараб туради. Бир нима демокчи бўлади. Деёлмайди.

Р а ҳ б а р. Кетяпсизми?

Ғ а н и. Кетяпман. Хайр энди. *(Чиқиб кетади.)*

Н а з м и. Бопладимми?!

Р а ҳ и м а. Бағритош, уятсиз!

Н а з м и унга бурнини қийшайтириб чиқиб кетади.

Р а ҳ б а р ҳамон кимирламай турипти, бир қарорга келгандек шошиб унинг кетидан кўча эшиги томон югуради.

Р а ҳ и м а. Отамга жабр бўлди. Қариганда бунчалик азоб бериш керак эмасди. Ахир у киши кичкина одам бўлмаса. Эҳ, беодоб Назми...

Қ у д р а т *(шошиб киради)*. Дадам қанилар?

Р а ҳ и м а. Ҳозир кетдилар. Киночилар билан Термизга жўнаб кетишди.

Қ у д р а т. Э, аттанг. Битта кампирни кўндиргандим. Жуда антиқа эди. Ўрисчаниям, французчаниям биларкан. Ўзи билан гаплашдим. Рози бўлди. Дадам кўнсалар тамом. Тўйни бошлаворардик.

Р а ҳ и м а. Дадам энди бизни кечирмайдилар. Назмихон хотинларга лимонхонани очиб берган эдилар...

Қ у д р а т. Вой-вой, жуда хунук иш бўпти-ку. Э, аттанг-а!

Э р к и н *(қўлида хат билан ҳовлиқиб киради)*. Дада, мана хат. Бувам бериб кетдилар. Даданга бер, дедилар.

Қ у д р а т. *(Шошиб конвертни очади. Ўқий бошлайди)*. «Болажонларим. Мен сизларни оқ ювиб, оқ тараб ўстирдим. Опичлаб катта қилдим. Тани бошқа дард билмас, дегандек юрагимдаги дардимни билмадинглар. Неча йиллаб қилган меҳнатим, орзу-умидларим бўлган лимонхонамни пайҳон қилишга йўл қўйдинглар. Мен шу лимонхонада ивирсиб юриб овунардим. Сизлар буни қадрига етмадинглар. Термизга жўнаб кетдим. Раҳбар холанг мен билан бирга кетди. Омон-эсон етиб борсак, фоточи Карапетян тирик бўлса ўзига, ўлиб кетган бўлса ўғлига суратимизни олдириб юборамиз. Келаси ҳафтанинг жума куни кечкурун соат етти яримда телевизорни бураб қўйинглар, мени кўрсатади. Сизларга Раҳбаройдан салом...»

З у м р а д. Воп, писмиқ Раҳбар-э! Бу ёқда ишни пишиқ қилиб битишиб қўйган экан-да.

Қ у м р и. Зумрад, яна куруқ қолдинг. Энди ўзингни қайси дарахтга осасан?

З у м р а д. Ўзини осадиган аҳмоқ йўқ.

Н а з м и *(эшикдан хрвлиқиб келади)*. Дадам анаву Раҳбар кампир билан аллақаяққа қочиб кетган эмишлар. Шу ростми?

Қ у д р а т. Рост!

Н а з м и. Вой дод! Онагинамни арвоҳи чиркиллади!

Ж ў р а *(девордан бош чиқазади)*. Нима гап? Яна нима жанжал?

Н а з м и. Дадам анави Раҳбар кампир билан аллақаяққа қочиб кетибдилар.

Ж ў р а. Қочган бўлса нима қипти? Бу Раҳбар билан биринчи қочиши эмас. 1939 йилда ҳам

шу Раҳбар билан қочган эди. Ташвиш қилма, қизим. Қочган бўлса, албатта Раҳбар билан бошини-бошига теккизиб олдирган сурати келади.

Б а ҳ р и (*Махсумни қўлидан судраб киради, ҳаяжонланганидан овози чиқмай, бўғилиб гатиради*). Дадам қочиптилар, дадам қочиптилар. Дадам қочиб кетиптилар. Дадам қочиб кетиптилар. (*Назмига ташланади.*) Сен айбдор. Ҳаммасига сен сабабчи. Дадам қочиб кетиптилар. Дадам...

Ж ў р а. Манавини ёшликда берган кўнгил, дейдилар.

П а р д а.

МУНДАРИЖА

Китобхоннинг кулоғига айтадиган гапларим

Ҳажвиялар

Бир ўпичнинг баҳоси

Хомталаш

Ханка билан Танка

Ошқовоқ, 2

Бош оғриғи

Елим

Қайсар

Сағана

Собик ўғри

Йўғон тепа

Катайса

Отпуска

Лаб ҳақида достон

Ҳиндча кўшиқ

Бир сиқим хандон писта

«Оқ уй»

Тонгги товушлар

Ҳеч ким ва ҳеч нарса унутилмайди

Бўри ови

Гилдирак (*ҳажвий қисса*)

Ростгўй посбон

Карнай

Келинлар кўзғолони

Муштипар

Эгар бозори

Омонат

Поччажон

Дум

Тош

Эгизак

«Чекилмасин»

Осмоннинг онаси

Дадамнинг ўртоғи

Гап

Чучвара

Хуррак

Чол куёв билан кампир келин

Автобиография

Бир юз етмиш сўмлик хуррак

Узун тил

Қоплон

Ҳасрат

Ихтиро

Номи йўқ тўй
Менинг дўстим Баббаев!
Олқинди
Порахўрнинг ўлими
Иқроп
Товуқ тилини биладиган одам
Хотинбоз чумчуқ
Муллажон
Туйнук
Ариза
Шер
Гувала
Гугурт
Музей
Пайпоқ
Томоша
Тамом, давоми йўқ
Юк
Қойилман
Паловга эътибор
Собик
Лаъли Бадахшон
Қўлдошич
Жаноза
Карнайчининг тўйида
Ҳодивой
Лукмон
«Қўриқхона»
Суянчиқ
Бир латифа айтайми?
Тузоқ
Қариган қасам
Гўштнинг зарарп ҳақида (1917-1991)
Офтобга чиққан мушук
Азиз ва Бонапарт
Наполеон Мамажонов
Бебош қаламшиг ёзганлари
Қилич кесолмаган бошлар
Қайси Ойбек?
Белимдан юқориси ишламаяпти
Луччак шафтоли
«Казбек» текинга тушди
Қовун туширай дебман-ку!
Қайтиб бермасанг ҳам майли
Юр, ювамиз!
Маза билмаслик дарди
Масали гурба
Яна бир Турдивой

Эколўгпя ва биз

Турмуш чорраҳаларида

Ёр излаб

Кечаси соат 3 да бева ёзувчининг калласига келган гаплар

Пьесалар

Келинлар қўзғолони

Куёв